

Székely Ferenc

Vadasd és vidéke

Székely Ferenc

VADASD ÉS VIDÉKE

SZÉKELY FERENC

VADASD ÉS VIDÉKE

Néprajzi és helytörténeti tanulmányok

ÜVEGHEGY
KIADO

Százhalombatta, 2020

Lektorálta
Keszeg Vilmos

Szerkesztette
Kinda István

A rajzokat
Molnár Dénes és
Bedő Dénes készítette

A fotók archív felvételek valamint
László Márton, Simon Gyula, Székely Ferenc
és Szilágyi Zoltán munkái

A borítót és a számítógépes tördelést
Donáth Nagy György készítette

© Székely Ferenc, 2020

ISBN 978-615-5359-82-8

Megjelent a Véghez Kft.
Üveghegy Kiadójának gondozásában
Cím: 2440 Százhalombatta, Csillag utca 10.
Telefon: +36 70 258-3665
E-mail: uveghegykiado@gmail.com
Honlap: www.uveghegykiado.hu
Felelős kiadó: Véghegyi Balázs
Nyomdai kivitelezés: a Vereg Hungary Kft.

ELŐSZÓ

A kötet Marosszék egyik sajátos kistérségének néphagyományaiiba vezeti be az Olvasót. Szerzője, a pusztakamarási születésű Székely Ferenc a Nyárad és a Kis-Küküllő közötti települések folklórjának, szokásainak és tárgyi kultúrájának a néprajzi szakirodalomban is közismert kutatója. Ahhoz a klasszikus etnográfusi nemzedékhez tartozik, amely alapkutatásait, tereptapasztalatait aprólékos, *sűrű leírással* rögzíti és helyezi a feltáró, összehasonlító és elemző néprajz asztalára.

Kutatói irányultságát, témaválasztását és módszereit az 1980-as évektől nagyban meghatározták az erdélyi és magyarországi tudományos műhelyek, és azok népi kultúrával kapcsolatos kiadványai, sorozatai. A *Népismereti Dolgozatok* (Bukarest), a *Néprajzi Látóhatár* (Budapest), a *Krizsa János Néprajzi Társaság Évkönyvei* (Kolozsvár), valamint a Kriterion Könyvkiadó (Bukarest–Kolozsvár) mind szerzőjüként tisztelhetik Székely Ferencet. Dolgozatai, kötetei megszületése során az elmúlt évtizedekben szakmai irányítóként, lektorként vagy éppen társszerzőként az erdélyi tudományos közélet olyan szereplőit találjuk, mint dr. Kós Károly, Faragó József, Nagy Olga, Keszeg Vilmos, Barabás László, Ráduly János, Nagy Ödön, Gegesi László János, Tankó Gyula. Bár nem szakképzett néprajzkutató, de témaválasztása, intuíciója, feldolgozó módszere és gyakorlati tapasztalata néprajzkutatóvá avatja; kiterjedt tanácsadói/munkatársi kapcsolat-hálójá fényében a szerző szakmai ajánlólevele rendkívül meggyőző.

Székely Ferenc az elmúlt évtizedekben a néprajz több műfajában is kipróbálta magát. Első kötete szokásmonográfia, a *Jeles napok, ünnepek, szokások Vadasdon* címet viseli (1999). *Krumpli tábornok sosem esett el* címmel az oral history, igaz történetek területéről tett közzé egy kiadványt (2006). Helytörténészként *Vadasdi krónika* cím alatt rendezte sajtó alá faluja történelmének legfontosabb levéltári adatsorait (2010). Összeállításában jelent meg 2011-ben a Kriterion Könyvkiadónál a *Templomra szállt bánatmadár* című könyv, melyben szülőfaluja, Pusztakamarás magyarságára vonatkozó helytörténeti, egyházi, néprajzi és irodalmi vonatkozású írásokat közölt több szerzőtől, több témakörben. Legutóbb *Népi építészet és térkihasználás Havadon* címmel adott ki könyvet a tárgyi néprajz témaköréből (2012). A 2012 után megjelent kötetei publicisztikai jellegűek.

Adatai mély személyes érintettségből, résztvevő megfigyelésből fakadnak. Azok közé a néprajzkutatók közé tartozik, akik falun élve cselekvő részesei a bemutatott gazdálkodói hagyományoknak és szokásoknak: a falusi gazda gyűjtögetésben, erdőlésben, mezőgazdaságban, vadriasztásban, állattartásban, szőlőművelésben és bortermelésben minden évben kipróbálja magát, s a közösségi szokások tisztelete és gyakorlása nélkül elszigetelődne a helyi társadalomban.

Közel fél évszázadnyi vadasdi tartózkodása során több mint 200 helybéli kísért utolsó útjára, így személyesen is megfigyelhette a temetkezési szokások összetételét, helyi változásait, egyedi és általános sajátosságait.

Székely Ferenc jelen kötete mérőföldkőként évfordulót és pályaszakaszt is jelez. Az idén 70. életévében lépő kutató az elmúlt évtizedekben különböző periodikákban, évkönyvekben megjelent vagy kéziratban lévő dolgozatait javított és bővített változatban, egy kiadványba gyűjtve tárja az érdeklődő Olvasó elé. A szerkesztési munkálatok során nem törekedtünk az eddigi életművet felmutató teljességre: olyan közleményeket válogattunk össze, melyek fogadott szűkebb hazájáról, Vadasdról és környékéről szólnak. Az 1980–2000 között írott tanulmányok állapot- és korrajzot rögzítenek, melyeken azokban az esetekben változtattunk, ha megállapításai magyarázatra, kiegészítésre szorultak.

A könyv 13 dolgozatból épül fel, melyeket 4 összefüggő fejezetbe szerkesztettünk be. A *megélhetés* témakörében a gyűjtögetéssel, a fafélék hasznosításával és a vadállatokkal, vadriasztással kapcsolatos népi tudást rögzítette. A második fejezet kulcsszava a *gazdálkodás*, melyhez kapcsolódva a hagyományos disznótartás és nagyállattartás, az aratás és a szüret kérdéskörét mutatta be. A *szokásokat* feldolgozó fejezetben a virágmotívum vadasdi hagyományok kontextusában történő elemzése mellett a szerző kilép a szűk környezetből, és a gegesi húsvéti zöldágazás, valamint a székelyszentistváni gircsózás szokását ismerteti. A könyv utolsó, *élet-halál* témakörében a lakáskultúra változásait, az egyházi adományozási alkalmakat és a temetkezési hagyományokat, valamint a halottkultusz helyi ismeretanyagát tárja fel. A kiadvány szöveges mondanivalójához a szerző gazdag archív fotóanyagot társított, a rajzos illusztrációk túlnyomó többsége a vadasdi születésű Molnár Dénes (1947–2000) grafikus munkája.

A kötet annak a felbolydult időszaknak a bemutatása, amikor a székely települések szembesültek a kommunizmus és a rendszerváltás utáni évek közötti, illetve a hagyományos és modern világszemlélet és eszköz kultúra közötti töréssel. Ilyen szempontból a könyv a makroesemények, a rendszerszintű történések helyi, mikroszintű lecsapódásait kiválóan dokumentálja, emiatt a korszak, a falu múltja iránt érdeklődők és a szakma részéről is kiemelt figyelemre tarthat számot. Azzal a reménnyel indítjuk útjára a kiadványt, hogy az egy székely kistáj hagyományos kultúrájának a jobb megismerését, értékeinek felismerését és továbbvitelét fogja szolgálni.

Dr. Kinda István
néprajzkutató

Sepsiszentgyörgy, 2020. február 29.

GYŰJTÖGETÉS, MEGÉLHETÉS

NÉPI GYŰJTŐGETÉS

BEVEZETŐ

Marosszék keleti peremvidékén, a felső Kis-Küküllő mente és a Nyárad mente között fekszik az a kis tájegység, amit *Patak mentének* neveznek. Bár földrajzilag a Kis-Küküllő egyik „völgyületének” része, hagyományai és nyelvi kötődés szempontjából a Nyáradmentéhez tartozik. „Havad pataka igénytelen kis csermely, de azért annak többfelé elágazó völgyületében mégis 7 falu van elrejtve...” – írta Orbán Balázs *A Székelyföld leírásában*.¹

Vadasd a Patak menti falvak és a Nyárad közti, jobbára erdővel borított vízválasztó hegy déli részén, táji-történeti tagolás szerint két fontosabb vásáros központ, Erdőszentgyörgy és Nyárádszereda között fekszik. Erdőközeli földműves falu a Bekecsalján, kb. 3 kilométerre a Kis-Küküllő folyásától, Havad, Havadtő, Bede, Kis- és Nagyadorján szomszédságában. Közeli-
ben található Gyulakuta, Szentháromság és Gegecs.

1. kép. Vadasd bejárata Havadtő felől

¹ ORBÁN Balázs 1870. 31.

Orbán Balázs szerint: „a hagyomány azt tartja, hogy itt egy nagy úrnak volt vadaskertje, s onnan ered a falu neve”.² Amint Szabó T. Attilának e sorok írójához küldött leveléből kitűnik: „A *Vadasd* településnév a *vad* szó -s képzős és -d helynévképzős származéka, és eredetileg vadban gazdag helyet jelent.”³

A gyűjtőgetéssel mint néprajzi jelenséggel legelőször *A magyarság néprajzában* találkozom, amelyben Bátky Zsigmond és Györffy István néprajzkutatók a gyűjtőgető életmód emlékeivel (aszalás, sózás, nyers növényi táplálékok, fenyőíz készítése stb.), valamint a gyűjtőgetés szakszerű leírásával és annak gyakorlatával ismertettek meg.⁴ Később Tarisznyás Mártontól és Vita Zsigmondtól olvastam idevágó dolgozatokat.⁵

A gyűjtőgetés egyidős az emberrel. A társadalmi viszonyok alakulása, a gazdasági visszarendeződés, a tulajdonformák visszaállítása az 1989-es fordulat után a gyűjtőgető néprajz életünkben kialakított értékrendjét minősítheti és (újra)értékelheti, de eltűnése, kimaradása egyelőre kizárt, hisz anyagi létünk silányabbá válásához vezetne.

Dolgozatom a régi és az új kontaminációjának jegyében, a letűnt és ma is gyakorolt gyűjtőgetési formák ismertetésével szándékszik a téma iránt érdeklődők tudását gyarapítani. Az alábbiakban a leggyakrabban gyűjtőgetett terményeket és termékeket ismertetem.

Akácfa lapija. Szűk esztendőkből, amikor kevés *kósta* termett, lombtakarmányként az akácfa gerezdes, *fuszulykás* részét vágják le és tárolták télire, amit juhokkal és kecskékkel etettek meg. Hasonlóképp, baltával vagy sarlóval nyesték le az évi friss rügyes hajtásokat, amit zsúpokban szárítottak, marháknak, juhoknak, kecskéknak szánva. Voltak idők a téész előtt – igaz, kivételes esztendő –, amikor fiatal cserefahajtásokat etettek a marhákkal. Ezeket kacorral vágják le, zsákokba rakva, háton szállították haza.

Bakkbúz-vackor. Zamatos íze, aromája miatt aszalták vagy pálinkát főztek belőle. *Híréd*ben a *Csizmadi Kálmán bá kertjében* és a *Páll László kertjében* termett.

Borsikafenyő (fenyőmag). A népi és állatgyógyászatban használatos, aprított káposztát és pálinkát ízesítő bogyókat régebb a havasi legelőkön élő borsikafenyőről szedték a vadasdiak. Ma már nem szedik, hiányát üzleti készítménnyel pótolják.

Bükkmakk. Főzőolajnak való, bükkfán terem, szedése igen szaporátlan. A héjából kihulló termést régen Havadtón, Makfalván vagy Nyáradszeredában préselték ki, olajütőn.⁶

2 ORBÁN Balázs 1870. 31.

3 Szabó T. Attila írásos közlése.

4 BÁT KY Zsigmond 1941. 32.; GYÖRFFY István 1943. 6.

5 TARISZNYÁS Márton 1978. 25.; 1994; VITA Zsigmond 1994. 44.

6 GUB Jenő 1996. 53.

Cseremakk. Disznóknak és juhoknak gyűjtötték *Gorzsád* és *Szálaposály* erdejében. A makktermés a „hidegcsípésnek” köszönhetően magától hull ki a tokjából; aki ezt nem akarta kivárni, annak hosszú rudakkal, *koszttal* kellett levernie. A jó népes családok akár 20–30 vékát is gyűjtötték naponta, amit szőttes zsákokban, háton szállítottak haza, hogy pénzért, italért, élelemért árulják.

A makkot a rendszerváltás után is szedték, *házaltak* vele, bár sokkal kevesebb volt a cserefa, s a termés is megcsappant. Etetéskor egyesek forrázzák, mások szemes gabonával elegyítve örölik házi malmon, a sertések részére. Jó makktermésű esztendőkből a vaddisznók inkább az erdőket, a makkos helyeket pásztázzák-turkálják, s ilyenkor kevesebb kárt tesznek a vetett növényekben, gyümölcsösökben. Régebb a közeli Rigmányban és Gegesben a tanácsi legelőkön lévő cserefák, tölgyfák termését is pénzért árverezték, a befolyt összeget hidak, utak, középületek javítására használták fel.

Csiga (házas csiga). A közeli Gyulakután működő „csigagyárnak”, csigafeldolgozó üzemnek köszönhetően tavasszal és nyárelőn esős időben sok „csigászót”, *csigagyűjtőt* lehetett látni a vadasdi határon. Ezek leginkább fiatalok vagy nők közül kerülnek ki, akik vedrekbe vagy *műanyag zsákokba* gyűjtik a csigát. A csigákat csupasz kézzel vagy

2. kép. A faluba került romák mai leszármazottai

kesztyűvel szedik össze, a mezőről zsákban háton, vagy kétkerekű tolószekéren szállítják be a telephelyre. Az efféle gyűjtögetést végzők közt igen sok a cigány⁷ és a létminimum határán tengődő magyar ember is, de pénzt keresni akaró gyermekek is. Azt vallják: megéri, kijön a napszám, egy személy naponta akár 20–30 kilót is fel tud szedni, aminek kilójáért 1998-ban 10 000 lejt (1,15 \$) fizettek a felvásárlók.

Eper (fődieper, erdei eper, bakkeper). A füves helyeken, legelőkön, erdei tarvágásban termő szamóca igen jóízú, édes, zamatos, ez a nemesített eper őse, amiből lekvárt vagy befőttet főznek. Az epret mázas edénybe vagy műanyag tárolóba szedik. Ha valakinek nincs ideje epreszni, az otthon, házalóktól vásárolja meg pénzért vagy terményért.

Fagyöngy (gyöngyág). Örökzöld élőködő növény. A gazdanövény ágáról rövid nyelű baltával vágják le, majd, miután lehúzzák a földre, „lekopasszák”, hogy venyige- vagy fűzfakosárba tegyék. Használták állatgyógyászatban is. Fehér bogyoít a madarak

3. kép. A fenyőághordók borral való megkínálása húsvét szombatján

7 A cigányokkal kapcsolatban Kovács János lelkész a következőket közölte: voltak vályogvető és üstfoltozó (sátoros) cigányok. A vályogvető cigányok rendszerint egy-egy magyar gazda házat bérelték, amiért napszámmal fizettek. Ők voltak a falu vagy éppen a vidék zenészei, téglavetői és mezőgazdasági bérmunkásai. Ezenkívül foglalkoztak *laposkötő*-szövésével, kosár- és *kantár*készítéssel. Ez utóbbit cserépedények, fazakak hordására használták, és hasonlatos volt egy spárgaszatyorhoz. Nem annyira *kenderkőcből*, mint inkább *zádogfa* (hársfa) hancsából készítették. A cigányok foglalkoztak/foglalkoznak még kereskedéssel: apróságokat vásároltak és árultak, rongyot gyűjtöttek, sőt titokban szüzdohányt is forgalmaztak. Az üstfoltozó cigányokat a 19. század végén telepítették a faluba, mégpedig gypemesteri feladattal. Alig fél század alatt hihetetlenül elszaporodtak; ma már félszáznál többen járnak házról házra kéregetni, csereberélni, pléhmunkát (csatorna-készítést) vállalni, elvéve napszámba dolgozni enni-élőért vagy pénz ellenében.

4. kép. Kötegelt fűzfavesszőt cipelő emberek

eszik és hordják szét, ezáltal terjed. A leginkább vadalma-, jegenye-, alma- és cserefa törzsén termő fagyöngyágakat igen kedvelik a kecskék és a juhok is. Van úgy, hogy húsvétkor a cigányok fenyőág helyett gyöngyágot tesznek a kapukra.

Fenyőág. Évente egyszer, húsvét szombatján a falu fiataljai kivonulnak a fenyvesbe, és egy szekérderek fenyőágot hoznak be, amelyekkel délután, estefelé feldíszítik a kapukat. Ilyenkor a gazda – ha a közelben van – az ághordóknak kivisz egy kancsó bort és megkínálja őket. A kínálás nem általános.

Fenyőszurok (gyanta). A sebzett fenyőfa ágából, törzséből lecsurgó, kiszivárgott szurkot régebbi cigányok gyűjtötték, majd összevegyítették ásványi eredetű fekete szurokkal, amit később ragasztóként használtak meszelőkészítéskor. Ezenkívül használták még dongás faedények réseinek tömésére, világításra, a népi és állatgyógyászatban is.⁸

Fűzfa (fízfa). Kosárfonásra (pattogatott), szőlőkötözésre (sárga fűzfa), kórékötésre (apró levelű) szedik bicska vagy metszőolló segítségével, patak mentéről, *vizegenyes* helyekről. A patak mentén és az erdőben található rekettyefűz ágait főleg kemence hevítésére használják. A levágás helyén szárítják, majd szekérral hazahordják. Györfi Sándor mesélte, hogy egy alkalommal, amikor *major* volt, szinte egy egész sereg juh megpuffadt, hirtelen

⁸ TARISZNYÁS Márton 1994. 33.

5. kép. A hecserligyűjtő, felszerszámozva

nem volt mihez kezdeni, s a juhok száját *kiájazta* (kikötötte) sárga fűzfával. Egy egész seregből csupán kettőt kellett levágni, a többi helyrejött.

Hecserli (csipebogyó, seggvakaró). Lekvár és teakészítésre szedik (kesztyűs) kézzel, esetleg fahorog segítségével. Általában szeptemberben és októberben gyűjtik, bár azt tartják: „Hogyha íznek kell, jó, ha egy kicsit megcsípi a hideg.”

A hecserli feldolgozása házilag történik; főzés után a mag eltávolítása végett átpaszszírozzák, s cukorral, tartósítóval elegyítik. Az 1990-es évek közepétől egyesek a közeli Csókfalván beindult hecserliíz-készítő géphez viszik, ahol rövid idő alatt jó minőségű, íznek való paszta nyerhető. A munkabért pénzben rendezik.

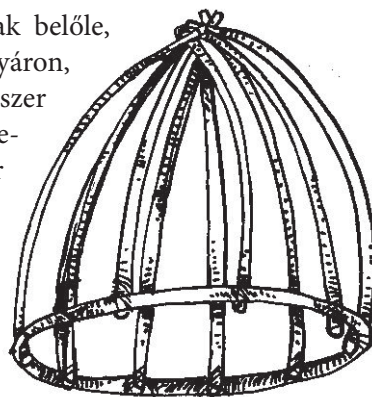
Ősszel, hecserliérés idején sok szegény családot látni műanyag zsákkal, zacskóval, akik a körzeti erdészek megbízásából szedik le a bogyókat, pénz vagy tűzifa ellenében.

Kökény. Borászati és aszalási céllal szedték, de felvásárolta az erdész is. A szedést horog nélkül, kosárba végezték ősszel, az első hóharmat után, mivel azt tartották, hogy a kökény is csak akkor jó, „*ha megcsípi a harmat*”. Sütés után kemencében aszalták, télen padláson, *aszalóládában* tárolták. Fonáskor a (vén)asszonyok egy-egy szemet vettek a szájukba, hogy gyűljön a nyáluk. Ami kint marad, s nem szedődik össze, abból télen a madarak csipegetnek előszeretettel. A kökény korán virágzik, ami jelzi, lehet vetni a kukoricát.

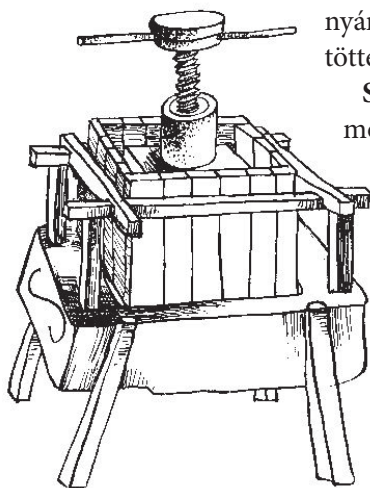
Macskanyereg. Régebb a gyerekek ostort fontak belőle, a felnőttek pedig ma is szőlőkötözésre használják. Nyáron, levelezés után, ez a legjobb és legolcsóbb népi kötözőszer a szőlőművelésben. *Vizegenyes*, forrásos helyeken terem, amit ha leszednek és elfogy, a szőlősgazdák akár kilométereket is képesek megtenni, hogy beszerezzék.

Macskaszemű szilva (vadszilva). Árkos-bokros helyeken terem, régebb *koszttal* (3–4 méteres farúd) verték le, vagy lerázták pálinkának. Ültették élősövénynek is, kerítés helyett.

Mogyoró (fáin magyaró). A termést gyerekek, asszonyok szedik vagy verik le, a könnyen hajló ágat földre húzzák. A zöld héjában maradt csonthéjú termést padláson, tornácon szétterítik száradási céllal, majd kibontják s elteszik télire. A mogyorót kalapáccsal törik. Belseje igen finom süteményekbe és házi csokoládékba.⁹ A mogyoró fájából készül a szüreti báli káva (1. rajz) és a szénaszáritásnál felütött, karó alá való káva (ez utóbbi lehet fűz- vagy gyertyánfából is).

1. rajz. Mogyorófából készült szőlőkáva

2. rajz. Almaecet készítésére (is) használt szőlőprés

Nád. A patak medrében, *melyékin* termő zöld nádat nyáron sarlóval vagy kaszával vágják le, villával felgyűjtötték, s télen lóval, marhákkal feletették.¹⁰

Som. Íznek és befőttnek, *kompótnak* szedik, jó gyomorrontás ellen; régebb pálinkát főztek belőle vagy aszalták. Aszaláskor a tepsibe helyezett somot *kemencézték*, azaz a kisült kenyerek után a még meleg kemencébe tették, hogy megaszalódjék. A som termése rendre érlik, ezért némelyek rázzák, vagy a földről szedik fel kézikosárba vagy műanyag vederbe. Vadasd jó somtermő helyei: *Lóköző, Illyés Gyuri kertje, Bakó-féle föld.*

Szeder (szedernye). Manapság íznek, befőttnek szedik, régebb bort is csináltak belőle. A vadasdiak három szederfajtát ismernek: *folyószeder* (martos, *gyepűs* helyeken terem), *tövíses szeder* és *gerezdes szeder.*

⁹ GUB Jenő 1996. 52.

¹⁰ GYÖRFFY István 1943. 8.

A szedret nejlonvederbe, *főzőkantába* (kondérba) vagy valamilyen mázas edénybe szedik. Régebb a fűzfának vagy a fiatalabb fenyőfának lehántották a *héját* 20–30 cm szélességben, és *kászu*t készítettek belőle. A kászu 1–5 literes gyümölcshordó-edény, amelynek nincs füle, s tarisznyában, átalvetőben vagy kézben hordható. Az edény bütüjét hajlékony ággal, borsfenyővel vagy gyűrűfával „varrták meg”.¹¹ A kászu csak egyszeri használatra készült, kint a mezőn, amikor az édesapa vagy nagypapa gyerekeit, unokáit hazatéréskor „az ég adta” erdei vagy mezei gyümölccsel igyekezett megajándékozni.

Terméskő, homokkő. Vadasd határa igen gazdag terméskőben, amit házak, melléképületek, kutak, kőjárdák, kapuoszlopok, pincék építésére használtak. A legtöbb követ a Kotor nevű határrészben bányászták ki télen, de nyáron is, főleg esős időben. Ezenkívül gyűjtöttek követ a martos-suvadásos helyeken szántás közben, gödörásás és talajforgatás alkalmával. A kő hazaszállítása télen gyalogszánnal, nyáron pedig szekérral történt. A szép, formás köveket féltették sírkőnek, kőasztalnak vagy lépcsőfeljártnak. Az itt használt szerszámok közül megemlítem a nagyverőt, vésőt, csákányt, vasrudat, tárcsapát, kővágót.

Vadalma. Almaecet és pálinka készítésére szedték; lerázták (nem kosztolták, mert leveződnek a rügyek), s (ökör)szekérral hordták haza. Az almaecetet fából készült szőlőprésen,

¹¹ TARISZNYÁS Márton 1994. 39.

6. kép. Kosárárosok „próba” közben: lám, megbír egy embert?

gerendás sajtón szorították ki, és cserefaedényekben, hordókban (10–12 vedres *dobonkában*) tárolták pincében.

Az almaecetet használták az állatgyógyászatban *imely* és *tőgyesebesedés* ellen, a népi gyógyászatban igen javallt csömör és fejfájás ellen bedörzsöléssel. A vadalmafákat nem kezelték, nem pucolták, suvadásos, gyenge talajokra telepítették talajkötőként.

Vadcseresznye. Pálinkának, likőrnek szedték erdőn, mezőn, árkos-martos helyeken termő vadcseresznyefákról. A munkálatot kosztal végezték, a lehullt gyümölcsöt kosárba tették. Savanykás-édeskés gyümölcse kedvelt csemege.

Vaddió (*korcsos dió*). Süteményre használták/használgák. Zöld állapotában – amikor nagy túvel még át lehet szűrni – készítettek savanyúságot vagy lekvárt is belőle. *Lekosztolták* (levérték), majd felszedték kosárba. A néphit szerint a vaddió madarak elhullatta diótermésből kel ki.

Vadszőlő (*parlagszőlő*). Fája szőlőmagból nő fel, termése apróbb szemű, gerezdje kisebb. *Gyepűs*, füves helyeken terem; régebb pálinkának szedték kosárba vagy vedrekbe.

Vadvackor (*vadkörte, vackor*). A pálinkának való vackor termését lerázták, levérték, szöttes zsákokba gyűjtögették/gyűjtik, vagy egyenesen a szekér derekába öntik törökbúzaszedő-kosárral. A nemesebb fajtákból, szebb példányokból aszaltak télire és nagypéntekre, a „vadköves”, gyenge minőségűt betörték pálinkának.¹² A fajta jellegzetes aromája érződik a pálinkán is. Jó vadkörtetermő helyek: *Fajkabükk, Szálaposály, Havadtői ódal, Gorzsád, Koncsod, Kecskés*.

Venyige (*venyike*). A törökbúzaszedő-kosárnak, méhkasnak való venyigét ősszel szedték, kacorral vagy fejszével vágták ki, majd a karikába hajtogatott szálakat botba vagy balta nyelébe húzva vitték haza, hogy a gabonás oldalán, eresz alatt, vízmentes helyen, árnyékban szárítsák. A fonásra télen, két *kúrálás* közt vagy este került sor. Vadasdon jó kosárfonók voltak Bodoni János, Vas Aladár, Györfi Domokos, Kovács Ferenc, akik megrendelésre készítettek törökbúzaszedő-kosarat, vagy házról házra (Vass Aladár) árulták pénzért, élelemért, italért.¹³

A fenti írás leginkább a népi táplálkozásban, ételkészítésben használatos „ég adta” terményekkel és a háziállatok számára megfelelő növények gyűjtésével foglalkozik, s nem tér ki (alig érinti) a népi gyógyászatban ismeretes erdei és mezei növények, cserjék, fák stb. gyűjtésével, tárolásával és azok felhasználásával kapcsolatos tudnivalókra. Ez külön dolgozat témája.

¹² BÁT KY Zsigmond 1941. 35.

¹³ GUB Jenő 1996. 50.

Adatközlők

- Bodoni Mihály (1949)
- Györfi Domokos (1930)
- Györfi Sándor (1927)
- Pál Imre (1937)
- Simon Gy. Sándor (1925)
- Soó Albert (1931)

Irodalom

BÁTKY Zsigmond

- 1941 A gyűjtőgető életmód emlékei. In: Bátky Zsigmond – Györffy István – Viski Károly: *A magyarság néprajza I.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 32–38.

GYÖRFFY István

- 1943 *Gyűjtőgetés.* In: Bátky Zsigmond – Györffy István – Viski Károly: *A magyarság néprajza II.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 6–10.

GUB Jenő

- 1996 *Erdő-mező növényei a Sóvidéken.* Firtos Művelődési Egylet, Korond

ORBÁN Balázs

- 1870 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból.* IV. Pest

TARISZNYÁS Márton

- 1978 A gyűjtőgető gazdálkodás hagyományai Gyergyóban. In: dr. Kós Károly–dr. Faragó József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 25–33.
- 1994 Vadgyümölcsök (cserjék). In: Uő: *Gyergyó történelmi néprajza.* Budapest, 38–40.

VITA Zsigmond

- 1994 Tápláléknövények gyűjtőgetése Nagyenyed környékén. In: dr. Kós Károly–dr. Faragó József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 44–47.

A FA HASZNOSÍTÁSA

Erdőlésről, erdőkitermelésről, fahordásról, állatvontatású famozgatásról, tűzifabeszerzésről mint a romániai magyarság népi kultúrája szerves részéről évtizedekre visszamenő néprajzi feljegyzések, kutatások közzétett eredményei révén tudunk. De vajon mit tudunk a kivágott és hazaszállított fa felhasználásáról, megmunkálásáról, értékesítéséről, a nyersfa osztályozásáról és tárolásáról, az eszközfa kiválasztásáról és előkészítéséről, a munkafázisokról?

A témához kapcsolódó anyagot Vadasdon több korosztály megkérdezésével gyűjtöttem. A famesterségből és a fa megmunkálásából élő kerekeseken, bognárokon, asztalosokon, kádárokon, ácsokon, favágókon és fuvarosokon kívül figyelembe vettem a földművesek, állattartók, szőlészek, gyümölcsstermesztők, mezőgépészek, sőt a háziasszonyok válaszait és elbeszéléseit is. Ez tette színesebbé, gazdagabbá, pontosabbá a lejegyzett anyagot, lehetőséget kínálva egyfajta szubjektív értékrend felállítására *fa* és *fa* között. Ezáltal, szinte spontán módon körvonalazódik a fa építkezési, gazdasági, kereskedelmi és ökológiai értéke. A dolgozat terjedelmére való tekintettel azonban itt nem térek ki a fával kapcsolatos díjazásra, a bérlevelekre, a fizetségekre, természetbeni juttatásokra (néha említést teszek); erre való utalást a *Függelék*ben közölt, fával kapcsolatos egyházi bejegyzésekben találunk.

1. kép. Erdőszélre kitermelt anyagfa

A famegmunkálásból élő vagy fához értő helyi mesterek közül megemlítem Csizmadia Lajost, Györfi Károlyt, id. Máthé Józsefet, Madaras Károlyt, Simon Gy. Sándort, Török Károlyt, Török Sándort, Bodoni Eleket, Madaras Ferencet, Szilágyi Árpádot, Tiboldi Józsefet, Soó Sándort, Kutasi Tibort és Barabás Jánost. Általában mindenki értett egy törött szerszámnnyél kicseréléséhez, kerítésépítéshez, réce- vagy tyúkpajta javításhoz, hídláscseréhez, szekér- vagy szánfenék javításhoz, szekérrúd-cseréhez, kalibakészítéshez, lugasépítéshez. Ha nagyobb szakértelmet igénylő famunkáról volt szó, akkor azt mindig szakemberekkel végeztették el. Ide sorolom a szekér és a szán részeinek készítését, a törött bútordarabok cseréjét, kútágas, kas, hambár, gabonataroló ládák, kamrapólcok készítését, ház és melléképületek javítását.

A falu legjobb szerszámnnyélkészítője Györfi Mihály volt, aki a kész nyelet simára vonolva, lecsiszolva, a szerszámba belépásztítva vitte haza, általában este – amiért pénz és egy-két pohár italt kapott. Ez volt az ő keresete. Számított, hogy a nyélnek valót ő adta vagy a gazda biztosította. Mikor személyesen nem mehetett el, a kész munkát gyerekei vitték haza – ilyenkor csak pénz kapott.

Ma már elég sok helyen hallani a vadasdi udvarokon benzinajtású motorfűrész (népi nyelven: druzsba) felbúgni, amivel az erdőn levágott farönköt otthon aprítják fel tüzelésre vagy ipari célú feldolgozásra. Itt jegyzem meg, hogy az 1991 után visszaszolgáltatót magánerdőkből kb. 15 évig, szabadon lehetett fát vágni, haza hordani, nem volt szigorúság; a karhatalom elnézte. Később újabb törvények jelentek meg, amelyek mind az erdő, mind a vadállomány védelmét új alapokra helyezték. Közben, a technika fejlődését követően, a vadasdi háztartásokban is elszaporodtak a fával és gázzal működő (2002-ben vezették be a földgázt a község falvaiba), külföldön gyártott, vízmelegítő központi rendszerek.

Napjainkban a családok tűzifával való ellátása egyre nagyobb gondot okoz, mert hiába van erdő, hiába vannak erdőtulajdonosok, a fa célszerű kitermelését és levágását százféle indokkal gátolják. Aki teheti, saját erdejéből „lopja” a fát (néha nappal, néha éjjel), hogy télen legyen mivel tüzeljen vagy felhasználja építkezési célra.

A közzétett ismeretanyagot szervesen egészítik ki a falu szülötte, Molnár Dénes (1947–2000) grafikusművész által készített rajzok. Külön kiemelem a paraszti famunka legfontosabb szerszámairól készült típusváltozatokat, amelyeket Vadasd jelenlegi mezőgazdasági eszköztárának és alkalmi háziiparának felleltározása révén ismertem meg. Dolgozatom néhány népi megfigyelést, szólásmondást és babonát is tartalmaz, a teljesség igénye nélkül.

Akácfa (*Robinia pseudoacacia L.*). Fáját a következő termékek előállítására lehet felhasználni: szőlőkaró, sasfa, kerékfentő, fejsze-, kalapács-, ásó- vagy kapanyél, facsutkó, faszeg, bélfá, gereblyefog, létrafog (főleg a beléből), léckerítés (a nap általi gyors száradás, „horgadás” ellen négybe vagy nyolcra hasogatva), tűzifa. Viszont nem

2. kép. Szőlőművelésre használt hasított akácfa karók

ajánlják, *gyér szála* miatt, hordónak, kádnak, csebernek, azaz *edénynek*. Aki teheti, héját lehámozva, *lepucolva* használja, így sokkal tartósabb, jó védekezési mód a szű ellen. Akárcsak a diófát, jó talajkötőként emlegetik. Igen keresett az akácvirágból gyűjtött méz, és sokan szedik virágját teának.

Almafa (*Malus pumila* Mill.). Tűzifa.

Birsalmafa (*Cydonia oblonga*). Sulyokbot, tűzifa.

Bodza, bodzafa (*Sambucus nigra* L.). Szőlőkaró, kőműves falsimitó, borzafapuska, *kalazsoria* (tolltartó). Az egyenes, sima példányokból kapa- és villanyél, *csörlőcső* készült, amit régebb forró vassal vagy kemény, száraz fával lyukasztottak ki. A szőlőkaró tartóssága a jó *levegőzésnek* tulajdonítható, ami üres belsejének köszönhető. A falsimitó esetében pedig igen sokat jelent, ha az anyag nem *szálkázik*.

Bükkfa (*Fagus silvatica* L.). Kerékfal, kerékagy, szekérlajtorja, szekértengely, csáklya, faeke, szekérágas, löcs, járomfej, tézsla, bélfá, hambár, szuszék, sótartó, fatányér, cigarettásdoboz, cipőkefe, colostok (méteres), csapófa (esztendő során egyetlenegyszer, hajnalozáskor használják), fejőszék, szántalp, gyerekkorcsolya, szánkó (rődli), fakilincs, osztováta, tiló, fonókerék, cséveorsó, matolla, faragószék, mosósúlyok, gyalogszék, parkett, ajtózár, fakulcs, ajtóküszöb, facsutkó, vasúti talpfa, kecskebak, fejsze-, kapa-, kasza-, gereblye-, ásó- és seprűnyél, faszeg, kazetta (irattartó), borotvatok, bögre, hordónak való

3. kép. A tűzifa felvágása télen kis teljesítményű körfűrészzen

dugó és csap, (föld-) döngölő, borotvapamacs, fedélzsindely. Ez utóbbit 20–30 cm hosszú bükkfahasábokból hasogatták fejszével, ami nagy tél idején *pattogott*. „Ha, hogy pattog a ház teteje!” – mondogatták régebb a csikorgó télben. A szuszéknak valót, akárcsak a zsinedydeszkat, hasonló technikával állították elő, majd gőzölés után *fáncba* eresztették. Ügyeltek, hogy a *szálkás*, *csepűs* példányok ne kerüljenek megmunkálásra. A bükk igen jó tűzifa. Termését, a bükkmakkot – bár szaporátlan – étolajnak szedték. Ma az iparosítás által kiszorított helyi jellegű olajütők hiányában ez a gyűjtőgető módszer teljesen ismeretlen. Valamennyi faféle közül a bükkfa fűrészpor a legjobb a *disznóköttség* (szalonna, hús, kolbász, májas) füstölésére.

Cserefa (*Quercus robur L.*). Kapuzábé, koporsó, fejfa, padmoly, szőlőkaró, boroshordó, csávázóhordó, kád, pincegerenda, pádimentumgerenda, mestergerenda, disznóól hídlása, hiú, vályú, borona, fentő, kapukeret, facsutkó, faszeg, véka, puttony, szán, kútágas, kútgém, kukoricakas-keret, *gránit* (dongacserép), dongafa, képráma (sárga bronzporral bekenve), bútor,¹ parkett, deszka, sasfa, ajtó, küszöb, ablak- és ajtókeret pajtába, könyöklő, ajtó és keret (takarmánybeadásra szolgáló, 80 × 80-as nyílás), kecskebak, faragószék, kaszapocok, vasúti talpfa, teljes tetőszerkezet, szarufák és cseréplécek kivételével, tűzifa. A cserefa héját megfőzték, s abban a lében tartották a nyers marhabőrt házi cserzés céljából.

A cserefa alkalmatlan szerszámnyélnak, mivel *torha*, törekeny, szálán hasadó és nehéz. A hagyomány szerint régen a székelyek cserefák alatt tartották tanácskozásait, ott hozták meg a fontos döntéseket; biztonságot, védelmet jelentett, a megmaradás szimbóluma.

¹ Bővebben lásd K. CSILLÉRY Klára 1972.

Diófa (*Juglans regia L.*). Bútor, irattartó, kazetta, kerékagy, szipka, tűzifa. Szerszámnyélnek puha, üres belseje miatt nem ajánlják. Vadasdon gyakran énekelik a *Diófából, sej haj, diófából nem csinálnak koporsót* kezdetű dalt.

Eperfa (*Morus alba L., Morus nigra L.*). Lőcs, szekérágas, fejszenyél, dongafa, pálinkának való hordó. Gyümölcse, az eper igen jó csemege a *majorságnak* (tyúk, réce, pipe), de van, aki pálinkát főz belőle. Közeli erdőkben, ültetvényeken nem látni, de még udvarokon is ritka. Fáját kár tűzre használni.

Égerfa (*Alnus glutinosa Gaertn.*). Deszka, szénakaró, kerítésrúd, tűzifa. Patakok mentén, árkos-nyirkos helyeken terem. Lehántott héjának főzjéből, rézgáliccal vegyítve, kiűnő fekete festéket nyertek régebben.

Fűzfa (*Salix sp. L.*). Dagasztótekenyő, vályú, fapohár, éti villa, orsókarika, szénakaró, villa- és kapanyél, két- vagy háromágú favilla szénaforgatásra és -gyűjtésre, vesszőkosár (friss hajtásokból), favágó, faláb, gúzs, járom (puha, könnyű, nem *marja* az állat nyakát), gyümölcsaszaló, gyermeksíp, nyári tűzifa, gyaka. A *gyaka* szalmás gabona hordásakor használt, a szekér négy sarkába felszúrta, 70–80 cm hosszú, cövek vastagságú fadarab, amely a teher biztonságát őrzi az esetleges lecsúszástól. Az 1990-es években Gegesben láttam gyakával felszerelt marhaszekeret.

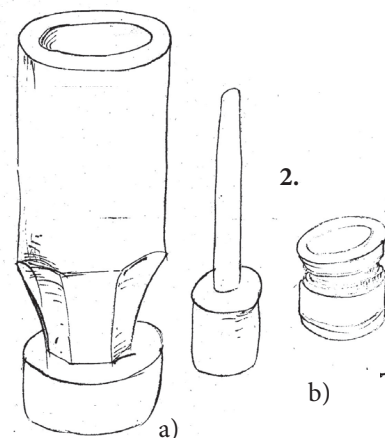
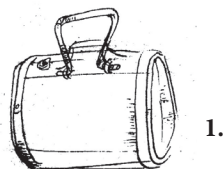
4. kép. A fa hasítása fejszével és nagyverővel (2005)

Galagonya (*Crataegus monogyna* Jacq.). Szekérágas, szekértengely, járompálca, kalapácsnyél, rúd szárnyába való szeg, butyikó, tűzifa. Ezen kívül használják alanyként is egresoltásnál. Az eltüzelt galagonyafa hamuja „olyan, mint a fehér liszt”. Régebben ebből – akárcsak a nyárfa, fűzfa, somfa hamujából – lúgot főztek ruha tisztítására.

Gyertyán (*Carpinus betulus* L.). Gyaluagy, tekerőlevél, fakalapács, sótörő (gyökeréből), szekérlajtortja, tézsla, kaszaverő tőke, szekérágas, szekérnyújtó, faltörő kos, gúzs, cölöpverő berbécs, fuszulykakaró, szénakaró (kényszermegoldásból, 2–3 évig tart, hamar *posztul*), kalapács-, véső-, fejsze-, bárd- és csákánynyél. Igen kedvelt tűzifa ezen a vidéken, tekintettel arra, hogy „jó merő tüze van”. Szorultság esetén, apróra hasogatva, égetik nyersen is.

Gyűrűfa, veresgyűrűs som (*Cornus sanguinea*). Udvarseprű, létrafog, pipaszár, járompálca, járomszeg, villa-, ostor- és korbácsnyél, hóseprű, vőfélybot, istállóseprű, tűzifa. Kiss János adatközlőm szerint a hajdani bálókban gyakran rigmusoltak ekképpen: „Járompálca, járomszeg, / Járjad, a) Özvegy Györfi Dénesné Csizmadia Ilona

Fenyőfa, lucfenyő (*Picea abies* (L.) Karst). Ajtó, ablak, asztal, szék, ágy, szekrénybetét, gyerekágy, bölcső, menyasszonyi láda (tulipános), tálás, légely, szekéroidal, hambár, szuszék, pádi-mentum, ülőpad, ülésdeszka, téka, tálás, fogas, polc, edénytartó, kanáltartó, sőtartó, fás-láda, ászok, csapszék, csillár, szüretezőkád, cseber, csupor, vajverő dézsa, jászol, tyúkketrec, lajtorja, virágtámasztó létra, kapubélés, kutyaól, WC, galambdúc, *kútostor*, *kártya* (vízmerő faveder), túrósdezsa, fabödön, nyomtatórúd, nyújtópad, abrakos láda, szénaszárító karó, kukoricakas, tornácoldal, dobogó, zindely, épületanyag (deszka, mestergerenda, hosszúgerenda, szarufa, lécz), tűzifa. A fenyőágakból, friss hajtásokból koszorút készítenek, ugyanakkor húsvétkor hajnalozási szokásként² kis- és nagykapukra, házbejáratokra szegeznek, esetleg acélhuzallal felerősítik. Karácsonyfának egészen ritkán, kivételes esetekben vágják.

1. rajz. Légely

2. rajz.

b) Esztergált bükkfa sőtartó

² BARABÁS László 1980. 203.

Hársfa, zádokfa (*Tilia cordata* Mill.). Fakanál, szipka, guzsaly, cserépedényhordó *kantár* (héjából), tűzifa. Fája „erőtlen, puha”, deszkája torha, törékeny, tüzelésre csak bizonyos száradás után használható.

Hecserli, seggvakaró, vadrózsafa (*Rosa canina*). Korbácsnyél, ostornyél, sikottyúba való faszeg, tűzifa, hegedűvonó.

Jávorfa (*Acer pseudoplatanus*). Járom, kerékagy.

Jegenyefa, popiomfa³ (*Populus nigra*). Dagasztó- és disznóforrázó tekenyő, gerenda, léc, gyufaszál, stakatur alá való deszka padolásként, épületdeszka (inkább száraz helyre). A szomszédos Gegesben látható egy 1851-ben készült jegenye mestergerenda.

Juharfa (*Acer pseudoplatanus* L.). Gereblyefő, facsavar, járomfő, bútor, kasa-, kapa-, villanyél, deszka. Bár *csepűs*, puha, nagyon jó eszközfa.

Kecskerágó (*Euonymus europaea* L.). Szipka, apró faragott mütyürkék. Martos, árkos helyeken terem, jó talajkötő.

Kökény (*Prunus spinosa*). Szipka, járomszeg, tűzifa. A fonókórusban megjelenő aszszonyok hoztak magukkal aszalt kökényt, ami segítette a nyáltermelést.

Kőrisfa (*Fraxinus excelsior* L.). Kerékfej, kerékagy, fentő, fejsze-, csákány-, kalapácsnyél, bútorlábak, kaszten, sí, szánkótalp, borona, bútordeszka, szénaszárító fogaskaró (fiatal növényekből). Adatközlőim egyöntetű megjegyzése szerint nagyon jó szerszámfa, kedvelt anyagfa, ám hordónak nem jó, mert hamar átérészi a folyadékot (víz, bor stb.). A leveleit pusztító kőrisbogarát régebbi állatgyógyászati célból gyűjtötték.

Málna (*Rubus idaeus*). Zsúpba kötve száradás után kemenchevítésre használták kenyérsütéskor.

Meggyfa (*Cerasus vulgaris*). Szipka, bútor, hordó, tűzifa.

Mogyorófa (*Corylus avellana* L.). Fuszulyka- és paradicsomkaró, szipka, gyümölcsverő *koszt*, *pattogatott* kerítés (függőleges), fonott kert (vízszintes), gereblye-, villa-, kapanyél, nyári tüzelő, csirkeborító, kávakosár, udvarseprű-karika, abroncsfa, nyúzófa, ostornyél.

Nyárfa (*Populus alba* L.). Szarufa, gerenda (száraz, esőmentes helyen, fenyő helyett), szénaszárító karó, fakanál, nyomtatórúd, lajtorja, vízlevezető csatorna, eperhordó *kászu* (kérgéből), léc. *Vincsulés* (görbeség) ellen a lécet acélhuzallal vagy fűzfavesszővel összekötötték tízes kötegekbe. A nyárfa kedvelt nyári tűzifa, mivel hamar meggyúl, de kevés meleget ad, a szene nem tartós. „Nyárfa–nyári fa” – mondogatják ma is a régi szólást idézve. A falu régi épületeinek bontásakor jelentős mennyiségű nyárfahulladékkal találkozunk.

Nyírfa (*Betula pendula*). Nyírágseprű, lapátnyél, lórúd, kerékfő, kerékfal, szekértengely, bútor, deszka, tűzifa. A fehér nyírfa jegyes fa, azaz parcellaszéljelző, erdőben

³ Vadasdon a jegenye és a popiomfa sokaknál – tévesen – egy és ugyanaz.

messzire ellátszik, de ültettek kertek fejébe (végébe) is egyet-egyed seprűkészítés céljából. A nyírfa rövid szálú, csepűs, szijas, tartós, kevésbé hasadó és nem törékeny.

Rakottyaűz (*Salix caprea* L.). Lószekérrúd, szőlőkaró, gereblyefog, cipőtalp, cipőszeg, tűzifa. „Jól ég, de szene nincs” (Györfi P. Domokos).

Ecetfa (*Ailanthus glandulosa*). Dörgölőfa, almatörő vályú, tűzifa. Vadasdon özv. Bíró Mihályné Kodó Róza kertjében terem ecetfa.

Somfa (*Cornus mas*). Létrafog, járompálca, járomszeg, *majrobot*, korbácsnyél, vetélő, kecskeláb (a halottas *nyújtópadhoz*), kalapács- és villanyél, tűzifa. A somfából készült villanyelek akár egy *embernyomot* (emberöltöt) is eltartanak. A somfák kedvelt madárbúvó, fészekrakó helyek.

Szilfa (*Ulmus campestris*). Oldalas, bokros helyeken terem. Kerékű, lórúd, szekértengely, kerékagy, késefa, szekérlajtórja, simely, gereblyefog, gyalupad, gyalupadorsó, osztovata, tekerőlevél, szőlősajtóba orsóagy, orsó, borona, tekenyő, villa-, kapa- és kaszanyél (igaz, kissé nehéz), szekérsoroglya, kaszapocok, tűzifa. A szilfa megmunkálása könnyű, nem hasad.

Szilvafa (*Prunus domestica* L.). Kaszamankó, szőlőkaró (mindkét felét hegyezve, kétévenként cserélve a földben akár harminc évig is eltart), hordócsap, csillár, guszalyorsó, késnyél, kovácmunkára való szén, tűzifa, kasza- és fejszenyél (egyeneséből).

Szőlőfa (*Vitis vinifera*). Pipa (csutkójából), kemencehevítő *csermely* (tavaszi metszésekor kiesett szőlőágak).

Vadalmafa (*Malus silvestris*). Szekérágas, löcs, tűzifa.

Vadcseresznye (*Cerasus avium*). Székelykapu, döngölő, szobabútor, hordó, gyöngyű, könyvespolc, kazetta, vaspántos uradalmi láda, tűzifa.

Vadvackor, vadvackörtefa (*Pyrus piraster*). Dörgölőfa, ruhasulykoló, sajtóba való orsó (a fiatal hajtásokból), kerékű, almatörő vályú, almatörő butyikó, kártyafül, tűzifa. Vad alanyát oltásnak, termését pedig pálinkának használták. Vackorfában gazdag vadasdi határrészek: Bozod, Kecskés, Cinigetű (Szénégetű).

Venyige (*Clematis vitalba*). Háztájiban használatos kosár (változó űrtartalommal), méhkas, fuszulykatartó kas, törökbúzaszedű kosár, juhkosárnak való gúzsűtű, kemencébe való tűzgyűjtű stb. A nehezen írthatű, sok bosszűságot okozű venyige pár év alatt akár a fák tetejére is felkűszik, ami nemcsak a fák fejlűdését gátolja, de termését is jelentűsen csűkkenti. Ahol tűbb évig venyige lepi be a fákat, ott a fa néhány év után kiszárad. A bodzavirággal kevert virággjának teáját régen borjakkal itatták hasmenés ellen.

NÉPI ISMERETEK A FA MEGMUNKÁLÁSÁRÓL

Adatgyűjtés közben egy-egy felhasználási mód magyarázatát is megtudtam.⁴ A háztáji gazdálkodásban használatos szerszámok nyelét a héj lehúzása után fémhuzallal (drót) vagy spárgával felkötik a színbe, csűrbe vagy árnyékos, naptól védett helyre. A felkötéskor vigyáznunk kell, hogy a vastag fele legyen alul, közelebb a földhöz, ami védi a horgadás ellen. Ha a nyélnekvaló nem egyenes, hanem görbe, nyers korában, héjában két hétig istállótrágyában tartják, amitől megegyenesedik. Frissen vágott nyers nyelet csak egészen ritkán, kivételes esetekben használnak. A nyers nyelek trágyában való „egyenesítése” nem általános, de tudnak róla, többen is említették.

A szerszámnyelet a célnak megfelelően, a fa egyenessége és horgassága után választják ki. Más fa kell például villanyélnék és más csákánynak. Kaszanyéltöréskor – ha ez a falutól távolabb eső kaszálókon érte a rendvágót – tartaléknyél hiányában a legköze-

5. kép. Erdőlés lószekérral

⁴ A téma székelyföldi szakirodalmához lásd GAZDA József 1980.

lebbi fenyősben *csapott* (vágott) egy nyélnekvalót a kaszatulajdonos, hogy ott helyben kicserélje. Mankót hajtott gyűrű- vagy mogyorófaból tettek, teljesen kizárva annak szükségességét, hogy ezért lakott helyre kelljen bemenni. Ma inkább gyalugépen megmunkált sima nyelekkel dolgoznak, több gondot fordítva az esetleges hiányok pótlására, a tartaléknyelek biztosítására.

A *majorok* (juhásztorok) és a csordapásztorok a botnakvalót hajában megégetik, s utána hántják *csurdéra*. Régebb a terelési céllal használt botok szíjasságát, tartósságát és erősségét ganéba tevéssel fokozták.

Az *edénynek*, azaz boros- vagy pálinkáshordónak, kádnak, csebernek való dongafát sohasem vágják körfűrészén (ipari egységekben ez ma már általános gyakorlat), hanem *szálában* hasították. A *hasítást* házilag oldották meg; Vadasdon majd mindenki ért ehhez. Itt említem meg, hogy *esett* (magától kidőlt) vagy lábán száradt fából kevesen csináltak hordót vagy kádat, mivel azt tartják, hogy benne van már a *szú*, s hamar *meg-eceteseedik* a bor. Meg aztán az is megtörtént, hogy szép lassan, anélkül, hogy észrevenné valaki, az ital lecsordogál az apró, túfoknyi likakon. Az edénynek szánt eszközfát már télen vagy kora tavasszal, a *mezsgé* (nedvkeringés) megindulása előtt ki kell vágni, ekkor a legtartósabb. „A fa lehetőleg legyen bog nélküli, egyenes, mert akkor úgy hasad, mint a zsendely. A facsaros, ilyen-olyan bogos fa nem felel meg dongának.” (Csizmadia Lajos)

A fát a szükséges méretnél 5–10 cm-rel hosszabbra kell vágni, inkább maradjon, mint hogy ne legyen elegendő. A donga szélessége általában 10–15 cm szokott lenni, mivel a széles dongával nehezebb dolgozni, de hamarabb is *posztul* (rothad). A donga hosszúsága a készítendő edény űrmértékét adja meg.⁵

A fenyőfát, ha több ideig akarják tárolni gömbfa állapotban, héját letisztítják, hogy védve legyen a szú ellen. A betegség a legtöbb esetben a fa kérge alatt kezdődik. A falusi ember tisztában van azzal, hogy a levágott fát – a tűzifa kivételével – nagy kár több ideig a földön hagyni, mert a rothadó, *berkesedő* rönkök alkalmatlanok a feldolgozásra. Ezzel kapcsolatosan Györfi P. Domokos vadasdi lakos a következő, megfigyelésen alapuló népi tudást tolmácsolta: „Ha valaki télen kivágja a fát az erdőn, s Szent János-napig (június 24.) nem pucolja le a haját, az meggombásodik, megrevesedik, héjába’ megfő, s nem lesz jó eszközfának.”

5 A dongahasítás technikája a következő: az e célra kiválasztott egyenes, teli belű, kellő vastagságú cserefát megfelelő méretre, 80–100×120 cm hosszú darabokra, *cömpölyökre* vágják (a hordó vagy kád kívánt nagyságától függően), majd *seggre* állítva, függőleges helyzetben, fából készült nagyverő segítségével 50–10 cm vastag cikkekre hasítják. Ezek az úgynevezett *dongák*, illetve dongánakvalók, amelyek négyzet formájában, egymásra összerakva néhány hónapig vagy akár 1–2 évig is kint száradnak az ég alatt. Sem az eső, sem a hó nem árt nekik, sőt „edzettebbé teszi” őket. Valamelyest lefaragva, lepucolva vagy eredeti formájukban szállítják lószekérrel a szomszédos Bedébe vagy Erdőszentgyörgyre, ahol új hordó vagy kád készül belőlük.

A Vadasdon vagy valamelyik szomszédos faluban, körfűrészben kivágott deszkát föld alatt vagy szabad ég alatt, *kasztba* rakva szárítják. De vásárolnak deszkát és lécet Görény-völgyi fuvarosoktól is, akikkel pénzzel vagy itallal egyeznek ki. A tízes kötésekből, acélhuzallal leszorított fűrészárut esőmentes, szellős helyre teszik, itt maradnak felhasználásig, hogy megóvják a *vincsüléstől*. Hasonló a helyzet a nyers fából vagy félszárzából készült lajtorjával is; lefektetik vízszintes helyzetbe, hogy a két *áll* maradjon eredeti állapotában.

A fából készült kerítést, kaput, kertkaput, sőt a cserefából készült disznóolat is „fáradtolajjal”, pakurával vagy gázolajjal kenik be, így növelve az építmény ellenállását a vízzel szemben. A kosárnak való venyige egyévesnél lehetőleg legyen vénebb, legyen hosszú és egyenletes. A mezőre kijáró gazda sokszor tér haza nyélbe húzott „karikával”, amelynek *lebogolását* csak felhasználáskor végzi. Ezek tárolása naptól védett, árnyékos helyeken történik. Nyáron, szénacsinaláskor igen jó *kávakötő*, akárcsak a gúzsba facsart széna vagy fiatal fűzfahajtás.

A fa kilyukasztására régebb keményfát vagy tüzes vasat használtak, ma ez már ritkábban fordul elő, mert elterjedt, és sok helyen találkozunk kézi hajtású „amerikánerrel” vagy villanyfúróval (7. rajz, a, b, e).

A tűzifát, illetve a fa megmunkálásából kiesett tűzre való hulladékot a helybeliek a hátsó, *majorságudvaron* tárolják *rakásban*, szabad ég alatt, száradási célból. Miután felfűrészelik *cömpölyökre*, esetleg fölhasogatják *hasábokra*, igyekeznek fedél alá, csűrbe vagy fásszínbe tenni. Vágás előtt a gazda félreteszi az eszközfának valót, a megmunkálásra érdemes darabokat, számontartva, miye van „rezervába”, mit hol kap meg, ha pl. eltörik a szekérágas vagy a *csatlás*. Ezek a tartalékfák lehetnek csűrben, színben, pajta oldalán felállítva, támasztva, esetleg felteszik a karótartóba, más egyéb fákkal együtt. Bárhova is tegyék, ügyelnek arra, hogy legyen fedél alatt, ne verje az eső.

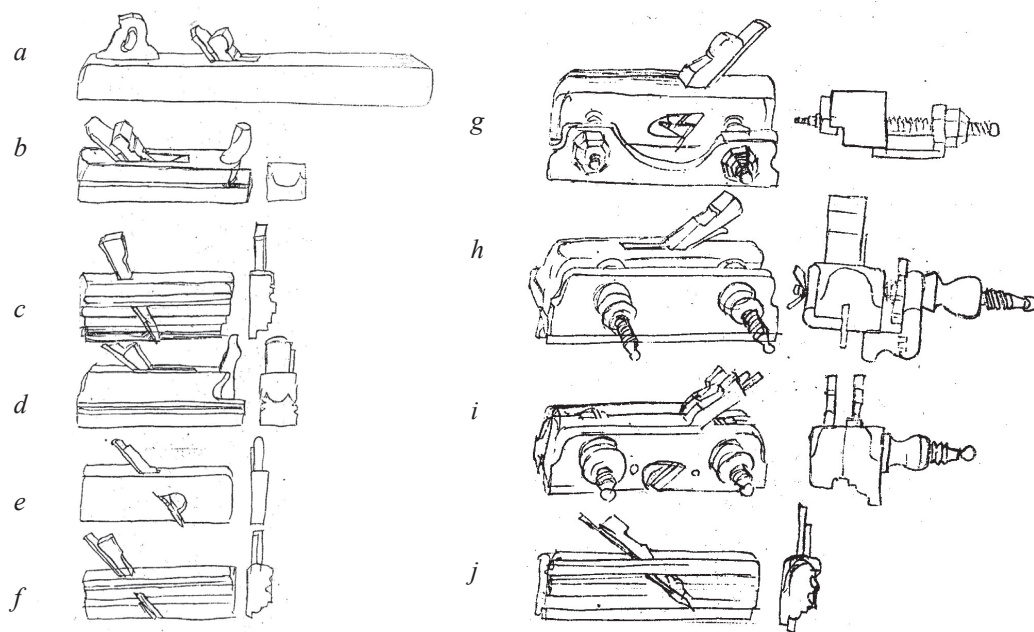
Régebb a tűzifát vas- vagy faékkal hasogatták fejszével, *nagyverő* segítségével, *kecskelábon* fűrészelték el *harcsafűrészsel*, vékonyabbját, az ágfát *csutkón* vágták el fejszével.

Az 50–60 cm hosszú favágócsutkókat általában keményfából (cser, akác, cseresznye) válogatják ki, ha van rá lehetőség, a fa töréséből, aljából, mivel ezek akár több évig is eltartanak, kemények, s a beléjük vágott fejsze nyomában visszapattan. A puha, lágy fa nem felel meg favágótökének. A favágócsutkót az udvar hátsó felében, a tűzifarakások közelébe helyezik el, földre fektetve, vízszintesen vagy *bütüre* (lábra) állítva, alsó végét 15–20 cm-re beásva. Ha a szükség megkívánja, továbbköltöztetik.

Ma már a favágás, tüzelő előkészítése nem tartozik a legnehezebb házimunkák közé, abból kifolyólag, hogy a családok többsége motorfűrész vagy villanyfűrész egyéneket fogad, akik néhány száz lej ellenében 2–3 hónapra valót aprítanak fel. Az ügy közösségi és hagyományos: a munkálat elvégzésére és a kevéske ital elfogyasz-

tására tucatnyian verbuválódnak össze, főként a rokonok, szomszédok, komák, barátok közül. Legtöbbje *segítségbe* jön, pénzt nem fogad el, esetleg valamennyi italt, vagy szükség esetén visszahívja a gazdát, hogy ő is segítsen, amikor szükség lesz erre. Hasonló a helyzet erdőlésnél, fadöntésnél, ágyújtásnál, beszállításnál is, kivéve a *nap-számba* fogadott egyént, a ló-, illetve tehénfogatóst, akinek ez a munka keresetet jelent: bért fizetnek érte.

Az eszközfa vagy szerszámfa kiválasztására az év bármelyik időszakában sor kerülhet, a vegetációs időszak kivételével, amikor semmilyen élő fát nem ajánlatos „bántani”.⁶ Ez a kiválasztás, kivágás lehet szükségszerű, azonnali körülményektől kényszerítve (pl. kint az erdőn lórúd törik, nem lehet tovább haladni), vagy célszerű, tartalék jellegű gyűjtés. „Né milyen fájin lócsnek való, hazaviszem, me sohase tuggya az ember, mikó fog jól!” (Madaras Dénes)

3. rajz. Csizmadia Lajos asztalosnál tízféle gyalut sikerült Molnár Dénesnek lerajzolnia, amelyek a famegmunkáló eszköztár elengedhetetlen tartozékai. Elnevezésüket fonetikusán, az idős mester kiejtése szerint jegyeztük le: a) eresztőgyalu (ropant), b) dupla gyalu (simító), c) falcgyalu, d) slittgyalu (porozó), e) szimszgyalu, f) karnis gyalu (cífrázó), g) állítható plattbanggyalu, h) nutgyalu (állítható), i) gittfalcgyalu, j) gyöngystáb

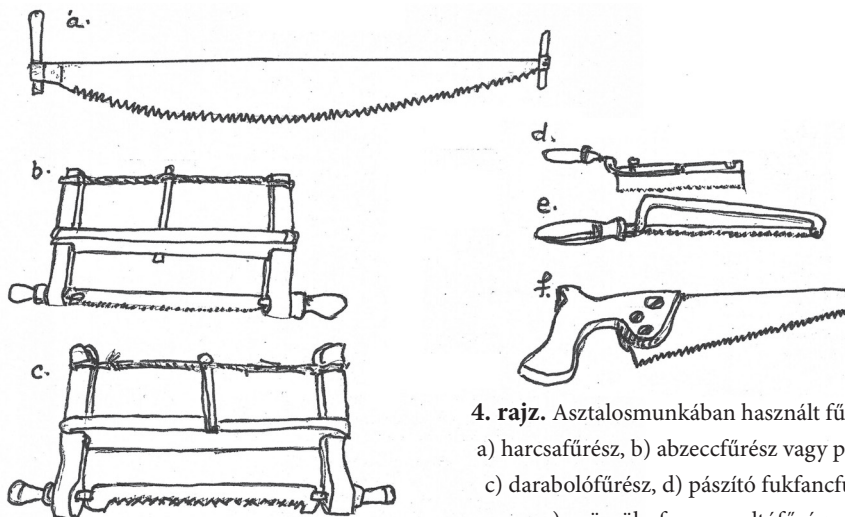
⁶ Bővebben lásd KOVÁCS Ferenc 1934; BÁTKY Zsigmond 1941. 261.

A falun élő ember, így a vadász lakos is, már egészen fiatalon, sőt, gyerekkorában megismeri az erdőt, az erdei munkát, a fafajtákat, a kivágással, döntéssel, beszállítással kapcsolatos tudnivalókat. Jómagam, aki idestova öt évtizede lakom e kis, erdőközeli faluban, mindig csodálattal nyugtáztam az itteniek faismeretét, a tudás továbbadásának következetességét, valamint az élőfa iránti szeretetüket és tiszteletüket.

SZERSZÁMOK, SEGÉDESZKÖZÖK

Bár Vadasdon kevés a famegmunkálásból élő fűrő-faragó hajlamú ember, *mesterember*, szinte nincs is olyan ház, udvar, *életszer*, ahol ne találkoznánk az alább felsorolt szerszámtárral. Mi több, a legfontosabbakból, amit nem lehet nélkülözni, mint pl. a fejsze, kézibalta, kézfűrész, fűrő, akár többet is tartalékolnak, hogy nyéltörés vagy csorbulás alkalmával kiküszöböljék a munka folyamatosságát gátló kényszerzüneteket.

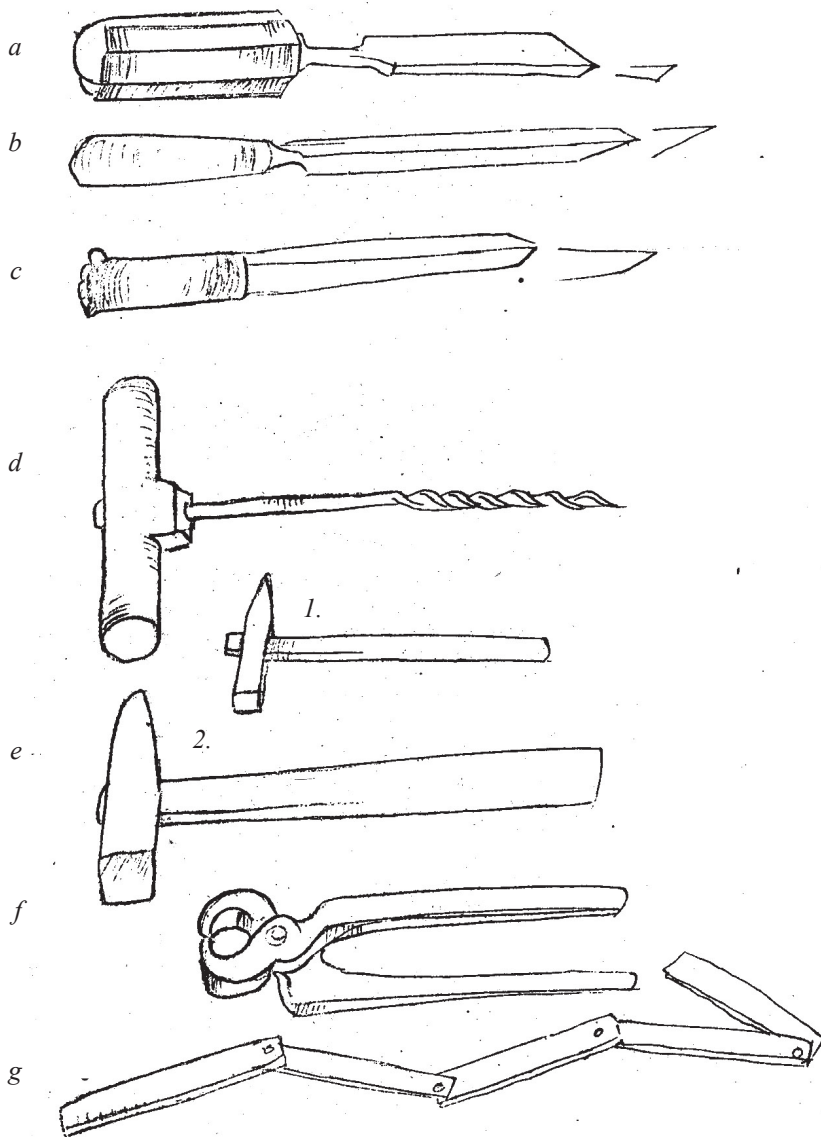
A fa megmunkálásánál igénybe vett szerszámok és segédeszközök közül megemlítjük a következőket: *fejsze, bárd* (fejszénél nagyobb), *kézfűrész, harcsafűrész*⁷, *kézibalta, gyalu, véső, kézvonó, fűrő, kés, ácsfejsze, nagyverő, faragószék, faragótőke, fadorong, kecskeláb, fa- és vasékek, szekerce*. Az 1990-es évektől mind több helyen lehetett hallani villanykörüfűrész (cirkulát) felbúgni az udvarokon, amelynek szállítása könnyű, udvarról udvarra lehet vinni, és pénzt is lehet keresni vele (3. kép).

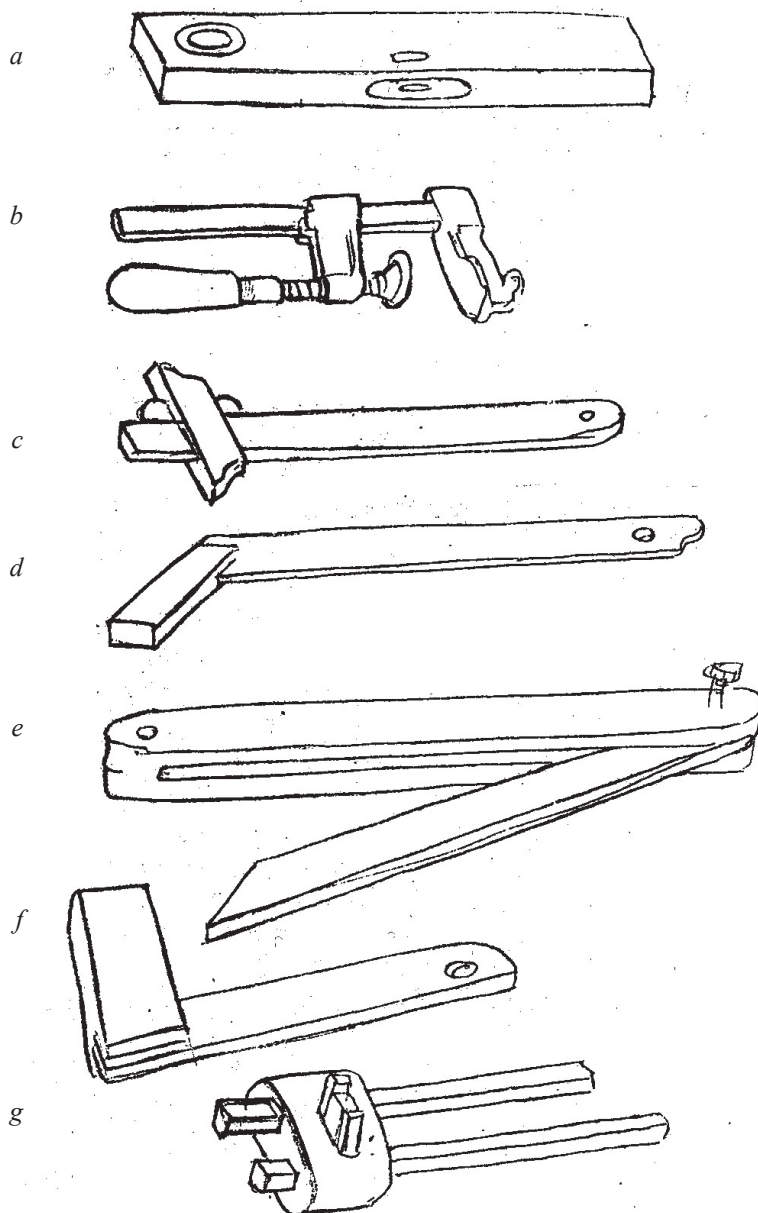
4. rajz. Asztalosmunkában használt fűrészek:

- a) harcsafűrész, b) abzeccfűrész vagy pásztító,
- c) darabolófűrész, d) pásztító fukfancfűrész,
- e) gyümölcsfa- vagy oltófűrész,
- f) róka farkú pásztófűrész

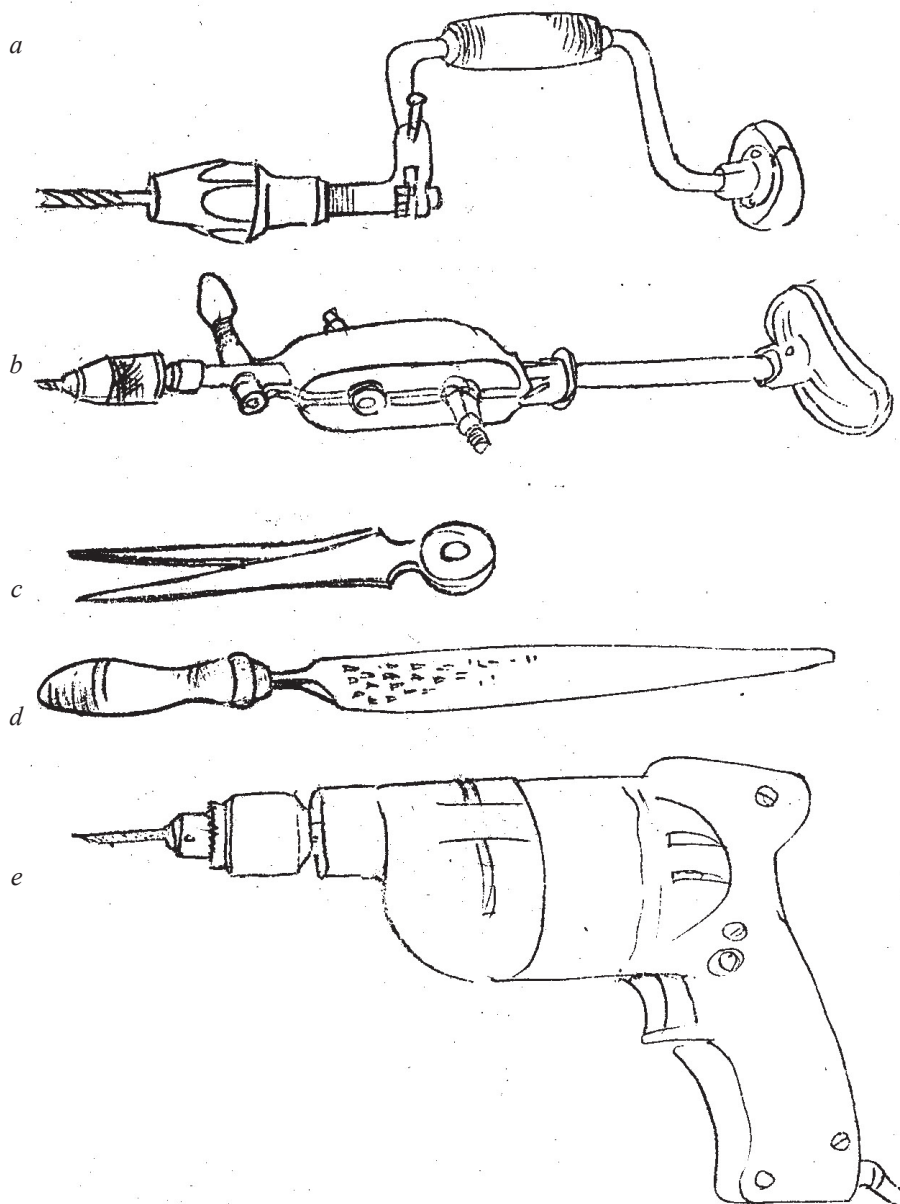
⁷ A harcsafűrész vagy nagyfűrész a múlt század '50-'60-as éveiben kezdett elterjedni, azelőtt a fák erdei kivágását és darabolását mindig nagyfejszével végezték.

5. rajz. Vésők és egyebek, amelyekkel majd mindegyik paraszti eszköztárban találkozunk: a) cinkvéső, b) lyukvéső (loppájni), c) 8-as lyukvéső, d) kézfűrő, e) kalapácsok: 1. üvegező, 2. szegverő, f) harapófogó, g) colostok (méteres)

6. rajz. a) vízmérték; b) sráfszingszorító, c) állítható stermosz, d) gérvinkli, e) állítható gérvinkli, f) sarokvinkli, g) vastagságcsináló strájmolni

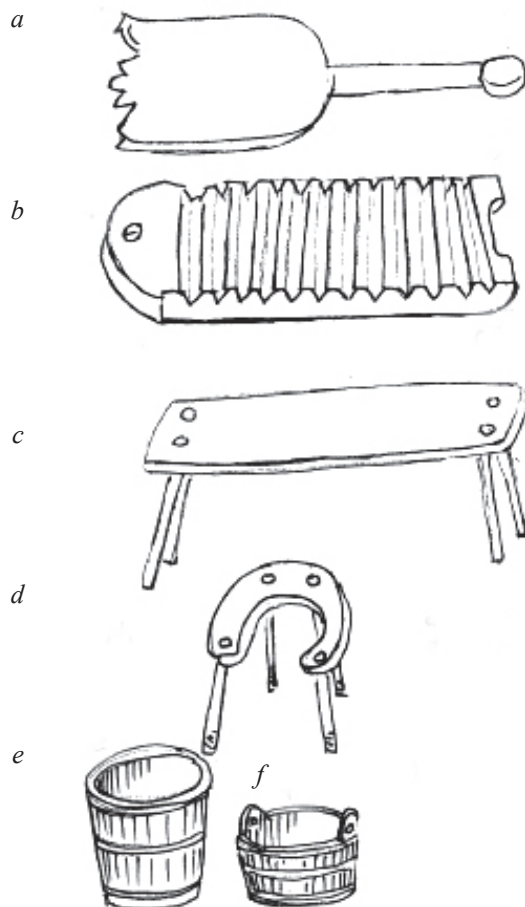

7. rajz. a) furdancs, b) amerikáner, c) körző, d) faráspoly, e) villanyfúrógép.
Ez utóbbi a műhely felszereltségének és technológiai modernizáltságának bizonyítéka

A famegmunkálásnál használatos szerszámok, vágóeszközök élezése, köszörülése régen is, ma is igen fontos előkészületi munkának számított, enélkül csekély haladásról, csökkentett-vontatott munkatermelékenységről lehetett szó. Régebb az élezést az itt lakók többsége szántásból, agyagos-ol-dalas helyekről eredő, tenyér nagysá-gú, hosszúkás laposkővel végezte. Ma ez már ritkábban fordul elő, kevesen gyűjtenek e célra terméskövet, homokkődarabokat, inkább gyári készí-tésű vasreszelők, kaszakövek (*fénkő*) igénybevételéről beszélhetünk. A jobb módúak árammal hajtott villanykö-szörűt vásárolnak, amely mindenképp minőségi ugrást jelent. Nem egyszer történik meg, hogy a közeli nagyköz-ségek – Erdőszentgyörgy, Gyulakuta, Nyáradszereda – kisipari egységeiben éleztetik ismerőseikkel a szerszámokat pénzért vagy kevéske italért.

Az 1989-es fordulat után bekövet-kezett keleti és nyugati piacdömping jelentős változást hozott a régi, elavult szerszámtár felújításában, kicserélésé-ben, a paraszti eszköztár modernizá-lásában. Ebben fő szerepet játszottak a városokban felbukkant ukrán és mol-dovai kereskedők, az orosz *piacok*, ahol a keleti eszközkultúra legváltozatosabb csúcstechnológiáját lehetett megvásá-rolni – tegyük hozzá: mérsékelt áron.

A **ruhadörgölő** eddig sem hiányzott az asszonyok háztartásából; ha eltörött vagy ki-kopott, igyekeztek újat csináltatni vadasdi vagy gegei mesteremberekkel, hisz ez volt a legkönnyebben hozzáférhető és legolcsóbb „parasztmosógép” (8b. rajz).

8. rajz. Fából faragott régi mosófelszerelés

- a) ruhasulykoló,
- b) ruhadörgölő, c) mosópad,
- d) szapuló székláb, e) szapulókád,
- f) szapuló lúgoscseber

**FÁHOZ KAPCSOLÓDÓ SZÓLÁSOK, KÖZMONDÁSOK,
MEGFIGYELÉSEK, BABONÁK**

- Minden fa elég, csak a tréfa nem.
- Milyen fából van a legtöbb az erdőn? Horgas fából.
- Azt a szerszámot, amelynek nyele 20 centinél hosszabb, nekem ne dicsérje senki, mert avval dógozni kell (cigány szólásmondás).
- Amikor az asztalos haldoklott, mindenkinek megbocsátott, csak a száraz fenyőfabognak nem.
- Nyárfa – nyári fa, kevés meleget ad.
- Állj egyenesen, mint a fa!
- Ne hajladozz, mint a nyárfa!
- Úgy ül, mint egy cövek! (egyenesen)
- A jó tűzifának párja nincs.
- Nyílegyenes, mint a fenyő.
- Minden kutyaugatásra nem kell egy karót kitépni.
- Ne bánts a fát!
- Úgy ég, mint a zsír (a fa).
- Fából vaskarika.
- Hídlásfaragáskor vagy körfűrészben való kiszabásakor megtörténhet, hogy egyik-másik darab vékonyabb lesz. Ilyenkor azt mondják: Jó lesz a tyúkok alá hídlásnak.
- Még a fának sem jó egyedül.
- A vesszőt addig kell hajlítani, amíg hajlik, s nem törik.
- Az erdőnek füle, a mezőnek szeme van.
- Reszket, mint a nyárfalevél.
- Rossz fát tett a tűzre.
- Ha ősszel a rózsafáról s a szőlőfáról későre hull le a lapi, nagy tél várható.
- A villám legjobban a cserefát sújtja, legkevésbé a bükköt, a gyertyánt, a juhart, a nyírfát.
- Mikor a tehén megbornyúzott, kilenc napig nem adtak ki senkinek semmit a háztól. A pajtaajtó szemöldökére (ami cserefából készült) keresztet húztak, hogy ne tudják a tehént megkuruzsolni.
- A szegény embert még az ág is húzza.
- A fától nem látja az erdőt.
- Amilyen a fája, olyan a gyümölcse.
- Nagy fába vágja a fejszét.

FÜGGELÉK

A fa a vadasdi református egyház levéltári anyagában – kivonatok –

1813. augusztus 18.

A templom megnagyobbításáról készült jegyzőkönyvből:

„Elhatároztatik, hogy a Sanctuarium lebontassék, és 4 ölnyire nyújtassék a magassága, 1 singgel emeltessék, ajtók, ablakok megfelelő fát kapnak a Nemes Szék Havasáról.”

1881. május 30.

„Van 100 szál cserefája az Eklézsiának, amiből szükség esetén egy 500 forint kifogható.”

1882. január 14.

„Folyamodni a Megyei egyháztanácsához, hogy a Sovárbükkin való erdő elárverezésére engedélyt adni szíveskedjenek, s ha ebből az erdőből 50 frt-ot nem lehetne kicsinálni, azon esetben a Veres cserén lévő (...) cserefák horgasából is lehessen néhány szalat eladni, míg a kész 50 frt kikerül.”

1883. augusztus 26.

1. Tárgy. „A Lázár kert adományozása. Nagyságos Grófnő Bánfy Erzsébet Gróf Berthold Sarolta grófnő úrasszony adományozott azon feltétel alatt, hogy az egyházközség erdeit ellenőrizze.

1. Határozat. Az Eklézsia az írt belső telket köszönettel átveszi, és az erdeinek ellenőrzésére az Eklézsia előljáróságát kötelezi, egyszersmind.”

1884. február 10.

„Kéretessék meg a Marosi Egyházmegyei Tanácstól, hogy adjon engedélyt erdő eladására 60 fáig, részint bükk, részint cserefára.”

„A tanító egy színt akar csináltatni a csúrhöz ragasztva, s kér két szál cserefát lábának. Határozat. A két szál cserefa adasson meg lábának.”

1899. február 3.

Részlet a toronyépítési szerződésből:

„7. szer. Kötelezi magát az egyházközség a toronyszék úgy a grádicsokhoz és a toronyba megkívánt, valamint a harangszékekhez is minden cserfaanyagot a kölcsésvetésben kijelölt méretek szerint kiállíttatni és az építkezési helyet szintén vállalkozó rendelkezésére bocsátani.”

1899. december 31.

„A téglaegetéstől megmaradott egy szekér szífa és Sovárbükkin 2 szál bikfa, mit kér toronyépítő Nagy János, legyen szíves az Eklézsia neki adni. Mire nézve a gyűlés a fákot Nagy Jánosnak adja különösen azon fáradságáért, hogy a téglaegetésen jelen volt.”

1900. július 15.

„Nagy János építő vállalkozó kér két szekér forgácsot a nagyjából. A presbitérium általánosan a két vagy három szekér forgácsot is megadja Nagy János vállalkozónak.”

1905. április 9.

„Tudomásul vétetik az erdőgondnokságnak határozata, mely szerint 12 ezer drb. tölgyfa csemete utaltatik ki a marosvásárhelyi csemetekertből. Elhozatala és elültetése szigorúan megrendeltetik.”

1905. december 29.

„Kántor tanítói díjlevél. (...) 4. szer. 3 öl szífa és egy öl ágfa.”

1906. december 6.

„Az esperes úrtól 1903/1906 szám alatt jött rendeletében a lelkészt, a gondnokot és a presbitériumot bízta meg az erdő árverésével. A presbitérium december 17. napjára tűzi ki az árverést. Díjok lesz a presbitérium tagjainak 60 fillér személyenként.”

1907. október 31.

„Megyebíró atyánkfia kéri a gyűlést, hogy a Péterkertben lévő szilvafákat, azokat, amelyek kiszáradtak s ahol igen sűrűk, vágassák ki, és adják el, illetve az árverésnek az idejét tűzzék ki.”

1907. október 31.

„Az erdőárverezésről. Árverező biztosnak kijelöltetnek lelkész, tanító és gondnok – valamint az egész presbitérium is. A listát három példányban kell vezetni, egyet esperes úrnak, egyet az Erdézi Hivatalhoz kell küldeni, egy marad az egyház tárjába[n].

Nyárádszereda, 1907. október 31.

Ravasz János esperes”

1930. augusztus 10.

Részlet a lelkészi díjlevélből:

„Az erdő üzemterv szerint kezeltek, a hívek az öt öl ágfát levágatni és hazaszállítani kötelesek.”

1937. április 15.

„Kedves Tiszteletes Úr! Rég akartam írni, de betegségem késleltette a levélírást. Nekem a nyárádszeredai telekkönyvi végzés szerint édesapámtól, néhai Kovács Jánostól (1855–1905 között Vadasd kántortanítója volt) megvásárolt erdők az alatt elsorolt dűllőkben a tulajdonomat képezik. Én ezeket az erdőket a vadásdi református egyházközségnek akarom hagyományozni néhai édesapám emlékének szentelve.

Az erdők a következő határrészekben vannak:

Sovárbükk, Külső Bozodbükk, Belső Bozod bükk, Kecskésbükk. Ezeknek a területe körülbelül 6 és fél holdat tesz ki. (...) Szeretném, hogy alkalomadtán, mikor bejön Vásárhelyre, engem felkeresse, s itt elkészítenők az adományozó okiratot (...)

Maradok kész híve:

Kovács Pál
nyug. ref. kántortanító”

1942. augusztus 23.

Részlet a lelkészi díjlevélből:

„Közmunka. Minden olyan egyháztag, akinek igás állatja, fogatja van, az vagy egy fél napot szánt a lelkészi kanonikán, vagy aki nem szánt, az a lelkészi erdőről hoz egy szekér fát a papi udvarra.”

ARANYKÖNYVI BEJEGYZÉSEK

Györfi Dénes (1956): egy darab kútágas – 40 lej, Györfi Kálmán (1956): egy kútgardja (földön felüli rész) – 50 lej, 16 konfirmándus (1982): konfirmációjuk emlékére ad egy ötkarú csillárt a templomba – 1000 lej.

Adatközlők

Biró Sándor (1927)
Csizmadia Lajos (1914)
Györfi Árpád (1938)
Györfi P. Domokos (1929)
Kiss János (1936)
Madaras Dénes (1921)
Németi Gergely (1926)

Irodalom

BARABÁS László

1980 Tavaszi határkerülés a Nyáradmentén és a Kis-Küküllő felső völgyében. In: dr. Kós Károly–dr. Faragó József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 203–216.

BÁTKY Zsigmond

1941 Mesterkedés. In: Bátky Zsigmond – Györffy István – Viski Károly: *A magyarság néprajza I.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 260–323.

K. CSILLÉRY Klára

1972 *Magyar bútortipari (faipari) munkaeszközök és technikák*. MTESz Veszprém Megyei Szervezete, Veszprém, 67–70.

GAZDA József

1980 *Így tudom, így mondom*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

KÓS Károly

1979 Építőanyagok és szerszámok. In: *Eszköz, munka, néphagyomány. Dolgozatok a munka néprajza köréből*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 279–281.

VADRIASZTÁSI TECHNIKÁK

A bekecsalji erdőkben az 1970-es évektől egyre inkább elszaporodó s a gazdasági területeken, háztáji kertekben is jelentős károkat okozó nagyvadak – szarvasok, medvék s főleg vaddisznók – elleni védekezési, riasztási módok nemcsak gazdasági és társadalmi, hanem – kialakult sajátos formáik révén – néprajzi szempontból is figyelmet érdemelnek (1. kép).

Vadasd a nagyvadak által gyakran látogatott, a számukra megfelelő életteret biztosító bekecsalji falvak közé tartozik. A kis falu 1043 hektáros területéből 325 hektár még ma is erdő. Határvonalának majdnem háromnegyede pedig olyan erdőket érint, amelyek kapcsolatban állnak a Szovátaíig, sőt a Gyergyói-havasokig fölnyúló cser-, bükk- és fenyőerdőkkel. Ez különösen fontos vadgazdálkodási és vadászati szempontból; valószínűleg ennek köszönhetően kerültek Vadasd vidékére nagyvadak, s innen származik a falu neve is.

1. kép. Medve által letört szilvaágak megkopasztása (2001)

2. kép. Rongyriasztó a ház melletti szőlőlugason

Az erdőirtások és az egykori rendszeres vadűzés és vadfogás folytán a nagyvadak régebb elkerülték Vadasd határát. Id. Biró Sándor (sz. 1894), Vadasd egyik legidősebb embere szerint az 1920-as években nagy szenzációnak számított egy erre tévedt őz, amelyet a *Vágásalja* határrészben láttak először. Aztán 1975–76 kemény telén megjelentek a szarvasok is, jelentős károkat okozva a faluhatár északi részében telepített állami gyümölcsösben. A következő évben, 1977-ben a gyümölcsös vezetősége fonott dróttal kerítette be a telepítést, hogy távol tartsák a nagyvadakat. Ekkor már mind többen mondogatták: aki *tapsinyomot* (medvenyomot) akar látni, az menjen *Bozodbükke* erdejébe.

A *sertevad* vagy vaddisznó itteni jelenlétéről kb. 150–180 éve tudunk, bár nincs kizárva, hogy jóval korábban is portyáztak a környéken, megfelelő létfeltételekre találva a Vadasdot körülvevő cseereerdőkben és *ciheresek*ben. Ezt a tényt látszik igazolni a *Vaddisznófürdő* vagy *Vaddisznóferedő* dülönév is, amely a *Gorzsád* erdejében lévő *dagonyás*, tapadós-sáros, vizes mélyedésre utal. Az odavezető, vadak által kitaposott ösvényt pedig *csapásnak* vagy *vadcsapásnak* emlegetik a helybeliek.

Az egykori gazdag vadállomány, a dúvad elleni védekezés és a kecsgetető vadászszákmány a népi vadászat különböző módjait alakította ki.¹ Ezúttal azonban nem térünk ki az egykori népi vadejtés, vadászat, illetve orvvadászat, továbbá a vaddisznóboncolás, a vadhús tartósítása és fogyasztása, valamint a hagyományos vadfogó és -elejtő eszközök ismertetésére. Bár e téma külön tanulmányt érdemelne, most a vadállomány jelenkori elszaporodása és szigorú vadászati tilalma miatt előállott helyzetből fakadó sajátos helyi védekezési formák érdekelnek.

Az állam a vadállományt mindig is értékes nemzetgazdasági kincsnek tekintette, és körültekintő törvényekkel biztosította a vadvédelmet. Még fokozottabb és hatékonyabb lett a vadvédelem az erdők 1948. évi államosítása után, valamint a vadászati törvények megszigorításával. 1980-ban a vadászati határban már kb. 250–300 vaddisznó tanyázott, s mivel az ellenük való védekezés nem tartott lépést elszaporodásukkal, jelentős károkat okoztak mind a mezőgazdasági termelősövetkezet (téesz) szántóföldjein, mind pedig a háztáji gazdaságokban.² Ezért a dúvadak elleni védekezés és a védekezés tökéletesítése a lakosság számára létfontosságú lett. Kétségtelen, hogy a védekezés, a vadűzés és a vadriasztás részben régi hagyományokon alapuló, részben új tapasztalatok útján kikísérletezett és elterjedt módszerei a változásokra figyelő néprajzkutatót is érdekelhetik. Ilyen megfontolással gyűjtöttem össze a Vadasdon szokásos riasztási módokat, változatokat az 1980-as évek elején. Mivel e kérdésnek – mondhatni – még nincs néprajzi szakirodalma, összehasonlító vizsgálatot nem végezhettem. Dolgozatom első részében a vadriasztó eszközökkel, a másodikban az éjjeli határpásztorsággal foglalkozom.

VADRIASZTÓ ESZKÖZÖK

Rongy- és fóliaijesztők. Faágakból, a learatott kévék összerakására való *kalangyakarókból* és lécekből ember alakú, kézzel, lábbal és fővel ellátott vázat készítenek. Ezt hagyományosan rossz kabáttal, lyukas kalappal, feslett kendővel stb. „öltöztetik fel”, de az utóbbi 4–5 évben már nejlonzsákokat, egészben hagyott vagy csíkokra vágott fólialemezt húznak a fakeretre, ami által bizonyos erősségű susogó-sistergő hangot is előidéznek.

1 A népi vadfogás csekély román és romániai magyar szakirodalmát dr. Kós Károly foglalta össze. KÓS Károly 1971. 323.
2 A budapesti *Esti Hírlapban* (1979. szeptember 27.) megjelent *Hajtívadászat szürkületkor* c. írás teljes szövege: „Romániában, a Maros megyei Vadasdon, a közeli erdőkben meghúzódó vaddisznók valóságos ostrom alá vették a falut. Nemcsak éjszaka, hanem nappal is dézsmálják a kukoricásokat, kerteket, burgonyaföldeket. A hívatlan vendégek különösen a helybeli termelősövetkezet kukoricásában okoztak nagy veszteséget. A vaddisznók ellen fölvettek a harcot a falubeliek; a férfiak szürkületkor fejszével, villával, kapával, tüzes csóvával, kolompokkal és kutyafalkával mennek a határba, hogy egész éjjel védjék a még megmaradt kukoricást. Emberemlékezet óta nem tudnak a faluban olyan esetekről, amilyenek a napokban megestek. A vaddisznók ugyanis a kerteken át az udvarokra is betörték az éj leple alatt, s a behordott terményben okoztak komoly kárt. Kissé gúnyosan, de fájdalommal azt mondták: ha tovább tart ez az invázió, akkor még a padlásra vezető létrákat is kell rejtteni, mert a jövevények azon is felmásznak... (oltványi)”

Többnyire a kiemelkedőbb helyeken, *hompokra* állítják fel, vagy *hecserli-* és *galagonya-bokrokra* aggatják. Mikor elérkezik a betakarodás és a kórévágás ideje, ezek is tűzre kerülnek, vagy a *pajtabejárat* fölötti *karótartó*ban várják meg a következő évet.

Kutyakikötés. Mielőtt az emberek kinnhalásra kényszerültek volna, házőrző kutyáikat (egyet-kettőt, sőt még többet is) kikötötték az őrzésre szánt terület valamelyik sarkába vagy épp a közepére, hogy ugatásukkal, vakkantásukkal, éjszakai *orgonálásukkal* távol tartsák az arra *matató* vaddisznót vagy vaddisznócsordát. A kutyákat megkötve tartották, különben elbódorogtak vagy hazasomfordáltak volna. Láncukat gyakran 2–4 méteres dróttal, spárgával vagy bőrszíjjal helyettesítették, s leginkább *cövekhez*, ritkábban magányos fához vagy bokorhoz kötötték – az utóbbi köré azonban könnyen odacsavarodott. Búvóhelyül, eső ellen szalmával, kátránypapírral, műanyag lappal fedett *vackot* készítettek számukra. Ma is sok helyütt látni az ennél egyszerűbb, esernyőhöz hasonló *gombát*: a földbe vert karónak szalmából vagy nejlonlapból készült *kalapja* van, ez védi az állatot eső ellen. A kutyakikötésnek mintegy 10–15 éves múltja van, az 1960-as évektől.

A „szófogadó ebek” éjjel szabadon járnak-loholnak, gazdájukkal a *törökbúzásokat* (kukoricaföld), *pityókásokat* (krumpliföld) pásztázzák, és csak nappalra akasztanak – odahaza vagy kinn a mezőn – láncot a nyakukba. A nappali kikötésnek is célja van: az őzek távoltartása a faluszéli földeken vagy a *kerthelységben* termesztett *fuszulykától*, tarkarmány- és cukorrépától, káposztától stb. A kikötött kutyákat *tángyérből*, ócska lábasból, konzervesdobozból etetik, itatják; ez többnyire ott marad használati helyén.

A kutyák bevonása a vadelriasztásba, a *hajtásba* inkább csak akkor járt jó eredménnyel, ha jelen volt a gazda is, és besegített zaj- és fényforrással is, ami ébren tartotta és bátorította az ebeket.

Kertelés. Némelyik ember kisebb kukorica- vagy krumpliföldjét, amelyet háztájiként, de házától távolabb kapta a téesztől, tavasszal bekerítette, s csak késő ősszel, kórévágás után bontotta szét a kerítést. Ez korántsem vadasdi sajátosság: látni lehetett a szomszédos falvakban is, főleg Gegesben, de az egész Nyárad és Kis-Küküllő mentén.

A ’70-es évek végén még jobbára faoszlopokra erősített szöges drótból állították össze az ilyen kerítéseket, s a vízszintesen kihúzott drótokra 2–3 méterenként üres konzervdobozokat aggattak. Mikor a helyszínre érkezett vaddisznó a fémhuzalokat *orrcimpójával megbizgette*, úgy csörömpöltek, hogy elriasztották a vadat. Ez a riasztási forma azonban csak néhány évig bizonyult hatásosnak; a „kiokosodott” vaddisznók az orrukkal felnyomott drótok alatt kényük-kedvük szerint jártak ki-be. Vadasdon el is maradt az efféle kerítés készítése, később már csak Havadtó, Erdőszentgyörgy és Sóvárad határában lehetett látni ilyeneket.

Vaddisznólésza (3. kép). A *juhlészához* hasonló kerítést erdőről vagy *ciheresből* kivágott karvastagságnyi rudakból állítják össze. A szekéren vagy háton behordott rudakat

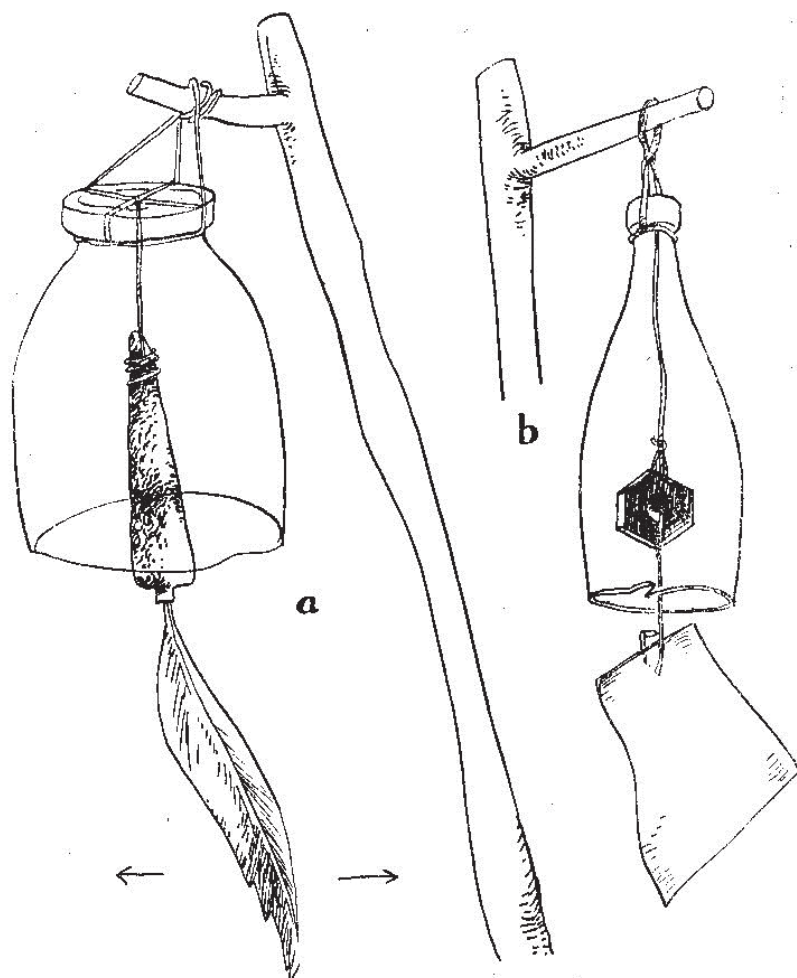

3. kép. Vadak ellen készített rúdkerítés: vaddisznólésza (1980)

– ha túl vastagok – kettéhasítják, és úgy szegzik fel az előre beásott, 1,20–1,50 m magas faoszlopokra. De sok helyütt látni, hogy dróttal kötik össze, vagy *ficfagúzst*, ritkábban szalmafonadékot használnak a kellő távolságra (30–40 cm) elhelyezett szil-, gyertyán- és mogyorókarók összeerősítésére. Ezt a *lészát* csak ősszel, betakarodás után verik szét, és hordják haza szekérrel, utánfutós traktorral vagy háton. Eltűzelik vagy megőrzik a következő évre. A jól összeállított, erős vaddisznólészákat általában kikerülik a kukoricára éhes vadállatok, s olyan helyre *ütik be magukat*, ahol szabad útjuk van. De ha mindenki *kertelne, lészázna*, valószínű, hogy a vadak támadása is erősödne.

Az ákosfalvi állami mezőgazdasági vállalathoz tartozó 152 hektáros vadasi gyümölcsöst 1977–78-ban 2,5 mm-es cindrótból készült hálóval kerítették be, azonban a vadak ezen is áthatoltak, s nemegyszer kellett hajtóvadászatot szervezni a bekerült őz, vaddisznó, medve és más vadak kiűzésére. Sok embert és kutyát kellett mozgósítani ilyen alkalmakkor.

Kárbidtevés. Egészen új „találmány”, próbálkozás volt a ’80-as években a karbid hintése körös-körül a védelemre kijelölt terület szélére, aminek orrfacsaró bűze elriasztotta az arra tartó vaddisznót. Hátránya, hogy a nyár végi esők, záporok hamar elmosták, *kiégették*,

1. rajz Ágasfára akasztott üveglant, üvegkolomp vagy szarkaijesztő: a) alj nélküli befőttesüvegből, kukoricacsusza nyelvel és tollal; b) alj nélküli literes üvegből, anyacsavar ütővel és kátránypapírral

s ettől jellegzetes szaga is odaveszett. Állandó hatása végett eső után azonnal újra kellett hinteni, pótolni, a karbidnak viszont nem volt könnyű a beszerzése, még akkor sem, ha az ország egyetlen karbidgyára az 50 km-re lévő Dicsőszentmártonban működött.

Üveglant. A közismert fémlanton (kolomp) és rézpergőn (csengő) kívül Vadasdon és környékén használatos még az *üveglant*, más néven *üvegkolomp* vagy *szarkaijesztő* (1. rajz). Ezeket a ház melletti szőlősökben, dűlőkben, kertekben vagy épp az *életszeren* állítják fel, főleg szőlő-, gyümölcs- és gabonacsipegető madárfélék üzésére és elhességére.

sére. Az üveglant literes vagy félliteres-, befőttes üvegből készül, amelynek alja használat közben letörik, vagy ha nem, óvatosan letörik. Erre jó megoldás, ha az üveget forró vízbe teszik, amitől az alja leválik.

Az így előkészített üvegharangot karóra vagy élő fára kötik, nyakába belülről drótot vagy madzagot húznak, s ennek végére, az üveg alsó része táján, nyelvnek egy kisebb fémtárgyat (pl. anyacsavart), *kukoricacsuszát*, lennebb pedig egy műanyag vagy kátrány-papír lapocskát erősítenek. Ezt a szabadon lebegő lapocskát a légáram mozgásba hozza, amitől a drót vagy a spárga a rákötött fémtárggyal a harang nyelvéhez hasonlóan az üveg oldalához ütődik, s hangot ad ki. Mivel a vaddisznó látása gyenge, de hallása jó, az üveglant e kis zajától is az ember jelenlétére gondol, és óvatosságra, legtöbbször irányváltatásra kényszerül.

Kodó-lant. Nevét helyi kezdeményezője, Szigeti Kodó Albert (1916) után kapta. Lényege, hogy a háztól nem messze lévő törökbúzásban gyümölcsfára vagy oszlopra fel-függesztett kolompot vagy csengőt egy hozzá kötött hosszú zsinag vagy drót megrántásával a ház *tornácáról* mozgásba lehet hozni. Ha a kikötött kutya vaddisznójárást jelez, akár éjszaka is, az éber gazdának csak a tornácig kell kimennie és párszor megrántania a *tornácfához* akasztott zsinag végét. A Kodó-lant lehetővé teszi, hogy az ember ágyában hálhat, hátránya viszont, hogy csak a ház közelében lévő kukoricásokba – 100–150 m távolságig – lehet kivezetni.

A fenti vadállító és -riasztó alkalmatosságok nagy előnye, hogy nem igénylik az ember jelenlétét, legfőnnebb az időnkénti ellenőrzést és a *reparálást*: szeldöntötte madárijesztők felállítását, betört kerítések kijavítását stb.

ÉJJELI HATÁRPÁSZTOROK

A *pujiskának* való törökbúzását féltő vadász gazda naponta kinézett a kertjébe, résziben vállalt téesz-parcellájára, hogy „lám, mi újság van”, jártak-e a vaddisznók? Ha nem jártak, örvendett, esetleg *számigálni* kezdte, hogy mennyi van még a *szedésig*, de jó volna valahogy kihúzni; ha viszont jártak, akkor kezében, zsákban vagy *törökbúzaszedő kosárban* vitte haza a *lemockolt* csöveket. Akinek viszont úgy letarolták a kukoricását, hogy jóformán még *kóréja* sem maradt a lábán, bánatosan panasolta szomszédainak, rokonainak: „Na, én végeztem a szedéssel, kórévágással, egyszerre mindennel.” Ezért, hogy elkerüljék a teljes vadkárt, a '70-es évek végétől 20–30 ember *künnhálásra* kényszerült, és szinte éjszakánként közvetlenül vagy közvetve harcolt a vaddisznókkal. Eleinte csak ősszel, később tavasszal is, sőt egész év folyamán vigyázni kellett a termésre, hogy a sorjába *behúzatott* magkukoricát ne tőrjék ki a vadak, illetve a zsenge növényekben ne tegyenek kárt. E foglalatosságukat *éjjeli határpásztorságnak* nevezik.

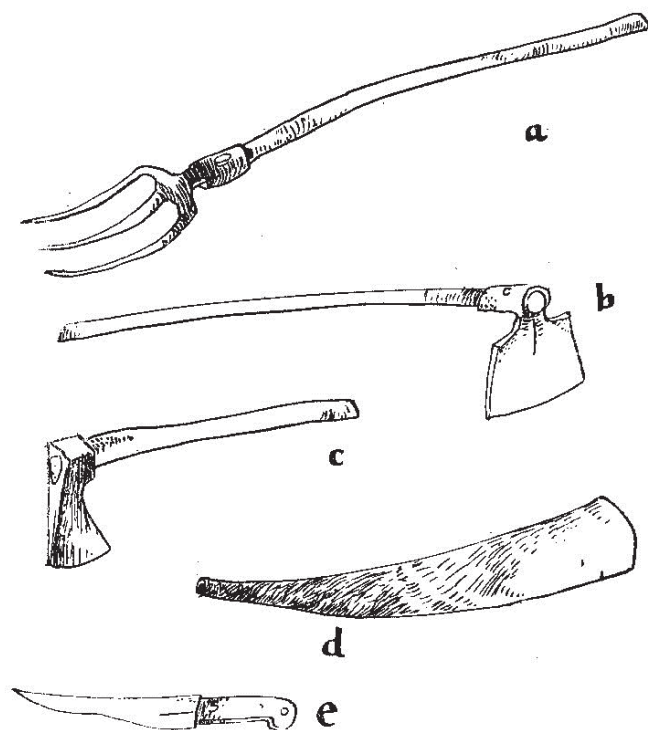
4. kép. A határpásztor télire kint hagyott szálláshelye (2004)

Egykor a gabona megőrzését vállaló *határpásztor* csak hajnaltól sötétedésig járta a határt, vigyázva, hogy az emberek vagy állataik ne károsítsák mások termését. Tárgyalt időszakunkban az éjjeli pásztoroknak épp fordítva, estétől hajnalig kellett őrködniük a vadak ellen, és e feladatot nemcsak egy-két fogadott pásztor, hanem két-három tucat férfi és gyermek, termelőszövetkezeti tag, városra ingázó munkás, itthon dolgozó mezőgépész és iskolás végezte. Köztük állandó volt az érintkezés, a kölcsönös segítségadás, a csoportos vadriasztás, ami az úgy közösségi mivoltából következett.

A nyár végi, őszi csípős éjszakák a határpásztortól *vastag* ruházatot követeltek, amire, ha elbágyadtak, nyugodtan le is dőlhettek a *kajiba földjin*, a *szénakaró* oldalában vagy a *sarjún*. Ilyenkor előkerült egy-egy régi *ujjas* (háziszóttos posztókabát), *bundalájbi*, *pufajka*, elviselt *nagykabát* vagy *vastag gyapjúszvetter*, kinek mije volt. A *bundasapka* és *gumicsizma* szinte kötelező, s igen jól fogott, ha *bundát* is magával vihetett az, akinek volt.

Az éjjeli határpásztorok szerelékai közül megemlítenő a *vasvilla*, a *fejsze* vagy *kézi-balta*, a *tárcsakapa*, a *kés* vagy *bicsok*, a *lant*, a *kijárolámpa* és az *ökörszarvkürt* (2d. rajz).

A tárcsakapa a tárcsaborona tárcsájának körlapjából kivágott kapa; cigánykovácsok munkája. A lantot, vagyis vaslemezből készült kolompot a vásárokon lehetett megvenni a cigányoktól, darabját 8–10 lejért. Ezeket, akárcsak a rézcsengettyűket, bőrszíjra, szövetszövetpántra, láncra vagy drótra akasztották, és rázásukkal riasztották a vadat. A riasztásban kisegítő eszköz lehetett a kijárolámpa vagy viharlámpa is. A literes vagy félliteres üveg, ha az alját letörték és jól megfűjták (3. rajz), katonai kürttel vetekedő erős hangot adott. Egyik vaddisznópásztornak, Sárosi Gergelynek még régi ökörszarvkürtje is volt, olyan erős hanggal, hogy „*ha egy ilyen kürtöt megfűjnak, cseng tőle a vad füle*”. Szigeti Albert (1916), aki 26 évig volt Vadasd majorja (juhásza), ökörszarvkürtjével nemegyszer riasztotta el a juhra leselkedő farkast, sőt a vaddisznót is. A *zádogfa* (hársfa) kérgéből készült kürt szintén századokon át megbecsült vadriasztó eszköznek bizonyult, de Vargyas Áron (1916) hajdani vadász később már a villanyszereléshez használt *bermanncső* (bermanncső) készített magának kürtöt.

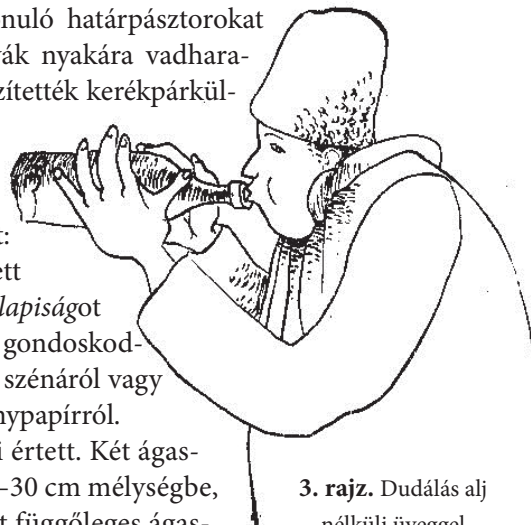

2. rajz. Az éjjeli határpásztorok szerelékeiből:

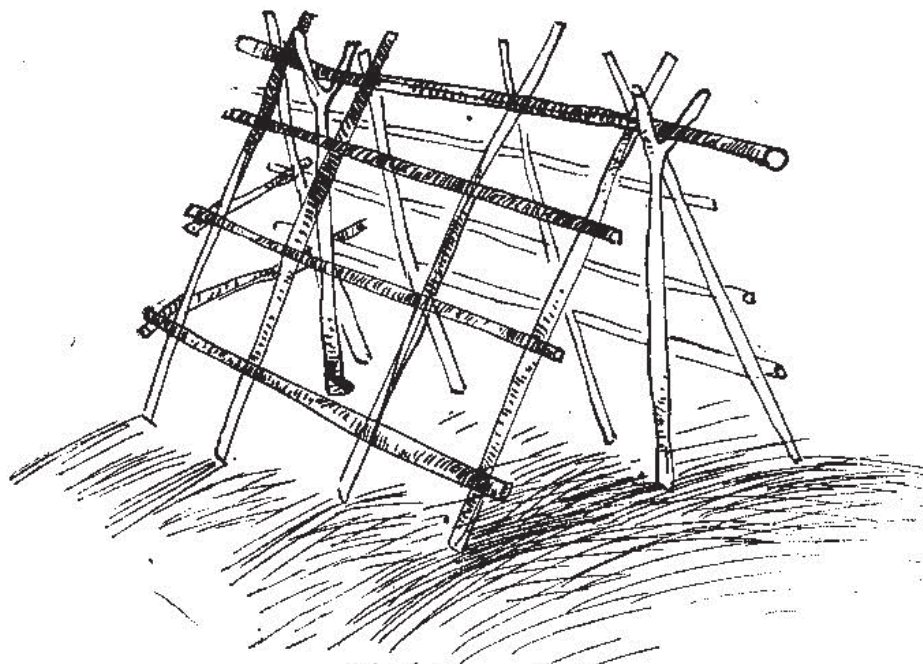
a) vasvilla, b) tárcsakapa, c) fejsze, d) ökörszarvkürt, e) kés

Az esti órákban, szürkület után kivonuló határpásztorokat egész kutyafalka kísérte. A bátrabb kutyák nyakára vadharapástól védő *ölvet* tettek; ezt kovácsok készítették kerékpárküllőből vagy 2–3 mm-es cindrótból. Az éjszakai őrökösésre készülődve, nyáron a vadasdi ember mindenekelőtt az időjárás viszontagságaitól megvédő hajlékot: *kajibát* (kaliba, kalyiba) (5. kép) készített magának. Ehhez az erdőről, ciheresből *lapiságot* (zöldlombos ág), *karót*, *ágasfát* hoztak, és gondoskodtak a *béfundés*hez szükséges szalmabáláról, szénáról vagy nádról, gízgazról, műanyag fóliáról, kátránypapírról.

A *kajiba* készítéséhez szinte mindenki értett. Két ágasfát egymástól 2–3 m-re a földbe ástak, 20–30 cm mélységbe, s *tövük* körül a földet *megdöngölték*. E két függőleges ágas-

3. rajz. Dudálás alj nélküli üveggel

4. rajz. Kajiba faváza

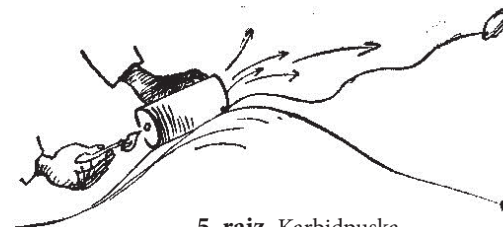

5. kép. Kaliba

fa tetejére egy vízszintes kalangyakarót erősítettek dróttal vagy fűzfavesszővel, majd ehhez több oldalkarót támasztottak. A kaliba lefödését nagy gonddal végezték, hogy a szélvihar ne takarja ki, köréje sáncot ástak, hogy esős időben a víz ne hatoljon be a kalyiba belsejébe.

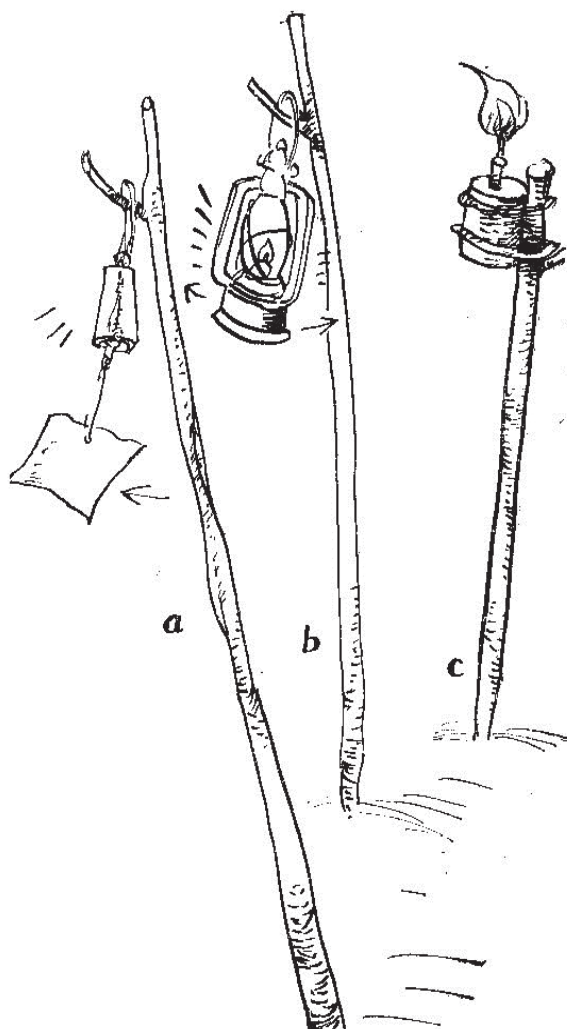
Lejtős-dombos helyen a kaliba bójárónyílása mindig a lejtő felé nézett, ezért olyan helyre építették, ahonnan az egész kukoricást beláthatták. Nappalra a bejárat fölé akasztották az ekevasat, tárcsalapot, kijárólámpát, sőt még egy rossz kabátot is.

Az őszi terménybetakarítás után a kalibát szétbontották, és hazavitték

5. rajz. Karbidpuska

tűzre. De ha jó karban volt, kint hagyták, és a következő évben újrasedve ismét felhasználták. Ilyenkor télen „szemmel tartot-

6. rajz. Ágaskaróra akasztott hang- és fényriasztók:
 a) rézpergő, b) kijárolámpa (viharlámpa),
 c) mécses

ták”, hogy a szegényebbek, cigányok ne vigyék haza tűzre.

Némelyik a kaliba belsejében kémény nélküli, nyílt *tüszejt*, vagy *katlant* készítettek. A tüzet ételmelegítésre, de leginkább melegedésre használták, hogy a csípős éjszakákon ne fázzanak. A tűzhely és a katlan többnyire a kaliba előtt volt.

A vadasdi katlanok a legegyszerűbbek közé tartoztak: U alakban sárból, téglából vagy kőből rakott szabad kéményű tűzhelyek; tűzgödrukben hosszabb idő után is felszítható volt a parázs. A nyílt tűzhelyek ennél is egyszerűbbek voltak: semmilyen építmény vagy kőből készült falrakás nem volt szükséges, esetleg megmozdítottak egy-két lapát földet, hogy a helyében keletkezett kis gödörben a tűz jobban égjen. Ez csak melegedésre és világításra való, hogy a körben ülők jobban lássák egymást. Mellette a dohányzók nem gyufával, hanem rózsélanggal gyújtottak cigarettára.

A kalibák berendezéséből az 1980-as években már hiányzott az egykori *cüvek-ágy*, amelyet *pokróccal*, *rongydurgával*³ (rongyszőnyeg) vagy bundával takartak le a kijárók és kinnhálók; később csak *gazt vetettek* a kalibák *aljára*, s erre heveredtek. Csak elvélve tettek a gazra lepedőt és takaróztak pokróccal vagy egy vásott paplannal, olyanok, akiknek feleségük is kint hált, hogy segédkezzék az éjszakai vadriasztásban.

³ *Durga*, vö. r. *drugá*: durva szősz vagy durva szőszből szőtt lepedő. Változatairól, gyakoriságáról és elterjedéséről lásd MÁRTON Gyula – PÉNTEK János – VÖÖ István 1977. 122.

A kalibában vagy előtte rakott *kicsi tűz*ön kívül a kaliba közelében vagy valamivel távolabb volt egy *nagy tűz* is, ami elriasztotta az arra tartó vadat, és melegítette a tűz körül ülőket. E célból a *süldő gyerekek* már napvilág megindultak, hogy tűzre való *cirét* (vékony ág) és *csapot* hozzanak a hátukon a közeli erdőből. Az utóbbi, fán megszáradt vastagabb ág, amit kézzel vagy horoggal törtek le, esetleg fejszével vagy baltával vágta szét. Útközben a szekerekről elhullatott *szénabogokat* (csomók) is összeszedték, mert ezzel az este beálltával egykettőre tüzet gyújthattak. Az ágakon kívül még fűrészporból és traktorgumiból is jó tüzet rakhattak; ezek legfőbb előnye, hogy sokáig tartottak. A guminak magasra hágott a lángja, messze ellátszott, és jellegzetes szaga riasztóan hatott a vadakra – erőteljes környezetszennyező hatása ma már közismert.

A messzire látszó tűz fényénél pipáló vaddisznópásztorok általában beszélgettek, régi történeteket meséltek vagy hallgatóztak, a gyerekek pedig versenyeztek, hogy ki lő nagyobbat a *kárbidpuskával* (5. rajz). Ez egy jól záródó fedelű bádog-, festékes vagy konzervdoboz, amelynek alját 60–70 mm-es szeggel lyukasztották ki. A tűzvilágnál *tőtötték meg*: tojás nagyságú karbidot helyeztek bele. Ennek a gázosodási folyamatát kevéske vízzel vagy *ráköpéssel* indították meg, majd a dobozt gyorsan lezárták, és az alján levő lyukhoz lángot tartottak. Akkorát szól, hogy még a kutyák is megijedtek, s a völgyek visszhangoztak tőle. Hogy durranáskor a fődél ne ugorják messze, méternyi dróttal kötötték a dobozhoz. A karbidot hegesztőktől, építkezési és kisipari egységek dolgozóitól *szerezték bé* italért vagy kevéske pénzért.

A karbidpuskával lövöldöző gyermekek a fiatalabb és idősebb férfiakkal egyszerre mentek ki a szürkület beállta után, vagy megvárták a vacsora elkészültét, hogy hozzátartozóiknak és a kutyáknak enni vigyenek. Lövöldözésük akár éjfélig is eltarthatott; ekkor nagy zsvajgás közepette tértek haza pár órát pihenni. Főleg fiúgyermekek jártak ki, leányok nagyon ritkán.

A téesz földjein, valamint a háztáji kertek sarkában és szélében, 2–3 magas ágasfára *kijárolámpát* vagy *mécsest* akasztottak (6. rajz), amelyek estétől pirkadatig égtek, miattal egyenként 0,5–0,75 liter *petrót* (petróleum) vagy *motorinát*⁴ (gázolaj) fogyasztottak. Ezeket boltban vásárolták bádogszámra, s beszerzésük külön gondot jelentett, hiszen a fényforrás hiányában a támadás veszélye is nagyobb volt. A lámpának meg a mécsesnek a légmozgástól is imbolygó és váltakozó – kisebbedő–nagyobbodó – lángjától az arra tartó vadak tájékozódási zavarba estek, megijedtek és irányt változtattak. A mécses *pléhes cigányok* készítették és árulták 8–10 lejért vagy egy liter borért.

Az éjjeli határpásztorok szükség esetén más vadriasztó módokat és eszközöket is alkalmaztak. Így pl. a kaliba bejárata fölé akasztott tárcsalapot, ekevasat vagy a parcella

⁴ *Motorina*, vö. r. motorinâ: gázolaj, nyersolaj. „Eléggé elterjedt szó a romániai magyarság nyelvében.” MÁRTON Gyula – PÉNTEK János – VÖÖ István 1977. 266.

valamelyik sarkában lévő régi *lábost*, *vidret*, *kandért* boronafoggal vagy más vasdarabbal ütve keltettek zajt. A kutyák *iszítása* és *nógatása* is csaknem állandó elfoglaltságnak számított. „Ke kiabálni, s a kutyák dógoznak” – mondta Vargyas Áron (1916), aki sok évig foglalkozott *kukoricapásztorlással* (őrzéssel). Mivel már rég nincs ökörfogat a faluban, és kendert nem termelnek, rég az ideje, hogy 4–6 vagy akár 8 ágú ostort fontak, amelynek csattogásától visszhangoztak a völgyek. Ehelyett viszont valami újat eszeltek ki; ha a megnedvesített karbiddarabot nejlonszátkba teszik, a száját bekötik, és tűzközelbe helyezik, akkorát ló, hogy „még a föld is rezeg”. Szinte mindenkinek volt elemlámpája, mert az éjszakai vadúzésben ugyancsak hasznos eszköz lehetett ez is. „Jó lámpával és jó torokkal távol lehet tartani őket” – mondták a határpásztorok.

Az est beálltától (8–9 órától) hajnalig (5–6 óráig) tartó *szolgálatért járó fizetség* sohasem pénz volt, hanem mindig termés, ami szinte évenként változott.

1978-ban pl. a téesz által fogadott kukoricapásztor egy éjszakára 20 kg csöves kukoricát kapott, amit szedéskor mértek ki neki, azzal a feltétellel, ha *helytállt*, vagyis: a vadak a kukoricásban nem tettek kárt. 1981-ben kukorica helyett egy pásztor egy őrzési idényre 25–30 ár területet kapott, amit neki kellett megdolgoznia és termését leszednie. Hasonló volt a helyzet a környező falvakban is, ahol szintén találkoztunk vadriasztással és termésőrzéssel. A csöves kukorica helyett a téesz adhatott zabot, árpat vagy búzát is, „kiló helyett kilót”. A határpásztor, ha szegényebb rendű, de megbízható volt, kaphatott *előleget* is, de ezt a végelszámolásnál levonták. Pótlásként járt neki még egy *nyíl föld* (a téesz által kimért keskeny, hosszú, nyílegyenes) *kaszáló* vagy *borozda martja*. A pótlást a brigádos általában nem szokta *papírra tenni*, vagyis a szerződésbe belefoglalni, ezt általában szóbeli megegyezés alapján ígérte és adta.

Záradékkul és mutatóba két ilyen szerződés szövegét közlöm. A szerződések két példányban készültek, kézírással, az éjjeli határpásztorok, valamint a vezető tanács valamelyik képviselőjének aláírásával és a Havadi MTSz körpecsétjével.

SZERZŐDÉS

Amely létre jött a Havadi gazdaság v. tanácsa valamint Vargyas Áron és Györfi Imre Vadasdi TSz tagok között a következőkről. A fent megnevezett személyek vállalják, hogy a Gorzsád dűlői kukorica vetést megőrzik a vadállatoktól a következő képpen. A v. tanács határozata alapján éjszakára biztosít fizetesként 20 kg csöves kukoricát. A vállalkozó személynek a kötelessége, hogy a területet 100%-ban megőrizze. A gazd. v. tanácsa a terményt a munka díjat az őszi kukoricatermésből adja ki. A fent megnevezett vállalkozók közül Vargyas Áron kéri, hogy a gazdaság előre fizessen ki 10-12 napi őrzési díjat. Havadi, 1978. V. 2-án.

SZERZŐDÉS

Amely létrejött a havadi M.T.Sz. Vezetőtanácsa Török Albert elnök Szász Albert főmérnök valamint Vargyas Áron és Dali Ödön M.T.Sz. tagok között. A fenti személyek válaajak Kánás aja, Lok, Fajkabükk dűlőben 7 Ha kukorica terület megőrzését a vadállatoktól, az őrzés ideje a bevetéstől a kukorica beérése és leszedéséig. Amennyiben kár történik, felelősséggel tartoznak, és a kár értékét megtérítik a gazdaságnak. A gazdaság őrzés díjban ad 0,60 Ha területet saját használatukra és minden éjjelre személyenként ad 1 (egy) üres normát. Az őrzés ideje kezdődött 1981 Ápril. 15-én. Vadasd, 1981. IV. 24.

Adatközlők

id. Biró Sándor (1894)
 ifj. Biró Sándor (1927)
 Györfi Dezső (1918)
 Györfi Domokos (1929)
 Györfi Mihály (1952)
 Szigeti Albert (1916)
 Vargyas Áron (1916)

Irodalom

KÓS Károly

1971 Kászoni adatok a népi vadfogáshoz. *Aluta III.* Sepsiszentgyörgyi Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 323–346.

MÁRTON Béla

1974 Őrtüzek a hegyoldalban. Vaddisznók elriasztása. *Falvak Dolgozó Népe*, 40. sz. 6.

MÁRTON Gyula – PÉNTEK János – VÖÖ István

1977 *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

6. kép. Medve vadászat a volt ámv területén 1987-ben

7. kép. Vadasd határában elejtett vaddisznók 2000-ben

ÁLLATTARTÁS, GAZDÁLKODÁS

HAGYOMÁNYOS DISZNÓTARTÁS

A házi sertés – hétköznapi megnevezés szerint *disznó*, *disznyó* – Európa legelterjedtebb háziállatai közé tartozik. Tenyésztéséről, hasznosságáról és fontosságáról számos szakkönyv, tudományos értekezés és ismeretterjesztő írás jelent meg az elmúlt századok során, de vajon mit és mennyit tudunk tenyésztésének néprajzi szempontból¹ is érdekes helyi sajátosságairól: a tartásról, betegségeiről és azok népi gyógymódjáról, egykori disznósordák legeltetési szervezetségéről, a szálláshelyek megépítéséről, disznókkal kapcsolatos, közzájon forgó hiedelmekről stb?

Vadasdon jelenleg egy meghonosodott disznófajtáról, az elkorcsosodott angol húsdisznóról beszélhetünk, amit a helybeliek egyszerűen *fehér disznónak* vagy *fehér fajtának* neveznek. Ezek lehetnek *tonka* (rövid) *orrúak* vagy *hosszú orrúak*. Ezenkívül – igaz, ritkábban – tenyésztnek *kendősként* vagy *tarkaként* ismeretes *báznait*, amely egyes helyek, mint pl. a Mezőség jellegzetes tájfajtáját jelentik. Ezek a két világháború között kezdtek elterjedni, amikor a mangalicát az angol fekete berkshire-i disznóval keresztezték, és kitenyésztették a derekán fehér csíkos, fekete báznai fajtát, ami egyben jó hústermelő is. A második világháború után jelentek meg a nagyra hízó, szapora (10–12 malacot ellő) yorkshire disznók.² Néha látni *duroc* fajtát is, ami köztudottan húsdisznó. Ezeket a közeli piacközpontokban, Balavásáron³ és Nyárádszeredában vásárolják meg, bár volt rá példa, hogy távolabbi helységekből, más megyéből érkezett utánfutós személyautók tulajdonosai forgalmazták a falu főutcáján, a kapuk előtt kínálgatva. Főleg szerda napokon hangoskodó cigányszekeresek hajtanak végig a falun, akik a nyárádszeredai piacon kialakult malacokat szeretnék továbbadni többletpénzért, nyereségi vággyal. Ha ez nem sikerül, továbbhajtanak Havadtő, Erdőszentgyörgy irányába.

A báznaitól való vonakodás az itt meghonosodott, ún. *pajtás*, azaz belterjes tartásforma elterjedésével magyarázható, ami merő eltérést jelent a füves, sánctartos helyeket jól értékesítő mezőségi cövekelési módszertől. Másik magyarázata az, hogy a sötét, fekete szőrű disznóhús vagy szalonna fogyasztása egyesekben bizonyos fintort, nemtetszést gerjeszt. Többektől hallottam: „Má én sose szerettem a fekete szőrű disznyót...”

A disznók kor- és nemi csoportonkénti megnevezései a következők: az újszülöttek *malacok*, a fiatal növendékek *süldők* (*südők*), a heréletlen *kan* vagy *kanzsi*, a malacozó *gönne* (koca), a vágni való *hízó*, elvéve *csika*. „Na, e má szép kis csika!” – dicsérgetik a szemlélők a karácsonyra szánt vágnyalót, s még feléje is köpnek, nehogy megigézzék. Ezenkívül a néhány hónapos sertések nemi megkülönböztetésére használják még az *emse* szót, ami

1 A dolgozat megírását dr. Kós Károly javasolta 1984-ben.

2 KÓS Károly 2000. 109.

3 TAR Erzsébet 1978. 18.

a mezőségi nyelvjárásban ismeretes *eme* megfelelőjeként fiatal nőtény disznóra utal. Az *ártán* a kiherélt fiatal kanra, az *előhasú* pedig az első malacozásra váró fiatal anyadisznóra utal. A *cuga* szót úgy általában mondják a disznó megnevezés helyett, ami, bár gyakori, de nem általános. A fedezettett disznó *meg van bűgva, bűgatva*, vagy: *malaczó, újrabűgatás-nál: elverte a bűgást, megtért.*

AZ ÁLLATOK ETETÉSE ÉS GONDOZÁSA, MAKKON VALÓ HIZLALÁSA

Ha a malacok a gazdánál születtek, és nem piacról valók, akkor az első héten szinte semmi gond nincs velük: a *gönne* szoptatja, ügyeli, védelmezi. Ebben az esetben többet kell figyelni az anyadisznóra, az állat megfelelő etetésére, gondozására és tisztán tartására, azaz: a *kúrálására*. Külön kell vigyázni a betegségek kezelésére, mert a szoptatás ideje alatt a beteg disznónak hamar *elmege a teje*. Mindezek igen-igen fontos napi teendőknek számítanak.

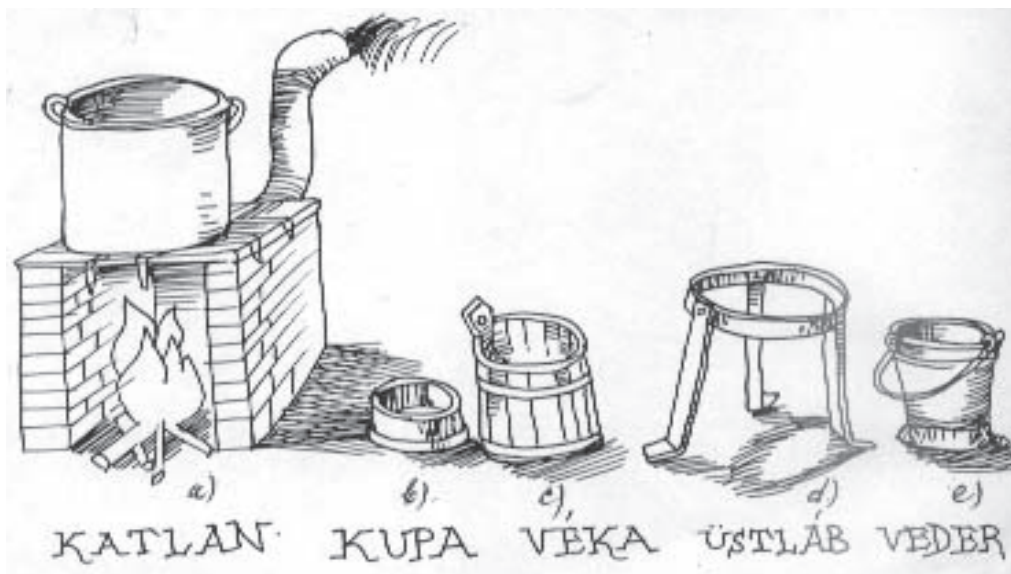
A frissen malacozott kocát, amely első nap még *tejlázban van*, kevés moslékkal kínálják, majd két-három hétig búzakupával vegyített tejes-langyos, vizes, háztartásból kikerült *moslékkal* etetik. Akinek malacozó kocája van, s várja, hogy a malacok *meglegyenek*, tehát közeledik az ellés ideje, akkor kukoricát és búzát őröltet a malomban, vegyesen, hogy minél több tej legyen a malacok részére. Akinek búzája nincs, az két-három véka szemes kukoricát, árpát, zabot mér ki, kinek mije van, s a szomszédban vagy valamelyik ismerősnél felszerelt, üzletben vásárolt villanymotoros kalapáccsal *engedi át, tisztán* vagy vegyítve. Mindez, persze, csak előkészület a későbbi kúrálásra, mert az első két-három hétben nem adnak málélisztet a kocának, nehogy *megsüljön* a gyomra. Hasonlóképp óvakodnak attól, hogy tavasszal vagy nyáron zöld fűvet, lucernát, lóherét, veteményeskertből kikerült *burjánt* (gyomnövényt) adagoljanak a frissen szoptató *gönnének*, ami hasmenést okoz(hat) az újszülötteknek. Később erre is áttérnek, akárcsak a máléliszt és a *pityóka* (krumpli) adagolására, de csak fokozatosan, rendre. A malacok tejes moslékkal való etetése négyhetes koruktól kezdődik, ami egyben „felkészítő” is az elválasztásra.

Az *elválasztás* a malacok különrekesztését jelenti az anyjuktól, ami hatheti szoptatás után történik, amikor a felcseperedett állatokat piacra lehet vinni, vagy saját szükséglet céljából, a disznóól vagy pajta külön rekeszébe zárják, hogy *ne rágják többet az anyjukat*. Az udvarról kivitt, de a piacon el nem kelt és visszahozott malacok is ugyanabba a rekeszbe kerülnek, mindaddig, amíg gazdát cserélnek.

A frissen elválasztott malacok „étrendje” a következő: langyos tejes, kenyérmaradékos moslék, megpótolva egy kis *zöldséggel*, az évszaknak megfelelően. Később igen jól elkel

a kukorica-, zab-, árpadara, a hullott gyümölcs, a takarmánytök, a *felszilatozt* cukorrépa (hosszanti szeletekre vágva), a savanyú tej, mert az édestől hamar *meggelesztásodnak*. Íme, miként vélekedett a disznótartásról Biró Sándor (1927) vadasdi gazdálkodó: „Tavaszkedeztetkor a legtöbb vitamint a disznónak a csihán adja. Hat héttől arra, frissen lekaszált zöld lucernát kell forrázni, egy kis lisztet rádobni, s ezt nyáron naponta kétszer, moslékban odaadni, reggel és este, délbe' tiszta vizet, zöld lucernát. Ha má egy kicsit nagyobbak, nem árt nekik egy kupa töröbúza, darabonként, hideg moslék, forrázatlan, mert a forró kiöli a vitamint a lisztből. Ősszel a pityókát össze kell főzni tökkel, úgy rátőtni a lisztre. A hízónak előzőleg két kupa töröbúzáat kell adni, utána csak moslékot vagy kevertet. Ezt ugyanúgy kell reggel is, este is. Régebb szoktak eltenni télire pillangós takarmányt, lóherét, lucernát megszárítva, déli etetésre, ami pláne gönne disznónak finom dolog.”

„Nyáron minden bokor szállást ad” – szokták mondogatni az emberek, de ugyanígy tréfálkoznak, ha a disznótartás jön szóba. „Nyáron egykettőre felnő a disznóféle, tiszta zöldségen, amitől megnyúlnak, de csontosodnak is” (Biró László, 1938). Ezért napközben a legnagyobb figyelemmel követik, hogy a disznók háztájiból, kapalóból kikerült zöldet és burját kapjanak. Ősszel törökbúzáat, répát, pityókát, hullott almát (a szilva igen értékes házi pálinka főzésére) és tököt tesznek elébe. Ez utóbbinak leginkább a magját s a belét kedvelik; a kemény héját legtöbb esetben kitúrják a vályú mellé vagy a hídlások alá. Ennek elkerülésére a tököt – akárcsak a répát, pityókát – két-három vedres pléhfazékban

1. rajz. Katlan és edények

vagy ércüstben megfőzik, amit cigánykészítésű hármás üstlábra (1. d. rajz) vagy kőből, téglából kirakott, esetleg földbe süllyesztett *katlanra* (1. a. rajz) helyeznek.

A *katlanok*, az *üstlábak* felállítása csak ősz felé történik, az udvar félreeső részében. A kétosztatú udvarok esetében ezeket a *hátsó udvarban* szerelik fel, hogy a főzéssel, előkészítéssel keletkezett szemet essék minél távolabb a háztól. Az e célból felállított tűzhelyek általában a hideg beálltáig, a tél kezdetéig *fungálnak*, amikor a fenti termények főzése – a háziasszonyok nem kis bánatára – a nyári konyhába vagy épp a házba költözik. Itt a főzés fatüzelésű (Vadasdon 2002-ben vezették be a földgázt) ércályhákön történik, jól záró, fedős edényekben, hogy csökkentsék az orrfacsaró bűzt. Ilyenkor annyit főznek, hogy jusson több napra is.

A régi disznótartásban, hizlalásban igen fontos szerepe volt a *makkoltatásnak*, a makkal való hizlalásnak, amiről manapság ritkábban, csak jó cseremakkterméses esztendőkben lehet hallani.

Régen a cseremakk érése-hullása általában szeptember végére, október elejére esett,⁴ amikor a család apraja-nagyja felkerekedett, hogy a közeli erdőkben, *Gorzsád bükkin, Bozod bükkin, Zabdiményben, Szálaposályban* házi készítésű kenderzsákjaikat teletöltsék makkal.

A makk szüretelése-szedése igen hasonlatos a dióveréshez: amikor a termés megérett, négy-öt méteres hosszú gyertyán- vagy *mogyorókoszttal* leverik, *lekosztolják* a földre, ahonnan három-négyvékás kenderzsákokba, újabban megüresedett műtrágyás nejlonfólia-zsákokba teszik. Régebb használtak más módszert is: fejszével megkopogtatták a fákat, s a tokjából földre hullott termést felszedték. A megtelt zsákokat háton vagy szekéren szállították haza, majd a ház előtt, napra kiterítve vagy tornácön szárították, esetleg sütés után *kemencézték*. A szárítás igen fontos volt a *kukacosodás* elleni védekezésben, tudniillik a nyüves makkot nem eszi a disznó. Ha ősszel nem fogyott el a makk, s maradt télire is belőle, a *híjában* (padlásön) vagy *gabonásban* tárolták, lehetőleg száraz helyen. Etetéskor vigyáztak arra, hogy egy-két *kupánál* ne adjanak többet egy állatnak, mert a sok maktól hamar *megcsemerlik, megdugul*, kiváltképpen ha nyers, nincs kiszáradva.

Régebb, aki tehette, a makkot kukoricával, árpával vagy zabbal elegyítve őrlötte meg az egykori havadi, havadtói vagy erdőszentgyörgyi malomban. Ennek köszönhető – mondja Biró Sándor –, hogy volt egy kis zsír is a lábösban, nem „percegett” úgy a húsa, mintha csak *csurdé* (csóré) makkliszttel tartották volna az állatot.

Bár Vadasd erdővidéki település, sosem volt szokásban a disznók kihajtása csereerdőkbe, makkosokba, ami egyebütt Szent Mihály napjától (szeptember 29.) Miklós napjáig (december 6.) tartott. Viszont a disznólegelön és a közelében lévő több tucat

4 SZÉKELY Ferenc 1998. 283.

cserefa alól a napközben lehullt termést a kondába kijáró disznók szedték fel. Hasonlóképp történik napjainkban is, amikor az erdőszéli legelőkre kitelepedett *majorok* disznóállománya (ők mindig sok malacot és südőt tartanak) szabadon mozoghat, az erdőszéleket túrják, ezáltal is sok makkhoz jutva.

Mesélik, hogy volt rá eset, amikor a házi kocák vadkannal párosodtak, ami persze, legtöbbször csak malacozás után derült ki. Ahogy nőtt a dúvadak elszaporodása, a vadkár, az efféle *elcsapás*, az állatok *eleresztése* ritkábban történt meg. Ezeket a részeket föl sem keresték a makkszedők, tudván azt, hogy ilyen helyt semmi sem megy kárba, a lehullott termésre előbb-utóbb rátalálnak az arra bogarászó sertések.

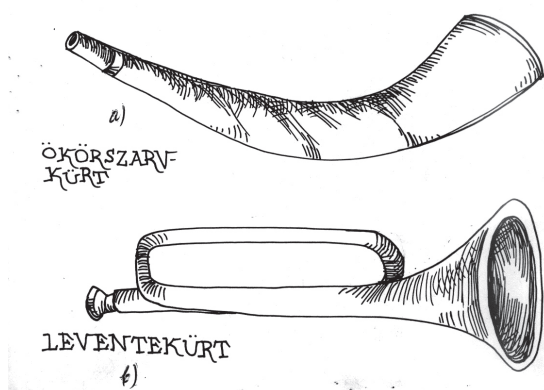
A mai makkszedők, makkgyűjtők általában a faluban lakó cigányok és szegényebb családok közül kerülnek ki, akik naphosszat keresztül-kasul kajtatnak, fától fáig, s az összegyűlt termésnek vékáját italtért, pénzért, puliszkalisztért, „csontért” (avas disznóhúsért) vagy valami egyébért vesztegetik sebtében összehozott alku szerint. Ha a vásár nem jön össze, tovább házalnak, vagy otthon kiterítik, s másnap vagy harmadnap kezdik előlről.

Volt rá eset, hogy a makkal már rég tartoztak a cigányok, azaz: jó előre kikérték az árát, már év közben. Ilyenkor mindent megígérnek: „Naccsága, nincs egy kis csont? Őszire hozok magának makkot.”

RÉGI DISZNÓCSORDÁK – TANÍTÓPÉNZZEL

A legelők, a közös területek, a közbirtokossági erdők, az állattömörülések, a pásztorkorlási bérlevelek a magyar népi jogszokások egyik legrégebben kutatott területéhez tartoznak. Vadasdon a ma is létező *juhsergen* és a marhacsordán kívül az 1950-es évek

végén szűnt meg a disznócsorda. Nem úgy, mint a környékbeli Ravában és Kőrispatakon, ahol a 20. század '70-'80-as éveiben még volt *pipecsorda* (libacsorda), *kecskecsorda*, *disznócsorda* és *lócsorda*. A disznólegelő a falu északi részében lévő *Felszeg* nevű utcától nyugatra, a *Tüsvögy* és a *Koncsod* nevű patakok találkozásának környékén, a *Gyakor alja* nevű 12 holdas területen feküdt. Az *esztenáról*, *juhkosárról* és *lészáról* ismeretes juhlegelőktől eltérően itt semmilyen építmény nem jelezte

2. rajz. Kürtfélék

a legelőterület e célra szánt használati rendeltetését. Mi több, még a *delelőhely* sem alakult ki, mivel délben a disznók mindig a közeli friss vizű *Koncsod patakában feredtek, dagonyáztak*, kényük-kedvük szerint. A disznók reggeli összegyűjtése és kihajtása a legelőre 7 és 8 óra között történt, amit *indításnak* neveztek. Ekkor a pásztor végigment a falun, le az *Alszeg* irányába, s teli torokból fújta az *ökörszarvkürtöt* vagy – ha ez nem volt – *leventekürtöt* (2. rajz), ami azt jelentette, hogy készüljenek a kihajtásra. A hajtást mindig az *Alszeg* végén lakó cigányoknál kezdte, s úgy haladt felfelé, miközben a fia vagy felesége a szabálytalan T alakú falu másik „szárából”, a *Havadi utcából* szedte össze az állatokat. A „találkozás” a falu központjában lévő *Őrzőnél* történt, ahonnan a disznók *egybecsapva*, közös csordába terelve haladtak a *Felszeg utca* felé. A faluból való „kitérés” *Tiboldi Pál házá*nál történt, ami alig 500 méterre fekszik a legelőtől.

Az erdős-bokros részekben bővelkedő, fűdús vadasdi legelőn a disznók kitűnő feltételeket találtak a súlyban való gyarapodásra, de főleg a *csontosodásra* (megnöttek), ami az őszi kukoricás-lisztes hizlalásnál szokott megmutatkozni. Legeltetés közben a disznópásztornak mindig az állatok közvetlen közelében, ha tehetné, a csorda élén kellett tartózkodnia, ezáltal fékezve a fűtaposást, a rendetlen *parézást* előidéző gyors helyváltogatást. Bár a marhalegelő a disznólegelő közvetlen szomszédságában volt, és semmilyen kerítés nem választotta el ettől, a pásztorok mégis óvakodtak a „legelőlopkodástól”, azaz a tilosban való *szélyezéstől* (a szélek leetetésétől), tudván azt, hogy a *fehér marha* (szarvasmarha), a ló s a juh nem legeli a disznók járta helyeket. Ez a jellegzetes, orrfacsaró test- és ürülékzsagával magyarázható.

Mikor a nap lemenőben volt, este 7–8 óra között (ősszel korábban) következett a disznók hazahajtása; elől jött a disznópásztor nyolcágú ostorával, térítgetve-pattogatva, hátul a *terelő*k, akik a család vagy rokonság gyermekei és unokái közül kerültek ki. A betérés, a *tanítás* az első két hétben volt a legnehezebb: állandó kiabálással, hangoskodással járt, utána már a „legboldogtalanabb disznó” is tudta, hogy hol az ő „háza”. Györfi P. Domokos (1930) szerint: „Úgy tudta, hogy hova kell betérjen, mint a pap a Miotyánkot. Ahol a disznó elmegy, ott vissza is jön.” (Ma is ugyanezekkel a szavakkal vigasztalják az elbogarzó-elbódorgó disznó után siránkozókat.) Ha behajtáskor a gazda nem volt otthon – ez érvényes a nagyállatok esetében manapság is –, az állatokat a pásztor vagy valamelyik szomszéd engedte be a kapun, sőt még a pajtába is behajtotta. (Ezért nemcsak köszönet járt, amikor alkalom adódott, itallal is megkínálták.) A disznóknál – a juhoktól eltérően – nem használtak tulajdonjegyet, mivel azt tartották, ha elvész, nem kell utánajárni, okos állat, hamar hazatalál.

Vadasdi mindig csak egy disznócsorda volt, nem beszélhetünk külön *meddű*-, *hízó*- vagy *malaccsordáról*. A faluból kihajtott állatokat mindig egy kompakt tömörülésben legeltették. A *kárt*, az elhullást – bár ez nagyon ritka volt – a pásztornak kellett meg-

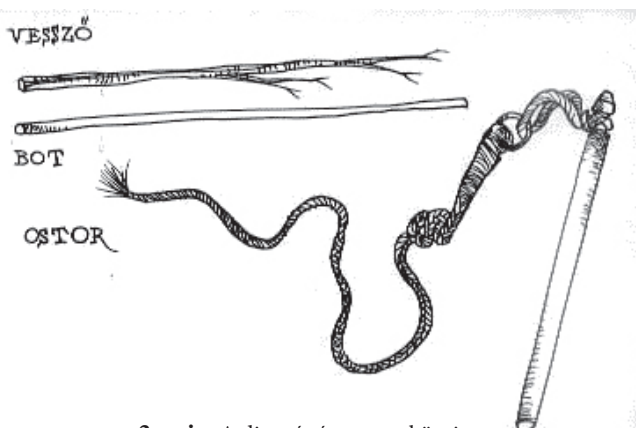
téríteni, *szörre szört* alapon (malacért malacot, disznóért disznót kellett adjon), de ha a pásztornak nem volt állata, levonták a fizetségből. Ezért nyáron, nagyidő közeledtekor – a marhacsordától eltérően – igyekeztek egykettőre bejönni a falu közé, hogy az állatok kerüljenek biztonságba, ólba. A beteg állatot, amelyik „nem viselkedett jól”, a gazda ki sem engedte, de még a pásztor sem hajtotta szívesen.

Az állatok számontartása, „feljegyzése” inkább csak fejben történt, darabszámra; a juhoktól és a nagyállatoktól eltérően a disznók esetében – mint már jeleztem – semmiféle fülszámot, festékes jelt, farokcsípést, fülbevágást, megtüzesített vassal való *besütést* (*bilyogozást*) nem használtak. Ettől eltekintve, mindig pontosan tudták, kitől, hányat és melyiket hajtották ki.

A disznók legelőre hajtása József napja után (március 19.) kezdődött, és – az időjárás-tól függően – eltartott október 1-ig is. A fizetség természetben történt, de volt *tanítópénz* is. Íme, hogyan emlékszik vissza az egy állatért járó őrzési díj elszámolására Ádám Jánosné Bacskó Mária (1935), aki férjével, Ádám Jánossal (1931) 1958-ban „hajtott” utójára disznócsordát: „A fizetség nem vót sok, de meg vótunk elégedve. Ez állt egy véka töröbúzából, egy kupa fuszulykából, egy fő kenderből, egy liter tejből s 10 lej tanítópénzből. Vót még egy másfél vékás hely is ott a legelő széliben, lett rajta egy szekér csős töröbúza. A tanítópénzt a disznók betanítására kaptuk, de ha ez nem sikerült, s a disznók napközben hazaszaladtak, nem láttunk tanítópénzt, de még egyebet se, mert a gazda többet nem adta ki, otthon tartotta. Igaz, ilyen kevés vót; vót olyan esztendő, hogy egy sem. Egy kender annyi, hogy egyszer a markodba fogod, abból fontunk nyolcágú ostort télen vagy nyáron, amikó elszakadt. Állandóan négy-öt darab ostor készen kellett legyen. A malacra mindig csak fél fizetség járt, s akkor is, ha a disznót csak Szent János napja után (június 24.) hajtottuk ki, vagy csak addig.”

A disznópásztorok ételét mindenki saját maga tarisznyálta, legtöbbször szárazat: kenyeret, szalonnát, puliszkát, szilvaízet, néha zöldséget a háztájiból vagy *kúdulásból* (koldulásból). Ebbe a gazdák is bepótoltak, ha látták, hogy a pásztor vigyáz az állatokra, s este jóllakva térnek haza.

A disznótartásban használatos terelési szerszámok (3. rajz): kevés díszítésű

3. rajz. A disznópásztor eszközei

gyűrű-, som- vagy tövisfa nyelű négy- vagy nyolcágú kenderostor, szíjkorbács, mogyoróvessző, esetleg vékonyabb pálcák vagy botok. Ez utóbbiakat inkább csak suhogtatásra-fenyegetésre használták, óvakodva attól, hogy bottal középük dobjanak. „A disznókkal finoman kellett bánni, pont mint a fehérréppel... Én mindegyiknek nevet adtam, s vakartam őket, kárt nem csináltak, pedig csak ott voltak az egyéni kertek.” (Ádám János, 1931)

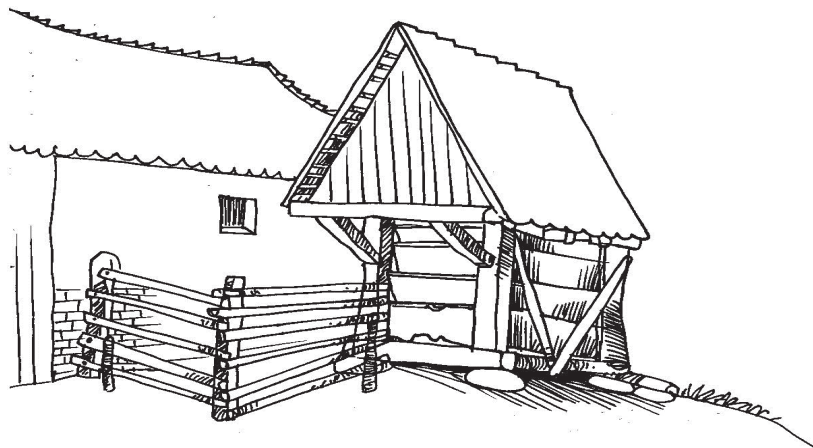
Vadkár ellen egy-két kutyát is kiengedtek maguk mellé a pásztorok, ami jól fogott a térítésnél is. A leggyakrabban használt oratorikus terelési és nógatási formák: Huj nye! Disznó, nye! Huj vissza, nye! Huj bé, nye! Huj ki, nye! Cuga-cuga! Cska-cska! Huj el, nye!

SZÁLLÁSHELYEK, ÓLAK, DISZNÓPAJTÁK

A disznótartásra igénybe vett szálláshelyek régebb gyertyán-, bükk-, csere- vagy fiatal rakottya-fűzfából készült, ovális vagy négyzet alakú, *kertelt falú* (befont) kezdetleges sövényépítmények voltak. Ilyent vagy ehhez hasonlót még az utóbbi 20 évben is lehetett látni a helyi cigányudvarokon, valamint a 103. sz. alatti belsősegen, Ádám János udvarán (4. rajz). Ezek elkészítését ki-ki saját maga végezte; két szekér ágfából igen kényelmes, 3×3-as ólat lehetett építeni, a megfelelő technikát alkalmazva. A kijelölt helyre előbb félméterenként 2 m hosszú akácfa vagy cserefa karókat vertek a földbe, kb. 40–50 cm mélységbe.

4. rajz. Óltípusok

ZSILIPES CSEREPFAÓL KIFUTÓVAL

5. rajz. Épített ól

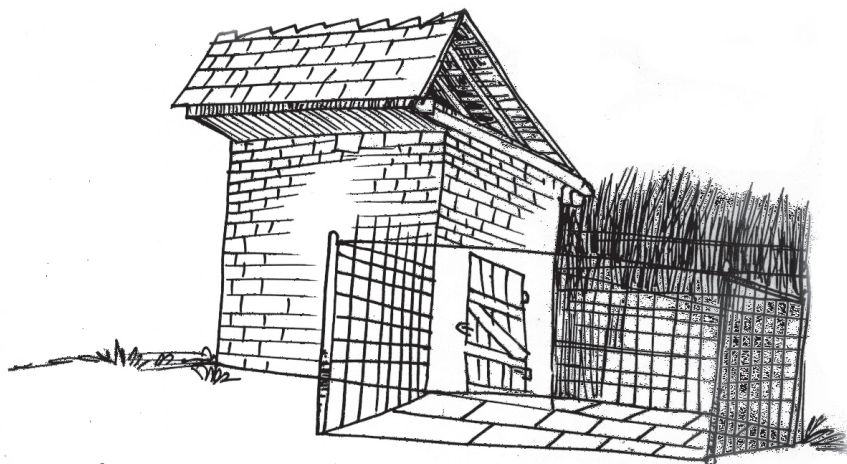
1. kép. Disznópajta építése félfedéllel (1999)

Vigyáztak arra, hogy jó keményen álljanak, ne lógnanak, majd rakottafűzfával „körbejárták”, azaz körbefonták, olyanformán, hogy a karót a fonat mindig ellenkezőleg ölelje át. Az így készült, 1,5 m magas ólat náddal, szalmával, gizzgazzal fedték be, a lehetőségektől függően. Az ajtó vagy deszkából készült, vagy ugyanabból az anyagból fonták, mint az oldalakat. A *hídlás* (padozat) cserefából vagy nyárfából készült. (Nyilván az előbbi tartott többet.)

A kertelt falú ólat sohasem tapasztották ganés sárral, de ha nagy, hideg telek voltak, kóréval körberakták, vagy egyébbel, hogy minél kevesebbet „szigorogjanak” a benn lévő állatok. Akinek volt rá lehetősége, jó meleg istálló állt rendelkezésére, a kicsi malacokat vagy a fiatal állatokat télen bevitte az istállóba, hogy a tehének melege is óvja őket.

A mai szálláshelyek nagy része terméskőre állított, zsilipes deszkázatú, cserefa hídlású *lábásól*, amelyet külön *nyerges tetővel* vagy más gazdasági épülethez csatlakozó félfedéllel készítettek (1. kép). Ezek az építmények kb. 30–40 évig *fungálnak*, s az ide felhasznált összes faanyagot fejszével, bárdal és szekercével faragták ki, *csapozófúróval* kerekítve lyukat a négyszögű akácfaszegnek. Ezek biztosítják az épület tartósságát és keménységét.

Napjainkban villanykőrfűrészen kivágott cserefából készítenek disznóólat, gyári téglából vagy épületbontásból eredő cigánytéglából készítik a disznópajtát, befedésére *hód-farkú* (kerekített végű) cserepet vagy *eternyét* (azbesztlemezt) használva (6. rajz).

TÉGLAPAJTA, BETONÓZOTT KIFUTÓVAL

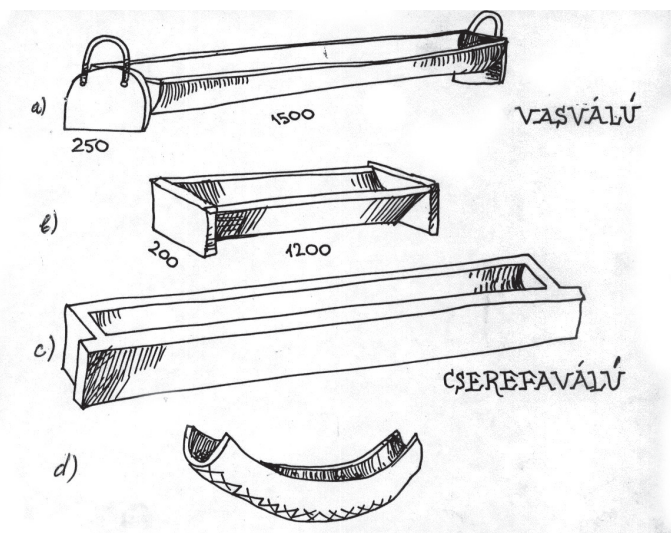
6. rajz. Téglapajta

Vadasdon, az alsó Kis-Küküllő menti és a mezőségi falvaktól eltérően, nem ismeretes a (szán) *talpas disznóól*, amit a gazdaasszony tetszése szerint ide-oda tudott költöztetni az udvaron, vagy éppen kölcsönadásra is alkalmas volt.⁵

A disznóólak lehetnek egy-, két- vagy annál több osztatúak is, ami a gazda anyagi lehetőségét és disznótartási szándékát (nemcsak levágásra, eladásra is tart) tükrözi. Ilyenkor minden helyiségbe (rekeszbe) külön ajtót szerelnek cigánykészítésű *pipasarrokkal* és *vasreteszszel*, ami a disznók kiengedésére szolgál. Ez egyben ganéeltávolító nyílás is. Az egy hét alatt felgyülemlett ürülékot, a *disznóganét* tehát nem külön ajtón, mint a tehénistállóban, hanem egy 80–100 cm magas, 1 m széles „főajtón” hányják ki, általában hétvégeken vagy esős időben, amikor nem lehet egyebet dolgozni. Nyáron ezt a ganét talicskába vagy szekérbe rakva hordják ki egyenesen a földek szélére, hogy a vaddisznók – az orrfacsaró bűznek köszönhetően – kerüljék a helyet. Ilyenkor ha valaki megkérdezi: – *Mit dolgozol?*, azt válaszolják: – *Viszem a pásztort*. A disznótrágya egyébként igen jó tápanyagpótló a takarmánytők és a dinnye *fészekbe* való ültetésekor, de jól bevált más zöldségféléknél is...

A *fedeles* vagy fedél nélküli *vállúk* (vályú) (7. rajz) a disznópajták elengedhetetlen tartozékai: ide öntik be a konyhából származó *moslékot*, a szemes kukoricát, az apróra felvágott répát, a tököt, a háztájiból vagy mezőről származó zöldtakarmányt stb. A vályú hossza kb. 1–1,5 m között változik, cserefából faragják, vagy 3–4 cm vastag bükkfa deszkából szegzik fordított sátorfedél alakúra. Ott, ahol nincs cserefa, kénytelenek lágyfából, pl. nyárfából vagy fenyőfából készíteni, belső részét acéllemezzel vagy cinpléhvél bélelik ki, hogy a disznó etetéskor vagy napközben ne tudja elrágni.

Ma már sok helyen látható vastag vaslemezből készült (7. a. rajz) vagy használt gumibroncsból kivágott, sok ideig eltartó *gumivállú* (7. d. rajz).

7. rajz. Vályúfélék

⁵ KÓS Károly 2000. 113.

Vadasdon többen is értettek a *vállú-* vagy *vályúkészítéshez*, ezek közé tartozott Madaras Sándor, Kutasi György és György Sándor, akik pénzért, fél véka gabonáért vagy itálért faragtak ki egyet-egyét. Ugyancsak ők készítették az ólakat is, 5–6 nap alatt 100–150 lejes napszámban, kivel hogy tudtak kiegyezni.

Az utóbbi időkben elszaporodott nagyvadak, főleg a sertésállományban kárt okozó medvék elleni védekezési formák biztonságosabbá tétele céljából egyre többen gondolkodnak a „keményebb” építkezésre, a „védelem” korszerűsítésére: az udvarkerítések kijavítása, megerősítése vagy keményebb anyagból való kicserélése, új disznópajták építése betonból, kőből, téglából, ellátva hegesztett vaszárral, esetleg vasajtóval. A szálláshely közelébe felszerelt villanykörte, ennek éjjeli használata, a kutya kicövekelése pajta mellé mind-mind az őrzés megerősítését célozza.

Régebb, akinek sok volt a disznója, s nem volt hová zárnia, annak nyáron és ősszel kényelmes szálláshelyet kínáltak a cséplés után az életszeren összerakott szalmakazlak vagy a *polyvás boglyák*, a nagyállatoktól megürült istállók, a *szín alja* vagy maga a csűrhelyiség. Igaz, mindez kényszermegoldásnak számított. Óvakodtak viszont attól, hogy a disznókat, főleg a fiatal malacokat nyáron a juhok helyére zárják, nehogy megrühösödjének.

A Szent György napján (április 24.) kiment és Miklós napján (december 6.) vagy az első tartós hó után beköltözött majorok nyáron, éjszaka idején farudakból összeállított, négyszögletű *lészákban* tartják a disznóállományt, oda teszik be a savót, moslékot, gabonát stb. Nappal a disznók a majorház közelében tartózkodnak szabadon.

Bár a fentiekben csupán a disznók szálláshelyeit és kellékeit vázoltam, fontosnak tartom megemlíteni a *disznópásztor lakóházát* is, annál inkább, mert Vadasdon létezett külön ilyen rendeltetésű „ház”, amelyiket 1950-ben bontottak le. Ez a ház az 1800-as években épült, egyosztatú volt, s az volt a rendeltetése, hogy az idegenből fogadott pásztor és családja nyáron legyen hol meghúzódjon a kihajtás idejére. Íme, hogyan emlékszik erre a ház szomszédságában lakó Madaras Lajosné Györfi Ilona (1928): „Egyszobás, kicsi, vén ház vót, elöl egy kis pitarral. A falak négy sarkában négy cserefaláb vót, hosszan vótak felütve a hustyék (karvastagságnyi rudak) egyik lábtól a másikig, ezt beütötték sárral, azér mondták, hogy pattogatott sárház. Vót két ablaka is üveggel, 60 × 40-esek. A teteje kicsi fajta gegesi cseréppel vót fedve. Ezt a házat azért bontották le, hogy az anyagjából csináljanak egy másikat, ki a disznólegelő széjibe. Hozzá is fogtak, de nem lett semmi belőle. Akik azután lettek disznópásztorok, Ádám Pista bá, Kutasi Kálmán és Ádám János, mindegyik ide való, saját háza vót, még ha szegényes is.”

A falu ma is emlékszik Kovács Márton parajdi disznópásztorra, aki egyben a falu *baktárságát* (éjjeliőrségét) is elvállalta. A disznópásztor nem a nép, hanem a *kisbíró* és az *esküdtek* (tanácsstagok) fogadták, írásban rögzített szerződés alapján.

A DISZNÓK NÉPI GYÓGYÍTÁSA

A fehérmarhától, lótól, juhtól és más háziállatoktól eltérően a sertésnek aránylag kevés betegségét, elváltozásait ismerték fel régebben a helybéliek, s még kevesebbet gyógyítottak az évszázados tapasztalatokon alapuló empirikus módszerekkel. Íme ezek közül néhány, amire ma is emlékeznek, mi több, egyesek ma is ezzel gyógyítják az állatokat.

Varasodás. Bekenték avas zsírral vagy meleg főzőolajjal, sűrű csontfésűvel kifésülték a testét. Ha az idő engedte, ajánlatos volt először langyos vízben megfürösztetni az állatot.

Csemer (csömör). Egy fő fokhagymát megtakarítva, megtörve összekeverték ecettel, és ezzel külsőleg jól megdörzsölték. Ha maradt, és nem fogyott el az egész, itattak is belőle.

Láz. Külsőleg lemosták, s jól bedörzsölték házi készítésű almaecettel vagy borecettel.

Gyomorsülés. Szappanos vízzel irigátorozták, és keserűsót feloldva töltötték a szájába. Egy 100 kg-os disznónak kb. 2 borospohárnyi az adag.

Gelesztásodás. Moslékba vegyített, leforrázott *csihányt* (csalán) adtak neki, hogy „hajtsa el” a bélgilisztát, s takarítsa ki a belső részét. A kicsi malacoknak fokhagymás tejet adtak.

Farkasfog. A disznók, főleg a malacok megfeketedett, rossz fogát harapófogóval vagy patentfogóval szedték ki, esetleg egy darab fával kipiszkálták vagy kiütötték. Ugyanígy teszik ma is, hogy „ne nyitorgassa” a fogait, s jobban egyék.

Sántaság. Nem kezelték semmivel, ugyanis helyrejön, ficamodás és törés esetén azonban a hibás lábat falapockába tették s jól lekötözték. Ha nem jött helyre, levágták.

Disznóvész (pestis és orbánc). Ez ellen régebb nem volt orvosság, ahogy az Isten megadta, úgy el is vette. Az elhullt állatot gondosan elásták, hogy ne terjedjen a betegség. Ma antibiotikumos orvosi előkezeléseket végeznek – több-kevesebb sikerrel.

Tetvesedés és rühösödés. Lemosták vízben áztatott dohány levelel.

Idegen tárgy. A nagymarhától eltérően a disznóba s a juhba ritkán kerül idegen tárgy (szeg, fémhuzal darab, tű stb.). Az erre gyanús állatot levágták, s pénzért kiosztották, vagy megmaradt a ház részére. Egyébként kényszervágás esetén (a hír hamar szétfutott a helységben) a falu majd mindegyik családja igyekezett vásárolni a leszúrt állat húsából, hogy minél kevesebb legyen a *bukás* a kárt szenvedőnél. Ezt akkor is megtették, ha holtbiztosak voltak abban, hogy az állat beteg volt, későn szúrták le. Ha valami gyanús volt, a kifizetett húst a kutyák ették meg.

Ma már aligha beszélhetünk ilyesmiről, a kiáruuló húst előbb a körzeti állatorvosnak kell megvizsgálnia és körpeccsétl láttamoznia. Csak elvétve, ritkán kerül cigányokhoz egy-egy döglött vagy félig döglött malac, disznó, akik néha még fizetnek is ezért, csak-hogy az elhullt állat nekik maradjon. Ahol nincs pénz, ott kiegyeznek kézi munkában.

A cigányszekérrel elszállított dög perzselése, nyúzása, boncolása ezután már a *gyepmesterre* vagy a család valamelyik férfitagjára tartozik.

Herélés. A herélést régebb hozzáértő falusi emberek végezték *rendes* bicskával. A kivágott heréket egyesek megkészítették, igen jó eledelnek számított, de nem mindenki szerette. A herélés végeztével, a fertőzés elkerülése végett, tiszta szalmát tettek *aljazás*-ként. A begyulladt vágást lemosták kamillás teával, vagy férfiak levizelték. Nagy disznó esetében szomszédokat, komákat szoktak hívni *fogni*, akik *(h)urokra* szorított kötéllel fékeztek a kan viháncolását. Mikor a herélés lejárt, néhány pohár borral vagy pálinkával kínálták a herélést végző személyt, akárcsak a *fogókat*. Manapság az állatok herélését állatorvos vagy állategészségügyi középáder végzi.

Himlő. Ez ellen a betegség ellen *mirhás tejjel* való *lemosást* alkalmaztak. A mirha egy cserje, amit száradás után vízben megfőznek, s a teáját fele-fele arányban összevegyítik tehéntejjel. A külsőleg való lekenés és lemosás legtöbbször eredménnyel járt. Ha az állat elpusztult, 1 m mélyre elásták, óvakodva a cigányoknak való eladástól.

Tüdőgyulladás. Kovászt áztattak, s azt tettek a moslékba, hogy szüntesse a lázát.

Gyomormenés (fosás). A beázott cseremakkot megőrölték vagy megtörték, s vízben feloldották. Ebből egyszerre csak egy csuporral öntöttek be a szájába. A beöntést általában *borzafacsővel* végezték, ami a mai tölcsérnek, irigátorguminak volt egyfajta elődje.

Nem dobja el a poklát. Malacozás után a *gönne* 3–4 órára el kell dobja a *poklát*. Ha ez nem történik meg, kenyérsütésnél használt, vízben feloldott kovászt itatnak vele.

Nem tud megmalacozni. Ilyenkor kézzel belényúlnak az állat szeméremtestén, s a malacokat megfordítják. A megdöglötteket régebb *dróthurokkal* vették ki. A fő cél mindig a koca életben maradása volt.

Miskárolás, petefészkek eltávolítása. Régebb nem volt ismeretes, ma azonban mind többen és többen *vágatják ki* a hízásra szánt *gönnéket*, hogy ne érje a *búgás*, ami „rendetlen, eszem is meg nem is” étkezéshez vezet. Ilyenkor az állat nem fejlődik kellőképpen, sovány marad. A miskárolást kimondottan szakmabeliekkel végeztetik, kivéve a „segítsegeket”, a „fogókat”, akik általában szomszédok közül kerülnek ki, akárcsak a herélésnél. Egy miskárolásért kétszer-háromszor annyit kell fizetni, mint a herélésért.

Régebb a búgás ellen egy-egy csupor hamulúgot töltöttek a gönnedisznó moslékjába, vagy egy darabka kékkövet dugtak a „*pérájába*” (szeméremtestébe), hogy *verje el a búgást*. Id. Kutasi Irén (1921) adatközlőm szerint ilyenkor egy facsutkót kell bedobni az ólba, hogy egész nap azt túrja az orrával, s legyen mihez dörzsölődjék. Szokás, nem szokás, ő mindig ezt csinálta – vallja.

Egyébként a búgó disznó kanhoz való ragaszkodásával kapcsolatosan egyik disznós gazda megjegyezte: „Úgy is vót, hogy egyik reggel a gönnét átvittem Erdőszentgyörgyre

Tarr Árpához, ott vótak a szép állami kanok, s másnap, mit ád az Isten, kiment az ólból, a kapun ki, s meg sem állt Szentgyörgyig. Pedig az Vadasdtól a második falu, s van vagy hat kilométer odáig. Biciklire ültem, s alig tartózkodtam utána. Mikor megtörtént a bűgás, elöttem szép csendesen hazajött...”

Régen, amikor a disznók legelőre jártak, nem kellett kanhoz vinni, mert a disznócsordában mindig voltak süldő kanok. Ezenkívül, fajtafeljavítás és szaporítás céljából, tartottak állami kanokat is Vadasdon, amelyek *kúrálását* és kezelését legtöbbször a *küsbíró* végezte. Ezt igyekeznek alátámasztani a helyi közigazgatási tanácsnál létező néhány tucat kimutatás is, amely az *apaállat-földek* megmunkálására és az állatok ellátására megtermelt termények százalékban történő elosztására ad szerződésben rögzített eligazítást.

A környéken lakó *marhadoktorok* közül a bedei Takács József és a nagyadorjáni Mihály Lajos szívesen orvosolt (és értett is hozzá) disznót is. Később legtöbbször a helybéli Bíró Sándorhoz fordultak segítségért, ha „baj” volt, és *nem volt elő* az állatorvos vagy a technikus. Ő sokáig volt a helyi tévesz brigádosa is.

2. kép. A disznóvágás közösségi munka, mely egyben ünnep is

3. kép. A disznó felbontása (2019)

Egy 170 kiló élősúlyú disznóból feldolgozás után a következő húsféleségek lettek: kolbász 20,5 kg, májas 6,3 kg, véres 2,5 kg, tepertő 4 kg, zsír 10 kg, gömböc 2,7 kg, szalonna 12 kg, hátsó láb egyenként 12 kg. A többi oldalas, karaj, bélszín, combhús.

A vadasdi első- és lakóházban fölaggatott falvédőkön leginkább pávás, galambos, őzi-kés, kutyás és virágos motívumokat látni, de sehol sem látunk kivarrva vagy stilizáltan megrajzolva disznót vagy malacot. Ezzel szemben, az elmúlt századok hozományleveleiben szinte „kötelezően” ott volt a konyha- vagy szobabútoron, vetett ágyon, házi textílián, majorságon stb. kívül a disznó is, vagy legalább egy malac, amit karácsony előtt szoktak levágni. A vadasdi lakodalmakban, az adományok kihirdetése alkalmával – nem is olyan rég – a szokásos pénzösszeg mellett ígértek egy-egy malacot is az új párnak. Ha nem tartották be az ígéretet, akkor a vőlegény és a menyasszony rokonai – nyilván csúfolódásként – évek múltán is azt mondták: „Az a malac nem született meg!”; vagy: „dögölve született!”

NÉPI MEGFIGYELÉSEK, SZÓLÁSOK, HIEDELMEK

- A disznónak, bár gyenge a látása, annál jobb a hallása és a szaglása.
- A malac mindig csak ugyanabból a csicsból szopik, sohasem cseréli.
- A gönnedisznó vemhességi „ideje” 3 hónap, 3 hét és 3 nap.

- Az a csics, amelyik egy héttel a malacozás előtt nem feszül meg, nem fogják szopni.
- A disznó a pajtában és az ólban mindig ugyanarra a helyre ganél.
- Az a disznó, amelyik a vályúba ganél, nem jóféle.
- Olyan, mint a siklódi malac: háttal (seggel) megy a vályúhoz, s mégis jóllakik.
- Úgy meghízott, mint egy disznó. Ez a fehérnép olyan, mint egy koca.
- A részeges embert sokszor hívják „részeg disznó”-nak.
- Okos, mint a tordai malac.
- Sokszor mondogatják: disznóvágás nélkül még a karácsony sem szép.
- Kutyából nem lesz szalonna.
- Itt a kezem, nem disznóláb.
- Mért nem eszel disznóhúst, tán csak nem lettél szombatos?
- A jó disznó csak akkor sír, amikor éhes, ha nem jóféle, akkor örökké.
- Ha álmodban disznót látsz, betegséget jelent.
- Ha levágják a disznót álmodban, halált jelent a háznál.
- A sok (disznó)hús álomban kárt jelent.
- A falon mászó pókot nem szabad megütni, mert abban az évben sovány disznót vágsz.
- Süket, mint a macska disznóvágáskor.
- A disznót szalmakalapban kell hizlalni.

Adatközlők

Ádám János (1931)

Ádám Jánosné Bacskó Mária (1935)

Biró László (1938)

Biró Sándor (1927)

Györfi P. Domokos (1930)

Id. Kutasi Irén (1921)

Madaras Lajosné Györfi Ilona (1928)

Irodalom

KÓS Károly

2000 *A Mezőség néprajza I.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely

SZÉKELY Ferenc

1998 *Népi gyűjtögetés Vadasdon.* In: Pozsony Ferenc (szerk.): *A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 6.* KJNT, Kolozsvár, 281–285.

TAR Erzsébet

1978 *A balavásári nagyvásárokról. Népismereti Dolgozatok.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 178–185.

NAGYÁLLATTARTÁS HAVADON

Falutörténeti, szociográfiai jellegű írásokra, korabeli feljegyzésekre, időnként összeállított statisztikai kiadványokra, idősebb emberek visszaemlékezéseire alapozva arra a következtetésre jutunk, hogy Havad lakosai – Erdély más tájegységeihez hasonlóan – itt-létük óta foglalkoztak szarvasmarha-tenyésztéssel, ami évszázadokon keresztül életmódjuk, munkájuk meghatározó eleme volt. Mondhatnók úgy is: Erdélyt el sem lehetne képzelni állattenyésztés nélkül.¹ Íme, hogyan látja ezt Barabás Endre *Maros-Torda vármegye és Marosvásárhely közgazdasági leírása* című könyvében: „Erdély természeti viszonyainál fogva elsősorban az állattenyésztés hazája kellene legyen. (...) A szarvasmarha mai napig a mezőgazdaság legnagyobb kincse, legbiztosabb erőforrása.”² Lényegében ugyanezeket olvashatjuk Kőváry László 1847-ben megjelent *Erdélyország statistikája* című könyvében: „Hazánk fekvésénél fogva egy más Svájc lehetne, egy tejjel, vajjal, sajttal bővülködő ország.”³ Tény, hogy az emberiségnek a továbbiakban is éppúgy szüksége lesz állatokra, mint gépekre.

RÉGI ÉS ÚJ TÁJFAJTÁK

Havad régi tájfajtája a *magyarfajta* szarvasmarha volt, amit fokozatosan szorított ki 1913 után a *szimentálinak* vagy *svájcernek* nevezett pirostarka marha.

A magyar marha őse *podoliai* néven ismeretes, mert hajdan Podoliában, Oroszországban tenyésztették. Hozzánk minden bizonnyal a népvándorlás alkalmával került, itt alakult ki az ezüstszürke színű, közepes nagyságú, általában igénytelen fajta.

Közel egy évezredes fennmaradását azzal magyarázzuk, hogy kitűnően beillett a kezdetleges gazdasági viszonyok közé, erőtermelés pótolta a tejhozamát, ez pedig elég okot adott arra, hogy eltekintsenek a fajtafeljavítástól, a legfőbb tulajdonságainak átalakítását célzó nemesítéstől. Legfőképp erőtermeléséért tenyésztették; e téren a világ összes szarvasmarha-fajtáit fölülmúlta. A magyarfajta ökör kétszer annyit bír, mint a szimentáli, pinsgau vagy borzderes valamelyik leszármazottja. A tehének átlagsúlya 350–550 kg, a bikáé pedig 600–800 kg, bár egyes havadi tenyésztők ennél nagyobb súlyt is elértek. Jellemző vonásai: színük ezüstszürke, nyakuk füstös, fejük hosszú, keskeny, szájuk felé elvékonyodó, de testükhöz viszonyítva arányos. Homlokuk lapos volt vagy kevésbé domború, orrnyergük ívelt, szemük nagy, sötét, élénk, tüzes. Szarvaik szinte méter hosszúak, henger alakúak, szürkék, végük fekete. Jármozásra kitűnően

1 ORBÁN Balázs 1870; KOZMA Ferenc 1879.

2 BARABÁS Endre 1907. 68.

3 KŐVÁRY László 1847. 139.

alkalmas hosszú nyakuk volt, de gyakori volt a hibás hegedűnyak. Hasonlóképp a rigószáj is. A mellkas mélynek és hosszúnak nézett ki, de nem volt elég dongás. Vékony lábaikat szívós izmok fedték.

Akik tenyésztették, leginkább igénytelenségét, jó teherbíró adottságait, élénk, gyors járását, szívósságát, jó ellenálló képességét emelik ki. Ízletes, finom rostú húsa, valamint aránylag jó vágószázaléka miatt nagy keresetnek örvendett a mészárosok körében is. Hizlalva a magyarfajta ökör – vagy, ahogy egyesek nevezték: a székely ökör – elérte a 9–10 mázsát. Az ünöt 2–2 és fél éves korában bocsátották bika alá, majd kezdték jármozni, ami öreg koráig eltartott. A sok jó tulajdonsága mellett egyedül a tejtermelése marasztalható el: évente 800–1200 litert adott. Évszázadokkal ezelőtt ennél is kevesebbet, épp csak, hogy borjának elég legyen, ezért nem fejték, a tejet a borjú szopta ki. Mikor a borjú annyira nőtt, hogy kóstot is ehetett, és el lehetett választani a szopástól, csak a szegényebbek és az igába nem hajtók fejték. Kevés tejet adott, de átlagosan 4% zsírt tartalmazott. A fajta példányai nem döftek, de sok volt közöttük a rúgós. Íme, hogyan vélekedik a magyarfajta állatról Pálffy Gyula királyi állatorvos *A székelység állattenyésztése* című könyvében: „Ezek a székely ökrök jámbor, ezüst fehér vagy ún. kékes szőrű tehének ivadécai (...) szelídségét híven tükrözi nagy szeme. Kis igényű, száraz levelekkel is kitelel (...) szekér előtt serény lépésben, becsületes törekvéssel halad.” Ugyancsak ő írta, hogy a székely ember „sem bukovinai, sem nyugati, sem semmiféle tájfajtaival nem elegyítette az ő szarvasmarha fajtáját, valamint hogy ő sem házasodott össze jövevény, idegen elemekkel.”⁴ Ezt igyekszik bizonyítani az 1897-ben Budapesten megjelent *Mezőgazdasági statisztika* I. kötete is, amely rámutat arra, hogy az 1895-i mezőgazdasági összeírás alkalmával a Havadon talált 221 szarvasmarhából 211 magyarfajta volt. A különbséget 2 mokány, 2 pirostarka és 6 bivaly képezi. Ugyanitt találunk utalást a korcsoport szerinti megoszlásra is:

Bikaborjú: 1 éven aluli: 2; 1–2 éves: nincs; 2–3 éves: 2; 3–4 éves: nincs; 4 éven felüli: nincs; összesen: 4.

Tehén és üsző: 1 éven aluli: 28; 1–2 éves: 6; 2–3 éves: 9; 3–4 éves: 20; 4 éven felüli: 59; összesen 122.

Ökör és tulok: 1 éven aluli: 28; 1–2 éves: 27; 2–3 éves: 14; 3–4 éves: 16; 4 éven felüli: 10; összesen: 95.⁵

A magyar marhát fokozatosan szorította ki a szimentálinak vagy svájcernek nevezett pirostarka fajta, amiből az első példány 1913-ban jutott Havadra Mihály Albert révén. Árát 120 forinttal fizette ki a székelykeresztúri vásárban, de ahogy telt-múlt az idő, s az állat kitűnő tulajdonságainak híre ment, mind többen és többen tértek haza a közeli

4 PÁLFFY Gyula 1902. 13.

5 *Mezőgazdasági statisztika* I. 1897.

vásárokból svájcer, pinsgau tehenekkel vagy növendékekkel. 10–15 év leforgása alatt alig maradt tiszta vérű magyarfajta állat a faluban. Az utolsó pár ilyen ökröt Mihály Gergely vásárolta 1931-ben a székelyhódosi vásárban 8500 lejért, amit 1933-ban 9000-ért adott tovább egy nagyadorjáni gazdának. Ezután már csak a hármashasznosítású, leginkább tejtermelésre kitenyésztett szimentáli fajtát vették vagy adták a falu határain belül vagy kívül.

Az emberek tetszését a szimentáli fajta iránt legfőképp formája, testalkata, fejlettsége, színe, fejarányossága ragadta meg. A tehenek átlagos súlya 650 kg, ami jóval túlhaladta a magyarfajtát, színe pirostarka vagy zsemlyesárga, lábszárai fehérek, vállán „mintha fehér kendő lett volna átdobva”. Tögye közép nagyságú, mirigyes tapintású, gyengén szőrölt. Végtagjainak fejlettsége igavonásra is képessé teszi, de teherbírása messze áll a magyarfajtától. Évi tejtermelése 3000 liter, a tenyészállatok napi súlygyarapodása 0,8–1,2 kg.

Fajtajavítási szempontból sokat lendített a községen a 4 kilométerre levő Rigmány falu, ahová 1908 táján a Kolozsváron székelő Székelyföldi kirendeltség 35 darab szimentáli vemhes üszőt és egy bikát hozott Svájcból. A bikát díjmentesen, az üszőket pedig 30 éves kamatmentes kölcsönre adták. Végül sem egyik, sem másik nem került pénzbe. Innen aztán Nyárádmunte legeldugottabb falujába is vittek borjút, vemhes üszőt vagy éppen tehenet. Így került belőlük Havadra is, ahol szintén csak kapaszkodtak az állomány javítására. Ezzel szemben viszont nincs semmi nyom arra vonatkozólag, hogy a községbe hollandi fajta is került volna, amiből gróf Rhédeyné erdőszentgyörgyi birtokára már az 1840-es években 8 tehenet és egy bikát hozatott. Ez a fajta – amint Kőváry László írja *Erdélyország statistikája* című könyvében – háromszor-négyszer tejesebb a mienknél, és gyors elterjedésnek indult ezen a vidéken.⁶

Elvétve vagy csak nagyon ritkán került a faluba hegyi mokány marha vagy ausztriai borzderes. Ezek egyaránt kis igényű, kistestű, szívós állatok, hústermelésre nem alkalmasak, de jó tejelők.

A nyugatról behozott szimentálit a helyi fajtával keresztezve kialakult a szimentáli minden egyes jó tulajdonságát megőrző *román tarka* fajta, amiből 1979 végén 36 tehén, 4 vemhes üsző, 20 ünőborjú, 7 bikaborjú volt a faluban. Volt 2 darab ökor is, ezek viszont a termelőszövetkezet tulajdonát képezték. Különben a havadiak sohasem tartottak sok ökröt, leginkább tehenekkel és lovakkal oldották meg az igavonást.

AZ ÁLLATOK MEGNEVEZÉSE

Mint tudjuk, az állatok megnevezése nemüktől, koruktól, rendeltetésüktől függően a magyar gazdálkodásban tájegységenként nem sokat változik, de ez korántsem jelenti

⁶ KŐVÁRY László 1847. 140.

azt, hogy itt ne fordulnának elő sajátos változatok.⁷ Havadon az újszülött szarvasmarhát 3 hónapos koráig – ivarságától függetlenül – borjúnak (bornyúnak) nevezik. A hímne-mű: *bikaborjú*, ha pedig kiherélik: *tulok*. A nőnemű fiatal állat *ünő* nevet visel 3–3 és fél éves koráig. Ezek szerint van első borjas tehén, második borjas tehén és így tovább. Ha a borjút elválasztják a tehéntől, hogy ne szopják, de még nincs fedeztetve, akkor *pleketor*. A nem tejelő: *meddő* (*meddű*); a magyarfajtánál ritka volt a meddű állat. A megszőketett tinó vagy tehén vemhes üszőként illetve vemhes tehenként volt nyilvántartva. A kiherélt bikaborjúkat 2 éves korukban kezdték jármozni, addig tulok nevet viseltek. A tulok be-törése és jármoztatása jelentette az *ökörre válást*.

AZ ÁLLATOK SZAPORÍTÁSA

Szaporítási módszernek a hagyományos, bikával való *szöketést* használták, mely cél-ból 2–3 bikát is tenyésztettek a faluban. Az első világháború után, egészen a '30-as éve-
kig, amikor a falu szarvasmarha-állománya erősen megcsappant, elegendő volt egy bika, azután kettő, majd három szükségeltetett, hogy minden tehén *borjút vegyen*.

A bikát vagy bikákat magángazdák tartották *árlejtés* útján megállapított összeg fe-jében. Az árlejtést rendszerint decemberben szokták megejteni, s amint a megnevezés is utal rá, nem növekvő, hanem csökkenő eljárással állapítva meg a tartásdíjat. Kezdő összegnek 5–6000 lejt kiáltottak ki, s aki a legkevesebbet vállalta egyévi kúrálását és kezelését, az a következő év első napjától *bikás ember* vagy *bikás gazda* lett. Általában 3–3500 lejért vállalták, amit a községi tanács pénztárnoka fizetett ki, tagutak, gyümölcs-fák, erdők után bevett összegekből.

A szöketésért egy véka zab árát kellett kifizetnie a tehén tulajdonosának, vagy ma-gát a zabot kellett adja. Ha nem vett borjút az első szöketésre, a gazdának – ugyanezért a fizetségért – jogában állt másodszor is, harmadszor is visszavinni a tehenet a bikához, amíg megállapodott. Többszöri sikertelen próbálkozás esetén a tehenet a piacon eladták, vagy kihizlalva a vágóhídon értékesítették.

Meg kell említenünk, hogy a magyarfajta bikák gonoszabbak, vizslábbak voltak a szi-mentáli fajtánál, ezért nem *kapacán*, hanem *csigakötél* segítségével engedték a pajta előtt felállított *szökető kalodához*, ahova előzőleg a folytató tehenet kötötték. A kötélt a bika homlokára és a szarva köré *csatos hurokkal* volt feltekerve, és nem volt hosszabb, mint a csiga és kaloda közti távolság. Hogy a kötelet rendesen tudják kezelni, szükség volt egy jászoly fölötti *könyöklőajtóra* is, amin a kötélt vége ki volt vezetve az istállóból, és egy ke-ménykötésű férfi szükség szerint engedte, illetve húzta. A folytatás végén a kötélnél levő

⁷ ISTVÁN Lajos 1980; PAPP István 1989. 28.

férfi visszafelé kezdte húzni a kötelet, mások a bikát az istálló irányába terelték. Naponta 1–2 tehenet szökettek egy apaállattal, ami nem volt sok, de ez fehérjékben gazdag, főleg zabból álló kúrát igényelt.

A kaloda 8 darab faragott vagy faragatlan cserefából volt összeácsolva, amiből 4 darab földbe volt ásva, erre szegezték a másik négyet, amelyek a szöketésre váró tehen beszo-
rításához szolgáltak. Hogy a tehen nyaka se legyen szabad, járomszerű nyíláson kellett át dugja a fejét (valószínűleg ezért adták a kaloda nevet), ahonnan csak az aktus végezté-
vel szabadulhatott ki. Később aztán, ahogy rátértek a sokkal szelídebb vérű, játékos ked-
vű szimentáli bikák tenyésztésére és tartására, könnyebbé vált a szöketés is. Egyébként
a szimentáli fajta bikáról gyűjtve adatokat, talákoztam olyan idősebb emberrel is, aki
gyermekkorában felült a jászolhoz kötött bika hátára; vagy ősszel, télen vagy tavaszélen,
tehen mellé befogott bikával hordták ki a trágyát a mezőre. Ez különben is hasznos volt
– hozzájárult a bika jártatásához. Jeges, havas idő esetén a bikát is megpatkolták, éppúgy,
mint a tehenet vagy ökröt. Ha nehezen ment a betörés vagy a járomba szoktatás, kötéllel
vezették, de később hátulról hajtották, akárcsak az ökröt.

A szimentáli bika kezelése, csendesebb természeténél fogva, lehetőséget adott a *kapa-
cán* használatára, ami villanyél hosszúságú, 3–4 cm átmérőjű, kemény fából készült. Egyik
végére acélozott vaskarikát erősítettek, amit használat idején a bika orrába húzott kariká-
hoz csatoltak. Ettől vezetve, a bikának kénytelen-kelletlen, engedelmessé kellene válna.

Meg kell jegyeznünk, hogy a magyarfajta tehenek fedeztetése szimentáli bikával sok
esetben borjúelhullást eredményezett, ami abból származik, hogy a nagytestű bikától
nagy borjú fejlődött ki a magyarfajta tehenben, s elléskor komplikációk keletkeztek.
A szarvasmarhák hús-vér állatokkal való fedeztetése céljából Havadon 1972-ig tartottak
bikát, amikor a megyei állatnemesítő központ utasítására rátértek a mesterséges megter-
mékenyítésre. Kezdetben vonakodtak, értetlenül fogadták az emberek, később viszont
ki-ki saját maga győződhetett meg az új fedeztetési eljárás gazdaságosságáról és elő-
nyéről. Mindenekelőtt a tény gazdasági vonzata tudatosodott bennük (nem kell etetni,
kúrálni, kezelni a bikát), de ahogy telt-múlt az idő, híre ment genetikai vonatkozású
előnyeinek is. És ez talán mindennél fontosabb! Havad állattenyésztésében tehát 1962
jelent fordulópontot, amikor megkezdődik a tudományos fajtajavítás. A beondózás-
hoz szükséges szaporítóanyagot Marosvásárhelyről, törzskönyvezett apaállatoktól kap-
ták hetente-kéthetente, szükség szerint. Ezt a beondózó, vagy ahogy Havadon nevezik:
a *vasbika* tartósította, kezelte és juttatta az állat méhébe, szakelőírásnak megfelelően. 1962-
től 1966-ig Adorjáni István, 1966-tól 1980-ig Adorjáni Ernő végezte a beondózást, akik
a *Mesterséges beondozások regiszteréből* az alábbi adatokkal szolgáltak. Ezen kimutatás-
ból szándékosan hagytam ki az 1962-es esztendő, amikor a havadi beondozásnak kísér-
leti jellege volt: nem kezdődött az év elején, és nem is folyt kellő szakszerűséggel.

Év	Tehén- létszám (db)	Vemhes űsző (db)	Borjú születés (összes)	Amiből		Vetelés	Ünő	Bika
				Beon- dózás által	Szöke- tés által			
1963	61	6	48	11	37	1	26	22
1964	56	7	44	22	22	4	25	19
1965	44	3	42	22	20	4	20	22
1966	40	9	40	24	16	1	21	19
1967	42	4	40	32	8	5	22	18
1968	44	3	41	35	6	2	24	17
1969	30	4	27	22	5	3	11	16
1970	32	6	32	27	5	4	15	17
1971	30	4	32	28	4	–	14	18
1972	40	3	36	33	3	–	18	18
1973	48	13	36	36	–	3	17	19
1974	44	9	31	31	–	2	14	17
1975	40	8	31	31	–	1	12	19
1976	38	10	35	35	–	–	24	11
1977	34	7	30	30	–	1	16	14
1978	44	8	32	32	–	1	18	14
1979	39	5	28	28	–	1	13	15

A fenti számadatok magukért beszélnek; az értékek lassú változása Havad állattenyésztésének hanyatlását, illetve fellendülését jelentik. Kimaradt a kimutatásból a kettős borjúk (ikrek) születése; 1978-ban és 1979-ben 2–2 lett. Azelőtt erre nem volt példa.

Nincs szándékomban külön-külön elemezni a számokat, csupán csak a mesterséges megtermékenyítés útján született borjúk oszlopánál időznék, ahol lassú, de biztos növekedés észlelhető. Nem kevesebb, mint tízévi kísérletezésre volt tehát szükség, hogy az előítéletek megszűnjenek, s a hagyományos szöketési forma korszerű eljárással helyettesídjék.

Eleinte tartottak még tenyész bikát, amit a közeli szomszédok és utcabeliek vettek igénybe szöketésre, később azonban teljes egészében lemondtak erről. 1973-tól még a leghitелlenebb gazda is vashikához fordult, ami köztudomásúlag ingyenes, gazdaságos, biztosítja a fajtafeljavítást, kizárja a betegségátadást és a méhszúrást. Ez utóbbival kapcsolatban szakirodalmunk azt tartja – s a gyakorlat igazolta –, hogy az apaállatokkal való fedeztetés alkalmával a tehenek 40–50%-a méhszúrást kap.

Régebb a vemhesség kezdetén az állatot nem kímélték, éppúgy jármozták, mint azelőtt; a félidő eltelte azonban számított, attól kezdve lehetőleg kerültek a befogását. Ilyenkor kölcsönként tehénnel, bérbe vett ökor- vagy lófogattal oldották meg az igavonást. Akinek nem volt rá lehetősége – pl. a szegényebbek –, utolsó percig igázták az állatot, ami sokszor oda vezetett, hogy kinn a mezőn, munka közben, borona vagy eke előtt került sor az ellésre. Ha volt idő, gyorsan behajtották, ha nem, bölcső- vagy hordószekérrel hozták haza az „újszülöttet”.

Nagy gondot okozott a gazdának az elvetélés, amit leginkább romlott, fagyott kóstetése, állott, hideg víz itatása, ijedtség, dőfés, rúgás, elesés, ütés, megerőltető munka okozott. Találkoztam olyanokkal is, akik a megkívánást is vemhesség-megszakító tényezőként emlegették. Pl. a vemhes állat megkívánhat egy szál törökbúzáat vagy répát. Ezért, ha kukoricás vagy répaföld mellett haladtak el, egy cső kukoricát, illetve répát adtak neki. Kenyérsütés esetén, amikor a friss kenyér illata bejárta még a pajtát is, egy darab cipót vagy egy kevés kenyeret nyomtak a szájába.

Az ellésnél – állatorvos vagy más egészségügyi nem lévén – rendszerint a gazda segédkezett, aki a világra jött állatot a tehén elé tette, s a szájába dugta a csicset, hogy kezdje el a szopást. Ha az ellés nehezen ment, segítséget hívtak a szomszédból, a rokonságból, ilyenkor *istránggal* húzták ki a borjút. A rosszul fekvő borjakat megfordították. Ha a tehén sehogy sem tudott megborjúzni, akkor darabokban is kiszedték a borjút, és ügyeltek, hogy legalább az anyaállat maradjon meg. Az elpusztult, dögölvé született borjút dögkertbe vitték, elásták, a tehén pokláját pedig rendszerint ganéba temették.

Nem hagyhatjuk említés nélkül a század elején elkezdett, követésre méltó közösségi megnyilvánulást, melynek során az elpusztult szarvasmarha piaci árát (de csak szarvasmarhát!) egy 6–7 tagból álló bizottság értékelte fel, ennek 75%-át az 50–70 tagból álló egyesület kifizette a károsult gazdának. A pénzt csak a pontos összeg megállapítása után gyűjtötték össze, minden tag egyformán fizetett. Kényszervágás esetén szinte mindenki vásárolt a húsból 1–2 kilót (még ha nem is volt ehető), csakhogy térüljön vissza valamennyi a károsultnak. Ez egyébként ma is szokásban van.

Ahogy a borjú megszáradt, s már annyi ereje volt, hogy lábra tudott állni, evőkanállal a köröm kocsonyás részét kikaparták, hogy legyen erősebb körme. Ez fölösleges volt, mert egy hét múlva úgymint levált volna, így viszont gyengült a körömház. Hasonlóképpen, téves felfogás alakult ki a le nem nyalt állatról is: sóval hintették be, ami legtöbbször bőrgyulladást idézett elő. A poklában levő „sajtot” vízben feloldva visszaadták az anyának. Manapság egyiket sem csinálják.

Miután a borjú kiszopta az első tejet, s meg tud állni a lábán, *istránggal* jászolhoz kötik az anyja mellé, vagy külön erre a célra eszkábált ketrecbe teszik. Innen naponta háromszor-négyszer engedik *csics*hez, hogy kiszopja a *fecstejet*. Amit nem tud kiszop-

ni, kifejik, hogy elkerüljék a tőgykövesedést. Ezt a fecstejet korpával vagy máléliszttel vegyítve visszaadják a tehénnek, mások meg disznókkal etetik meg. Nyolc-tíz nap után kezdik el újra a rendszeres fejést.

A bikaborjút 3 hónapostól egyéves koráig szokták herélni, éles vas- vagy fanyelű bicskával. Havadon ketten végeztek ivartalanítást, amiért a fizetség rendszerint két-három pohár pálinka volt. Segítségnek a szomszédokat vagy a komákat hívták, akik az udvaron lekötötték az állatot, hogy ne mozogjon. Herélés után hipermangános vízzel mosták ki a sebet. Farkeresztjét naponta kétszer-háromszor hideg vízzel locsolták gyulladás ellen.

Az 1970-es évek második felében a bikaborjút már nem herélték, inkább leszerződtek, s 400–500 kg-os testsúllyal adták át az államnak, előnyös feltételek mellett.

AZ ÁLLATOK TAKARMÁNYOZÁSA, ISTÁLLÓZÁSA, A PARÉZÁS MEGSZERVEZÉSE

Benkő Károly 1868–1869-ben megjelent *Marosszék ismertetése* című kötetében Havad határával kapcsolatban a következő adatokat sorolja föl: szántója 531 hold, 1118 négyszögöl; kaszálója 149 hold, 194 négyszögöl; szőlője 10 hold, 506 négyszögöl; legelője 222 hold, 402 négyszögöl; erdeje 339 hold, 1402 négyszögöl; terméketlen területe 62 hold, 1108 négyszögöl; összesen 1315 hold és 1530 négyszögöl, melynek egy hetede fekete, kerti földű róna, hat hetede agyagos, homokos, fvényes, hegyes oldal.⁸

A fenti felsorolásból világosan kitetszik, hogy az összterület 28%-át (149+222) ki-mondottan csak állattenyésztésre használták. De ezenkívül volt 531 katasztrális hold szántó, amelyben szintén termeltek állatnak valót is, legfőbbképpen kukoricát, búzát, vetett takarmányt, árpát, zabot, répát, krumplit stb. A statisztikai évkönyvek szerint a 19. század végén 220–240 között ingadozott a szarvasmarhák létszáma, amiből ha kivonjuk a borjakét, épp arra az arányra jutunk, amelyet öregeink is ajánlottak: minden nagyállat eltartására egy hold földet lehet számítani. Ma egy hold helyett egy hektárt emlegetnek.

A szarvasmarhák kúrálásának múltját és jelenét kutatva, ha összevetéseket szándék-szunk készíteni az 1870-es és 1970-es évek takarmány-gazdálkodásáról, az etetési-ítatási módszerekről, a betelettetésről, pajtázásról, kóstkészítésről, akkor megdöbbenve tapasztaljuk, hogy száz év alatt ez vajmi keveset változott. Akkor is és most is alapkúrának a szalastakarmány számított, ami lehet kerti vagy réti széna, lucerna, lóhere, zabtörök és rázat. Ezt egészítette ki a daraliszt (árpa vagy törökbúza zabbal összeőrölve), amiből – akkor is és most is – a fejőstehenek kaptak a legtöbbet. Ez volt egyébként a tejhozam-növelés legbiztosabb tényezője, a tönkrement állatokat leginkább feljavító kúra. De nem

⁸ BENKŐ Károly 1868–69. 149.

szabad kifejejtenünk a kórét, tököt és a *csurdéfejű* búza pelyváját sem. Az utóbbit rázat formájában, sarjával vegyítve.

A napi kúrálás és pajta körüli teendők elvégzése (általában) a következőképpen zajlik le:

Reggel: (kezdesi idő legtöbb helyen 5 óra) miután a gazda meggyújtja a kijárolámpát és lehúzza a ganét, tüstént hozzáfog a jászolpucoláshoz, amikor az azelőtt való napi kórédarabok (ízék), murva, *gurgyé* lekerül az állatok alá alomnak. Ezt követi a tényleges kúrálás: 6–8 kg széna vagy sarjúból készített rázat, 5–6 kg répa vagy takarmánykaralábé, 3–4 kg pityóka adagolása. Mindezeket, persze, rendre, figyelemmel kísérve, hogy az ételből semmi se maradjon előttük.

A kórét csutakon fejszével három-négybe vágva, vagy kéziszcscskával felaprózva adagolják, amit sokan már estétől előkészítenek. Az így adagolt kórét az állatok annyira lerágják, hogy alig marad kidobnivaló, azaz *ízék*. Szénából kétszer is gyúrnak elébük, de mindig csak egy-egy fél villányit – ha kevesebbet kap, jobban eszik az állat. Adagolása vegyítetlen történik, régebben azonban összeholták (rázták) búza- vagy zabszalmával.

Utána következik az abrakolás abrakos faládjában. A répát szilatojják – késsel vagy bicskával hosszú szeletekre vágják –, hogy ne akadjon meg a torkukon. Beadása szinte gazdaságunként változik: az etetés elején, közben vagy a végén öntik be. Vedernyit számitanak egy nagyállatra, amit – ha a gazdának módja van – kevés vízzel locsolt liszttel vagy korpával hint be. A lisztet szokták pityókára is hinteni, vagy csak magára tették az abrakos ládába, s meglocsolták egy kevés vízzel. Erre azért volt szükség, hogy az állat evés közben ne fújja ki a száraz lisztet vagy korpát.

Az állatokat nyár idején a kút mellett felállított vályúnál (*vállúnál*) itatták, akinek nem volt kútja, vagy kiszáradt, kihajtotta az öt községi kút egyikéhez. Ebből az öt kútból négyet ma is használnak. Ezeket a kutakat Csorvási József jegyző készítette az 1920–30-as években.

Télen behordják a jászol elébe a vizet. Ehhez 3–4 vedres csebet használnak, amit a gazda feleségével vagy gyerekével cipel be. Ekkor már sorrendet is tart a gazda: először kap a tehén, utána a nagyobb borjú, kisebb borjú, a juh stb.

Délután: (kezdesi idő 3–4 óra; mindenki úgy osztja be, hogy sötétedésig végezzen) kóréval kezdődik, majd 8–10 kg szénával folytatják. Mindjárt utána következik az itatás, hogy ne kezdjenek el *kérődzni*. Répát és abrakot csak délelőtt kapnak, aki viszont nem ad délelőtt, délután pótolja. Ez felfogás és időtakarékoság kérdése. Akinek nincs, az szénából és kóréból igyekszik többet juttatni. Miután végeztek a kúrálással, meghúzzák az alját, hogy száraz, elégséges szalmán vagy töreken pihenjenek. Csak később, 7–8 óra körül következik a fejes, majd lefekvés előtt az állatot még egyszer megnézik, lehúzzák a friss ganét, s ha úgy találják, bedobnak még egy zsúp kórét.

A tisztaság fél egészség – tartja a közmondás, s ez így igaz az állattenyésztésben is. Kúrálás közben pucolják, vakarják, kefélik, bontják az állat farkát, hogy jobban nézzen ki, de még jobban is hízzék. Ha szükséges (erősen ganés, térde sáros), *gyökérkefével* tisztítják, lemossák. Nyáron lehajtják a patakra, és bő vízben áztatják le az odaszáradt ganét. Régebb, aki csak tehetett, reggel-este pucolta tehenét, de rendszerint kúrálás után és fejés előtt. Az e célra felhasznált kézi eszközök közül megemlítiük a *vakarót* és a *simítókefét*. Ez utóbbi nem sokat változott az eltelt száz esztendőben, a vakarónál viszont lényeges eltérés van: a mostani kisebb, teljes egészében pléhből készül, csupán csak a fogantyúja van fából. A réginél fordítva van: egész testrészt fából faragták, amibe drótokat fűztek. Használati idejük kb. egyforma. Régebb, amikor az állatbetegségek elleni védekezés nagyobb gondot okozott, mint ma, a vakarót a sertések közt is használták, nevezetesen: a megtetvesedett részeket tisztogatták vele. Ezt az udvar közepén szokták elvégezni, hogy a lehullott tetveket a majorság rögtön fel is szedje.

A ganét kúrálás előtt vagy közben dobják ki a ganéhányó lyukon, amit nyírág- vagy gyűrűfa seprűvel való sepregetés követ. Ezeket a seprűket maguk a gazdák készítik, akiknek viszont nincs idejük erdőre menni, nyírágat és gyűrűfát vágni, megveszik. Ára 8–10 lej, s bőven kapható a szomszédos Vadasdon vagy Ravában.

Mindhárom fajta tisztítóeszközt a gerendára felvert polcon tartják; a vakarót s a kefét szokás ablakba is tenni.

Nagy fordulatot jelentett Havad falu állattenyésztésének történetében az 1883-as esztendő, amikor az ún. nadrágszíz-parcellákat egybevonták, tagosították. Ekkor szűnt meg a hármas *határ*, a *nyomásos rendszer*, amely annak előtte a falu határát három majdnem egyenlő részre osztotta.

A hármas határ vetésforgója a következőképpen volt megszervezve: 1/3-a szalmásgabonával (búza, árpa, zab stb.) és 1/3-a kapásnövényekkel (kukorica, répa, napraforgó, pityóka stb.) volt bevetve. A harmadik harmad pedig legelő-ugarként pihent egy esztendőt.

A sorrend: nyomás – szalmásgabona – kapásnövény. Mivel ez csak minden három évben „fordult meg”, *nyomásnak* vagy *nyomásos rendszernek* nevezték. A sorrend, ami több száz éves tapasztalatra alapozódott, nem változott.

A *nyomásos* vagy *fordulós* rendszer idején a föld egy bizonyos hányada parlagon maradt, azaz pihent, ami jó alkalom volt arra, hogy a gyommagvak tavasszal kikeljenek, s a határ kizöldülve várja a falu csordáit és a juhsereget. Ezek, a fajták szerint alakult állattömörülések a tavasz különböző hónapjaiban szerveződtek, s kint *paréztak* a nyomáson egészen őszig (a marhák október 1-ig, a juhok december 6-ig). Ez idő alatt a naponta hazajáró fejőstehenek, a kint háló meddők és a juhsereg nemcsak legelte a határ egyik részét, de meg is trágyázta. Ez pedig igencsak sokat jelentett egy ilyen hegyes-dombos vidékű székely faluban, mint Havad.

1883-tól 1962-ig – a mezőgazdasági termelősövetkezet megalakulásának esztendejéig – kialakult egy új tenyésztési forma, amit belterjesnek vagy pajtabélinek neveztek el. Emberöltőnyi tartama nagy lehetőségeket kínált a nyugaton oly rég létező korszerű belterjes gazdálkodás bevezetésére és gyakorlására, a szarvasmarha hús- és tejtermelési potenciáljának megfelelő kiaknázására.

Ennek az időszaknak a takarmányozási rendszere hasonlatos a mostani beteleltetéshez; viszont a nyárinál lényeges eltérés van, amikor a zöld kóstit jászolba hordva, bent etették. Mivel a zöldtakarmány háziállataink legjobb, legolcsóbb és legtermészetesebb tápláléka, a gazdák igyekeztek lehetővé tenni tavasztól késő ősziig a zölddel való kúrálást. Ezért ésszel kellett dolgozniuk, és úgy tervezniük be a vetéseket, hogy a meleg évszak minden hetére jusson zöldtakarmány. Ezért úgy kellett vetni, hogy a fő helyen a pillangósok álljanak (*lucerna, lóhere*), de említést kell tennünk ezenkívül a *zabos bükkönyről, őszi bükkönyről, takarmányborsóról, csalamádéről és takarmányrépáról* is.

1918 után, amikor a rigmányiak által Havadra is került *baltacim, szarvaskerep, francia perje és angol perje*, új kultúrák honosodtak meg a meszes, fővényes, hegyes oldalakon. A szarvaskerepet és a baltacimet eleinte külön-külön vetették, később azonban – a gyakorlat igazolására – a szarvaskerep aljnövényként került egyszerre a földbe a baltacimmel. Kivételt képezett az északi helyen levő terület, ahol a kerepet magára vetették, mivel a baltacim nem fejlődött ki úgy, mint a verőfényes oldalakon.

A szarvaskerepet és a baltacimet tavasszal vetették, s pünkösöd harmadnapján, a baltacim virágzásakor kezdtek vágni. A második kaszálásra 8 hét múlva, a sárga virágú kerep virágzásakor került sor, aki pedig magot akart, az jóval később, augusztusban vette penge alá, jó pénzért eladva a külföldön értékesítő zsidó kereskedőknek. Tisztán vetve, a baltacim csak egyszer kaszálható, kivételes, esős esztendőben kétszer, tarlója viszont késő ősziig legeltethető.

A lucernát négyszer-öttször kaszálták – a föld humusztartalmától függően –, zölden hazahordva, a csűrben 30–40% zab- vagy búzaszalmával vegyítették, hogy ne okozzon puffadást. Hasonlóképpen a lóherét is. A vetett fűvet inkább szárazon, szénaként etették. A hízókat nyáron is abrakolták. Ügyeltek, hogy sohase hiányozzék előlük a kőso. A sót a parajdi, faluról falura, utcáról utcára szekerező árusoktól vették pénzért vagy gabonáért.

Az állattenyésztés nemcsak kúrálásból és itatásból áll, öregeink nagyon is tisztában voltak azzal, hogy az állatnak (főleg a nagyállatnak) szüksége van a jártatásra is. Ez olyan fontosnak számított, hogy megállapított nap és időpont volt kitűzve e célra: vasárnap 9–10 óra. Ekkor, aki akarta – legtöbben akarták –, a bent kúrált állatokat (főleg növendékeket) kihajtották a nagyútra, páran odaálltak a mellékutcákhoz, s hagyták, hogy fussanak kényük-kedvük szerint. Mikor elsőt kondult a harang, kiválasztották, s tuszkolták is be őket a kapukon, hogy készülhessenek a templomba.

1962-ben, amikor Havad faluban is megalakult a termelőszövetkezet, a továbbra is magántulajdonban maradt marhák tenyésztésében lényeges változás következett be: visszaállították a csordát, ami 1883-ban szűnt meg.

A csordát minden év május 15-e és június 10-e között hajtották ki, s eltartott októberig, rendszerint a hóharmat lehulltaig. Ebben az időszakban az állatokat a falu nyugati és északi részén elterülő Szőlőbükbe és Vásáros-dűlőbe hajtották ki, ahol jó esztendőben egész nyáron parézhattak. E két dűlőben mintegy 34 hektárt kitevő legelő van, ami jelenleg a helyi néptanács tulajdonát képezi. 1962 előtt egyéni szántóterület, gyümölcsös, kisebb része pedig juhlegelő volt. 1962 után a Subáné, Völgyek és Szálván nevű völgyeket *parézzák* a juhok.

Ősszel, a szántóterületek felszabadulása után a csordapásztor *étethet* egyebütt is, figyelnie kell azonban, hogy az állatok ne egyenek hullott almát, mert attól könnyen megfulladnak. Ilyenkor a szerencsétlenül járt állatot kényszerlevágással, kikilóvva értékesítették.

A csordát a *csordapásztor* őrzi, akit ez idáig minden alkalommal a falu lakosai közül választották. Mellette van a szeres, aki annyi napot kell szereskedjék, ahány darab állatja van a csordában. Beállhat nő is, gyerek is. A rend lejártával kezdődik minden előről.

A legelőn két kút van, ezek viszont többször kiszáradnak, s az állatok víz nélkül maradnak. Megoldásnak az állatok déli hazahajtását találták, amikor a falu közé beteretl csorda bent maradt délután fél négyig. Ez idő alatt elegendő vizet ihatnak, de sokan nyomnak elébük kóstot is, sőt még abrakot is. Fél négykor van a gyülekező, amit két osztorcsattogatás jelez. A pásztor a tejsarnok mellett lévő községi kútnál várja az állatokat, ahonnan a szeressel együtt másodszor is kihajtja legelni. Az esti behajtás naphaladáskor történik.

Rossz idő esetén nem hajtják csordába a marhákat, három okból is: 1. az állat nem eszik; 2. nyugtalan, fázik, megbetegszik; és 3. tapicskálja, rontja a legelőt.

Pásztorlási díjként mindig pénzt kért a csordapásztor, sohasem egyeztek ki gabonában. 1962-ben 50 banit fizettek darabonként, 1979-ben pedig 1,30 lejt. Ahogy csökkent a létszám, úgy nőtt az egy állat megőrzésére kiszámított fejdíj. Mindig az volt a fő kritérium, hogy a pásztornak jöjjön meg az 50–55 lejes napszám. Ezt a pénzt egy megbízott szedte össze, rendszerint a hónap vége felé. Akinek nem volt pénze, kiegyezett a csordapásztorral, vagy a következő hónap elejétől otthon kellett tartania az állatát, amíg kifizette a tartozását.

1978-ban és 1979-ben maga a csordapásztor szedte össze az ügyelési díjakat.

A KÓST KÉSZÍTÉSE ÉS BEHORDÁSA

Említettem már, hogy Havadon (de általában az egész Székelyföldön) a szálastakarmányt *kóst*nak nevezik, a többi takarmányféle megnevezése jobbra hasonlatos a magyarlakta vidékek erre utaló szóhasználatához. Mi azonban csak a kóstkészítéssel foglalkozunk, lévén, hogy ezen a vidéken a legfőbb *kúrán*ak a szálastakarmány tekinthető.

Réti széna. Május végén, június elején kaszálták, virágzás kezdetekor. A levágott rendeket másnap, a harmat felszáradása után rázták el, délben megforgatták, majd délután öt órakor fogtak hozzá takarni *villahegy*be vagy *fiók*ba. A takarás a terület összegereblyezésével végződött. Ha kint volt a szekér, egyenesen rárakták, s vitték is haza. Esős időben nem takarnak, de ha sokáig tartott, fogaskaróba rakták, ami inkább megfelelt a szárításnak.

Hogy jobb legyen a szénatermés, 2–3 évenként trágyázták, de akinek lehetősége volt, évente is hordott ki e táppótlóból. Szent Márton napja után (november 11.) *juhkosarazták*, ami szintén gazdag, kövér fűtermést eredményezett.

1941-ben Mihály Gergely, a gazdakör elnöke Marosvásárhelyen műtrágyát vásárolt, s kipróbálta hatását a réten is. A havadiak meglepetésére akkorára nőtt a kóst, hogy alig hittek a szemüknek. Azután többen is kipróbálták, több-kevesebb rendszerességgel használták és használják ma is.

A sarjú kaszálása augusztus végén, szeptember elején szokott történni, szárítása, takarása és behordása hasonlatos a szénáéhoz. Ha hosszú, szép volt az ős, másodszorra is kisarjadzott, amit paréként etettek a szabadon engedett tehennel, ökrökkel és lovakkal.

Nagy bosszúságot okozott a kaszásnak a *patkánytúrás* (vakondtúrás), amit tavasszal faborona fogához kötött tövises ággal egyengettek el. De semmi sem garantálta, hogy mire újból kaszálásra került a sor, nem lettek újabb hompok.

Szarvaskerep és baltacim. A havadiak szerint: a lónak a lóhere, a kecskének a káposzta, a szarvasmarhának a szarvaskerep a legjobb takarmány. Ez a mondás 1920 körül terjedt el a faluban, ekkortól termeltek Havadon is szarvaskerepet, s méghozzá nem is akármilyen eredménnyel. Mint mondtam, bevált a szarvaskerep és a baltacim kevert vetése, szép terméseket kaszáltak a gyenge, meszes talajokról is.

Amikor egyszerre vetették, az első kaszáláshoz május 20-a után lehetett hozzáfogni, a baltacim virágzásának kezdetén. Ha baltacimmagot akartak, júniusban, második kápalás idején vágják. A legmegfelelőbb időpontnak az számított, amikor a hüvely kezdett veresedni. Erre nagyon is ügyeltek a gazdák, különben napok, sőt még órák is elegendők voltak, hogy a mag kipattanjon. A második kaszálás a szarvaskerep virágzása elején, júliusban történt, amikor a legízletesebb a kóst, legnagyobb a tápértéke. Augusztusban is kaszáltak, de ennek célja a magtermesztés volt. Ekkor itt is sokat számított az érési stádium nyomon követése; a nagyobb kiesések a magtermés teljes elvesztését jelentették.

A lekaszált kerep és baltacim takarása másnapra, ritkább esetekben harmadnapra maradt, azelőtt óvatosan megforgatták, hogy a lapija rajta maradjon, majd *kávás fogaskaróra* rakták, kint hagyva a mezőn 10–12 napig. A behordásra borús időt vagy kora reggeli harmatot választottak, amikor a megszáradt széna nem roncsolódik, lapija többnyire épen marad.

A magkerepet a szár rész megszáradása után gépelték, külön erre a célra készített cséplőgéppel. Aki nem vitte géphez kinn a mezőn vagy otthon, az más telkén szervezte meg a kicséplést. Erre a célra szükség volt lepedőkre vagy összevarrt *durgákra*, amin ki lehetett verni az egész termést, ha egyenes helyre leterítették. Csak jól meg kellett rázni villával a szarvaskerepet, s máris pattant ki a mag. Otthon kalmárrostával átrostálták, amiből kettő is volt a faluban, közös pénzből vásárolták. (Az idősebb havadiak úgy emlékeznek, hogy a magkerep-cséplőgép Mihály Lajos tulajdona volt.)

A telken való cséplésnél fontos volt az udvar egyenessége, ezért ezt marhatrágyából készült habarccsal kellett bekenni, majd, ha megszáradt, rárakni a kicséplendő magkerepet, amit egyszerű moztatással-rázogatással is szét lehetett választani. Az így kicséplést szarvaskerep nem tört annyira össze, mint a gépbe gyúrt; szárán maradt levélzete folytán nagyobb volt a tápértéke, jobban fogyasztották az állatok. Lehetőség szerint színbe rakták, hogy ne ázzék meg; az ázott kóst értéke felére csökken.

Lucerna és lóhere. Fűvel – angol perjével, francia perjével – vetették vegyesen, leginkább kövér földekre. A lucernát négyszer-ötször kaszálták, a lóherét háromszor, száraz esztendőben kétszer. A herét a virágja (bojtja) kidobásakor kezdték vágni, a lucernát legelőször Orbán-napkor (május 25-én). Mindig ügyeltek, hogy a kóst ne vénüljön meg. A vén kóstit csak ímmel-ámmal eszi a marha.

A lekaszált kóst 2–3 napig marad a földön, minekutána sima vagy fogaskaróba rakták. 12–14 napi száradás után igyekeztek olyan napot kifogni a behordáshoz, akárcsak a szarvaskerepnél. Ha a lucernát vagy a herét búza vagy árpa alá vetették, akkor aratás után számítani lehetett a tarlóherére. Ezt augusztusban vagy szeptemberben vágják.

A lucernás területekre istállótrágyát szórtak, ahol viszont here termett, nem volt szükség erre, saját maga hizlalta a földet. A lucernást tavasszal boronálták. Kiszántásuk után búzát vagy kukoricát termeltek ezeken a földeken.

Parlagi kóst. Mint a neve is mondja, parlagon, dűlőkben, gyümölcsösökben termett takarmányt értünk ez alatt, amit egy évben egyszer – aratáskor – szoktak levágni. A levágot, elrázott és megforgatott kóstit 2–3 nap elteltével szokták feltakarni, karóba rakni, napközben bármikor, de még a tűző nap melegén is lehetett hordani. Hogy jobb legyen a termés, istállótrágyával szórták be ezt a területet.

A község szövetkezetesítése után jelentősen nőtt a parlagon maradt, felszántatlan területek száma, ami végül is a dűlőkről lekaszált takarmánymennyiség ugrásszerű növe-

kedését jelentette. A részébe kaszált területek éppúgy megkívták az istállótrágyát, mint a többi terület, erre azonban – az egyre kevesebb fogat miatt – nem mindig volt lehetőség. Táppótlásként használni kezdték a műtrágyát, amiből mind többet és többet kapott a téesz. Hatása dús, gazdag, magasra megnőtt füvekben mutatkozott, ezt azonban a marha nem ette olyan jó étvággal, s teje is vékonyabb lett. A silány, gyenge termésű füvek ma ott maradnak vágatlan, az ilyen területet pedig *prücsöklegelőnek* nevezik.

Havadon – mint általában az egész Székelyföld dombos részein – a kóstit 3–4 méteres gyertyán-, bükk- és cserefából kivágott karókba rakják, itt sokkal jobb körülmények közt szárad, mint fiókban, védve van az esőtől, vitamindúsabb lesz. A karónak két fajtáját ismerjük: *sima karó* és *fogaskaró*. A kettő közti különbséget a fogak, a karó testéből kiálló bütykös, 20–30 cm-re lerövidített ágrészek jelentik. Ezek arra szolgálnak, hogy a felrakott kóstit ne ereszkedjék egymásra, félméterenként vagy méterenként száradást elősegítő rétegekben helyezkedjék el. A fogaskarót leginkább a lucerna és lóhere szárításánál használják; hossza 2–3 méter, átmérője 8–10 cm, végük hegyes. A sima karóra is ugyanezek a méretek érvényesek, csak a fogak hiányoznak, amiért főleg a könnyen száradó takarmány elkészítésénél használják. Havadon sohasem használtak gúlát.

A karót régebb is és ma is a kaszálóhoz legközelebb eső erdőből vagy ciheresből vágják, nagyobb ágaikat visszanyesik, két végét hegyezik, akinek pedig van rá ideje, meg is hántja. A hántással a használati időt lehet meghosszabbítani, ami 8–10 évet is jelenthet. Ezután következik a *kávának* való megkeresése, könnyen hajló fűzfa, gyertyánfa, mogyorófa és gyűrűfa után nézve. A 2–3 cm vastag, könnyen hajló ágakat 1,2–1,8 m hosszúságúra szabják, de úgy, hogy a harántvágású végeket hegyezés nélkül is könnyen lehessen földbe szúrni.

A karó felterésére kiszemelt területnek lehetőleg egyenesnek, lapályosnak kell lennie, ami nemcsak a széna karóba való rakásánál, de még az elhordásnál is könnyíthet a gazda munkáján. Általában 30–50 cm mélységbe verik le, fejsze fokával körbedöngölik, majd 40–50 cm magasan felpúposodó kávat szúrnak a karó töve körül keresztbe. Miután mindez megvan, hozzálatnak a felrakáshoz. A kóstit karóba való rakása figyelmet s hozzáértést igényel. Manapság, amikor a karóba rakott kóstitnak egy részét a késő őszi, de még a hó is kinn találja, ez a feltétele a megfelelő tárolásnak, a megmaradásnak. A ferdére sikeredett karó beázik, szél, vihar ledönti, rövid időn belül penészsé válik. Ezenkívül nem mindegy, miként rakjuk-gyömöszöljük a kóstit a karó köré, a jó gazda óvatosan; fuserozás nélkül igyekszik villákba és *meréklyé*be gyűjteni, s szeretné, ha a karóba rakást is így fejezné be. Mert a havadiak is azt tartják, hogy „a kóstit lelke a lapiban van”.

A takarmány behordásában, fedél alá való rakásában az utóbbi években lényeges változás állt be. Július–augusztus helyett októberben és novemberben végzik. Sőt, az utóbbi teleken térdig hóban is lehetett látni kint felejtett szénakarókat vagy leroskadt, összelapult fiókokat. A magyarázat: fogathiány.

Régebb a kóstit *takarása* (felgyűjtése) után 10–15 napra (az időtől is függött) hordták haza, lehetőleg esőverés előtt. Ha nem lucernáról vagy lóheréről volt szó, s ha a kóstit teljesen meg volt száradva, már gyűjtéskor egyenesen szekérre rakták, s vitték is biztonságos helyre, a színbe. Ma ezt már kevesen csinálják – csinálhatják: a részibe készített kóstit előbb a téesz-szel kell elosztani, s majd csak azután lehet hazahordani. Amennyivel ez később történik, annyival gyengébb a minősége, kevesebb az értéke.

A kóstit behordására a havadiak a *hordószeke*ret használják, amiből 1962 előtt szinte minden gazdának volt egy, a nagyobb gazdának kettő is. A magántulajdonban lévő mezőgazdasági felszerelések közösbe való leadása után némelyikük – a módosabbak – saját pénzükön új hordószekeret csináltattak maguknak, aminek nyáron és ősszel nagy hasznát veszik. Ezzel hordják mindazt, ami a család és a háztáji gazdaság részére szükséges.

Ha a hordószekerel – domb vagy mart miatt – nem tudnak a szénakaró közvetlen közelébe állni, két *kalangyakaró*ra vagy *lapis ágra* rakják a kóstit, és egészen a szekérig húzzák.⁹ A kalangyakaró nem egyéb, mint 2–3 m hosszú közönséges karó, amit párhuzamosan fektetnek a földre, egymástól 70–90 cm – karfogásnyi – távolságra, erre rakják a kóstit, amit két embernek kell megmarkolnia. Ha a hely erősen meredek, elegendő egy ember is, csak a rúd alsó végét kell megragadnia, a másik vég a földön csúszik. Hogy a rudakra rakott kóstit fel ne boruljon, istráanggal kötik keresztbe; a jobb kézben levő rúd első felétől a balkezes rúd hátsó végébe vezetik a kötelet. A *lapis ágra* való rakás hasonlitos a rudakra való rakáshoz, azzal a különbséggel, hogy ezt csak egy személy kell húzza, s a lekötésre nincs lehetőség. Más vidékektől eltérően, a *lapis ága*t sohasem vontatták állatokkal.

A szekeret szénával többnyire egyenes, lapályos területeken lehet jó körülmények között megrakni, ezért a betermelő gazdának hegyes-dombos kaszálókön keréknyom-bevágásokat kellett végeznie. Ez a két hátsó vagy a két oldalsó kerék egy bizonyos mélységre való beásását jelentette, hogy a szeker *színeljen*, azaz egyenesen álljon. Különben eleve ki voltak téve annak a veszélynek, hogy az oldalas helyen a rosszul rakott szeker elcsúszik, megdő, ilyenkor a szekernék is baja lett, s a kóstit is roncsolódott.

A szénával együtt a csupasz karókat is vitték, amit a pajta bejárata fölé épített karó-tartóban vagy eresz alatt őriztek a következő évig. A rothadt végű karókat összevágták, kályhában elégették.

Régebb kóstit szánnal csak más faluba szállítottak, ha télen eladták. Ma egyre többen használják a szánt is; a határban maradt kóstit nagy része télen szánnal kerül haza.

A kóstit tárolása a pajtahíján, *odorban*, csűr földjén vagy szakaszban történik. Szakaszbba azok rakják, akiknek már megteltek a tárolóhelyiségei; a szakasz általában kerek vagy

⁹ SÁNDOR Gábor 1944. 6.

téglalap alakú. Újabban fóliával, kátránypapírral vagy szalmával fedik le a szakaszt beázás ellen, erre karókat tesznek. Mind a kinti, mind a fedél alatti tárolás esetében fontos a kóst taposása és sózása, ami a befülledéstől (összemelegedéstől) védi a takarmányt.

Kóstkészítésről lévén szó, említést kell tennünk az időjárásról is. Ennek épp akkora fontosságot tulajdonítottak régen, mint manapság, azzal a különbséggel, hogy nem a rádióból vagy tévéből tudták, hanem bizonyos természeti jelenségek, észlelések, tapasztalatok alapján jósták a közelgő időt. Ha tudták, hogy eső lesz, akkor nem kaszáltak, nem forgattak, az elkészült, megszáradt kóstit egykettőre hazaszállították. De mikor lehetett esőre számítani? (lásd jegyzetek). Esős időben a havadiak sohasem foglalkoztak takarmánykészítéssel, kaszáláshoz is csak akkor láttak hozzá, ha biztosak voltak abban, hogy az esőzés vége felé jár, s az idő felderül. A takarmánynak épp akkora fontosságot tulajdonítottak, mint a búzá-
nak vagy kukoricának, megélhetésük egyik fő forrását látták benne.

A SZARVASMARHÁK HASZNA

Mint szakirodalmunk is említi, a szarvasmarhák haszna tejükben, hústermelésükben és igázásukban számítható. Ezt így ismerték Havadon is, csupáncsak a sorrendet kell megváltoztatni, és pedig: tej, igázás, hústermelés. Sőt, ha évszázadokra tekintenénk vissza, legelső az igázás volna, utána következnek a hús- és tejtermelés. Ezeket a változásokat nem az ember, hanem az adott korszak, a társadalmi fejlődés diktálta. Lehet, hogy ezután is fog változtatni a sorrenden, de a három fő haszon közül nyilván egyiket sem tudja majd kihagyni.

A fejés – mint ahogy az a legtöbb vidéken lenni szokott – asszonyi munka. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a gazda nem tud fejni, vagy húzódzkodik tőle.

Havadon a tejet sajtárba (*sétárba*), alumíniumedénybe, zománcos fazékba vagy vederbe (*viderbe*) fejk, amit boltokban, állami kereskedelemben vásárolnak. Régebb kb. 5 literes fasajtárba fejték, amit vásárokból, falujáró havasi kádároktól szereztek be. Ezeknek nem volt pontos ára, alkudozás, megegyezés szerint fizettek pénzzel, gabonával, gyümölcssel, háztáji terményekkel, meleg étellel, lónak való szénával vagy éppen szállással.

Fejés előtt a tőgyet langyos vízzel szokták megmosni, aminek kettős célja van: 1. a bemocskolt, ganés tőgy letisztítása, 2. a tehén így hamarabb leengedi a tejet. Ezután a tőgyet tiszta, száraz törlővel letörlik, majd hozzálátnak a fejéshez. A gazdák egy része az első *csicsszorítás*kor kijövő tejet a földre feji, aminek az a magyarázata, hogy a földre, hídlásra feküdt tehén csicsein piszok vagy por szívódik fel, ennek kell kitakarodnia, még mielőtt a fazékba jutna. Ha az állat nem adja le a tejet, hátára és farkeresztjére vizes ruhát tesznek. Ez legtöbb esetben sikerrel jár, van viszont olyan eset is, amikor nem lehet semmit csinálni, esetleg – ha a tehén kisborjús – előre engedik a borjút, vagy szopás közben

próbálnak kifejteni egy-két csicset. A rúgós tehén két hátsó lábát összekötik, vagy az egyiket felkötik a gerendához. Akinek nincs türelme ilyesmire, jól elveri, hogy azon az este többet ne rúgjon. A tőgyet a legutolsó cseppig kifejik, mert azt tartják, hogy a legutolsó cseppek a legzsírosabbak. Hasonlóképpen vélekednek a nehezen fejhető tehénről is, azt mondják, annak a teje zsírosabb.

Ha a tehén nem adja le a tejet, egyesek szerint a boszorkányok vették azt el, mások szerint ez nem igaz. Egy idősebb gazda, aki sohasem hitt a boszorkányjárásban, azt állítja, hogy a tejet nem a boszorkány, hanem a rossz kóst veszi el. A megkérdezettek 90%-a azt állítja, hogy igenis hallott róla – öregeink is mondták –, de az ő tejüket semmi sem bántotta.

A tehenek fejése naponta kétszer, általában reggel és este szokott történni, de ha szoptatni is kell, háromszor-négyszer is kiengedik a borjút. A szopást a borjú természetes módon szokta elvégezni, anélkül, hogy *cuclira* vagy egyébre szoktatnák. Egyeseknél – akik szép állatot akarnak nevelni – az újszülöttet addig hagyják szopni, ameddig akar, másoknál viszont – a többgyermekeseknél, a szegényebbeknél – ez pontosan meg van határozva. Általában két csics a borjúé, kettő a gazdáé. Ez így volt a múltban is. A kifejti tej a gyermekek és a felnőttek fő eledelének számított, amit főtelenül vagy tetszés szerint elkészített tejtermékként fogyasztottak.

1918-ban Havadon is megalakult a tejcsarnok, amit már azelőtt 5–6 évvel szorgalmaztak. Akkor Mihály Gyula földbirtokos ellenezte ennek létrehozását, azzal az érveléssel, hogy a teje minden családnak szüksége van, legfőképp a gyerekeknek. Ha pedig behordják a csarnokba, a gyerekek elsatnyulnak. Az elgondolásból végül is a sokföldes nagygazda halála után lett valami, amikor az összeadott pénzből tejfelezőt, vajköpülőt és egyéb szükséges felszerelést vásároltak. Eleinte az emberek vonakodtak, bizonytalan befektetésnek tartották (még akkor is, ha Rigmányban jóval azelőtt eredményt mutattak fel), később azonban csak az nem állt be a csarnoktársaságba, akinek nem volt tehene. A társaságot egy *elnök* és négy *igazgató* rendezte, akik hónap végén összeültek, és kiszámították, kinek mi jár. Ezek mellett volt a *szeres*, minden nap más, akinek egy kosár fát kellett biztosítani és a napi teendőket elvégezni. A savó a szeresé volt. Itt készült a vaj, a sajt, a tejföl, amit eleinte a tagok vásárolhattak vissza, akárcsak a vert tejet és a savót (ez utóbbiakat banikéért), de azután egy zsidó vette át az irányítást, aki a vaját és a tejfölt Marosvásárhelyen értékesítette jó pénzért. Aki tejet adott be, korpát is kapott, éppúgy, mint ma.

A második világháború után a felszerelést államosították, és átvitték a rajoni székhelyre, Erdőszentgyörgyre. Ezután a tejet mindig nyersen hordták el Havadról.

A tejcsarnok létezése előtt, közben, de még utána is, szokásban volt a tej piacra való hordása. Leginkább Nyárádszeredában és Erdőszentgyörgyön lehetett látni havadi kan-

nás asszonyokat, kupaszámra (másfél liter) mérve finom, zsíros tehéntejükből. A tej ára általában tízévenként változott. Adták és adják itthon is, ki pénzért (nagyrészt ezért), ki napszámért. A többletet viszont inkább állatnevelésre használják fel: törökbúza- vagy zabliszttel vegyítve kitűnő malaceledel.

A szarvasmarhákat nemcsak tejükért tenyésztették, hanem igazásra is használták, függetlenül attól, hogy tulokról, tehenről, ökrörről, tinóról vagy éppen bikáról van szó.

Ha igazásról beszélünk, akarva-akaratlanul először az ökrökre és a lovakra gondolunk. Ezekhez társultak – társítottuk – a tehenek, a tinók, bivalyok, tejükön és hústermelésükön kívül harmadik hasznossági oldalukat is szolgálatunkba állítva. Egyébként csak ökörrrel és lóval Havad falu határának felét sem lehetett volna megdolgozni.

Az első világháború idején, amikor minden épkézláb embernek be kellett vonulnia a háborúba, vinnie kellett a lovát is. 1918-ban, a háború utolsó esztendejében mindössze hat ló volt a faluban, de ezek is többnyire sánták, bénák, vakok, egyszóval igásmunkára hasznavehetetlenek. Ezeket pótolta a két világháború között a 4–5 pár ökör és a 70–75 tehénfogat. Különbön Havadon sohasem volt sok ökör (vagy éppen ló), ami azzal magyarázható, hogy nem voltak 80–100 holdas birtokosok. Egyedül Mihály Gyula művelt 150 holdat, a többiek viszont sokkal kevesebbet, amiért nem volt érdemes ökröt tartani. Másik oka: a piaci árak állandó változása és ingadozása.

A lehajtott, kimustrált vagy eladásra szánt ökröket régebb leginkább a zsidó kereskedők vásárolták fel export céljából. Ezeket a 10 kilométerre levő Erdőszentgyörgyre kellett áthajtani, ahol Bécs, Prága, Budapest, Linz desztinációval vagonírozták. Aki nem adta nekik, valamelyik környékbeli piacon vagy vágóhídon tette pénzzé leromlott állatait.

Adorjáni Károly gazdamérnök szerint Havadon volt 4–5 ökörtartó gazda, aki vásárolt lehajtott, sovány ökröket, amelyeket felhizlalt és továbbadott. A jövedelemből földet és felszerelést vásároltak maguknak.

AZ ÁLLATOK IGÁZÁSA

Az állatokat régebb bizonyos íratlan rend szerint igázták, amit többé-kevésbé mindenki betartott. Délelőtt 4–5 órát hajtották, következett a déli pihenő és *kúráló szünet*, majd délután (amikor már nem járt a nagylégy) ismét befogták 3–4 órára. Egyesek csak *frustukig* (9–10 óráig) dolgoztatták, s hogy megkíméljék a nagy melegtől, inkább estére és éjjelre fogták be. (Ez búza- és kósthordáskor szokott így lenni.)

A mezőgazdasági munkákhoz mindig két ökröt vagy két tehenet fogtak be a havadiak, s nem emlékeznek arra, hogy valaha is láttak volna valakit négy vagy hat ökörrrel dolgozni. Egyedül Mihály Pál szántott négy ökörrrel, aki az 1800-as évek elején nősült Havadra a szomszédos Nyárádszentsimonról.

Ma, amikor a marhaállomány erősen megcsappant, s a többségnek csak egy tehene van, az igazni szándékozó gazda szomszédjától, komájától, rokonától kéri kölcsön az egyik állatot. Ezt *cimborálásnak* nevezik. A segített fél, a cimborá akkor adja vissza a kölcsönt, amikor társának szüksége van rá, szabad megegyezés alapján. Erről nem készítenek semmi irományt, de ha valamilyen okból összevesznek, többet nem társulnak, *cimborát cserélnek*.

A hajtásra befogott ökröket télen-nyáron patkolták, ami alól csak az erős körműek képeztek kivételt. Hasonlóképp jártak el a tehennel is, amelyek lábára nyáron sima patkót vertek. A század elején Szegedi Ferenc, Havadra került kovács patkolta az állatokat, elhalása után már csak a cigányok láttak pénzforrást benne. Manapság a teheneket – időszakos igazásuk miatt – nem patkolják.

Ha az állatokat igába fogták, s a mezőn kellett dolgoztatni, parézás ellen kötőből font szájkosarat húztak az orrára. Később a szájkosarat cigányok fonták drótból, de boltjainkból lehetett gyári készítésűt is vásárolni.

Az igazásra szánt szarvasmarhákat járomba fogták, aminek két változatát ismerjük: *egyes járom* és *kettős járom*. Az egyes járom egy igásállat befogására alkalmas, a kettős járom az állatok párosával való hajtását szolgálja. Leginkább jávorfából és bükkfából készítik a járomot; régebb kifaragták, cifrázták, olajfestékekkel élénk színűre festették a járomfőt. Bár a festett járom rég kikopott a használatból, jeles családi ünnepeken – lakodalom, temetés – való szereplésük révén dalban ma is tovább él:

*Ne haragudj, édes párom,
Megvan még a festett járom.*

Ma a járompálcák és a járomszegek vasból készülnek, de alig telt el pár év azóta, hogy ezek is fából – gyűrű- és somfából – voltak faragva. A kettős járomnak van egy változata, amit *vontatójáromnak* vagy *kukoricakapáló járomnak* neveznek. A különbség annyi, hogy szélesebb, a kukorica távolságához van mérve. Ez aránylag későn, az 1940-es években jött be Havadra, egyszerre az állati vontatású kukoricakapálókkal. Készítője Osváth György (sz. 1919) havadi lakos.

A járomba fogott marhákat csak 1950-től kezdték kötéllel vezetni, miután egy gergyóújfalusi ember – akit fakitermelésre, rönkszállításra fogadtak meg a havadiak – kötéllel vezetve vitte őket az erdőre. Azután mind az ökrök, mind a tehének fejére kötelet kötöttek,¹⁰ és mai napig úgy vezetik. Ennek is két módját ismerik és használják: vagy csak az egyik állatra, vagy mind a kettőre rábogozzák a kötelet.

A fiatal állatot a bejártott tehén vagy ökor mellé fogva tanították be, egy-két hétig fejére kötött kötéllel vezetve. Ha a járom nem találta pontosan a nyakát, *gúzst* tettek a *bélfa*

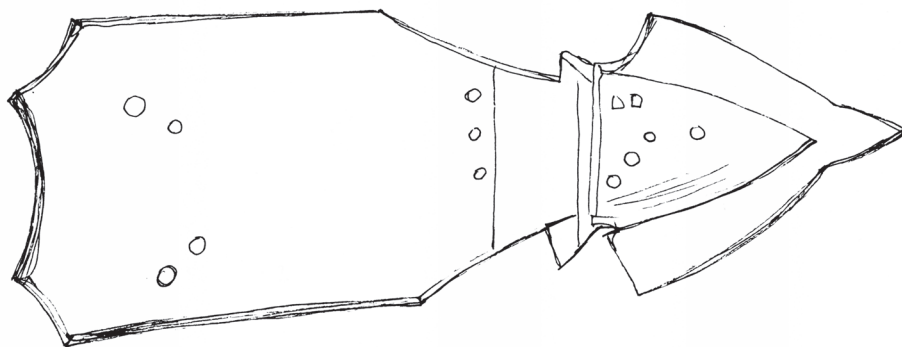
10 SZÉKELY Ferenc 2002. 56.

aljára. Ezt leginkább fűzfából vagy gyertyánfából facsarták. Ha az állat *csihás* (virgonc) volt, ostorral vagy pálcával húztak rá, nemkülönben a ráhagyó, *mukurcán* (csendesebb) állatra is.

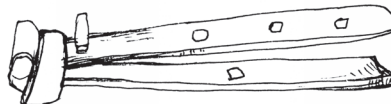
A továbbiakban szóljunk néhány szót az állatok hajtásakor használt jellegzetes kifejezésekről is. Indításkor az ember „na hí” vagy „csá hí” szavakat intézte az állathoz, állításkor a „hó”-t használta. Ha azt mondta: „hó bé”, és ostorral a jobb oldalt érintette meg, akkor az állatok balra tértek, ha pedig „csá bé”-t mondott, akkor jobbra tértek. Befogáskor a „kür mellé” vagy „hí mellé” szavakra hallgatott; a „helyre ne”, „hí bé”-t pajtába való hajtás alkalmával használták. Ha hátráztatni kellett, azt mondták: „hők meg ne!” A rúd jobb felébe fogott állat a *hojszás*, a bal oldali pedig a *csábéli*.

SZERSZÁMOK, MEZŐGAZDASÁGI FELSZERELÉSEK

Szántásra, boronálásra, hengerelésre stb. a *tézsulát* használták vontatóeszközként, ami teljes egészében (ágas)fából volt készítve. Még ma is látni egyes gazdáknál tiszta fa tézsulát, ámbar több helyütt a rúdvégi elágazást, a rúdfőt ráfvasból oldották meg. A bükk- vagy gyertyánfából készült tézsula másik végére a *sikotyú* van felfogva, aminek az a rendeltetése, hogy összekapcsolja a tézsulát a vontatandó eszközzel (ekével, boronával stb.).

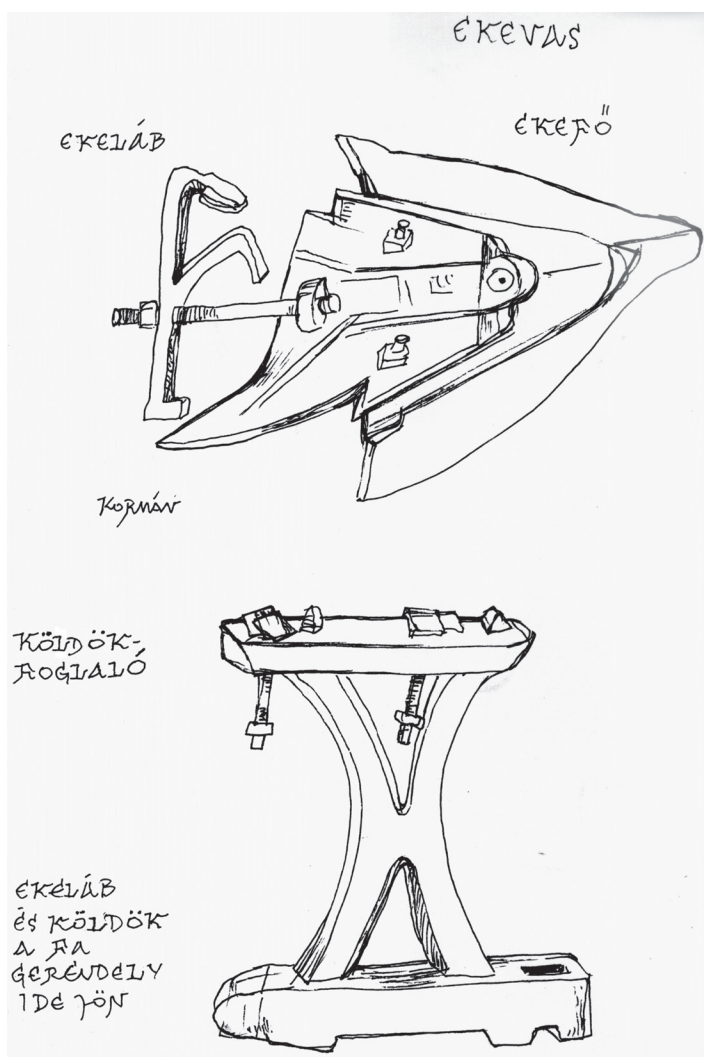

TULICÁBA
KISŐ REISŐ MAROKVAS

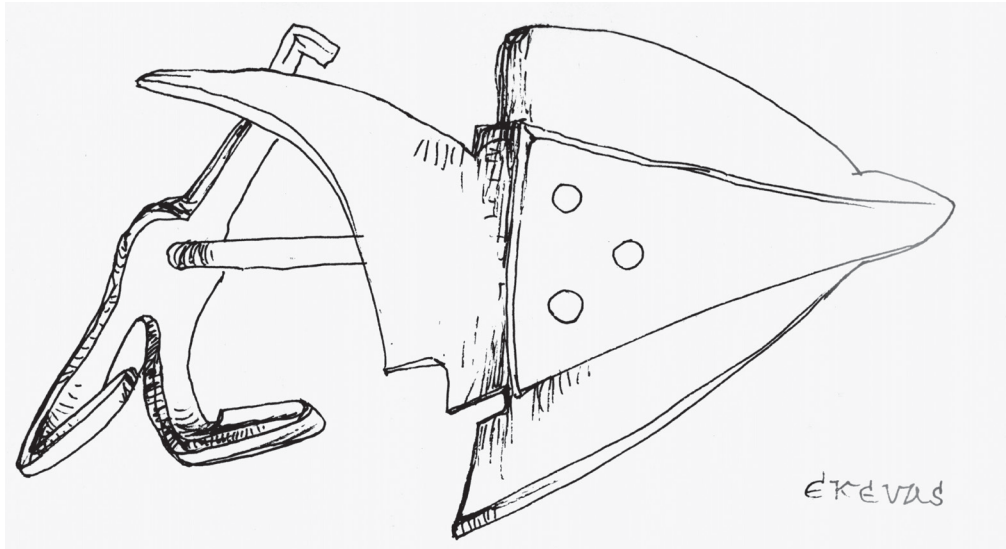
1. rajz. Marokvas

A ma is használt állati vontatású eke őse a *faeke* volt, ami az 1900-as évek elején tűnt el, az után, hogy Havadra is került félvas eke, vagy ahogyan egyesek nevezték: *miskolci eke*. A félvas eke *gerendelye* és *szarvai* bükkfából készültek, csupán az *ekevas*, a *kormány* és a *köldöke* volt fémből. Az ekét egy *bőrpating* köti össze a kétkerekű *taligával* (talyigával), amelynek kerekei ugyanolyan alakúak, mint a szekéré, azzal a különbséggel, hogy kisebbek.

2. rajz. Ködökös eke

Vasekét – vagy *szakekét* – jóval később, a két világháború között hozták a faluba, először a módosabbak, később a kisebb gazdák is.

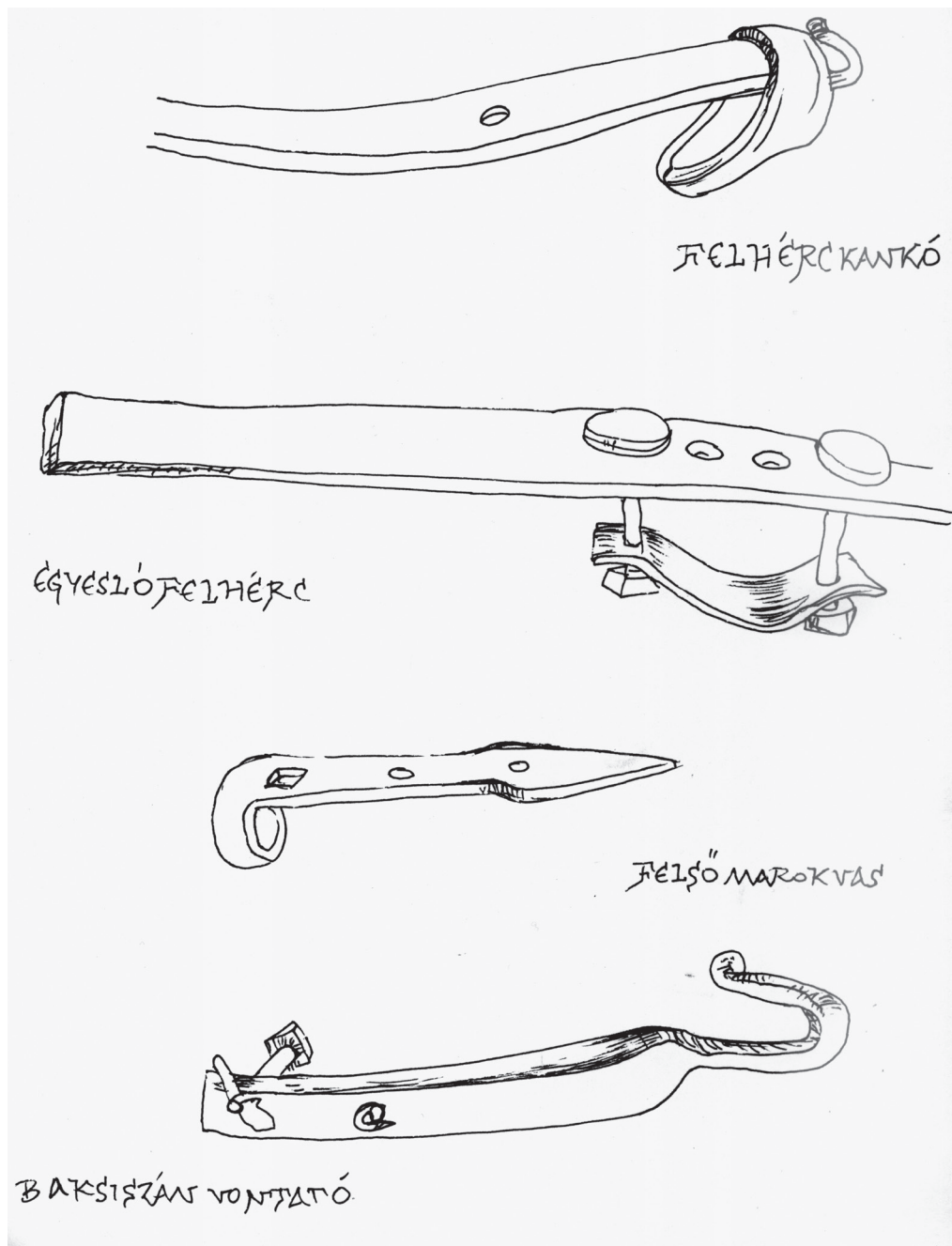

3. rajz. Ekevas

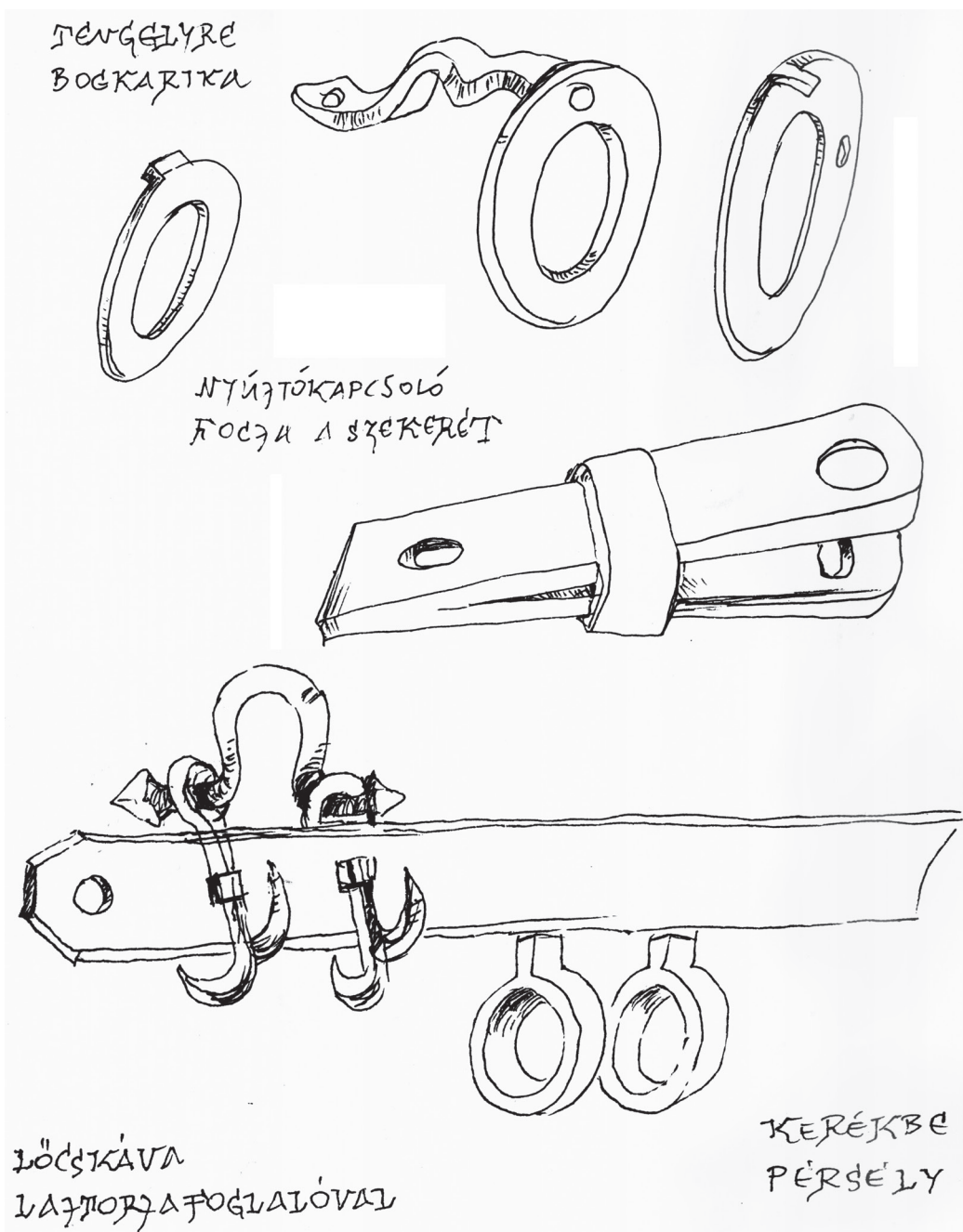
Bár mindenki korszerűbbnek, jobbnak találta elődjénél, sokan megmaradtak (1980-ig is) a könnyű, oldalas területek művelésére készített félvas eke mellett. Ma a háztáji kertek szántására használt ekék zöme félvas eke. Havadon sohasem használtak kerülőekét, a hegyes-dombos vidéken ez hasznavehetetlen mezőgazdasági eszköz.

Híres ekekesztők Nyárádszeredában voltak, de volt olyan havadi is, aki értett az ilyesmihez. Az ekevasat hetente kellett élezni (gyepes, lucernás terület szántásakor gyakrabban is), amit a helyi cigányok végeztek 8–10 lejért vagy két kupa lisztért. Akinek nem volt ekéje, szomszédjától vagy komájától kért kölcsön. Az ekét szekérrel, *kabalán* vagy *talyigás kabalán* vitték a mezőre. A kabalahasználat egyébként az út feltúrása miatt tiltva volt, ettől eltekintve, használata indokoltnak látszott: a lehajtott ekeszarvat ez mentette meg az eltöréstől. Amikor egyebeket is szállítani kellett a mezőre (boronát, kóstot stb.), az ekét szekérré tették.

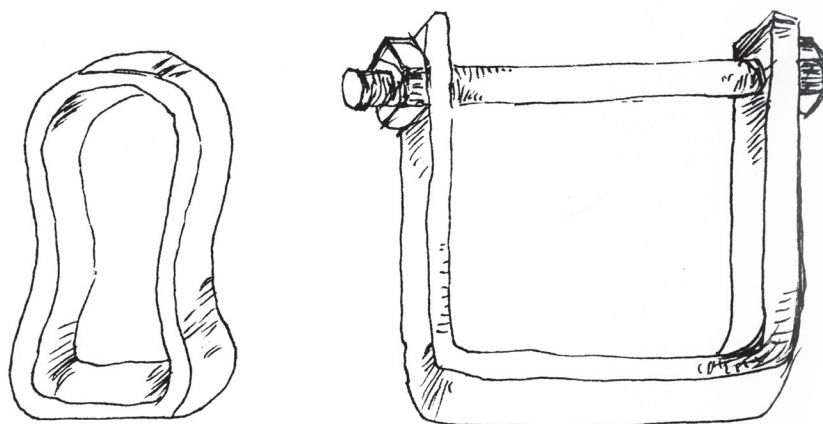
A 20. század elején – a félvas ekével majdnem egyszerre – került Havadra a *vasfogú borona* is, amely teljesen kiszorította a faboronát. Készítettek szilfából, kőrisfából vagy éppen cserefából. Áll: hat darab *faragott fából*, két *boronalevélből*, egy *vaspálcából*, egy *karikából*, két *láncszemből* és harminchat *vasfogból*. A széleken levő faragott fák, ame-

4. rajz. A szekér részei

5. rajz. A szekér részei

CÚG

TENGELY-
REJTOGÓ
CÚG

6. rajz. Cúg

lyek fél méterrel hosszabbak a többinél, a *boronaáll* nevet viselik, ezeket kapcsolja össze a *boronaköz*.

A mai borona fogai, valamint a láncszemekkel ellátott karika vasból vannak; az egész boronatest erősítésére vaspántot szegeznek a tetejére. A boronákat régebb helyi mesteremberek készítették, javításukat kovácsok és cigányok végezték. Télen csűrben, az asztagláb alatt, a szín vagy gabonás oldalán tartották.

A *hengert* apró magú vetések, árpa- és répaföldek hengerlésére használták azzal a céllal, hogy a földbe juttatott magok a földdel tapadva hamarabb kikeljenek. Az első vashengerek csak a második világháború után jöttek be, azelőtt cserefából készített fahengert használtak. A fahenger fő része fatömbből állt, amit két farkar kötött össze a rúdhoz csatolt első karral. Vontatását lovakkal, ökrökkel és tehennel oldották meg. Ha nagyon gallyas volt a terület, súlyt kötöttek a karokra.

De az állatokat nemcsak szántásra, boronálásra és hengerlésre használták, vontattak velük szekeret és szánt is.

A helyi szarvasmarha-vontatású szekeret három csoportba lehet osztani:

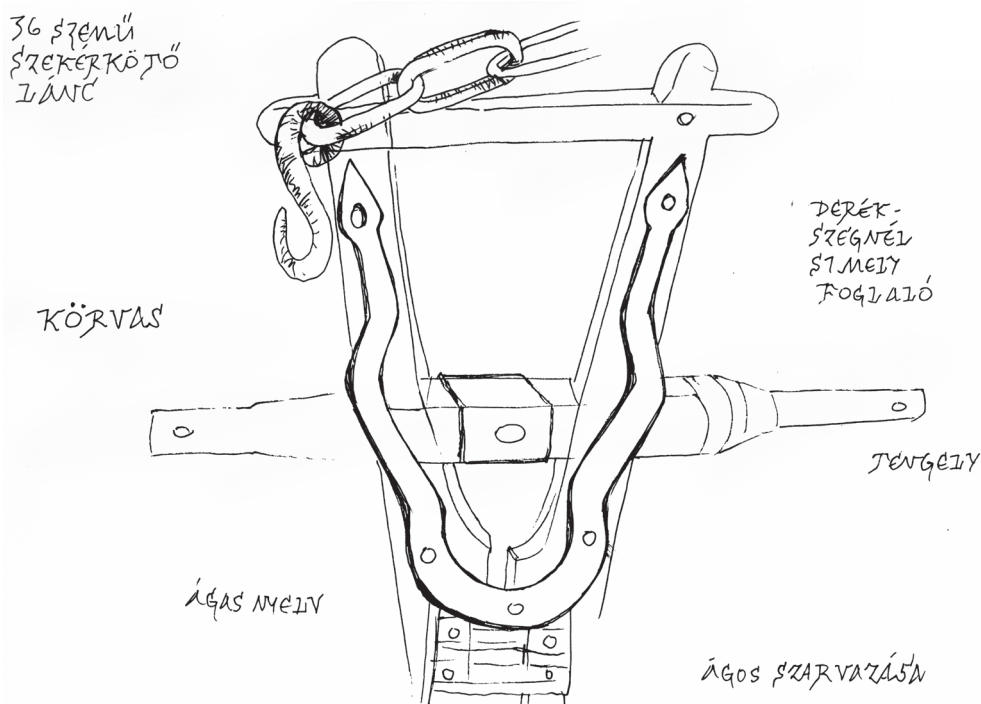
1. *ganézószekér* (kicsi szekér) – ganézásra, malomba hordásra használták; nevezik még félvágású szekérnek is;

2. *hordószekér* – széna, szalma, kóré, búza, törökbúza stb. szállításánál vették igénybe;

3. *erdőlőszekér* (csáklás szekér) – erdőn levő fa behordására szolgált; erdőlőszekereink csak a jobb módú gazdáknak volt.

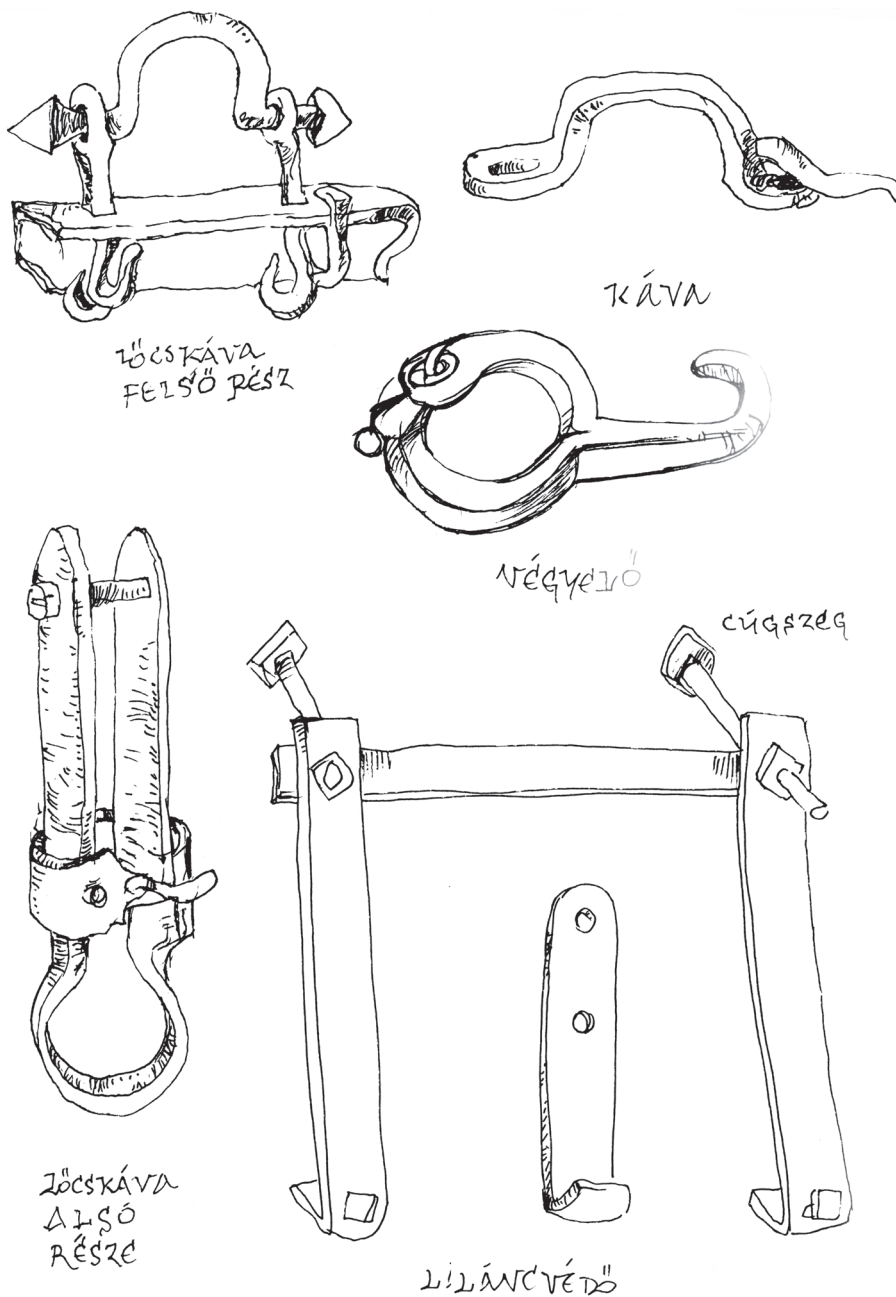
A szekereket helyi kerekés készítette, úgyszintén a vasazást is helybeli magyar vagy cigány kovács vállalta el. A környéken a kibédiek voltak a leghíresebb szekérfőasztók.

A szekérnek való legjobb eszközfának a bükkfát tartották. Ha ebből készítik, 15–20 évig is eltart, de ez időnkénti (főleg a négy kerék) javítást igényel. Ezért nagy fontosságot tulajdonítanak annak, hogy a kerékrészek milyen fából készüljenek. A *kerékagyat* ajánlatos szilfából, bükkfából, jávorfából, a *fentőket* akácfából és cserefából, a *kerékfalakat* pedig bükkfából készíteni.¹¹ Régebb a kerekeket nem degenyeggel, hanem disznóhájjal kenték, akár csak a vendégségbe, vásárokbá használt kocsiszekerek kerekeit is.

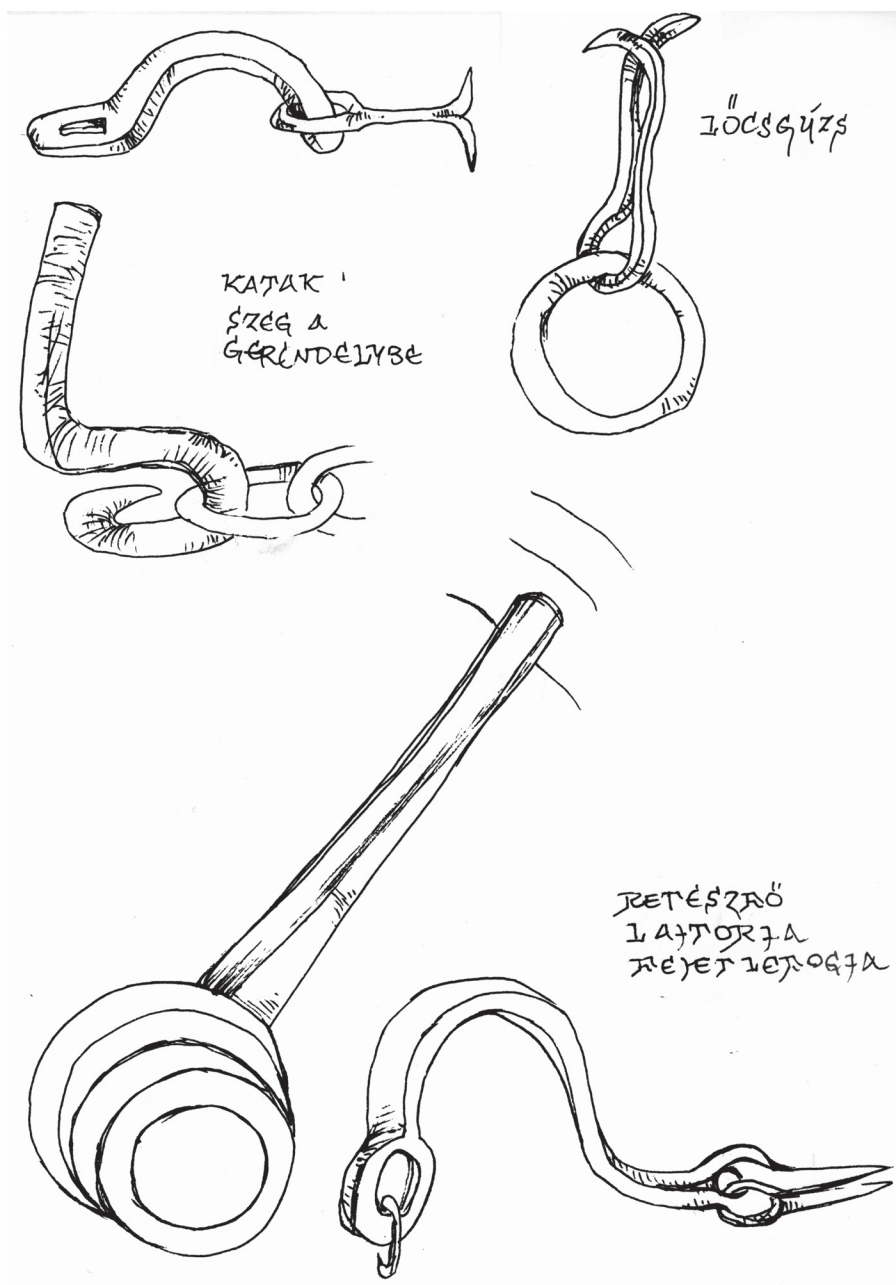

7. rajz. A tengely és részei

¹¹ Lásd a kötetben lévő *A fa hasznosítása* című fejezetet.

8. rajz. Lőcskáva és részei

9. rajz. A szekér részei

A két világháború között egy szekérért 3000 lejt kértek el, kb. annyit, mint manapság. Másik közlekedési eszköz a *szán*, amit télen, havas út esetén kóst-, kóré-, gabona- vagy éppen személyszállításra használtak. Minden faluban volt szánkészítő, Havadon több is. Sokan maguk készítették saját szánjukat, miután sikerült beszerezniük a szántalpagnak szükséges száraz, kunkorodott végű cserefa hasábokat.

Nagy előnye a szánnak, hogy húzható tehénnel is, lóval is. Ha lovat fognak eléje, nincs szükség a szánnyelvre, helyébe tevődik a *szánkereszt* két *vaskankó*val. Ezekbe akasztják a *húzófát*.

A rendes méretű szánnak van egy változata, amit *baksi szánnak* nevezünk. Ennek hossza kb. 1 méter, s húzható tehénnel, ökörrrel, egyes vagy kettős lóval. Használati célja: erdőlés, fahúzatás. Kitűnő eredménnyel használják oldalas, martos erdőrészekben, levágott fák, rönkök kihúzásánál.

„A szánt a csihány nem szabad megcsípje” – tartják a havadiak, ami azt jelenti, hogy tavasztól késő őszig, tehát amikor ki van véve a forgalomból, árnyékos helyen, csűrben, pajta mögött kell tartani. Igázás közben a marhákat 3–4–8 vagy 16 ágú kenderostorral hajtották, amit kitilolt, kihélt kendernek a szépjéből választottak. Az ostor részei: ostornyél, nyakló, ostor és csapó. A nyelet leginkább egyenes, sima mogyorófából vagy gyűrűfából készítették. Hogy könnyebb legyen, hégjától meghántották, alkalomadtán tűz lángjánál meg is pirították. Díszítésként bicskával is faragták, nevüket is rávésve. Az ostornyél hossza kb. fél méternyi volt, leginkább vállon hordták. Ha járomba fogott állatok előtt haladtak, kézben, két-háromrét túrva fogták, hogy az ostor végét ne tapossák az állatok.

NÉPI ÁLLATGYÓGYÁSZAT

Az embernek az állattal való munkálkodás kezdetétől foglalkoznia kellett az állatok betegségével is. Régebb a megbetegedett állatokat – okleveles szakember hiányában – ún. marhaorvosok vagy lóorvosok kezelték, akik nagyobb hírnévnek örvendtek, mint manapság a körzeti állatorvos. Egy-egy ilyen „doktor” létezéséről 30–40 km távolságban is tudtak, sőt, ha tudása kivételesnek számított, még 100 kilométerről is felkeresték, tanácsért fordultak hozzá. Tevékenységüket leginkább lakhelyükön gyakorolták, de esetenként ők maguk is elmentek az azt igénylő gazdához. Ez függött az állat betegségétől, a távolságtól, a gazda anyagi lehetőségétől, s nem utolsósorban az ismeretségtől. Általában nem voltak drágások, némelyikük 1–1 kupa borral is beérte, a helyszínen végzett kezelésért azonban külön díj járt. Eleinte a törvény nem tiltotta, sőt mi több, szoros kapcsolatuk volt a járási állatorvossal, aki alkalmasint utasításokkal, tanácsokkal, köt- és gyógyszerekkel látta el őket; később azonban, a '40-es évek elejétől törvénybe ütköző cselekedetnek számított hozzájuk fordulni.

Híres állatbetegség-gyógyítók a szomszédos Nagyardorjában (Mihály Lajos), Gegesben (Páll György), Bedében (Takács József), Hármasközségben (Kálmán Lajos és Dósa Lajos), Kibéden (Dósa Domokos) voltak, akik 25–30 lej fejében a megbetegedett állatot helyrehozták. Ha ez nem sikerült, okleveles állatgyógyítóhoz fordultak, akikből viszont az első világháború előtt alig volt néhány a Székelyföldön.

Volt havadi gyógyító is, nevezetesen Mihály György, a Nagyardorjába elszármazott Mihály Lajos apja, akinek halála után nem akadt folytatója.

Az állatok gyógyítása nem volt mindennapos teendő, többnyire alkalmoszerűnek számított. A betegség elhanyagolása, az iránta való közömbösség viszont nagy csapásokat mérhetett a gazdaságokra. Ezzel minden gazda tisztában volt, s hogy eleve elkerülje, idejében megismerkedett az alapvető védekezési módszerekkel az állatbetegségek ellen. Ezek az ismeretek szájról szájra terjedtek, apáról fiúra maradtak, és tapasztalati úton bővültek. Az állandó törekvés az újabb módszerek bevezetésére arra enged következtetni, hogy a népi gyógyítás tudománya állandóan változott, a kor és a társadalom fejlődése természetszerűen vonta maga után a gyógyítás fejlődését is. Pl.: szarvasmarha-puffadás esetén régebb éles vassal vagy bicskával szúrták ki az állat horpaszát, arasznyi bodzafa-csővet engedtek le, amin a szél kijött. Később a bodzafa-csővet vascsővel, majd *trokár*-ral (szúrócsap) helyettesítették. Ma egyre inkább használják az orvos által javallt „mérgecs oldatot”, a rumisant.

Az állatorvoshoz vagy állatgyógyításhoz értő falusi „doktorhoz” ritkábban, szélsőséges esetekben fordultak az emberek (főleg, ha az nem lakott a faluban), a könnyebb eseteket saját maguk intézték el, esetleg kikérték mások, idősebbek véleményét is. Ha a betegség gyors beavatkozást igényelt (puffadás, nehéz ellés, bőgő béka), akkor a szomszédoktól, az utcabeliektől és az utcán elhaladóktól kértek segítséget. Ilyenkor még a haragosok is segítettek; a vészhelyzetbe jutott emberek megsegítése és melléállása a székely ember legnemesebb emberi vonása.

FONTOSABB ÁLLATBETEGSÉGEK NÉPI MEGNEVEZÉSE ÉS GYÓGYÍTÁSA¹²

Száj- és körömfájás (őszi betegség)

- a száját naponta kétszer-háromszor sós-ecetes vízzel öblögették; állandóan friss vizet tartottak az állat előtt;
- a sebes lábvégeket fakátránnyal kenték be;
- érett paradicsommal kenték be a körmöt;

¹² A témakörhöz lásd VASAS Samu 1985.

– tippant földet almaecettel vegyítve kenyértészta-szerűre gyúrtak, amit a körmére kentek, és ronggyal átkötöttek; naponta kétszer-háromszor almaecettel locsolták, amitől nem hullt le a köröm;

- kékkőporral kevert zsírt kentek a körmére és a szájára;
- paradicsomlevet töltöttek a szájába;
- 2 dkg kékkövet tojásfehérjével dörzsöltek el, amivel a sebes részeket kenték be.

Tilos volt a faluból kimenni, illetve bejönni, az állatokat nem volt szabad kihajtani az udvarról. A betegség elmúltával a szarvasmarhákat 2%-os langyos fahamulúggal mosták le.

Ebsemereg (főleg borjaknál gyakori)¹³

- szappanos vízzel, majd ólomecetes vízzel mosták le az állatot; 2–3 nap múlva megismételték, majd kútvízzel locsolták tisztára;
- éles vágószerrel a sebet véresre kaparták, majd kékkőport kentek a sebes részre, tojássárgával vagy zsírral vegyítve; ha először nem múlt el, megismételték;
- vérrejáró füvet főztek vízben, ezzel kenték be a sebet, hogy puhuljon.

Bögő béka

Nyelv alá képződött dió nagyságú kék hólyag, amit leginkább a szomjúságtól kap az állat. Ha idejében észreveszik, az állatot meg lehet menteni, ha nem, elpusztul. Lefolyása: pár óra. Eljárás: ki kell fakasztani.

Szürke hályog

A szem ostorral, korbáccsal vagy vesszővel való sujtása miatt hályogos lesz, könnyezik, látónyílása szűkül.

Mondják havi vakságnak is; úgy tartják, a látásnak gyengülése, illetve erősödése kapcsolatban van a holdfogyatkozással.

- megőrölt és megszitált fehér üveget fújtak a szemébe bodzafa csövön;
- cukrot vagy asztali sót fújtak a szemébe.

Szemhályog (általában huzatból kapta)

- cukorport fújtak a szemébe.

Sercegő üszök

A 2 éven aluliakat támadja; az állat bőre a lantornapapírhoz – zsírpapírhoz – hasonlóan pattog, serceg. Csak orvos kezelte.

Imely (bögöly)

- árral vagy kézzel kiszedik a bögöly bőr alá került lárváit, utána káposztalével mosták le az állat hátát;
- terpentint töltöttek a daganatokba;
- bekenték nyírfakátránnyal.

Sokan ezt nem tartották betegségnek, s nem is foglalkoztak vele.

¹³ Lásd bővebben ZILLMANN Jenő 1998. 142.

Rüh

- meleg vízben feloldott büdöskővirággal mosták le az állat testét, majd 2–3 nap múlva szappanos vízzel mosták tisztára; száradás után megismételték.

Kullancs

- kiszedték;
- olajjal kenték be.

Féreg, geleszta

- evőkanálnyi sót tesznek az ételbe;
- fuszulykaszem nagyságú kékkövet vízben feloldva adagolnak;
- 4–5 fokhagymacikket összetörve, vízzel felvegyítve, félliteres üveggel öntik a szájába.

Megelőzésére hetente 2–3-szor sós vizet itatnak az állattal.

Kérődugulás (az állat nem kérődzik)

- egy liter főzőolajat itatnak vele;
- fokhagymás kenyeret etetnek vele;
- feketeretek levét öntik belé;
- 2–3 liter vízben feloldott kovászt és kanálnyi keserűsót adnak neki;
- megfőzött paradicsom levét etették vele;
- petrezselymet etettek vele;
- maréknyi lenmagot 3 liter vízben és 1 liter borban főztek meg; literes üveg segítségével töltötték a szájába;
- egy cső törökbúzáat kettőbe törve benyomták a szájába, hogy a rágás beindítsa a kérődzést;
- hátulról belenyúltak, és kivették a száraz trágyát;
- egy liter vízben 2 borospohár lenmagot és 3 hagymát főztek össze; üveg segítségével öntötték le a torkán.

Ezen készítmények beadása után tilos volt 12 óráig etetni; akinek lehetősége volt, szájkosarat tett az állat szájára.

Puffadás

- sárga fűzfával kikötötték a száját, hogy *böfvedezzék*;
- oltott mész levét töltötték belé;
- fűzfahajtást etettek vele;
- kotlós tojást ütöttek a szájába, hogy nyelje le;
- szalonnavizet (az a víz, amivel a szalonnát lemosták) töltöttek belé;
- súrolták;
- végbélnyíláson bodzafacsövet nyomtak be, amin a szél kijött;
- utolsó reménynek a megszúrást tartják, amitől a csípőcsonttól a horpasza felé

egy araszra késsel, bicskával, hegyes vastárggyal, de leginkább szúrócsappal (trokár-ral) beleszúrnak, hogy a bennrekedt szél egy csövön jöjjön ki.

Veszettség

Veszett kutya vagy róka okozta marástól kapják. Szükség volt: kőriscsőről szedett kőriscsögárra, 5 dkg kovászra, egy rézkrajcárára (vagy rézcsőre) és gyűrűfa gyökerére. A kályhán felfőzött 2 liter borba 35–40 darab kőriscsögarat, egy rézkrajcárt és gyűrűfa gyökerét tették, összefőzték, majd levették hűlni. Fedőnek nem közönséges fedőalkalmatosságot használtak, hanem kenyérhéjat, amit akkorára kellett szabni, hogy teljesen zárja a fazék felületét. Miután meghűlt a kutyvalék, belemorzsolgatták a kovászt, majd miután leülepedett, literes üvegekbe töltötték ki. Éhomra borospohárnyit töltöttek le a torkán, de úgy, hogy két óráig semmit se egyék utána. Háromszor-négyszer kellett megismételni, s az állat helyrejött. A veszett állatot külön kötötték. Használták embernek is.

Vesehülés

- a vese tájékán a bőrt bicskával vagy árral meglyukasztották, és 4–5 csepp terpentint töltöttek alája;
- hideg vizes lepedőt tettek rá, és forró vasalóval levasalták.

Tüdőgyulladás

- a földitök gyökerét megfőzték, és a levét betöltötték az állat szájába;
- langyos vizes ruhával takarták le, erre tettek a szárazat, és hogy ne hulljon le, lekötötték;
- orrlíkába almaecetet töltöttek.

Tőgykövesedés

- a kékpalát megtörve lisztnek, almaecettel tésztaszerűre gyúrták, amivel a megkövesedett tőgyet kenték be. Hogy rajta maradjon a habarcs, felkötötték törülközőkendővel; naponta 3–4-szer almaecettel locsolták;
- posztóval súrolták.

Tőgy- vagy csicshasadás

- tejjhabbal vagy tejszínnel kenték be;
- rózsamézzel kenték be.

Körömköz pállása

- káposztalével locsolták;
- vizelettel öntözték;
- összekevert tojássárgával, kékkővel és kályhán megégetett timsóval kenték be a felfőtt részt.

Járom által feltört nyak

- disznósírral – ha ez nem segített, kékkő és tojássárga masszával – kenték a feltört részt;
- fonnyasztólével (májás főzésekor a fazék tetejére feljött zsiradék) kenték be.

Fázás esetén

- egy liter meleg bort töltöttek belé.

Nem vett borjút

- szöketés előtt közvetlenül két deci pálinkát töltöttek belé.

Nem dobta el a pokláját

- 4 kovászt 4 liter langyos vízben oldottak fel, ezt töltötték be a száján.

Kijött a borjútartója

- miután megmosták és visszatették, rézkapoccsal fogták össze a külső nemi szervet. Hátára átalvetőben köveket raktak, hogy ne tudja kinyomni a borjútartót.

Nem tudott megborjazni

- benyúltak (aki ehhez értett), és a borjút megfordították.

Mérgezés esetén

- két deci pálinkát vagy egy liter bort töltöttek belé;
- tejet adtak neki.

Farkasfog

- az elromlott, fekete fogat fogóval csípték le, vagy fadarabbal verték ki.

Torkon akadt darabos takarmány (répa, takarmánykaralábé)

- favégre kötött ronggyal gyömöszölték le;
- kívülről kézzel fel- vagy lefejték a torkában maradt répát, almát;
- *berzsinget* dugtak a nyelvéig, majd a fát megnyomták, hogy a torkán akadt répa, takarmánykaralábé, alma stb. menjen le.

FÜGGELÉK

Havadi M.T.SZ.

Maros megye

MUNKASZERZŐDÉS¹⁴

Létrejött 1990. március 3-án a havadi M.T.SZ. képviselve Vass D. Domokos elnök, Szász Albert főmérnök, Jekes Árpád főkönyvelő, által valamint Szávuly Dénes gondozó helyén i 18 szám alatt a közközött, aki vállalja egy csoport drb 100 állat gondozását a termelési terv alapján:
 tej — liter — borjú — 85% súlygyarapodás

Agondozó köteles betartani az állategesésgügyi szervek, aV,T, brigados utasításait, segít az állatok kezelésében, tisztán tartja az istallót és a környeket, az állatokat, vigyaz a tej tisztaságára, minőségére. Az állatok megbetegedését jelenti aV,T. Sznak az állategesésgügyi szerveknek. A hibajából származó karóker, elhullasér anyagilag felel, Minden heten pentek nap a brigados irányításával takarítani és karbantartani résztvesz, ellenkezo esetben levonodik fizetése 10%_al beleértve a természetbeni javadalmazását is. A gondozó felel trágya letakarításáer, oszerakás saer betartja az istallopprogramot. a szakaszos legeltetést. Betegség vagy más okból való hinyzás eseten más személyt állít maga helyet Itss állapotban tilos az istalloban bemeni. az istalloban es környeken cigaretnazni tilos- a dohányzóhely kivetelevel. az istalloba cigaretnat es gyufat beveni. tilos. Munkahelyet csak megindokolt esetben hagyhatjaello 15 napi elozetes felmondással, az elromlott tejezt kárterites fizetnek. Köteles betartani munkavedelmi es tuzvedelmi szabalyokat.

Javadalmazás 100 db állat után 3000 lej, a kg ga-
 kora naponta, zjele 600 lej, es 2 kg ga-
 kora naponta, 30 kg kora a kulyakidő ha-
 Amennyiben egy év szerződés lejarta ellet elhagyja a munkahelyet köteles a terület használati díjat lejt vissza fizetni.
 Idegen személyt tilos az istalloba beengedni.
 Jelen szerződés ket példányban készült ervenyes egy evig a megkötés napjától.

Havadi 1990. március 3
 ELNÖK FŐMÉRŐK FŐKÖNYVELŐ FARMER GONDOZÓ
 [Signature] [Signature] [Signature] Szávuly Dénes
 Szávuly Éva

14 A havadi mtsz és Szávuly Dénes gondozó között 1990. III. 3-án létrejött munkaszerződés.

JEGYZETEK

A népi parasztreghula szerint eső/esős idő várható, ha:

- a sárgarigó a házak közelében, (gyümölcsös-) kertekben füttyörészik;
- a kosárból kihajtott juhok bögnék;
- napkeltekor *hegyesen* (élesen) süt a nap;
- a Holdnak udvara van;
- a juhok összebújnak;
- a levegő *füstös*, párás;
- tisztán látszik a Hadak útja (Tejút);
- éjjel az égen sűrű a csillagzat;
- be van borulva a szászoknál (déli irányban);
- a majorság későn ül el;
- Erdőszentgyörgyről áthallszik a vonatfütty;
- operált ember érzi a vágást;
- reumás embernek fájnak a testrészei;
- a Nap felhőkben tér nyugovóra;
- csillagtalan, borús az idő;
- éjjel szólnak a kakasok;
- a füst leszáll;
- a só meglágyul (*megegeszkedik*);
- a holdsarló „végei” lecsüngnek („*öntőleg áll*”);
- a hangyák megindultak, mozgékonyak;
- hegyre száll a köd;
- pipál a Bácsai (kődben van a falu feletti erdős hegy, a Bácsai);
- a lehulló esőcsepp vízben nagyot buborékol (sok eső várható);
- az erdőről köd száll a magasba;
- sütnek a rókák (esős időben párolog az erdő);
- nyári reggelen nincs harmat;
- melegben az állatokat nagyon támadják a legyek;
- halottal álmodik az ember.

Ezzel szemben, sokkal kevesebbet tudunk mondani a jó idő közeledtéről. Íme néhány:

- a kémény füstje egyenesen száll fel;
- az égen gyér a csillagzat;
- a köd sokáig a völgyben marad, nem száll fel;
- este a Nap visszasüt;
- a pók a falon lefelé mászik;

- a fecskék magasan repülnek;
- esőzésekör szivárványos az ég;
- a sárgarigó a határban vagy az erdőn énekel;
- a kerítéseken pókháló látszik.

KÖZMONDÁSOK, SZÓLÁSOK, NÉPI MEGFIGYELÉSEK A NAGYÁLLATTARTÁS TÁRGYKÖRÉBŐL

- Tanulj, tulok, mert ökör lesz belőled!
- Asszonygazdaság, galambmajorság, cigányszolga és jármos bika sosem vált be.
- Addig fejd a tehenet, amíg leadja a tejet.
- Jó tehén jól tejel.
- A tehén is megnyalja a maga bornyát.
- Négy ökör nem tud annyit keresni, hogy egy asszony a kötényében ne tudja elhordani.
- Amelyik ökör sokat bög, az keveset húz.
- Lefeküdt ökörrrel nem lehet szántani.
- Az ökör is tud dolgozni, ha hajtják.
- Bámulja, mint a bornyú az új kaput.
- Csak szarv kellene, hogy döfjön.
- Olyan okos, *csakmint* nem beszél.
- A kóst akkor kóst, ha fedél alatt van.
- Ökör alatt keresi a bornyút.
- Kinek nem borja, nem nyalja.
- Ha elvette az Isten a tehenet, vegye el a bornyát is.
- A kovácsnál ne tapogass, gyógyszerárban ne nyalogass!
- Majortól juhot, kovácstól szenet nem kell vásárolni.
- Könnyű a kaszásnak: csak fennek s mennek.
- Két csicset szop egyszerre.
- A gazdaembernek két keze van: a földje és a marhája.
- A tisztaság fél egészség (a pajtában is).
- A tisztaság fél abrak.
- Ne fuss olyan szekér után, amelyik nem vesz fel.
- Nincs olyan szénásszekér, amelyikre még egy villával ne férne fel.
- Kenetlen szekérnek iszákos a gazdája.
- Mekkorra ökör vagy!
- Jó marhának párja nincs.
- A tej a jászolban van (jó szénát, abrakot az állatoknak).

Irodalom

BARABÁS Endre

1907 Állattenyésztés. In: Uő: *Maros-Torda Vármegye és Marosvásárhely közgazdasági leírása*. Budapest, 68–78.

BENKŐ Károly

1868–69 *Marosszék ismertetése*. Kiadták Fekete Sámuel és Simon Elek, Kolozsvár

KOZMA Ferenc

1879 *A Székelyföld közgazdasági és közmívelődési állapota*. Kiadja a Székely Mívelődési és Közgazdasági Egylet, Budapest

KÖVÁRY László

1847 *Erdélyország statisztikája*. Kiadja Tilsch János, Kolozsvár

ORBÁN Balázs

1870 *A Székelyföld leírása*. IV. kötet. Pest

PAPP István

1989 *Szarvasmarha-tenyésztés*. In: Uő: *Háztáji állattartás*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 28–100.

ISTVÁN Lajos

1980 A hagyományos állattartás köréből. In: dr. Kós Károly–dr. Faragó József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 47–59.

PÁLFFY Gyula

1902 *A székelység állattenyésztése*. Marosvásárhely

SÁNDOR Gábor

1944 *A hóstátiak szénavontatása*. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T., Kolozsvár

SZÉKELY Ferenc

2002 Nagyállattartás. In: *Népi gazdálkodás Havadon*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 27–70.

VASAS Samu

1985 *Népi gyógyászat – kalotaszegi gyűjtés*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

ZILLMANN Jenő

1998 Népi gyógyászat Havadon. *Néprajzi Látóhatár*. VII. 1–2. 124–148.

Statisztikai jelentések Havad község állatállományáról. Községi levéltár

1897 *Mezőgazdasági statisztika I*. Budapest

ARATÁS, HORDÁS, CSÉPLÉS

Vadasd lankás-dombos területe, jobbra délre futó hegyei gazdag szőlő- és gyümölcstermő helyek, kaszálói-legelői állattartásra biztosítanak jó feltételeket, az egyenes *térhelyek* pedig a legszükségesebb gabonafélék – kukorica, búza, árpa, zab – természetére nyújtanak lehetőséget. Igaz, ezek a gabonatermő helyek nem nagy kiterjedésűek (a szomszédos erdőszentgyörgyiek pejoratíván azt mondogatták régebben, hogy Vadasdot le lehetne padolni), de a helybéliek igyekeztek mindig jól kihasználni a föld- és éghajlatviszonyokat. Ennek köszönhető, hogy 1962 előtt vagonszámra adtak el búzát, kukoricát, árpát, zabot, hogy csak néhányat említsek e kis település agráriumának terméklistánál.

1962 és 1991 között, a termelőszövetkezet és az erőltetett gépesítés idején bizonyos visszaesés könyvelhető el a gabonatermesztést illetően, ami cseppet sem egyedi, mi több, általános jelenség a romániai szövetkezetesített mezőgazdaságban. Ebben az időszakban, a '70-es évek elején szaporodnak el a dúvadak (szarvasok, vaddisznók, medvék), melyek a mezőgazdasági termelés mennyiségére és minőségére mérnek csapást.¹ Ezekből az évekből a népi vadriasztás legkülönfélébb formáival találkozunk, amelyek nemcsak vadasdi sajátosságként vonultak be történeti néprajzunk irodalmába.

Ami a rendszerváltás utáni állapotokat illeti (dolgozatom 1992-ben készült, de 2007-ben kiegészítettem), igen sokatmondó választ kaphatunk az 1991-ben „visszatért” ökrös-lovas-szekeres gazdálkodás idillikus látványáról (1991-ben megszűnnek a téeszek), mely a falu világát legalább fél évszázaddal veti vissza, a kézi és állati művelés „fénykorába”.

Dolgozatom, az erdélyi népi gazdálkodás adalékaként, színesebbé és változatosabbá kívánja tenni a szalmásgabonák (búza, árpa, zab, alakor stb.) aratásának feltérképezését és ismertetését, de ugyanakkor történetiségében is igyekszik adatokat szolgáltatni az erdélyi gazdatársadalom, vidékfejlesztés metszetét kutató jövőbeni szakemberek és laikusok számára.

KÉSZÜLŐDÉS AZ ARATÁSRA, ARATÁS

Vadasdon a búza aratásának kezdete – más tájegységekhez hasonlóan – a termés érésének, az időjárásnak, s nem utolsósorban a felkészülésnek függvénye. Ez általában július második felére és augusztusra esik, a gabona nemétől és fajtájától függően. Semmi esetre sem állapodhatunk meg az alföldi síkvidéken szokásos Péter–Pál-napi (június 29.) kezdéssel. Ez eltarthat akár szeptemberig is, ami függ az aratáshoz való hozzáállástól

¹ SZÉKELY Ferenc 1983. 43.

és az időjárástól. Ilyenkor a gabona betakarítását elnapoló „későn kezdőket”, a hanyag embert a háta mögött megszólják, kibeszélik, pejoratív megjegyzésekkel illetik: „Na né, ez a Gyuri azt a csepp búzáját se vót *kápás* levágni, ott rothad a mezőn. Biztos annyi van, hogy nincs hová tegye.”

Az őszi árpát június végén – július elején vágják, a zabot pedig augusztusban.

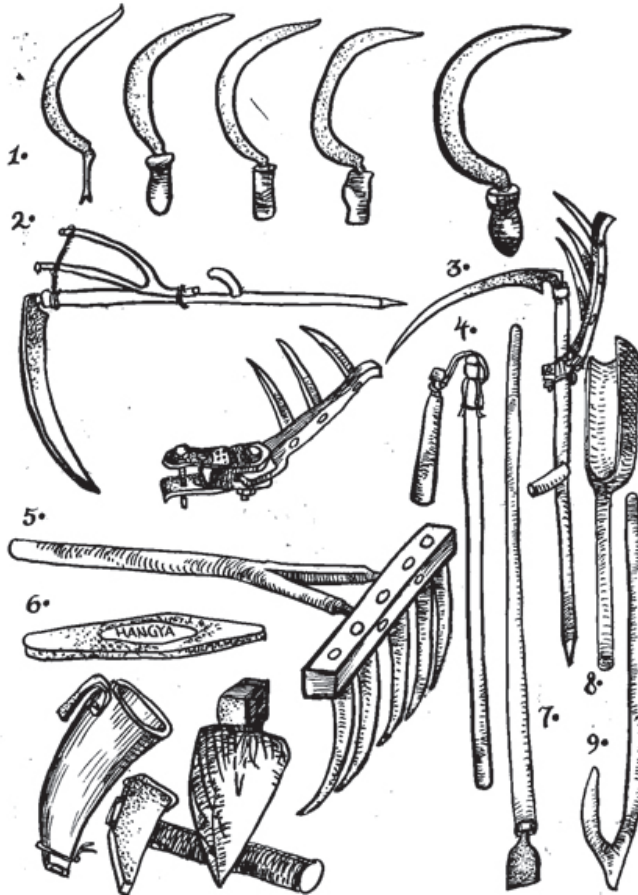
Érétájt a kalászosok termesztésével foglalkozó mezőgazdászok, búzavető parasztok szinte naponta kijárnak terepszemlére, hogy a gabona érését, a szalma s a kalászkok *pirulá*-sát vizsgálják. Ennek függvényében ott kint, a helyszínen döntenek az aratás kezdése felől. Ezt ki-ki saját maga végzi, nem bízza másra, keresztül-kasul pásztázva a vetéseket; marokban morzsolva, szájban ropogatva próbálja megállapítani az optimális érési állapotot.

Az arató-cseplőgéppel (kombájnnal) való aratás esetében a búzát teljes érésben, *kemény szemre* vágják, olyankor, amikor a fogak közt alig vagy egyáltalán nem lehet *összeroppintani*, érett és szép aransárga a szalmája. Ezzel szemben a sarlóval vagy kaszával való aratás (Vadasdon a helybéliek egy része még a '90-es évek elején is ezt teszi) esetében a legjobb érési idő a *viaszérés*, azaz: a mag még *lágyszem* állapotban van, nincs teljesen megkeményedve. A kítűzött időt végül is otthon egyeztetik; a gazda megbeszéli feleségével és gyermekeivel, hogy aratáskor lehetőleg senki se hiányozzék, mert azon túl, hogy ünnep, kemény férfi- és női munkát jelent. Kevés munkaerővel rendelkező családok esetében a *csapat* vagy csoport kiegészítése, *erősítése* nem kis gond, hisz aratás idején, amikor sok mezőgazdasági teendő akad, nem könnyű segítségeket, napszámot kapni. Ezek leghamarabb a rokonok, hozzátartozók közül kerülnek ki, *kölcsönbe* (visszasegítik), de van olyan is, aki pénzért, terményért vagy italért szegődik aratni. 1992-ben egy aratónapszám 1000 lej² volt a kaszásnak, s 600–800 lej a marokszedőnek és kötétkészítőnek. Persze akadt olyan is, akinek egy lejt sem kellett fizetni, mert már jó előre „leitta” a munkadíj árát. Ezek közé tartoznak az *itkányosok* (részegesek), házalók vagy szegények és a cigányok, akik évközben terményt, élelmet, gabonát, *dísznóköttséget* vesznek fel előlegbe, majdani ledolgozást ígérve. Ilyenkor nem ritka az aratási munkákat és a meleget nem szerető, huzalkodó, mindent megígérő *kontos* (hitelbe ivó), aki azonban mellőzi a részvételt, „elfelejti” a megjelenést, külön bosszúságot okozva ezáltal (is) az aratásra készülő gazdának.

Az aratásra való felkészüléshez tartozik még a szerszámok előkészítése, kijavítása, élezése, az étel és ital beszerzése, a *főzés* (esetleg házikenyer sütése) és a *pakolás*.

Hegyes-dombos vidékről lévén szó, a legfontosabb szerszám a 70–80 cm hosszú kasza, melynek nyelére és a kasza *nyakára* 2–3 ágú *kávát*, *kávafát* kötnek, hogy a levágott szalmásgabona maradjon szép rendben, a vágatlan rendre dőlve. A kaszákat kiskereskedelmi vegyesüzletekben vagy külföldiek által ellepelt szabadpiacon („orosz piacon”) szerzik be, a szabad kereslet és kínálat függvényében alkudozva a szerszám ára felett. A legjobb kaszá-

2 A dollár árfolyama: 1990-ben 22 lej; 1991-ben 87 lej; 1992-ben 132 lej.

1. rajz

1. Sarlótípusok. 2. Aratókasza somfaág kávéval, kenderkötővel rögzítve. 3. Kasza mozgatható, állítható kávéval. 4. Cséphadaró. Nyele 1,5 m, hadarója 70 cm hosszú. A hadarót a nyélhez szíjjal rögzítik. 5. Törekvágó gereblye. 6. Kaszakő, kaszakő tokja, kaszaverő kalapács és üllő, fatókébe ágyazva. 7. Gyomlálóvas fanyéllal – a tavaszi gyomok eltávolítása végett. 8. Gabonaszóráshoz és -mozgatáshoz használatos falapát. 9. Szakasza rakott szalma és széna kihúzására alkalmas, kihegyezett ágból készült horog.

Széna esetében ma már egyre többen használják

a szakaszvágó kaszát

kat Moldova Köztársaságból vagy Ukrajnából származó vegyeskereskedők forgalmazzák, akiknek portékája a közeli piacon még mindig olcsóbb, mint a nyugati államokból importált mezőgazdasági szerszámoké. Aki kora tavasszal vagy ősszel vásárolja meg, amikor még nincs „szezon”, az olcsóbban hozzáfér. Sallóval (sarlóval) való aratás esetén kasza helyett ezt az „ókori” szerszámot veszik elő, s ha *csorba*, *kibutult*, akkor cigányokkal megéleztetik. A fából készült gereblyét, 3-4 ágú vasvillát (nagyon ritkán favillát) a terület meggereblyezésére, a rendből kihullott kalászkok, szalmaszarak egybegyűjtése céljából készítik elő.

Az aratásra való felkészülés másik mozzanata az azelőtti évben eltett gertyán-, akác- vagy fenyőkarók levétele az istálló bejárata fölé épített *karótartó*-ból. Ezek a téveszkorszakban jobbra üresen, esetleg félig megrakodva álltak, ma viszont újból megteltek, mert a *kóstkészítés*nél annyira fontos farudak, karók (10–15 darab) 40–50 darabra gyarapodtak, ami 1–1,5

hold szalmás gabona *kalongyázására* elegendő. A karókat s a *felütésüket* elősegítő fejszét már az első napon ki kell vinni, hogy a napközben learatott és felkévelt szalmásgabona estére kerüljön *kalongyába*, azaz *karóba* rakva.

Miközben a szerszámok és a szerelékek előkészítése folyik, a ház asszonyának gondja kell legyen az étel és ital előkészítésére, az edények, ételhordó *kanta*, vizeskorsó előszerelésére, melyek az aratás ideje alatt szükségesek. Régebben fenyőfából készült *légelyben* vitték ki a vizet.

Aratás előtti utolsó napon este vagy a kezdés reggelén, korán, újból szólnak az elígérkezőknek, nehogy elfelejtsék, s máshoz menjenek, az indulás idejét és körülményeit pontosítva. Az aratógazda – szerszámhiány esetén – ekkor szól, hogy mit hozzon magával a napszámos. Ilyenkor nem szívesen mondanak le a kaszáról, sarlóról, gereblyéről, mert az is megtörténhet, hogy nincs is elegendő belőle.

Ha a búzatábla távolabbra esik, és a kivonulás szekérral történik, a szerszámok, a kóst felrakása reggel történik, ügyelve arra, hogy a szállításnál veszélyes kaszákon kívül lehetőleg minden kerüljön a szekér derekába. S ha van hely, felkuporoghat az aratócsoport is.

Az aratás kezdési ideje reggel 9 és 10 óra közé esik, a harmat felszáradásától függően. Hűvös éjszaka után, amikor a harmat későbbre szárad fel, az aratás is később kezdődik.

Az első kaszahúzás vagy sarlóvágás előtt a gazda (de nemcsak ő) azt mondja: Én istenem, segíts meg! – ami a jó idő utáni fohászt és a mielőbbi befejezés reményét is magában foglalja.

Az aratók felállása a következő: elől megy a rendvágó *vezérkaszás*, aki legtöbb esetben a gazda, de ha idős emberről van szó, felkérhetnek mást is. Ezután következik a *marokszedő*, a *kötőcsináló*, a *kévekötő*. Ha a csapatban eggyel kevesebben vannak, azaz összesen csak hárman, akkor a marokszedő fel is köti a kévét. Egyébként a marokszedő az, aki mindig sietteti a kötőkészítőt, hogy a felszedett rendet ne kelljen kézben fognia, de ugyanakkor „megszólja” a kaszást, ha a rendet „földre teríti”, s nem marad alig megdöntve, a „lábán”, ami a *felszedésnél* könnyebbséget jelent.

Hét-nyolc, esetleg 10–12 személy esetében 3, illetve 4 csoport is kialakulhat, akik egymás után következnek, csendesen beszélgetve, adomázva, viccelődve, a falu bajáról *tuszolódva*, esetleg még énekelni is lehet.

A kéve összetartására szolgáló *kötőt*, *kötelet* a learatott gabona szárából *facsarják*, ügyelve arra, hogy legyen kemény, tartós, de ugyanakkor hajlékony és rugalmas is. Ha a búza túlérlett, fennáll annak a lehetősége, hogy a szára gyengébb, és hamarabb szakadnak a kötelek is.

A reggeliben megkötött kévét *seggre*, azaz lábra állítják, ezáltal siettette a nedves-nyirkos szárok száradását a délelőtti nap melegénél. Később ez már nem fontos, maradhatnak földre fektetett állapotban is, akár estig, amikor a kévék *kalongyába* rakódnak.

Gyomos, *zöldburjános* területen kisebb kéréket kötnek, hogy kizárják a csépeletlen gabona összemelegedését, fülledését, ami a szalmára nézve is fontos, főleg a zab esetében. Tudniillik a penészes zabszalmából készült takarmánykeveréket, a *rázatot* a nagy állatok nem szívesen fogyasztják.

A kaszával való aratáskor a rend szélén marad egy kis *taréj* (tarló), ami a hagyományos szénafűkaszalás technikájától való eltérésre utal. Ezt úgy oldják meg, hogy a kaszát „fennebb engedik”, s a levágott rend neki kell dőljön a vágatlan szalmás gabonának. Így a marokszedőnek könnyebb felszedni a rendet.

Mikor eljön a dél, a pihenés ideje, a *kibutult* kaszákat (1. rajz) kiverik és árnyékba teszik, hogy a forró napsütés „ne vegye ki” élüket. Az ilyenkor használt legjobb kaszaverő szerszámok az *üllő* és a *kalapács*, amit cigányoktól vagy bányavidéki munkásoktól szereznek be. Az üllőt egy *tőkefá*ba helyezik, és úgy verik földbe, ezen történik a kasza kiverése. Fenésre-élezésre ipari-kereskedelmi boltokban vagy „orosz piacon” forgalmazott *fenőkövet* vagy *fénkövet* használnak. Néha, ritkábban – akárcsak a fűkaszásoknál – itt is látni *terméskő fenőkövet*, amit köszörűn vágna ki mezőről származó közönséges terméskőből.

Mikor eljön az ebéd ideje, az aratók a közeli fák alá, árnyékba húzódnak a tűző nap elől. Meleg zöldpaszulylevest vagy laskalevest majorsághússal, *pityókapirét*, rizses húst vagy pörköltöt fogyasztanak. Evés előtt egy-két pohár pálinkával, utána pedig – ez nem általános – házilag készített *nova borral* kínálják az aratókat. Sörfogyasztásról vagy más italról nem tudunk a tárgyalt időszakból.

Az aratás, azon túl, hogy kemény munkát jelent, egy kicsit ünnep is: az új gabona, a kenyér, a biztonságérzet ünnepe, amikor a szerényebb jövedelműek, a szegényebbek is igyekeznek *kitenni* magukért, hogy ne kelljen szégyent valljanak a napszámosok (idegenek) előtt. Akinek nem áll módjában meleg ételt tálalni, majorságot vágni, az a reggeli kimenéskor vagy a déli harangszókor (újabban Vadasdon is szokás délre harangozni, de a közeli Havadtón megkondult harangok is jól hallatszanak) hideg élelmet vitet ki, amiből nem hiányozhat a disznóvágáskor eltett sült kolbász, füstölt házi szalonna, sajt, túró, szilvaíz, lecsőbefőtt, esetleg – ha eddig kitarzott – disznókaraj, oldalas és a sonka. A savanyúságot friss uborkából, paradicsomból, hagymából vagy zöldsalátából készítik. Harmadik fogásként, *nyomatékul* diós vagy ízes kalácsot, *lapótyát* adnak, ügyelve, hogy az italból, főleg a nagy melegben hamar ellágyító borból csak mértékkel fogyasszanak, nehogy a férfiaknak megártson. Ezért aratáskor leginkább a házi készítésű gyümölcs-pálinkát dicsérik és ajánlják (is), ami kevésbé izzaszt, és hamarabb „elme gy” a hatása is.

A nagy melegben fölöttébb szükséges friss ivóvizet a közeli forrásból vagy az udvaron lévő kútról visznek ki korondi *csicses korsóban*, üvegedényben, cserépfazékban, dugóval ellátott *műanyag bidonban* (bödönben), vesszőfonatú üvegkorsóban, tejeskannában vagy éppen nejlonvederben. Ebéd után következik egy–másfél órányi alvás; azok, akik

nem akarnak *ledőlni*, csendes beszélgetésbe kezdenek, ügyelve arra, hogy ne zavarják a pihenőket.

Az aratás meleg nyári napokon akár este 7–8-ig is eltarthat, majd következik a kalongyaösszerakás, gereblyélés, ügyelve, hogy az esti nedvesedés, naplemente utáni *megeresszkedés* ne tegyen kárt a termésben. Esős időben csak annyit vágnak le, amennyit fel is tudnak kalangyázni. Éjszakára semmi szín alatt nem maradhat a búza földön, kötetlen vagy szanaszét heverő kévékben. A szerszámokat is mindenkinek haza kell vinnie.

Kiadós, jó uzsonna esetén a napszámosok már nem kapnak vacsorát, esetleg 1–2 pohár bort és pénzbeli elszámolást. Aki több napra szegődik, és a pénzbeli járulék nem sürgős, az az aratás befejezésére hagyja az elszámolást, hogy egyszerre egy nagyobb *summa* üsse a markát.

HAJDANI KALÁKÁK ÉS ARATÓBÁLOK

A múlt század elején született Györfi Kálmán (1913) az 1990-es években még jól emlékezett az aratási szokásokra, a paraszti eszköztár változatosságára és gazdagságára, az egykori hagyományok, népi jogszokások színes-tarka világára.

Vadasdon hét ún. *jobb módú* gazdáról beszélnek (itt nem éltek bárók vagy grófok), akik a búza aratását kalákával végezték. Ezek a következők: Sántha József, Némethi Gergely, Kovács József, Garda Endre, Bodoni Sándor, Madaras Kálmán és Madaras Ágnes.

A kaláka hírét, pontos idejét, a gazda nevét, tehát: a *meghívót* az aratógazda által felkért két legény, a *vőfélyek* vitték, terjesztették a falu szélében-hosszában, a fiatal legényeknek és lányoknak szólva, hogy vegyenek részt az aratási kalákában. Erre általában a hét végén, szombaton délben került sor, amikor 80–100 fiatal, lányok és legények, de még fiatal házások is összegyűltek, hogy muzsikaszó kíséretében kivonuljanak a búza-tábla szélére. A zenét Györfi Gergely, azaz Klánétás Gergely bá szolgáltatta.

Az aratást régen cigányok által készített, időnként megélezett sarlóval végezték, s csak az 1950–60-as évektől beszélhetünk kaszával való aratásról, amely az „irányított”, kényszerből megnövelt *kótarendszeres* (kvótarendszeres) termésviszonyok, hektár-többletek megművelését, azaz aratását hivatott elősegíteni.

A kaszával való aratás nyilván szaporább volt, s talán még könnyebb is, de az összekötött kévékben sok volt a *gaz* (gyom). Sarlóval való aratás esetében viszont lehetőség adódott a *burjánok*, tövisnövények, *perje*, *gyom* mellőzésére, a kévékbe kerülő szalmásgabona megválogatására.

A sarlóval való aratás *pásmában* történt, amikor egy-két ember kötötte a kévéket. Aki egymaga aratott – kaláka esetében ez nem állt fenn –, a kötőt is ő készítette, estefe-

lé pedig felkötötte és kalangyákba rakta a kévéket. Napi teljesítményként egy személyre 3 kalangyát lehetett számítani, ami 75 kévét jelentett. Persze olyan is volt, aki nem kalangyaszámra, hanem területre vállalta fel a munkálatot, s az elszámolás is eszerint történt.

Aratáskor a *markokat*, *fogásokat* enyhén keresztbe helyezték, hogy hamarabb száradjanak, és a kévék is szebbek legyenek. Napközben a gazda vagy megbízottja a kévék kötésének keménységét is ellenőrizte: öt szál búza meg kellett bírja egy egész kéve súlyát.

A délelőtt aratott kévéket *felütötték* lábra, *bütiüre* állították, hogy napközben gyorsabban száradjanak, s csak este, naphaladás tájt hordták *lábba*, hogy csökkentsék a *gazolódást*, a veszteséget. Egy láb öt kévéből állt, s minden kalangyához öt lábat raktak.

A kalangya felrakása a következőképpen történt: az előre kiszemelt helyre mindkét végén előre meghegyezett karót ütöttek fel, melyeket az aratók (főleg az asszonyok) körbehordták kévékkel. Ezeket egy férfi – aki értett a kalangyarakáshoz – elkezdte lábra rakni, a kalászokat a karó felé fordítva. Kalangyarakásnál – a szénaboglya-csinálástól eltérően – nem tettek nedvességátlló kávéat alól, ehelyett az alsó öt kévét lábra állították, gondosan visszatúrva a kalászokat, majd erre jöttek a *lábak*, legfelül pedig a *kalapkéve*. Ezt *karós kalangyának* nevezték, amely 25 kévéből állt. Volt *asszonykalangya* is, ami karó nélküli, s mindössze 13 kéve volt hozzá szükséges.

Kalangyarakáskor ügyeltek arra, hogy ezek legyenek szépen sorba rakva, ami nem csak esztétikai kérdés, hanem egyben gazdasági is: a szépen sorjázó kalangyák felrakása szekérre vagy más járműre könnyebb és gazdaságosabb volt.

Vadasdon a kalangyák száma – a lakóház nagyságához, szépségéhez és berendezéséhez hasonlóan – státusszimbólum. Voltak idők, amikor aszerint emlegették-értékelték a gazdát, hogy kinek hány kalangya búzája termett. Ha tudjuk, hogy egy kalangyából 3 véka búzát csépelnek, akkor egyszerű és könnyű kiszámítani, hogy egy jó, 100–150 kalangyás *elsőgazdának* a *hambárjába* mennyi gabona fog bekerülni az új termésből. De ezenkívül a kalangyák száma számított a papi és *mesteri* (tanítói) díjlevelek összeállításánál is. Ettől függött a *szalmáskepe*, az egyházfenntartói járulék (lásd *Függelék*).

Egynapi aratás utáni fizetség a két világháború között 15–30 lej között mozgott, az '50-es években – ha természetben egyeztek ki – három napra egy véka búzát, két napra pedig egy véka törökbúzát vagy árpát számítottak. Ha kalákában arattak, akkor nem volt külön pénzfizetség; ettek-ittak, másnap pedig, vagy a következő vasárnap ingyen táncoltak és mulattak a gazda csűrjében.

ZENÉS-TÁNCOS KALÁKA

A kalákás munka nem volt helyi sajátosság, többé-kevésbé gyakorolták mások is környékbeli falvakban, sőt, távolabb is. Az aratási kalákának (*táncos kaláka*, *zenés kaláka*) viszont külön varázsa-vonzása volt a fiatalok számára. Ekkor találkozhattak, beszélhettek, dolgozhattak együtt fiatal lányok és legények, de ugyanúgy egymás hibái és erényei is felszínre kerültek.³

Mikor az aratásnak vége lett, szombat estére elkészült a fűzfakávéra font búzakoszorú, melynek készítéséhez nem értett mindenki, de mindig akadt olyan személy (lány vagy asszony), aki szép, mutatós búzakoszorút font a *gazda tiszteletére*. Ennek az elkészítése ott helyben, a learatott búzatáblán történt; míg a legények beszélgettek, adomáztak, zenét húzattak maguknak, addig a lányok csokorba szedett búzamarkokat nyújtottak a koszorúkészítőnek, hogy egykettőre kész legyen, és mehessenek be a faluba. Mikor kész volt, magasra emelték, s átadták az előre kiválasztott *koszorúvivő* vagy *koszorúhordó* legénynek. Ezzel már fel is állt a *menet*: elől a búzakoszorús legény, középen a zenész(ek), aki(ke)t körbevettek az aratók, férfiak, nők vegyesen, kortól, anyagi helyzetűtől, a délutáni munkabeosztástól függetlenül. Szerszámját, ki amivel dolgozott, ki-ki a hátán vagy kezében vitte, vigyázva mások testi épségére, miközben énekeltek, *danoltak*, kurjantottak, kacagtak, mintegy jelezve, hogy annak a gazdának, aki őket elhív(at)ta, megfogadta, befejezték az aratást.

A faluba beérve, a házak közé, a főre feltett koszorút vederbe merített vízzel locsolták az utcán álló báméskodók, hogy bőséget és jó termést varázsoljanak az elkövetkezendő esztendőre is. Ilyenkor a legény, ha ügyes volt, elkapta a fejét, s megúsza könnyebben, ha nem, akkor csuromvizesen ért a gazda elébe, aki száraz inggel és gatyával várta, a beérkező sereget pedig borral kínálta. Az átvett koszorút a gazda a ház mestergerendájára vagy valahova egyebüvé aggatta, s máris az udvar közepére terített asztalokhoz tessékelte valamennyiüket – juh- vagy báránypaprikást szolgáltatva vacsoraként. A zeneszó mellett nem fukarkodtak sem ételben, sem italban, mindenki annyit fogyasztott, amennyi jól esett. A táncra csak másnap, vasárnap délután került sor a gazda csűrjében, ingyen, hisz a zenészeket (általában kettőt) a gazda fizette terményben. Előbb azonban a két vőfély s a két zenész az aratógazdánál megebédeltek, majd az előre berendezett *tánchelyre* indultak, ahol az arató fiatalok gyülekezete fogadta őket.

Helyi szokás szerint az aratóból sohasem kezdődhetett a déli harangszó előtt, s nem tarthatott tovább éjfélnél. Az aratóbálba elmehettek mások is, akik nem voltak aratni, de azoknak fizetniük kellett. Aratáskor, aratási multságokon sok olyan dal, kesergő, nóta került terítékre, amit ma is szívesen énekelnek Vadasdon.

3 SZÉKELY Ferenc 1999. 65.

1.

*Hej, búza, búza, de szép tábla búza,
Közepében hat szál piros rózsa.
Aki azt a búzát learatja,
Hej, azé lesz a legszebb piros rózsa.*

2.

*Ritka árpa, ritka búza, ritka rozsa,
Ritka kislány, aki takaros.
Lám az enyém, lám az enyém takaros.
Icike-picike, de csinos.
Hej, te kislány, kislány, kislány,
Csókolom a csöpp szádat,
Ha egy kicsit nagyobb volnál,
Bár tizenhat éves volnál,
Mindjárt megcsókolnálak.*

3.

*Árpád lova megérdemli a zabot,
Kétszer került meg Magyarországot.
Ha még egyszer megkerülhette volna,
Most a magyar román rabja nem volna.*

*Árpád apám, ne féltsd ősi nemzeted,
Nem vesz el az, ha eddig el nem veszett.
Ej, haj, régi bűnk és bánatunk,
Ej, haj, újra élünk s vigadunk.*

4.

*Zabot eszik a lovam,
Haza menyek, befogom a hintóba.
Úgy elmenyek magához,
Rece-fice elvár magához.*

5.

*Befogom a lovam, befogom a lovam
Zöldre festett kis kocsimba.
Elviszem a búzám, elviszem a búzám
A havadi gőzmalomba.*

*Megkérem a lisztes molnárt,
Órölje meg a búzámat.
Úgyis más öleli, úgyis más öleli
Odahaza a babámat.*

6.

*Kalász, kalász, drága búzakaralász,
Mért süvít a szél a csíki hegyeken...
Refr.
Brassó felől süvít a szél,
Csíkországban savanyú a kenyér,
Kalász, kalász, drága magyar kalász,
Mért hull annyi könny a székely hegyeken?!*

A SZALMÁSGABONA HORDÁSA ÉS CSÉPLÉSE

A szalmásgabona hordása, csűrbe rakása, cséplésre való előkészítése épp olyan fontos munkálat, mint az aratás és a kalangyarakás.

A Kis-Küküllő felső folyása mentén, a Nyárád vidékén a búza behordása július végére, augusztus elejére esik, amit a 14 km-re fekvő *Nyárádszeredai hordási vásár* elnevezés is igazolni látszik. (Ezt minden évben augusztus 1-jén tartják, akkor van a napja.⁴) A búza hordása régen igazi közösségi munka volt; összeálltak többen is, rokonok, komák, cimborák, szomszédok, akik az esőtől való félelemtől – a szemvesztesség tudatában – egyszerre csak egy gazdának hordták haza a gabonát, hogy az asztag mielőbb elkészüljön. Mikor az egyiknél befejezték, következett a másik.

Az asztagot általában az udvarra rakták, olyan helyre, ahol könnyen meg lehetett kö-

⁴ SZÉKELY Ferenc 1999. 66.

zelíteni cséplőgéppel, és nem okozott gondot a költözködésnél. Akinek volt *színje*, ott színbe rakták, hogy ne ázzék a szalma, s a gabona csépléskor kerüljön egy helyre.

A hordást tehenekkel, ökrökkel vagy lovakkal végezték, s már hajnalban vagy korán reggel, 4–5 órakor hozzáfogtak, hogy a gabona ne *gazolódjék*. Délben, nagy melegben kifogtak, etettek, állatot itattak, pihentek, aludtak. A hordást a délutáni nagy meleg után folytatták, ügyelve arra, hogy estére, ha lehet, ne maradjon befejezetlenül az asztag. Bivalyfogatról nem beszélhetünk, mert a faluban nem volt bivaly; a '90-es években már traktort is igénybe vettek.

A szalmásgabona behordására leginkább a *hordószeke*ret használták, mely egyaránt megfelel egyenes, oldalas, féloldalas vagy *kaptató*s területen is. Évközben ezt használták a szalastakarmány hordására is, bár a gazdáknál látni lehet még egy közepes nagyságú *félvágású* szeke⁵ret is, mely könnyű, hegyi terük mozgatására készült.

A szalmásgabonák szállításakor igen fontos a *gyaka*⁵ használata, mely nem más, mint a szekér négy sarkába felállított négy darab hegyes végű cövek. Ezeket a 30–35 cm hosszú fadarabokat a sarokkévék lecsúszása, illetve az egész rakomány feldőlése ellen használják, s bár az állatok hirtelen megrándítása miatt történt már súlyos baleset (hasbaszúrás), némelyek ma is gyakát vernek a *csatlások* sarkába. Különösen fontos ez az ugarba vetett, gyomlált, gyommentes búza esetében, mely az oldalas helyen való szállításkor hamarabb lecsúszik.

A színbe berakott gabonát nem kellett befedni, de annál jobban vigyáztak, hogy az „ég alatt”, szabadon maradt asztagra kerüljön *kalap*, megfelelő fedés. Ilyenkor azt mondták: „Egy napra is úgy kell befedni, mint egy évre, hogy ne ázzék be.”

1949 augusztusa után, amikor a köztiszteletnek örvendő Sántha József kántortanítót az önkényuralom bérencei épp a szerűs cséplésre való rákényszerítés céljából végezték ki,⁶ a vadasdi szalmásgabona-termesztők ezután közös helyre, a falu keleti részében levő sportpálya területére hordták, ahonnan akkora *kótát* ve(he)ttek az állam megbízottjai, amekkorát akartak. Idős emberek mesélik, hogy volt olyan család is, akinél még a vetőmagrészt sem hagyták meg, a kicsévelt gabonát mind be kellett szolgáltatni az államnak.

A fenti cséplésforma 1962-ben szűnt meg teljesen, amikor a megalakuló közös gazdaság (kollektív) vezetői épp erre a helyre jelölték ki és építették fel a következő két évben a vadasdi téesz egyetlen állattartó istállóját. Akik később születtek, az arató-cséplőgépes, kombájnos világban, ez a magáncséplőgépes-asztagos látvány jó ideig teljesen ismeretlen volt.

5 SZÉKELY Ferenc 1994. 102.

6 „Nagy valószínűséggel (...) a szerűcséplés elleni uszítás vádja lehetett az, amiért a Securitate (...) Sántha [József] kivégzése mellett döntött. (...) A learatott szalmásgabonát ugyanis a határban kijelölt szerűkre kellett szállítani, ott kicsépelteni a cséplési ellenőr jelenlétében, és onnan fogatoszlopokban beszállítani az átvevő központokhoz a kötelező beszolgáltatás keretében kirótt kvótát.”

1. kép. Zabarátás 2019-ben '63-ban gyártott német géppel

1990 után, amikor a földek visszaigénylése és az új tulajdonformák visszaállítása napirendre került, egyre többen és többen kényszerültek szalmásgabona termesztésére kisebb-nagyobb magánparcellán. Visszakerült a régi kaszás-sarlós aratás, az igásállat-vontatású szalmásgabona-mozgatás, a falu szélére összerakott asztagok cséplése kiüregedett, nyugatról behozott arató-cséplőgépekkel. Ez a kép igen-igen hasonlított az erőltetett kollektivizálás előtti időkre, kivéve a hírhedt kótás rendszert. Soó Domokos (1929) jól emlékezett a sófalvi Csontha Endre és a nagyadorjáni Mihály Lajos cséplőgépre, melyeket két bivallyal húzattak egyik faluból a másikba. Ez volt a *zsákos gép*, amely ezen a vidéken 1925 körül terjedt el.⁷ A nevét onnan kapta, hogy a kicséplelt gabonát a gép szelektálva csorgatta a zsákokba, amit nyomban meg lehetett mérni mérlegen. Korábban, a *szórórosta* idejében, a pelyvától, szalmaszáraktól megtisztított gabonát vékával mérték meg.

Harmincévi kimaradás után, 1990-től errefelé mind többen és többen cséplettek régifajta, kis teljesítményű, de könnyen helyet változtató, kis udvarokra is beférő

⁷ NAGY Ödön 2002. 21.

cséplőgéppel. Ezek vontatása egyik faluból a másikba, egyik asztagtól a másikhoz már traktorral történt.⁸

1992-ben Vadasdon a csépelni való gabonát utcánként hordták össze. Eszerint volt egy kisebb asztagcsoport az *Alszezen*, egy a *Havadi* utcához tartozó sportpálya szélén s egy a *Felszezen*.

Ennek a szalmásgabonának a behordása augusztusban történt, a cséplésre viszont csak szeptemberben került sor. Míg az 50-es években *géplésért* (cséplésért) 7%-ot (azaz a lemért tiszta gabona mázsájából 7 kiló vámot) számítottak, addig 1992-ben 12–13%-ot vettek el, attól függően, hogy kévét, avagy ömlesztett, azaz kaszával levágott és boglyába feltakart kötetlen búzaszálakat „étettek” a gép tetején dolgozó személyek.

Csépléskor a gép mellé 14 emberre volt szükség, akik a következő munkabeosztásban dolgoztak: 2 kévehányó (az asztagról), 1 kévevágó, 2 etető (a sok por miatt óránként cserélték egymást), 1 polyvahúzó (gereblyével és villával), 3 szalmahúzó, 2 szakaszrakó, 2 zsákcsereelő és -hordó, 1 polyvaszakaszrakó.

2. kép. A kicséplelt gabona felzsákolása a mezőn (2002)

⁸ NAGY Ödön 2002. 21.

3. kép. Telik a zsák (2002)

Ezenkívül volt még egy *gépész*, aki a traktor és a cséplőgép jó működéséért, költözteséért, beállításáért, indításáért és megállításáért felelt. Ha a gép tulajdonosa nem értett a gépkezeléshez, akkor ezt a feladatot másra bízta. A méréssel-számítással, gabonaelszámolással és egyéb nyilvántartással általában családtagok, bizalmi személyek foglalkoztak, akik erre megfeleltek. A 14 ember fizetését, a két *etető személy* kivételével, a gabonáját cséplető gazda rendezte, akik vagy pénzért vagy gabonáért vagy segítségben végezték a munkát.

A főzést a ház asszonya végezte, aki legtöbb esetben otthon maradt, hogy a cséplésen részt vevő személyeknek ételt készítsen. A cséplés nehéz munka, ezért mindenki igyekezett jó étellel kirukkolni. Aki tehetett, kakast vagy tyúkot vágott, esetleg rizskása- vagy fokhagymás levest főzött, ügyelve arra, hogy legyen második fogás is. Ha a cséplés befejezésének ideje nem esett ebédidőre vagy uzsonnatájra, akkor egy-két pohár pálinkával vagy borral és kaláccsal kínálták a résztvevőket. Kis szünet következett, amikor a gép átköltözött a következő asztaghoz.

Mind hordáskor, mind csépléskor vigyáztak arra, hogy a gabonák ne vegyüljenek össze: búza közé ne kerüljön árpa, zab vagy fordítva. Külön ügyeltek erre a régi időkben is, amikor Vadasdon is természetették a sovány, gyengébb talajokat is jól kihasználó,

szalmájáért igen értékelt és keresett *alakort*⁹, mely hasonlít a búzához. Bár ma már nem termesztik (Bözödön és Kőrispatakon a szalmakalap-készítésnél elengedhetetlen), azért Vadasdon is ismerik a szólást: „Az alakor olyan, mint a cigány, nehezen lehet kiirtani.”

Györfi Kálmán a '90-es évek elején még jól emlékezett a 20. század eleji cséplési formákra, amikor a búza cséplését *cséphadaróval* (*cséppel*) és *lovass géppel* végezték. Amikor lovas géppel dolgoztak, a mag a polyvával vegyesen hullott a földre, ahonnan kosárral vagy vederral szedték fel *szórórostába*, hogy a polyva s a szemét különváljon a magtól. A szórórostát kézzel hajtották; a polyva hátul, a szem pedig elől jött ki.

A 19. század végén s az 1900-as évek elején a vadasdiak négy szórórostát vásároltak, melyeket *Kalmár-rostaként* ismertek. Ezek tulajdonosai a következők voltak: 1. Kovács József, Németi József, Bokor Lajos, Csizmadi Péter (ezt a rostát 1889-ben vásárolták 60 forintért, lásd *Függelék*); 2. id. Györfi János, Simon Sándor, Madaras Ferenc; 3. Páll Balázs; 4. Györfi Sándor. A búzán kívül a szórórostát használták még kendermag, napraforgó, árpa, zab, alakor és rozs tisztítására is.

SZÓLÁSOK, NÉPI MEGFIGYELÉSEK AZ ARATÁS ÉS GABONA TÁRGYKÖRÉBŐL

- Aki bőven vet, az bőven is arat.
- Aki nem vet, nem is arat.
- A vetés az enyém, az áldás az Istené.
- Ki szelet vet, vihart arat.
- Ki mint vet, úgy arat.
- Úgy szeretlek, mint galamb a búzát és gerlice a párját.
- Minden kupa lisztnek megvan a maga korpája.
- A legjobb (búza-) vetési idő Gál hete (október dereka).
- Holdfogytára nem szabad vetni.
- Vetéskor egy markot a szegényeknek, egyet pedig a madaraknak kell vetni.
- Ha a zabot augusztus 10-ig, Lőrinc napjáig nem aratják le, akkor azt mondják: „Letapossa Lőrinc lova.”
- Nincs olyan teli zsák, amelyikbe egy zabszem el ne férne.
- Aki *kétutason* vet, hitvány munkát végez.
- A lovat zabbal s a fehérnépet f.sszal nem lehet megijeszteni.
- A lótól a zabot s a korbácsot ne sajnáld.
- Ha van zab, nem kell ostor.
- Olcsóbb a korpánál.

⁹ PÉNTEK János 1981. 259.

- Ki hogy arat, úgy lesz kenyere.
- Mindenki magának arat.
- Amilyen a vetés, olyan az aratás.
- Ritka vetésnek szegény az aratása.
- Szamárnak ne adj zabot, úgysem lesz kocsiló.
- A búzát porba, a zabot pedig sárba kell vetni.

FÜGGELÉK

A búza a vadasdi díjlevelekben

(Kivonatok a Vadasdi egyházközségi és presbiteri gyűlések jegyzőkönyvéből)

1642. Proventus pastoris

„Minden ember ad tritic gel. 2. Aven. gel. 2. (...) Vékások egy véka búzát. Az melly férfiak s asszonyi állatok vonó marhájok nintsen s mégis kezek munkájok vagy fizetések által szántanak, adgyanak másfél kalongya búzát, egyet a Papnak s felet a Mesternek. (...) Az melly emberek tsépekkel keresik kenyereket, zabért adnak Prédikátornak Dénár 8.”¹⁰

1756.

„A Papnak fizetsége esztendőnként minden embertől, aki szánt s vet, két kalongya Búza és annyi Zab, a ki nem szánt egy véka Búza és egy véka Zab, akinek marhája van, ad egy szekér fát, akinek nincs, semmit. Az özvegyek két sing vásznat, a harangozásért egy kenyér vagy öt pénzt (...) A Mesternek egy kalongya Búzát és annyi Zabot, a vékások fél véka Búzát és fél véka Zabot. Az özvegyek egy sing vásznat.”

1883. augusztus 12.

„(...) Miszerint ez évben az őszi vetés nagyon gyenge, a szalmás kepe helyett adjanak szemesbúza kepét, s ha az eklézsia úgy kíván fizetni, a szalmás kepe helyett a vékás kepe fizetéssel, mind búza, mind zab kepeben – mégpedig a papnak minden 12 kalongyán felül természetű adni köteles 2 véka búzát, 2 véka zabot a 16 kupás vékával, egy bizonyos kitűzött napon, a tanítónak ennek fele részit azaz 1 véka búzát s 1 véka zabot.”

10 SZÉKELY Ferenc 2000. 5.

Határozat

„Az Eklézsia gyűlése a szalmás kepe helyett a vékás kepe fizetést elfogadja jelen pap és tanító életében, s ha a leendő utókor is így megkívánnak elégedni ezen kepefizetés végleges fenn maradására magát kötelezi.”

1905. december 10.

Kántortanítói díjlevél. „Melynél fogva a vadasdi ev. ref. egyház tagjai a régi szalmás kepet és vékások béreit (...) pénzértékre fordította (...) Ha valamely személynek 12 kalongya búzán felül terem a saját földjében, 2 korona 20 fillért fizet.”

1930. augusztus 10.

„Minden református vallású családfő, akinek 20 kalongya búzája vagy ennél több terem, köteles a lelkésznek 2 kalongya búzát és 2 kalongya zabot fizetni. A vegyes vallásúak, özvegyek ennek felét. Ez kitesz 100–100 kalongya búzát és zabot, amely évenként a bér megállapítás szerint változik.

Akinek 20 kalongya búzája nem terem, köteles 2 véka szemes kukoricát fizetni (20 liter). Vegyes vallásúak, özvegyek ennek felét. Ez kitesz 140–150 véka kukoricát évenként.”

1941. május 18.

„Presbitérium kimondja, hogy a cigány családok az egyháznak évenként 1 napi közmunkával, lelkésznek és tanítónak évenként 1 véka kukorica árát pénzben tartoznak megfizetni.”

1942. augusztus 16.

„Minden olyan gazdának, akinek 20 kal. búzája terem, az fizet 2 véka búzát (20 l.) és 2 véka zabot, a többi egyháztagok a régi beosztás szerint 2 véka szemes török-búzát fizetnek (...) Közmunkát, mivel az eddig is rendszertelen volt, nem végeznek.”

1960. augusztus 28.

„Elnök ismerteti a rendelkezést, miszerint a lelkész sem pénzben, sem természetben nem kap semmit a hívektől közvetlenül, és hogy a törvényesen megállapított fizetés kizárólag költségvetésből történik.”

EGGYESSÉG

Mely által alol írtak ezennel meg egyezünk abban, hogy egy szórórostát veszünk hatvan forintal hat személyekül, oly formán, hogy a míg ezen rosta fenn áll, jelen vásárlók elhalnának is, lehető utódaik szabadon használhassák a míg élnek, és addig gyermekeik jogosan használhassák, netalán a rostába valami vásás történne, hogy reparáció megkívántatnék, hat egyenlő részen kötelesek a rosthöz megkívántató részt fizetni, valamint a rosta alá egy kis szekeret állítani és kenyőcsért is. Bármelyik társak kezelése alatt a rostába vigyázatlanság alatt kár történék saját költségén kijavítatni [kötelesek].

Senkinek a rostát adni haszonbérbe nem leszen szabad, a társaság híre nélkül egy forint büntetés terhe alatt, mely büntetést a társaság többi tagjai osztanak fel, végre hajtást a községi bíró fogja tenni.

A rosta felügyelést Kovács Josef 1890 év Január 1 ig elfogadta, kötelesek lesznek a társtagok, mikor a szórást végzik haza vinni, számba adni.

Kötelesek a társtagok a rájok eső tíz forint összeget igazgató Kovács Josefnek át adni, nyugta mellett és eljárási költségbe 1 forint[ot].

A társaság tagjai között lehető módosítások eszközölhetők lesznek.

Vadasd 1889 Január 2ben

Kovács Josef [s. k.]

Németi Josef [s. k.]

Bokor Lajos [s. k.]

Csizmadi Péter [s. k.]

Adatközlők

Biró Sándor (1927)

Györfi Kálmán (1913)

Kovács Gyula (1908)

Id. Kutasi Dezső (1914)

Kutasi László (1950)

Soó Domokos (1929)

Szilágyi János (1921)

Irodalom

LÁSZLÓ Márton

2013 Sántha József vadasdi kántortanító meggyilkolása – Vadasd, 1949. augusztus 7. A kommunizmus fogságában. *Maros megyei kulák-gyilkosságok*. 1. évf. 5. sz. (2013. augusztus) 2–9.

NAGY Ödön

2002 Földművelés. In: Gegesi László János – Nagy Ödön – Székely Ferenc: *Népi gazdálkodás Havadon*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 11–26.

PÉNTEK János

1981 Az alakor (*Triticum monococcum* L.) Erdélyben. *Ethnografia* XCII. 2–3. 259–277.

SZÉKELY Ferenc

1983 Vadriasztás a marosszéki Vadasdon. In: dr. Kós Károly–dr. Faragó József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok*, 1983. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 43–54.

1994 A fa hasznosítása Vadasdon. In: Keszeg Vilmos–Salat Zakariás Erzsébet (szerk.): *A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 2*. KJNT, Kolozsvár, 100–121.

1999 *Jeles napok, ünnepek, szokások Vadasdon*. Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely

2000 *Vadasdi krónika*. Magánkiadás, Vadasd

SZŐLŐHEGYEK, SZÜRETEK, BOROK ÉS BÁLOK

Erdélyben kevés az a vidék, helység, ahol az adott természeti feltételek mellett ne foglalkoznának gyümölcs- és szőlőtermesztéssel, borkészítéssel, pálinkafőzéssel és italforgalmazással.

A Kis- és Nagy-Küküllő völgye, az Aranyos, Maros, Szamosok, Körösök mente, a Szilágyság és a Bánát jelentős szőlőtermő vidékek közé sorolhatók; boraik neve és híre már a korábbi évszázadokban túllépte az országhatárt.

Dolgozatom Vadasd szőlődombjait, szüreti szokásait, borászatát, az ide kapcsolódó paraszti eszköztárát, szólásait és hiedelemvilágát szándékszik bemutatni, a teljesség igénye nélkül. Vadasd erdőben, fában gazdag falu, vízrajzi adottságai megfelelők, ám ezzel szemben időjárása zordabb, hidegebb, talaja szegényebb, kötött, az év napos óráinak száma pedig jóval kevesebb a síkvidékeken észlelt adatoknál. Bár nem tartozik a romániai történeti szőlő- és borvidékek közé, lakói kedvelik a szőlőtermesztést, melynek múltja, sőt hagyománya van.

Forrásanyagként a fiatalabb és idősebb szőlősgazdák szóbeli közléseit, több évtizedes tapasztalatait, egyéni véleményét és meglátásait, újíto igyekezetét, sajátos munkamódszerét igyekeztem lejegyezni, de érdekeltek ezenkívül a családi iratok, alkalmi följegyzések, munkaszerződések, bér- és adóslevelek, év végi beszámolók, egyházi protokollumok, vagyonskimutatások, pereskedő okiratok, egyszóval bármi, ami kapcsolatos a szőlővel és a borral.

Adatközlőim szőlészek, vincellérek, gabonatermesztők, kertészkedők, gyümölcsstermesztők, növényvédők, erdészek közül kerültek ki, de épp úgy odafigyeltem, ha gépkezelők, állattartók, kereskedők, fuvarozók, szállítók, kádárok emlékeztek régmúlt időkre, illetve jelenlegi állapotokról nyilatkoztak.

RÉGEBBI ÉS ÚJABB SZŐLŐSKERTEK

Vadasdon a 20. század elejéig, a filoxéra okozta pusztítások előtti időkhöz négy nagyobb szőlőtermő helyről beszélhetünk. Ezekről Kovács János nyugalmazott lelképásztor *Adatok a vadasdi református egyházközség történetéhez* című kéziratában¹ a következőket írja: „A falu szőlői: Bozod, magasan fekvő, napos, jó szőlőtermő oldal. Valamikor gazdag, vidám, hangulatos szüretek színhelye. Nyáros ugyancsak kiváló bortermő szőlős oldal (...) Vigyorgó ma már pusztulóban a falu felett, de már ez sem vigyorog. Valamikor nagy szőlőterület volt a Hosszúváj oldalán, a filoxéra megjelenése előtt. Itt is zenés szüretek voltak. A filoxéra pusztítása után főleg Bozodban, a Nyáros és Vigyorgó oldalain voltak szépen gondozott szőlőskertek.”

¹ KOVÁCS János 1983.

1. kép. A szőlőmunka igazi családi vállalkozás (2000)

Kisbaczoni Benkő Károly *Marosszék ismertetése* című könyvében Vadasd szőlőjét, egyéb adatok felsorolása mellett, 17 hold 701 négyszögöltre becsüli. „Szőlőikről Bozod és Vigyorgó, É-ről Nyáros, közepes bort adnak.”² Néhány évvel később Orbán Balázs *A Székelyföld leírásában* már 40 holdat említ,³ ami jelentős ugrásnak számít. Jó száz évvel később, 1980-ban a Havad Községi Néptanács (ma Polgármesteri Hivatal) nyilvántartása szerint Vadasd határából mindössze 17,16 hektárt tesz ki a szőlő, ami kb. 30 katasztrális holdnak felel meg.

1962 után, a kollektívek megalakulását követő években, Vadasdon is elkezdődtek az új telepítések, a hagyományos és új fajták behozatala és terjesztése. Ekkor ültették be a **Bozod oldala** nevű hegy nyugati részét, amely kb. 8 holdas terület – jelentős pénzt és munkaerőt emésztve fel. Sajnos az egyre növekvő munkaerő-vándorlás, városra költözés, szakemberhiány, kis pénzügyi fedezet, a gazdasági felszereltség hiánya s nem utolsósorban a dúvadak gyors elszaporodása hamar érdektelenné tette a vadasdiak kezdeti igyekezetét. Mindössze néhány év kellett, s a szakszerűen betelepített terület hamar átvedlett

2 BENKŐ Károly 1868–69. 247.

3 ORBÁN Balázs 1870. 31.

bozótos-bokros, juhok járta *prücsöklegelővé*. Hasonló sors várt a '70-es években a hegy déli részén lévő, javarészt kiöregedett, de még mindig termőképes magánszőlősökre is. Sem a termést, sem a tőkék épségét nem tudták megvédeni a vaddisznók és a medvék támadásától. Itteni volt szőlősgazdák közül megemlítem Györfi Kálmán, Csíki József, Török József, Györfi Gyula, Györfi János, Györfi Károly, Madaras Sándor, Györfi Sándor, Török Károly, Páll Balázs, Kutasi Samu, Madaras Ferenc, Kovács Gizella, Bodoni János, Csizmadi Kálmán, Simon Kálmán, Szilágyi Lídia, Garda Endre és Sántha József kántortanító nevét. Jelenben itt-ott kihajtott, kecskék, juhok által „visszanyesett” vadszőlőhajtások, teraszos-lépcsős területek jelzik, hogy nem is olyan rég virágzó szőlőtelepítvény volt *Bozodban*.

Nyáros a falu északi részében fekszik, az 1963–64-ben telepített állami gyümölcsös farm szomszédságában. Délnyugatról a *Farkasakasztó* temetővel határos, délen pedig a *Nyáros* pataka folydogál kiapadhatatlanul. Nevét kitűnő déli fekvéséről kaphatta, hisz kora reggeltől késő estig süti a nap, ami igen előnyös szőlőtermesztés szempontjából. Agyagos-homokos, javarészt kis termékenységű talaját a szőlő és a gyümölcs értékesíti legjobban. Egykori itteni szőlősgazdák: Bodoni Sándor, Németi Gergely, Györfi Dénes

2. kép. Telik a kád a Nyáros hegyoldalban

tanító, Kádár József, Györfi Károly, Simon Sándor, Németi Mihály, Györfi Zsigmond, Györfi Izsák, Páll Balázs, Molnár László, Simon Mihály, Páll András, Biró Sándor, Györfi Lajosné, Madaras Ágnes, Simon Péter, Máthé Mózes, Madaras Ferenc, Török Károly, Garda Endre és Györfi István. 1993-ban Soó Domokos, Soó Albert és Biró László családja járt szőlőművelésre, ősszel közös őrzésre, megegyezés szerint, felváltva, egészen a szüretig.

Az erdők közelsége, valamint a bokrok, ún. *bungorok* jelenléte miatt igen gyakori a vadak, főleg a medvék és vaddisznók éjjeli támadása.

Vigyorgó a Havad felé vezető műutat „strázsáló” domb déli fekvésű és lejtésű teteje, mely állandó napfürdésnek, „vigyorgásnak” van kitéve. Az 1980-as évek elején még dolgozták a szőlősöket, de az 50%-os részes művelés, a több hetes őszi őrzés, munkaerő-kiöregedés biztos pusztulásra ítélte. A '90-es években már kevesen jártak ki a Vigyorgóba szőlőt művelni (Csiszér Albert, Madaras Mihály, Csizmadi Gyula, Csizmadia János, Kutasi Dezső). Ki *pityókával*, azaz krumplival, ki kapásnövényekkel, főleg kukoricával és káposztával foglalta el a tulajdonjogba visszakapott puszt területet. A második világháború táján Csizmadi Sándor, Kovács Katalin, Madaras Mihály, Csizmadia Kálmán, Németi István, Sántha József kántortanító és Györfi János voltak az egykori szőlősgazdák. Egyébként Györfi Jánost *szőlőkirálynak* is nevezték; állítólag ő volt a falu legjobb szőlőszakértője, *ótója (forrasztója)*, aki évente 30 000 oltást végzett *ottonél muskotály, csabagyöngye, rizling, piros és fehér csaszla, királyleánka, muskotály, nájburger, leánka, kékfrankos* fajtákból.

Hosszúváj Vadasd és Erdőszentgyörgy között fekszik, a falutól távol, teljesen külön határ részben, amelyet nem a vadak s a közöny, hanem a 19. század végén pusztító filoxéra tett szőlőtermesztésre alkalmatlanná. Ez az egyetlen szőlőhegy, ahol a kipusztult szőlőtőkét nem helyettesítették amerikai alanyra oltott európai nemes fajtákkal – bár próbálkoztak direkttermő fajták ültetésével. Ma juhnyájak és tehéncsordák legelésznek errefelé, visszaállítását már csak a kétharmados többségű erdőhatárok sem tennék lehetővé.

Kisebb-nagyobb táblát Kutasi Béla, Simon Károly, Györfi Péter, Madaras Gyula és Csizmadi Sándor művelt.

Gorzsádban a '30-as évek végén kezdték a telepítést; elsőként a székelyberei születésű, 1916-ban áttelepült Soó Ferenc, majd később Madaras Sándor, Madaras Dénes, Orbán Lajos, Soó Károly és Páll László *ligolézott* és ültetett be egy-egy darabot a helyi téesz alakulásáig (1962). Ezek a szőlőterületek – kevés kivétellel – a '90-es évek közepén is fungáltak, mi több, az 1990–91-ben visszaszolgáltatott, birtokba helyezett közeli szántóterületekkel együtt meg voltak művelve, nem fenyegette a pusztán maradás veszélye.

A fentebb említett nagyobb és terjedelmesebb szőlősökön kívül voltak ún. *kisebb darabok* is a határ különböző részein. Ezek közé sorolandó a **Benőcsfarka**, mely az Alszeg utcából északra kifutó kertek és a régi cigánytemető közti területet foglalja magában, jelenleg

három szőlősgazda (Csiszér Albert, Madaras Csaba és Madaras Gyula) művel itt területet. Régebben itt szüretelt még Madaras Ferenc és Madaras Sándor is. Kisebb-nagyobb szőlőterülete volt még **Kecskésben** Györfi Kálmánnak (fél hold), **Hírédben** Bodoni Jánosnak, **Harmadvölgyben** Biró Sándornak, Madaras Károlynak és Csizmadi Gyulának. A két utolsó dűlőben, a kollektivizálást követő esztendőkből, nagyobb kiterjedésű almást és meggyest telepítettek az Ákosfalvi Állami Mezőgazdasági Vállalat keretén belül. 1992-ben ugyanez a vállalat – mely időközben részvénytársasággá alakult – három és fél hold borszőlőt ültetett a kiöregedett és elszáradt gyümölcsfák helyébe. A kései „igyekezet” azonban nem járt sikerrel: pénz hiányában elmaradt a szakszerű művelés, 2000-ben pedig a teljes gyümölcsös visszakerült magántulajdonba, az egykori földtulajdonosok kezébe, végleg pontot téve a 40 éves kisajátítására.

A mezőgazdasági termelészövetkezetek megalakulása után Vadasdon igen-igen elterjedtek az udvaron, kertben, ház mellett létrehozott *nova-* és *direktermő* ültetvények, melyek bő termőképességük, igénytelenségük, védettségük és kellemes környezethatásuk folytán hamar teret hódítottak. Ma már alig van *életszer*, család, ahol ne találkoznánk ház oldalára felfuttatott vagy udvarok fölé kifeszített *lúgassal*: *lúgas szőlővel*. Külön faállványokat, hegesztett vasszerkezetet is készítettek e célból. Ezeket huzalokból, vascsövekből vagy keményfából (akác, cserefa) készítik, hogy akár egy *embernyomot* is kibírjanak. Úgy is mondhatnánk, hogy ez a paraszti szőlőművelés intenzív formája, amikor virágágyásnyi kis helyről egész évi borszükségletet, sőt még eladásra való mennyiséget is elő lehet állítani. Itt jegyzem meg, hogy Vadasdon a '90-es években sok idős és özvegyasszony pénzelt *nova borból*, illetve *novára* készített másodborból, ún. *fickóborból*, amelynek ára egyre gyakrabban ível felfelé.

A ház körüli szőlőtermesztés elterjedése és meghonosodása egész sor közösségi szervezethez és szokáshoz kapcsolódik, mint például a szőlőpásztorok árlejtéssel való fogadását, őrzési terminusok megállapítását, szőlőhegyi rendek, regulák, tilalmak és kötelezettségek írásba foglalását és betartását.⁴

ZENÉS SZÜRETEK, ÉTELEK, ITALOK

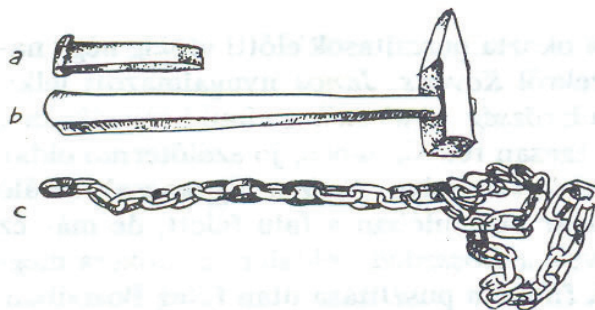
„A magyar embernek falun hat ünnepe van egy évben: karácsony, húsvét, pünkösöd, cséplés, szüret és a disznóvágás” – mondta Soó Domokos (1929). A szüret tehát nemcsak munka, egyben ünnep is.

⁴ István napjától (augusztus 20.) október 20-ig az őrzés ideje alatt hetente csak két alkalommal (szombaton és kedden) lehetett szőlőbe menni, barackot, szilvát, birsalmát, esetleg szőlőt szedni. Aki be akart menni, annak a szőlőterülettől nem messzire felszúrt csóvánál kellett megállnia, pásztor után kiáltania, s csak az ő tudtával és kíséretével volt szabad ott járni. Éjjel, sötétben, esőzéskor s a hét „más napjain” tilos volt a bejárási.

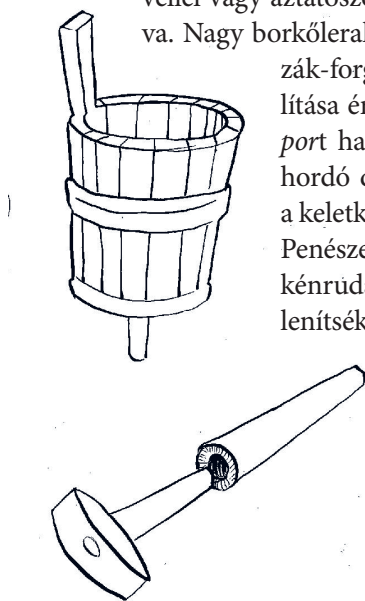
A bor *élete*, a szüretre való készülődés már jóval azelőtt elkezdődik az edények előkészítésével, kitisztításával, a pincék meszelésével és fertőtlenítésével, ételek, italok előkészítésével, segítségek hívásával.

A tavalyi bor kifogyása után, mely történhet tél végén vagy nyár elején, gazdánként változóan, a kiürült hordókat hideg vízzel, mosóporral többször kiöblítik, majd száraz, árnyékos helyre (csűrbe, fásszínbe) vagy pincébe, a régi helyére gurítják. Itt maradnak a szüret előtti hétig, amikor az abroncsok meghúzása, megszorítása után 1–2 napra az udvaron lévő kutak mellett hagyják hideg vízzel feltöltve, *degedés* céljából. A pincébe való betevés előtt forralt meleg vízzel, diófale-

véllel vagy áztatószóddal mossák ki, többszöri tiszta vizes öblítést alkalmazva. Nagy borkőlerakódás esetében a hordóba vasláncot engednek le, ezt ráz-zák-forgatják néhány percig, az idegen lerakódás, szenny eltávolítása érdekében. Kénezésre üzletben vásárolt *kénrudat* vagy *kénport* használnak, amelyet meggyújtva az *ászokra* visszahelyezett hordó dugóján eresztenek le. A dugót óvatosan visszaütik, hogy a keletkezett kén-dioxid ne illanjon el egyből, s ölje meg a penészt. Penészes pincék esetében, ha kimarad a szokásos évi meszelés, egy kénrudat meg szoktak gyújtani a pincehelyiségben is, hogy fertőtlenítsék a kórokozó gombáktól.

1. rajz. Az abroncsok meghúzására és a hordó tisztálására használt szerszámok: a) véső, b) kalapács, c) láncdarab

2. rajz. Liú és csap

Szüretre való készülődésnek számít még a sajtolókadak, csebrek, üvegkorsók, szőlőprés, morzsoló, tölcserék, *liú* (2. rajz) vedrek, mustszűrők, nejlonzsákok elővétele és tisztára mosása. Ezenkívül a háziasszonynak gondja kell legyen a kenyérsütésre, ételek előkészítésére, a köményes pálinka készítésére. A gazda idejében szól a rokonoknak, komáknak, segítségeknek, hogy vegyenek részt a szüreten, ne ígérekzenek máshová.

Vadasdon régebb, a közösen fogadott szőlőpásztorok idején, a szüret kezdete – érestől, időjárástól függetlenül

– október 16-a, Gál napja volt, ezen a napon mindenkinek ki kellett vonulnia szőlősebé, hogy megkezdje a szüretelést. 1962 és 1990 között, a mezőgazdasági termelészövetkezet működése idején egy 3-4 tagú *bizottság* döntött efelől.

3. kép. Szüret a háztáji lugasban (2019). 2000 után Vadasdon nem léteznek határbeli szőlőparcellák

A bizottság néhány nappal a szüret előtt lejárta a szőlősöket, számba vette a termést, a vadkárt, s határozatot hozott a kötelező beadandó mennyiségről. Ez a termés 50%-át jelentette. Egy 800 kilós termés esetén például, amit előszámításokból *hoztak ki*, a gazdának 400-at be kellett szállítania a téesz raktárába vagy a helyi farm tárolóhelyiségébe.⁵ Mára már ez az „osztzkodási forma” teljesen kimaradt; a 18/1991-es földtörvény alapján ki-ki saját földjének ura, termése felett szabadon rendelkezhetik, a szüretelés idejét közösségi és konvencionális feltételek nélkül, saját maga állapítja meg.

⁵ A kommunizmus idején a szőlősgazdákat mindig árgus szemekkel figyelték a fináncok, akik vagy elvették a megengedett borfelesleget, vagy külön adót róttak ki a nagyobb mennyiséget tároló lakosra. Ezért, akinek több bora volt, nem a pincében tartotta, ahol általában ellenőrizték, hanem az udvaron összerakott kórérakásban, csűrben, a széna alatt. Mesélik, hogy S. D. olyan 3–4 éves lehetett a '70-es évek elején, amikor egy helybéli lakos megkérdezte tőle: apád hol tartja a bort? Erre ő hátrament a csűr mögé, s egy darab répát levett a répacsomó tetejéről. Ott volt a hordó dugójának a helye...

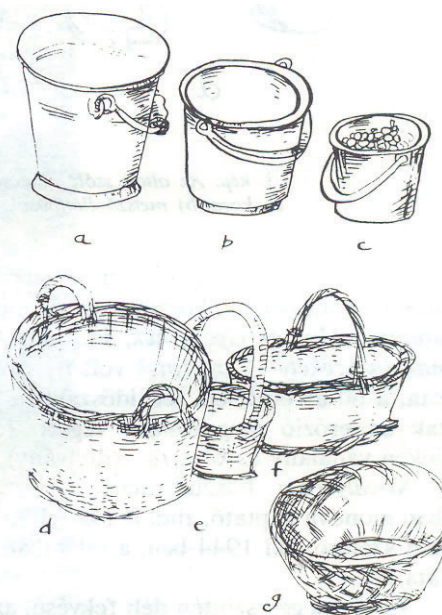
Ha tehát régebb nem számított, milyen napra esik október 16-a, ma a szüreteket az október 16. körüli péntekre, szombatra vagy vasárnapra tervezik, amikor könnyebben lehet segítséget kapni, elszármazottakat, rokonokat hazahívni. Ilyenkor a gyerekek, az iskolások, az idősek is otthon tartózkodnak, minden segítség jól fog.⁶

A szüretre való *kivonulás* vedrekkel és fűzfa kosarakkal reggel 8–9 óra között, a napi időjárástól (ködfelszállástól) függően történt, gyalog vagy szekérrel. A szekér régebb kádakkal és csebrekkel volt megrakva, ma szedőedényeket, élelmet, műanyag fóliát, nejlonzsákokat, meleg ruhát és gyerekeket szállít. A faedények tehát átváltódtak műanyag zsákokra és fóliákra; ez utóbbi, a szekér derekába leterítve, lehetőséget ad a leszedett szőlő ömlesztett módon történő szállítására. Mikor a szekér megtelt, a szőlőt hazavitték, és a csűrben, szőlőmorzsolón leőrölték. Amíg a szekér visszaérkezett, a szüretelők műanyag zsákokba öntötték a leszedett mennyiséget – végül ez is a szekér derekába kerül.

Régebb a szőlőt füles kosárba szedték, amit átöntöttek a *rőc*be, azzal vitték a szekérrre tett kádakba, ahol galagonyafából készült háromágú *butykóval* dűrückölték, hogy több férjen belé. Ezzel még a morzsolást is elősegítették, hisz egy évszázaddal ezelőtt Vadasdon teljesen ismeretlen volt a vashengerű morzsoló. A *rőc* nem más, mint a *puttony* (Vadasdon ezt az elnevezést használják). Csebreket, kádakat forgalmazó kádárok és edénykereskedők hozták, s árulták pénzért vagy gabonáért *cserébe*. Jó s olcsó edényeket Torda és Libánfalva vidékéről hoztak.⁷

6 1907. október 6. „Tanító a. fia [Kovács Győző] kéri az iskolaszék tagjait, hogy a szüreti vakációt most, törökbúza szedéskor adja ki, mert a gyermekek annyira le vannak foglalva, hogy hiányosan járnak fel. Az iskolaszék elfogadja tanító a. fiának tanácsát és a szüreti vakáció helyett takarodását ad, amely kezdődik október 7-én és végződik 13-án.” Forrás: Egyházközségi Levéltár.

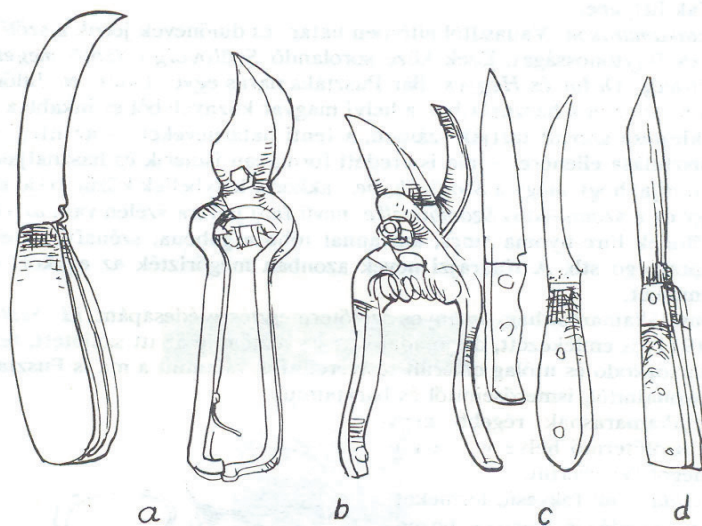
7 Lásd még KÖS Károly 1979. 16.

3. rajz. Szüretelőedények: a) zománcozott vizesveder, b) műanyag veder, c) gyerekek által használt 5 literes műanyag veder, d) kétfülű törökbúzaszedő kosár, e) és f) fűzfából készült füles kosarak, g) téli-re való álló szőlő szedésére használt, hámozott vesszőből készült, fül nélküli kosár

A szőlő szedése nem *pázmánként*, hanem soronként történik: ki-ki „vesz” egy-egy sort, majd az első fürt megragadásakor azt mondja: „Én istenem, segíts meg!”, vagy: „Én istenem, adj jó időt, hogy tudnánk ma befejezni!”. A nyár folyamán, éréskor, a megvékonyodott bogyóhéjú gerezdeket nejlonvederbe vagy egyfüles, könnyű kézikosárba szedik, nemes szőlő esetében bicskát, *kacort*, kést (4. rajz) vagy más vágóeszközt használva.⁸ A gazda, a jobb haladás és hangulatkeltés reményében, időnként sorról sorra jár, s főleg a férfiakat borral vagy pálinkával kínálja. Ezáltal hamar „hangosodik” a térség, sőt közös viccelődésbe, adomázásba, csipkelődésbe, éneklésbe is belekezdnek. Ilyenkor a „falu baját” is „megosszák”, nem illik morcosnak lenni.

Régebb Vadasdón zenés-táncos szüretek voltak, az idősebbek-középkorúak még jól emlékeznek azokra az időkre, amikor Erdőszentgyörgyről átjött cigánymuzsikusok húzták a hallgatókat és a talpalávalót. Györfi Kálmán (1913) szerint Nyárosnak régebb három fő közlekedőútja (ún. *tagút*) volt, ami jó megközelítést biztosított a szőlőhegy bármelyik részébe. A zenészek, akik csak délutánra voltak „kirendelve”, megálltak egy-egy *útban*, s addig muzsikáltak, mígnem énekre, mulatozásra, táncra került a sor. „Úgy is vót – emlékezik Györfi –, hogy két rossz vénasszony, akire még öt banit se adott az ember, összefogóztak, táncoltak, csujogtattak, örömeükben sírtak, rikótoztak, akkor már nem

4. rajz. Az oltott szőlő szedésénél használt vágószerszámok: a) kacor, b) metszőollótípusok, c) kések, d) csontnyelű bicska

⁸ CSOMA Zsigmond 1983. 56.

dógoztunk, estefelé vót, mentünk haza. A primásnak adtunk pénzt, ő elosztotta maguk közt, s egy-egy veder szőlőt. Az asszonyok megkínálták kaláccsal, tésztával, itallal. Jó vót, most má nem jönnek, azok nem is élnek.”

4. kép. Ebédszünet. Szüretelés a Nyárosban (1989)

Jó szőlőtermő esztendőben a szüretnek akár egy hétig is eltartottak, s ezek a zenészek szőlőről szőlőre jártak, s bár ők nem termesztették, ilyenkor nekik is kikerült a bornak való.

Szedés közben, ha szép, egészséges, érett fürtöket találtak, külön helyre tették, hogy legyen télire csemegének. De előfordult, hogy a ház asszonya már a szedés kezdetén átjárta a sorokat, hogy a legszebbjéből ő maga tegyen félre. A legjobb álló szőlő az *izabella*, *fehér nova*, *regáti fajta*, *hárslevelű*, *neuburger* – a gyerekek, unokák karácsony esti kedvenc ajándéka.

A szőlőt sohasem szedték fajtánként, hanem színezetük (fehér, fekete) szerint, bár akadtak szőlősgazdák, akik próbaként egyik vagy másik fajtát (pl. a *piros delaware*-t) külön préselték ki, lám, milyen bora van, erős-e, gyenge-e, mennyi a letisztulási ideje, színe stb.? Vadasdon egyetlenegy gazdáról (Soó Imre) tudunk, aki a fehér szőlőt külön szedte, s külön is préselte.

Délben, ebédidő tájt került sor a falatozásra, a szabadban elfogyasztott ebédre, mely általában *száraz* élelemből és sült szalonnából állt. A háziasszony, ha tehette, ilyenkor friss házi kenyeret csomagolt sajttal, ordával, sonkával, szalámmal, zsírba eltett házi kolbásszal, disznókarajjal és zakuszkával; paprikát, paradicsomot, hagymát, mustárt téve mellé. Pálin-

kából akár 2–3-félét is tettek: erős fehéret (*szilvóriumot*), vegyes gyümölcsből főzött kisüstit vagy pergelt cukorral barnított házi köményest – utóbbit inkább fehérnépek részére.

A bor elengedhetetlen ital a vadasdi szüretelők körében, s ha év közben elfogy, „nem éri meg a szüretet” (a ház asszonyának nem sikerült valamennyit félretennie erre az alkalomra), akkor viszonylag drágán kellett megvásárolnia literét házaktól vagy üzletben.

Az 1990-es években igen elterjedt a szüreti szalonnasütés: a délebed egyik fő attrakciója. 50–80 centi hosszú, kihegyezett pálcákra, *nyársra katonákra* vágott szalonnadarabokat tűznek, melyek a rőzséből készült szabad láng fölött ízletesre pirulnak. Ezt szeletekre vágott, a lecsepegő forró zsírral beitatott kenyérral fogyasztják. A tűzrakás, annak időnkénti élesztése a hűvös-nyirkos októberi idő miatt különben is indokolt: ilyenkor már *foga van a hidegnek*. Akik a ház körüli kertben vagy valahol a közelben szüretelnek, általában meleg étellel, birka- vagy báránygulyással kínálják a szüretelőket.

Este, hazatéréskor az úton járókat, terhes asszonyokat, kapuban ácsorgókat, főleg gyerekeket vagy nem szőlős gazdákat megkínálják: vegyenek *kóstolót*. Ugyanezt teszik barackszüretkor is. Otthon, a már korábban hazatért háziasszony főtt étellel, krumplipürével, szárnyashússal, sült kolbásszal s egyéb jó étellel várja a hazatérő szüretelőket. Ha nem végeztek, másnap kezdődik minden előről.

Régebben a szüret befejezésekor a szőlőpásztornak egy-egy veder szőlőt adtak.⁹

A szüret végeztével hazakerülnek a *kajibába*, alkalmi szőlőbeli tákolmányokba kihordott bundák, lópokrócok, rongyszőnyegek, vásott kabátok, fej alá valók, kijárolámpa, ütő-, vágó- és szűrőszerszámok, zajt keltő vasdarabok, amelyeket az őrzés ideje alatt vadriasztásra s a vadak elleni önvédelemre használtak. Ezeket otthon szokták eltenni, hogy a következő esztendőben vagy már a tavaszi kukoricavetés őrzésekor legyen honnan elővenni.

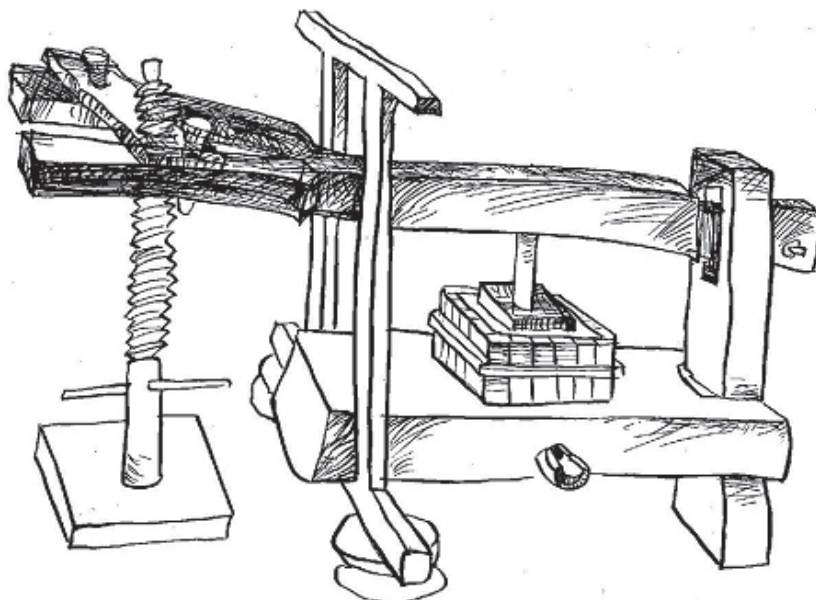
Szüret végén, más tájaktól eltérően, a következő évi jó termés befolyásolása érdekében semmilyen munkát sem végeztek el, ellenben, ha jó termést szedtek, azt mondják: „Na csak ilyent adjon az Isten jövőre is!” Ha pedig gyenge volt a termés: „A Jóisten adja, hogy jövőre több legyen!” Az öregek sapkát (kalapot) emelnek, s azt mondják: „Na, legyen hála a drága Jóistennek, hogy meglett!”

A napközben leszüretelt és hazaszállított szőlőt még azon éjjel vagy másnap morzsolóba vagy *darálóba* teszik, leőrlik, majd átmerik az előre felállított gyári készítésű *vasprésbe*, a must kiszorítása, kiszajtolása végett. Innen a vederbe lecsurgó *mustot* egyenesen hordóba töltik, *liú*, nejlontölcsér, csupor, szűrő vagy géz segítségével. Az édeskés, finom must igen

⁹ Györfi Kálmán (1913) szerint volt olyan pásztor is, nevezetesen Molnár János, aki már őrzés közben „gondoskodott” magáról, s az elcsent oltottszőlő-gerezdéket cérnával megkötve, saját szőlőjében aggatta novatók. Szüretkor, amikor a segítségek az ő szőlőjét szedték, s észrevették a turpisságot, megkérdezték: „Hogy lehet, hogy novatók oltott szőlőt teremtek?” Erre azt felelte: „Hallgass! Amit adott az Isten, azt szedjed!”

kedvelt a gyerekek körében, de előszeretettel fogyasztják a felnőttek is. Aki télire is gondoskodik, az most tesz félre 5–10 litert, lefőzi és jól ledugaszolva üvegekben tárolja. Ezzel a módszerrel nem *fő ki*, megmarad must formában.

Régebb, amikor mind a fa-, mind a vashengerű *morzsolók* (szőlőzúzó felszerelés) ismeretlenek voltak Vadasdon, a szőlőt ritka szövésű *kender-* vagy *csihánzsák*okba tették, egyszerre 1–2 vékányit, és tisztára mosott, meztlábbal taposták a szőlőszemeket, cseberben vagy kádban, hogy szűrés után hordóba kerüljön a lé. Az 50 éven felüliek még elevenen emlékeznek erre a módszerre, hisz ők még gyakorolták is. Ezenkívül kis mennyiségek esetében használták a *ruhadörgölőt* is, amelyen szintén jól *összeroppant* a szőlőbogyó. A ma elterjedt, vasesztergályosokkal, lakatosokkal készített szőlőpréseket az ún. *súlyprések* előzték meg. Ezekből Vadasdon három volt, utcánként egy-egy: Györfi Jánosnál, Györfi Mihálynál (ács volt, ő készítette saját magának) és id. Györfi Jánosnál, ahol éjjel-nappal folyt a préselés. Egyszerre 25 *viderrel* tettek belé, kipréselték, anélkül, hogy ezért valaki is fizetett volna, esetleg egy *köszönömmel* tartozott (Györfi Kálmánné Garda Vilma, 1918). Ezeknek a házról házra történő szállítását, mozgatását robusztus nagyságuk, építési megoldásuk gátolta (5. rajz). A hely, ahol fel voltak állítva, fedett volt, hogy esőben is lehessen dolgozni. A Györfi Mihály udvarán (Vadasd, 18. szám) felállított *orsós prést* 1968-ban bontották le.

5. rajz. Orsós szőlőprés

A súlyprések után jelentek meg a fából készült *sajtók*, *szőlősajtók*, amelyek *orsója* és *orsóagya* szilfából (*Ulmus campestris*) készült. Ezekből már több volt Vadasdon; egy-két évtizede Soó Domokos is ilyenrel sajtolta ki kb. 10 mázsa szőlőtermését.

A vasorsós lábasprések az 1980-as években kezdtek teret hódítani, s szinte nem volt szőlősgazda a faluban, akinél ez hiányzott volna. Ha mégis, akkor szüreteléskor szomszédjától vagy komájától kérte kölcsön, és saját udvarára szállította. Ugyanezt teszik ma is.

A földek kollektivizálása után, a '70-es évek táján igen elterjedtek a kereskedelembe kapható kisméretű *szőlőprések*, 3–4 vedres űrtartalommal, amelyekkel a megváltozott tulajdonformák lecsökkentett termésmennyiségeit igyekeztek feldolgozni. Ma ezek a *miniprések* már célszerűtlenek a fellendülő szőlőgazdálkodásban.

A szőlő sokak számára jelentett kereseti lehetőséget, piacot, pénzt is, amiből ruhaneműt, lábbelit, élelmet, fűszercikkeket, gyógyszert, gazdasági felszerelést és egyebeket vásároltak. Az 1903-ban született Máthé Mózes 1926-tól a '30-as évek derekáig járt feleségével Székelykeresztúrra egyes lóval, hogy *csabagyöngyét* és *muskotályt* áruljon a piacon. „Úgy vet-ték, hogy az asszon nem győzte szedni a pénzt. Ez augusztusban vót, de szeptember elején is újdonságnak számított. Mások Parajdra és Szovátára vitték, jó pénzért.”

A BOR „ÉLETE” ÉS FELHASZNÁLÁSA

A bor jövőbeni minőségéről már *must* korában tájékozódnak a bor készítői; külföldről vásárolt *fokolóval*, vagy egyszerűen egy tisztára mosott tyúktojással „megfokolják”. A mustba tett tojás, ha megáll a szőlőlé tetején, és nem merül alá, akkor az legalább 16 fokos cukortartalmú. Ez föltétlenül szükséges, hogy később, bor korában ne *virágozzék be*, ami kellemetlen *ecetesedéssel* jár. Ha ez nem így van, szirupos olvasztott cukorral „segítenek” rajta, ezáltal 18–20 fokra emelve a must cukortartalmát.

A must igen kedvelt édes ital, üdítő helyett használják gyerekek, nők, állapotos asszonyok, de még férfiak is. Sajtolás, *szorítás* közben többször megkóstolják, isznak belőle, pohárból, csészéből, cserépkancsóból; találgatják ízét, zamatát, majdani bor koráról jövendölnek. Aki teheti, napközben vagy étel után ásvány- vagy szódavízzel vegyítve fogyasztja, ez azonban nem általános.

A mustot cserefából készült *liúval* vagy kereskedelembe vásárolt zománcozott, netán műanyag tölcserrel töltik a hordóba, arra vigyázva, hogy a pezsgő nedű ne okozzon szétfolyást a hordó oldalán. Használtnak szűrőt is.

A mustot magában kevesen fűszerezik, esetleg darabokra vágott birsalmát engednek le a dugónyíláson, ami zamatosabbá, élvezhetőbbé teszi később, bor korában. Felső dugó helyett a hordó tetejére almát, körtét fektetnek, anélkül, hogy a dugót bevernék, ami a keletkezett gázok elillanását gátolná. Az erjedő must hamar *kilövi* a dugót, de arra is volt

már eset, hogy szétnyomta a hordót. Ma már egyre többen használják Vadasdon is a szász közvetítéssel elterjedt *üvegkotyogót*, vagy műanyag kotyogót.

A fővésnek indult mustot *karcosnak* vagy *szúrósnak* hívják, ami az embert már *szédíti*, azaz: érzi, hogy ivott belőle. Őszi estéken, *betakarodás* után vagy vendégérkezés-kor sokan húznak ki a hordóból egy-egy kancsóval, „hadd lám, milyen ez a karcos?”. Persze, ettől még nem lehet mulatni, esetleg erős fejfájással marad a többet ivó, ami káros lehet az egészségre is. A bor karácsony felé, hidegebb pincékben vagy cukoradagolás esetében újév után kezd letisztulni, *megtisztulni*, *gyöngyözni*. Vadasdon ez korántsem jelenti a borfejtés, *lehúzás* szükségességének idejét, abból a helyi szokásból kiindulva, hogy a novabor jobban áll seprőjén, kár *megbolygatni*. A bort cserefából készült fahordókban tárolják, amelynek űrtartalma általában 5 és 30 veder között mozog.¹⁰ Az ennél kisebb hordók – 2–3 vedresek – eperfából készülnek pálinkatárolásra. A nagyobbakkal viszont nehezebb bálni, mosni, tisztán tartani, keskeny pinceajtón ki-bevinni stb. Jó hordók készültek régebb Bedében, Gegesben és Erdőszentgyörgyön; híres hordókészítő volt egy Tóni nevű bedei kádármester, akitől még a Mezőségre is vásároltak borosedényt.

A gazdák vásárokon szerezték be a hordókat, de ha kiszáradtak, „összeestek” vagy *ná-dazást* igényeltek, akkor megcsináltatták pénzért, gabonáért, egyezség szerint. Ha folyt, s nem volt a közelben hordószakértő, a gazdák olvasztott szurokkal próbáltak segíteni a dolgon. Az *abroncsokat* olajfestékkel szokták bekenni rozsdá ellen, penésztirtásra jó megoldás a forralt főzőolaj, amely fényesebbé, tisztábbá, tartósabbá teszi a hordó külső részét. Egy 25 vedres új hordó ára 1992-ben tízezer lejre rúgott (70 \$).

Bedében Máthé Ferenc kádármester a hordókat *felibe* készítette, azaz két hordóra való *dongából* egy készült a megrendelőnek, aki az anyagfát biztosította, s egy maradt a *csinálónak*, aki szabadpiacon vagy házhoz jött igénylőnek értékesítette. A régebb készült hordókon rajta volt a literszám is; belevésték a fába. Az üvegekorsós bortárolás az 1970-es években terjedt el, amikor egy 50 literes üvegedényt aránylag olcsón, 80–90 lejért lehetett megvásárolni anyagraktárakban, falusi boltokban (ma is ennyi). Az egyik nagy előnye, hogy tisztán lehet tartani, könnyebb mosni, de nagyon óvatossá, figyelmesnek kell lenni, ha szállításról, mozgatásról, feltöltésről és lehúzásról van szó.

Az 5–10–20 literes, fűzfával borított üvegekorsók, műanyag bödönök, ún. *bidonok*, egyéb célra gyártott palackok, literes, félliteres üvegek, bögrék, kondérok stb. inkább a bor kezelésére, szállítására, ideiglenes tárolására valók. Mind a bort, mind a pálinkát, ha lehet, külön edényben tárolják, hogy egyik ital se vegye át a *másik ízét*. (Hordó esetében semmiképp sem lehet „cserélgetni”.)

¹⁰ Egy veder bor 10 litert jelent.

A bor kihúzása, szívása vagy szípása 1,5–2 m hosszú gumival, gumislaggal történik, ami az egykor használatos *lopó* utóda. A *lopót*, *lopótököt* háztájiban termesztették. 1992-ben Vadasdon György Ferenc helyi gazda vetett ilyen növényt.

A másodborok, amit itt *fickó*, *jámbor*, *kúti rizling*, *kúti delevár*, *komabor*, *csüger*, *fogatós bor* néven emlegetnek, a kipréselt *maláta*, *törköly* vízzel való feltöltésével és 3–4 napig való áztatása után történő kisajtolásával készülnek. Ezt külön hordóba teszik, s még a fővés előtt kristálycukor-sziruppal vagy glükózoldattal vegyítik. Cigányok, szegények, rászorultak vásárolják meg a bort napi árában. Vadasdon a bornak, minőségétől, fajtájától, színétől, cukortartalmától függetlenül egy ára van.

A megecetesedett beteg bort *virágos* vagy *kivirágzott* bornak nevezik, s Magyarországról hozatott borkénnel, derítővel vagy zselatinnal kezelik. Ha ez nem segít, kifőzik pálinkának, akárcsak a lehúzott bor után maradt *seprőt*. Általában három liter jó borból kifőzéskor egy liter pálinkát nyerünk.¹¹

Régebb, a vegyi tisztítás széles körű elterjedése előtt cérnára aggatott tormát engedtek le a borba, amely pár nap alatt a fehér penészt eltüntette az ital tetejéről.

A bor mint vendégváró ital igen fontos szerepet játszik a vadasdi ember életében. Szinte nincs is olyan nap, hogy a ház ura, férfi tagja meg ne kóstolja, ne igyék belőle, házhoz jött falusfeleit, rokonait vagy vendégeit meg ne kínálja...

MELYEK AZOK AZ ALKALMAK, AMIKOR BORT FOGYASZTOTTAK/FOGYASZTANAK?

1. Vérszegény terhes asszony magzatfejlődéskor; 2. *pocitavivés* hathétben levő kismamának szülés után; 3. keresztelő; 4. a kisgyereket látogató asszonyt kísérő férfi megkínálása; 5. név- és születésnap; 6. úrvacsora; 7. konfirmáció (fiúgyermeknek ekkor engedik először a szülők, hogy megigyék egy pohár bort); 8. érettségi bankett; 9. kicsengetésre szervezett otthoni ünnepség; 10. színdarabos bál; 11. diszkó; 12. udvarlás; 13. regrutabál; 14. katona-bevonulás; 15. kiskatona felesketése; 16. katonának küldött csomag (bár ez mindig tiltva volt, sokan az itallal megtöltött üveget kenyér- vagy kalácstészta alá tették, „belésütötték”, hogy a csomagvizsgálók ne kapják meg, mert akkor elkobozták); 17. eltávozásra, szabadságra engedett katona otthoni étkezésekor; 18. leszerelés; 19. karácsony; 20. újév; 21. farsangi ünnep; 22. húshagyókedd; 23. virágvasárnap; 24. húsvét; 25. anyák napja; 26. pünkösd; 27. *újbúzazsenge* (augusztus utolsó vasárnapja); 28. halottak napján az elhunyt emlékére (nov. 1.); 29. háztűznéző; 30. eljegyzés (jegyváltás); 31. esküvő;

¹¹ Mesélik, hogy Vadasdon a második világháború végén, amikor az oroszok bejöttek, Bodoni Sándor pálinkafőzőjében nagyon sok bort főztek ki, amit az orosz katonák és a tisztek ittak meg. A bort a falu lakosaitól szedték össze, felvitték a Felszeg utcában lévő Bodoni-udvarra, ahol éjjel-nappal folyt a pálinkafőzés.

32. lakodalom; 33. gyermekáldás, nagyszülőknek való híradás; 34. munkatársak megkínálása gyermekszületéskor; 35. erdőlés; 36. otthoni fafűrészelés; 37. trágyakihordás; 38. szántás és boronálás; 39. vetés; 40. kapálás (napszámosokkal is); 41. gyomlálás, gyomirtás; 42. aratás; 43. szérűhordás, asztagrakás; 44. cséplés (vagy géplés); 45. *kosarazáskor* (juhokkal való ganéztatás) a *major* megkínálása; 46. törökbúzaszedés, tökszállítás; 47. kórévágás; 48. kóréhordás; 49. szőlőmetszés; 50. szőlőkapálás; 51. szüret és sajtolás; 52. kaszálás; 53. *takarás* (gyűjtés és gereblyélés); 54. szénahordás; 55. falugyűlés és majorfogadás (év elején); 56. szőlőpásztor-fogadás (régebb júliusban volt); 57. koporsószállítás; 58. a temetésre való készülődéskor segítők megkínálása; 59. sírásók etetése; 60. torozás; 61. az újévi köszöntők (cigányok is) megkínálása; 62. súlyos betegek, haldoklók részére adott külön úrvacsora; 63. *bemérés*, juhok kihajtása; 64. csordapásztor-fogadás; 65. ház- és melléképületek építése; 66. épületjavítás; 67. autójavítás; 68. meghibásodott háztartási gépek javítása; 69. telefonbekötés; 70. községi előjárók látogatása; 71. falutalálkozó; 72. közintézmények, üzlet, híd felavatása; 73. népi együttesek, vendégszereplők előadás utáni megkínálása; 74. villanybevezetés; 75. malomba való fuvarozás; 76. kirándulás és utazás; 77. nyugdíjba vonulás; 78. vasárnapi ebéd és vacsora (néha hétköznap is); 79. házszentelés, házavatás; 80. távozó rokonok, közeli felcsomagolása; 81. rokonérkezés; 82. lakodalmi csomag (távozáskor, *bomláskor* az

5. kép. Az első úrvacsora konfirmáláskor (2005)

asszonynak süteményt, a férfinak egy liter bort nyomnak a kezébe); 83. ágytörő; 84. disznóvágás és disznótor; 85. apaállat herélése; 86. anyadisznó *miskárolása*; 87. báránynyúzás; 88. gyapjúnyírás, juhnyírás; 89. bútorszállítás, le- s felrakás; 90. *juhbehányás* (Miklós napján); 91. tanító és pap látogatása; 92. beteg ember orvoshoz menése; 93. kaszakiverés; 94. szerzőképzés; 95. szomszédok, falusfelek ügyes-bajos dolgainak intézése, megbeszélése (inkább este); 96. vérnyomásemelés (empirikus módszerként).

A SZÜRETI BÁL

A *szüreti bál* a bor és a szőlő ünnepe, külső pompája révén szeptember és az őszi fő attrakciója.

Vadasdon a szüreti bált általában szeptemberben, iskolakezdés táján, jóval a szüret megkezdése előtt tartják, a *banda*, a zenekar lefoglalása függvényében. Ezért már nyáron elindulnak, hogy leszerződtessek a zenekart, megegyezzenek a díj felől (amely mindenképp drágább egy hétvégi bálnál), előleget fizessenek. A vidék egyik legjobb népi zenekara a vadasdi származású Kutasi Lászlóé, aki jó hangú hegedűs-prímásként, a helyi népdalok kitűnő ismerőjeként igen kedvelt mind az idősebb, mind a fiatalabb nemzedék körében.

A táncok betanulása hetekkel azelőtt elkezdődik, általában a helyi tanító vagy óvónő irányításával. Erre inkább este kerül sor, hogy ne zavarja a mezei munkát. Próba közben nem vesznek *székelyruhát*, de az előadás előtti főpróbán és a bál estéjén a fiúk fekete zsinórral díszített piros *lájbiban*, fehér ingben, fehér posztóból készült *székelyharisnyában*, bőrcsizmában, árvalányhaj-bokrétával kidíszített fekete kalapban jelennek meg. A lányok öltözete a következő: fehér csipkével díszített *ing* (blúz), piros *lájbi* fekete bársonnyal és fekete gyöngyszemekkel díszítve, ráncos piros *szoknya*, alja fekete bársonnyal díszítve, fehér *kötény* piros töltéssel és fehér szálöltéssel varrva, fehér csipkével szegélyezve, egyeseknél a köténykötő is kivarrva–kicsipkézve. A piros szoknya alá szűk, fehér, csipkés alsószoknyát vesznek, lábukon fekete harisnya és fekete bőrcsizma.¹²

A blúz, a kötény és az alsószoknya fehér gyócsból készül; a piros lájbinak és a szoknyának való anyagot *osztovátán* szövik házilag (Gyulakután, Hármásfaluban és Bözödön). A lányok fején igen szép piros-fehér gyöngyszemekkel díszített *párta* van, hajukba piros szalagot fonnak. A *csőszök* karjára piros szalagot kötnek.

A szüreti bált, a *hajnalozástól* eltérően, a Ceaușescu-féle önkényuralom éveiben is megengedték. Voltak olyan idők és kitételek, hogy addig el kellett végezni az őszi munkákat, vagy: éjfélig szólt az engedély, hogy a fiatalok ne legyenek fáradtak, s másnap, vasárnap jelen legyenek az őszi *betakarodásnál*. Ezeken a bálakon, a csend és a rend megőrzése érde-

¹² Lásd HAÁZ Sándor 1978. 144.

6. kép. Útban Havadtő felé (2001)

kében legtöbbször a helyi őrsparancsnokság részéről is részt vett egy-egy altiszt. Ez inkább azért fontos, hogy a fiatalok ne „bakalódjanak”, s lehetőleg ne kezdjenek énekelni ún. „irredenta”, nemzeti érzelmű nótákat.

A bál délutánján, szombaton, a lovak *felszerszámolása*, megnyergelése, virággal való ki-díszítése, szekérbe fogása után a csőszfiúk, csőszlányok székelyruhába öltözve, 2–3 zenész kíséretével (hegedűs, szaxofonos, harmonikás), a *csőszkirály*¹³ vezetésével elindultak előbb a Felszeg utcába, majd az Alszezen végig, egészen a szomszédos Havadtőig, újból vissza, fel a keleti irányban fekvő Havadig. A szekéren lévő lányok és a szekér mellett lovon ügető legények muzsikaszóval kísért nótázását, jókedvét a csőszkirály intése szakítja meg helyenként, aki a következőképpen szól a kapukban, útszéli állókhoz:

¹³ A csőszkirály viselete megegyezik a legények viseletével, a megkülönböztető többlet a jobb válltól a derékig átlósan felkötött piros szalag.

*Emberek, emberek,
Ide hallgassanak!
Ásót, kapát, gereblyét,
Mindent ledobjanak.
Megérett a fehér szőlő,
Ebből szüreteltünk,
Fűzfavessző kosarunkat
Ebből tele szedtük.
Ma este nyolc órára
Mindenkit elvárunk
A szüreti bálba.*

Ugyanez a szöveg hangzik el a másik két faluban is, a meghívó végén megjegyezve: a szüreti bál Vadasdon lesz. A falun végighaladva többen borral, süteménnyel kínálják a csőszöket, főleg azok a szülők, akiknek gyereke benne van a csősztáncban. Kínálás közben az idősebbek a lovakkal való óvatos, figyelmes bánásmódra intik a fiatalokat, *jó mulatságot* kívánnak nekik, valamint azt, hogy tartsanak ki reggelig.

7. kép. A csőszök utcatánca a délutáni hívogatás alkalmával

8. kép. Csőszlányok a szekéren zenei kísérettel (2005)

A *hívogató* lejártával a csőszök egyenesen a kultúrház elé vágatnak, lovaikat rokonokra, gyerekekre bízva, párosan összefogózva, zenekísérettel, énekszóval bevonulnak a táncterembe.

A terem erre az alkalomra elkészített berendezése, feldíszítése a következő: a plafonba épített két vashorgon egy-egy *szőlőkoszorú*, körülötte keresztül-kasul futó szőlőfüzérék drótra erősítve, ahonnan éjjel után, a lopás „megengedését” követően lehet venni (csenni) – természetesen jó pénzért. A szervezők vigyáznak arra, hogy tiszta padlóval, kimosott, vasalt függönyökkel, virággal teleagatott falakkal és ízlésesen berendezett színpadtérrel várják a vendégeket.

Vadasdon a szüreti bál kezdete nincs órához kötve; 9–10 óra körül még a legtávolabbiak is megjelennek, és kezdetét veheti a csősztánc, amely látványossága és külsőségei révén az est fénypontja. Azelőtt azonban a csőszlegények egy-egy zenészt *elvisznek* vacsorázni, ki-ki a saját házához, éjjelre a lányok hoznak ennivalót, amit itt helyben, a színpadon közösen fogyasztanak el.

Tánc közben jobbra ugyanazokkal a népdalokkal találkozunk, amelyek a délutáni hívogatóban szerepeltek:

*Megérett a fehér szőlő,
Le kellene szedni,
Ezt a csinos barna kislányt
Férjhez lehet adni.
Megérem én azt az időt,
Babám, te leszel a párom.
Hogy én téged öleljelek,
Ej-haj, alig-alig várom.*

*

*A vadasdi szőlőskertben szüretelnek,
A vadasdi lányok férjhez mennek.
Várgy egy kicsit, csárdás kis angyalom,
Szüret után meglesz a nagy lakodalom.*

*

*Megérett, megérett a fekete szőlő,
Ne menj arra, csinos barna kislány,
Mégfognak a csöszök.
Nem félek, nem félek én a csöszlegénytől,
Inkább félek, százszor inkább félek
Babám szerelmétől.*

*Nem félek, nem félek én a csöszlegénytől,
Ha megfog is, szemibe kacsintok,
El is ereszt rögtön.*

*

*Ősszel érik, babám, a fekete szőlő,
Te voltál az igazi szerető.
Bocsáss meg, ha vala-valaha vétettem,
Ellenedre, babám, rosszat cselekedtem.*

*Kinek varrod, babám, ezt a selyemkendőt?
Néked varrom, hogy legyél szeretóm.
Négy sarkába négy szál fehér rozsmaringot,
Közepébe, babám, hogy a tied vagyok.*

*

*A vadszözlöt nem csípi meg a darázs, a darázs,
Ez a kislány fölfésüli a haját, a haját.
Énutánam hiába fésüli fel, fésüli fel,
Mert énnekem ez a kislány úgysem kell.*

*

*Bort, bort élénk s igyunk mohón,
Vadasd nemes borát,
Mert szomjas ajkot s lött szívet
A kor csak egyszer ad.*

*Édes az ifjúkor, mint a bor s a méz,
Szomjúzom a bortól, borra vágyom én.
Hej, töltsetek vadasdi bort, amíg az óra száll,
Pajtás, szeresd a bort s a nőt (lányt), igyál, igyál, igyál.*

*Vadasd nemes boránál nem édesebb a méz,
Vadasd nemes borától a legény pokollal szembenéz,
Lánggra gyúl a szíve, délceg táncra kél,
Pörgeti a leányt, gyorsan, mint a szél.
Hej, töltsetek vadasdi bort, amíg az óra száll,
Pajtás, szeresd a bort s a nőt, igyál, igyál, igyál.*

A tánc után, éjfél tájt kezdődik a nagykoszorú árverezése, *ki ad többet* alapon, majd a *tombolahúzás*, mely a kicsi koszorú várományosát dönti el a csőszkalapba tett sorsjegyek (számok) egyikének kiemelésével. Erre a feladatra a *csőszkirály* egy közelben lévő kislányt vagy kisiút kér fel. Simon Györfi Zoltán szerint, aki 1988-ban harmadszorra volt Vadasd *csőszkirálya*, abban az évben a nagykoszorú 1400 lejért kelt el, a kicsire pedig 500 lejre

9. kép. Csőszök tánca (1988)

adtak el számokat; egy jegy ára 5 lej volt. Tőle hallottam az alábbiakat is: éjfél után, mint csőszkirály, bejelentette: „*Szabad a szőlőlopás. Első lopás, egy gerezd ára 30 lej*” (2 \$).

A szőlőt csak tánc, tehát nóta közben szabad „lopni”, szünetben már kétszeres összeg jár. Körülbelül egy óra eltelté után jön az „árcsökkenés”, amikor a második lopás 25 lej, később 20 lej, 10 lej... A végére maradtak az apró fürtök, amikor a vékonyabb pénzüiek is „megengedték” maguknak, hogy felugorjanak, hátha nem kerülnek „horogra”. A szerzetést őrködő éber, szemfüles lányok és legények azonban nyomban ott teremtek, pénzt követelve akár 5–6 szemért is. Aki futni akart, azt a legények vették „kézre”, azaz: lefogták s kérték a bejelentett összeget. A huzalokra felkötött szőlőn kívül volt még hat *kosár* is, négy a sarkokban s kettő középen, mely fényes *papondekliből* (kartonpapírból) készült, a következő tartalommal: 1–2 gerezd szőlő, 1 alma, 1 csokoládé. Ennek értéke abban az esztendőben 50 lej volt. Ha ezekre nem akadt „tolvaj”, elárverezték.¹⁴ Az éjfél után

¹⁴ A nagykoszorúba egy liter bort, a kicsibe pedig fél liter gyümölcspálinkát tesznek készítéskor. Ez része a szőlőkoszorúnak. A belépti díj (Vadasdon 1992. október 3-án): házaspár számára 300 lej, legény számára 200 lej, lány számára 150 lej, nézők (öregasszonyok) számára 50 lej, gyerekek számára 50 lej. A belépti díj fizetésekor nem tesznek különbséget, hogy helybéliről vagy idegenről van szó.

kikiáltott s gazdára talált szőlőkoszorúkat csak reggel, a bál végén „eresztették le”, mely külön fizetséggel járt. A nagykoszorú „leakasztásáért” egy, a kicsi esetében pedig fél liter pálinka járt a szerencsés „tulajdonosok” részéről. Aki tehát tudta, mi vár rá, már éjszaka megindult pálinkát vásárolni házaktól, vagy otthonról hozott, hogy reggel hamarabb menjen a *kiváltás*. Ezt a pálinkát a csőszök és a közeli cimborák itták meg a bál végén, ezért ma is *csőszpálinkának* hívják.

A zenészeket, *muzsikusokat* régebben délelőtt, a bál végeztével szekérrel fuvarozták haza a környező falvakba, manapság legtöbbször személyautóval járnak. A sepregetés, a terem rendbetétele délutánra marad, s csak azután veszi át a falu kultúrfelelőse.

Régebb, amikor a szüreti bálakat október végén, szüret után tartották, a bálra szükséges szőlőmennyiséget a helyi szőlősökből „adták össze” a fiatalok, anélkül, hogy ezért pénzt kaptak volna. A téesz idején a Bozod oldalába telepített oltott szőlősből szedtek annyit, hogy elég legyen, ellenértékét a helyi elöljáróságnak fizetve. Mikor a szőlős kipusztult, s a nemes szőlőt termő tőkék száma jelentősen megcsappant, a szüreti bálók megrendezéséhez szükséges 30 kg szőlőt marosvásárhelyi gyümölcs-zöldség üzletekben vagy itt helyben, Kutasi Dezső magántermelőnél vásárolták meg a szőlő aznapi árában. Kisebb „fennakadások” esetén, amikor a megvett mennyiség kevésnek bizonyult, és nem jutott a díszítésre, Velencei András tanító (volt kultúrigazgató) „segített” rajtuk ingyen egy-egy kosárral...

10. kép. Szüreti tánc a kultúrotthonban (2004)

Vadasdon Máthé Mózes (1903) még jól emlékezett a 20–30-as évekre, amikor *községháza* (jelenben kultúrotthon és bolt) hiányában Sántha József vadasdi kántortanító csűrjében tartották a szüreti bált minden külső pompa, díszítés, lovaglás nélkül. Akkor a szomszéd falusi rokonokat, barátokat, komákat, cimborákat írásban (levélben) vagy szóbeli üzenet által hívták meg. A nagyszámú jelenlét éppúgy érdekelte a szervezőket, mint manapság, hogy a kiadásokat ne kelljen zsebből pótolni.

SZÓLÁSOK, HIEDELMEK, NÉPI MEGFIGYELÉSEK A SZŐLŐ ÉS BOR TÁRGYKÖRÉBŐL

- Ősztenő búcsúztatásakor, újesztenő küszöbén az éjféλι istentiszteletről kijövő férfiak hangosan háromszor egymás után elkiáltják: „Uram, adj bort, búzát, bőséget, a hazában csendességet! Uram, hallgasd meg!”
- Jó bornak nem kell cégér.
- Jó bor – jó egészség.
- A jó bort nem kell dicsérni.
- Óbor jó bor.
- A nova bor butít.
- Az a szőlő, amit a róka nem ér fel, savanyú.
- A bor addig kell gyöngyözzék, míg a huszár felül a lovára.
- Az úrvacsorára adott bor Jézus véérének jelképe.
- Az otonél muskotály olyan, mint a nő: szép, szőke, illatos, de hamar megcsal.
- Az olyan embertől, akinek már decemberben kikerül a hordója a pincéből, nem kell tanácsot kérni.
- Ha (szőlő)kapáláskor a kapák véletlenül összeütődnek, azt mondják: – Holnap is együtt kapálunk!
- A kapálás befejezéséhez közeledve, az utolsókat vágó elkiáltja magát, sőt a futást is mímeli: Né, a nyúl, né, a nyúl! Fussunk, hogy fogjuk meg!
- A jó bornak sok a gyöngye, de hamar elszáll.
- Az a legdrágább napszám, amit késéssel végeznek.
- Idejében végzett (szőlő)munkának párja nincs.
- A legrégibb vincellér a nyúl. (Ő metszette meg legelőször a szőlőt.)
- A vasárnapi munka végeztével ezt mondják: „Bocsáss meg, drága jó Isten, hogy ma is dógoztunk...”
- Ha melegben, kapáláskor elkezd fújni a szél, azt mondják: „Ez a lusták szele.”
- Rossz föld nincs, csak rossz gazda.
- Nem kell nagy földet dolgozni; kicsit, de jól.

- Szőlőpásztornak nem szoktak terményben (szőlővel) fizetni, mert azt úgyis kilopja magának.
- Ha édes szőlőt eszel álmodban, keserűség ér.
- A jó borból is megárt a sok.
- Bort iszik, vizet prédikál.
- Bort iszik az útonjáró, akár cigány, akár báró.
- Úrvacsora előtt nem szabad inni.
- A sok italt fogyasztó részeges, *itkányos*.
- A bor a seprőjén áll a legjobban. (Talán ennek tulajdonítható, hogy sokan ma sem húzzák le.)
- A szász a szőlőjét Orbán napjáig (május 25.) féltette a fagytól.
- A szőlő, a méh s a juh nem szereti az esőt.
- Ha Merdálus (Medárd, június 8.) napján esik az eső, negyven napig rátart, s abban az évben gyenge lesz a bor- s a pityókatermés.
- Ha a szőlőszemek kemények, azt mondják: „Olyanok a szemek, hogy a medvét meg lehet lőni vele.”
- Ha terhes asszony gyümölcsöt, szőlőt visz kötényében, az újszülött testén meglát-
szik a nyoma.
- A szőlőből leghamarabb a vincellér eszik.
- Jó bornak párja nincs.
- Lesz még szőlő, lesz még lágy kenyér, jön még a kutyára dér.
- A seprő a bor anyja.
- (Szüreti) bálkor a padon maradt leánytól megkérdik: „Mit árulsz, Maris? Petre-
zselymet?”
- Akinek a bora elfogyott, s a komája megkérdi, hogy van-e még, ő azt feleli: „Az
enyém már elvirágzott.”
- A cigánytól megkérdezték: „Mit iszol?” „Étel előtt pálinkát, étel után bort.”
- Aki nem issza a pálinkát, s étel előtt is bort kér, azt mondja: „Úgy iszom a bort,
mint a franciák: étel előtt.”
- Aki ittas, részeg, s bort követel, azt felelik: „Belőled még ki kéne venni, nemhogy
adjak.”
- Olyan részeg, mint a disznó.
- Annyit iszik, mint a ló.
- Azt mondják: Bort a sörre, nyakra-főre! Sört a borra, hagyd másorra!
- A másodborra, a csüggerre azt mondják: „Ebbe kár (ásvány)vizet tenni, van benne
elég...”

Adatközlők

- Györfi Kálmán (1913)
 Györfi Kálmánné Garda Vilma (1918)
 Máthé Mózes (1903)
 Orbán Lajos (1939)
 Simon Györfi Zoltán (1969)
 Soó Albertné Györfi Ella (1939)
 Soó Domokos (1929)

Irodalom

BENKŐ Károly

1868–69 *Marosszék ismertetése 1860–61-ben*. Kolozsvár

CSOMA Zsigmond

1983 *Késes metszőollók Magyarországon. Az eszközváltás hatása a tőkeművelés- és metszési módokra*. Ethnographia, XCIV. 1. 51–66.

HAÁZ Sándor

1978 Zsinóros díszítés a bekecsalji népviseletben. In: dr. Kós Károly–dr. Faragó József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 129–177.

ISTVÁN Lajos

1993 Hagyományos szőlőtermesztés és borászat a Sóvidéken. A szőlőtermesztés múltjáról. *Néprajzi Látóhatár*, II. 3. 163–166.

KÓS Károly

1979 Népi eszközvilágunk ősrétegeből. In: Uó: *Eszköz, munka, néphagyomány*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 13–107.

KOVÁCS János

1983 *Adatok a vadasdi református egyházközség történetéhez*. Kézirat.

ORBÁN Balázs

1870 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból*. IV. Pest

SZÉKELY Ferenc

1994 A fa hasznosítása Vadasdon. In: Keszeg Vilmos–Zakariás Erzsébet (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 2.*, KJNT, Kolozsvár, 100–121.

**SZOKÁSOK,
HAGYOMÁNYOK A TÉRSÉGBEN**

VIRÁGHASZNÁLAT VADASD SZOKÁSAIBAN

Bár dolgozatom címe félreérthetetlen utalás a gyermekek virággal való kapcsolatára, a gyermekvilág e téren kialakult sokszínűségére, szépérzékére, a virágokhoz való vonzódására és ragaszkodására, igyekeztem a lehetőségekhez¹ mértén bizonyos szubjektívizmussal a *növény* és kultúra téma más területét is átfogni. Így került írásomba népi növényismeret, paraszterminológia, gyógyítás, lakásdíszítés, ajándékozás, virággyűjtés, sírfeliratozás, húsvéti locsolóvers, helyi népdal – hogy csak néhány címszót említsek a dolgozat törzanyagából. Vadasd erdő környezeti parasztfalu, dús és gazdag növényzettel, sok gyümölcsfával, bokros-cserjés részekkel, az állattartáshoz szükséges kaszálókkkal. Sok a háziállat – épp a fenti feltételeknek köszönhetően –, de ugyanakkor rengeteg a növényekkel vagy azok termésével táplálkozó dúvad (medve, vaddisznó, szarvas, őz stb.), ami tetemes károkat jelent a helybeli lakosok számára.

„Aki a virágot szereti, rossz ember nem lehet” – hallhatjuk lépten-nyomon, olykor egy kissé elcsépelten-unottan, ami vonatkozik felnőttekre, de ugyanúgy a gyerekekre is. A gyerekek és a virágok kapcsolata a legapróbb emberpalántáig vezethető vissza, amikor minden kényszer és külső hatás ellenére megjelenik a virágok iránti érdeklődés és vonzalom. Kezdetben, tipegős-óvodáskorban leginkább a színek érdeklik, garmadával tépetve a tavaszt idéző, a határt rikító *pipevirágot*, az ibolyát, később azonban már számít a forma, a méret és az esztétikai hatás is. Ekkor már csokorba szedett, szépen elhelyezett virágokat látunk a gyerekek kezében, ami sikerélmény és ajándékozási céllal teszik. A szülők nem tiltják a virágszedést, -gyűjtögetést – főleg, ha szabadban, vadon termett virágokról van szó –, de nem is kényszerítik. Tudatában vannak, hogy a gyerek mindezt spontánul, ösztönösen végzi. Tavaszi–nyári mezei munkák alkalmával a kisgyerek vagy a felcseperedő kamasz a dolgozó szülőnek virággal vagy rikító gyógynövénnyel kedveskedik, amit ott helyben, játék közben, kedvtelésből gyűjtöget. Ebből aztán jut haza is, a vizespohárba vagy virágvázába, esetleg az iskolába, ha évzáró-évnnyitó vagy névnap stb. következik. Ilyenkor a szülő vagy a nagyobb testvér már beavatja a legegyszerűbb népi gyermekjátékba, pl. útifűből készült „puskázás”-ba.

Nők napján, március 8-án a gyermekek általában a tavasz első hírnökével, a hóvirággal köszöntik édesanyjukat. Ha a tél hosszúra nyúlik, és a tavasz késik, az iskoláskorúak üzletben vásárolt, becsomagolt, vágott virággal kedveskednek édesanyjuknak és lánytestvérüknek. A szóban elhangzó köszöntőt általában címkére kinyomtatott kedves megszólítás is nyomatékosítja, pl. *A legdrágább édesanyának!*

¹ Elhangzott 1993. május 15-én Székelyudvarhelyen a *Növény és kultúra* szemináriumon.

Nyári istentiszteletkor a leánygyerekek és a nők egy szál virágot visznek a kezükben a templomba, vagy az Énekeskönyvbe teszik könyvjelzőként. Nem ritka az sem, amikor az egyházi padokon heverő énekeskönyvek lapjain szebbnél szebb *nyomtatott* (pré-selt) virágok lapulnak. Aki nem teszi könyvbe, az távozáskor otthagyja a padon, ahol ül, vagy egyszerűen ott „felejt”, hogy szebb legyen és illatosabb a templombelső. Csizsér Albertné Csizmadi Irén (1937) vadasdi asszony, aki nyáron mindig virággal lépett a templomba, ezt mondta: „Édesanyám már kicsi koromtól fogva arra tanított, hogy amikor beáll a virágszezon, mindig azzal menjek az Isten házába vagy ünnepnapokon ki az utcára, vendégségbe (lakodalomba), temetésre. Mikor temetnek, s az illető rokon vagy közeli ismerős, egy csokor virágot, Margit-szegfűt, bazsarózsát, vagy amilyen van, olyant dobok a sírgödörbe, a padmolyra. A virág mindig szép, és tiszteletet jelent, erre tanítottak szüleim, és én is arra tanítottam gyerekeimet. De ezt nem is kell tanítani, mert ők is látják.”

Nyári vasárnapokon mindig friss virágot visznek a templomba, az Úrasztalára helyezett vázába. Ez az *adakozás* is spontánul és szervezetlenül történik, legtöbbször a gyerekek bevonásával.

Vadasdon nem szokás, de hallomásból jól ismerik a közeli Nyárádméntén készült *húsvéti bokkrétát*, amit a meglocsolt lányok tűznek a fiúk kabátjára bal oldalon. Ez lehet ibolya, muskátli vagy gyöngyvirág, a tavasz kezdetétől függően. Itt helyben régebben virágot ábrázoló, szépen hímzett, házi készítésű zsebkendőt adtak az öntöző fiúnak. Ugyanezt teszik ma is; de boltban vásárolt, ipari lenyomatú színes zsebkendővel kedveskednek. Egyébként a zsebkendőn kívül 2–3 piros tojás (egyeseknél virágmotívummal pingálva), pénz, s ha a legény konfirmált, még egy pohár bor is jár. (A 19. század végi és az 1980-as évi vadasdi hajnalozási szokásokról a Vadasdon született Jakab Ödön tanár, költő, illetve Barabás László néprajzkutató készített értékes leírást.)²

A húsvéti fenyőágazáshoz szükséges gallyak vagy *gyöngyágak* (fagyöngy) beszerzésében, előkészítésében, díszítésében és azok kitűzésében igen nagy szerep hárul a gyerekekre és a legényekre. Ahol nincs legény a háznál, ott a feldíszített fenyőhegyet az édesapa az öntözésre készülődő *kislegénnyel* hordozza el. Ilyenkor nemcsak a gyerek, az édesapa is ügyel, hogy az általuk elhordozott *húsvéti ág* szebbnél szebb pompában virítson: legyen sokszínű, élénk, mutatós. Külön értékeli, ha tojásokkal és friss fenyőhajtásokkal kidíszített *jármot* vagy *fenyőhegyet* tűznek a *kapuzábéra*.

Ezek a fenyőágak kb. két hétig maradnak felferve vagy feldrótozva, amikor a ház lakói leszedik, és feldobják a farakásra, száradni. Idővel, hevítéskor kemencébe vagy tűzre teszik, hogy ne foglaljon helyet az udvaron.

A fiúgyerekek általában a konfirmálásig, azaz 14 éves korig tesznek fenyőt, utána már nem szokás. A locsolásra váró lányok-kislányok esetében viszont már nem létezik korhatár.

² JAKAB Ödön 1898; BARABÁS László 1980. 203.

A virág, a rózsza nem hiányozhat a locsolóversikéből sem:

*Én kis kertész legény vagyok,
Virágokat locsolgatok...*

Vagy:

*Betoppantam e kis házba,
Hol a ház violája?
Hadd köszöntsem magyar szívvel,
Öntözzem meg rózsavízzel.*

Szintén ide tartozik a gyerekek által gyűjtött sok zöldsarjadék, *jácintus*, *kakasmandikó*, növényinda stb., amivel a húsvéti tojásokat díszítik. És ne feledkezzünk meg a tojásokra karcolt vagy rajzolt stilizált virágmotívumokról sem! Parasztházaink egyik legszebb díszje a muskátli, amely kora tavasztól késő őszig nyiladozik korondi virágcserepben, a szobák ablakában, házilag készített ládában vagy kint a virágoskertekben.

Pünkösöd a Szentlélek jövetelének és a virágoknak az ünnepe, amikor bazsarózsa, labdarózsa, pünkösdi rózsza, lilium kerül a házba, hogy „finom” illat s jó szag legyen a házban. Mert igaz, hogy a virágnak illata van, s nem szaga, de az emberek többsége mégis ezt mondja: „Milyen jó szagú!” – a kellemes, bódító illatra utalva.

A konfirmálás a húsvétal együtt a tavaszi ünnepkör egyik legszebb és legemlékezetesebb eseménye, amely nemcsak szülőt és keresztszülőt, barátot, rokont, szomszédot, ismerőst gyűjt egybe, de a 14 évet betöltött fiú vagy lány „nagykorúsodását” megünneplő alkalom is egyben. A szokásos eszem-iszom mellett temérdek virág kerül közszemlére, asztalra, a templombelsőben lévő Ūrasztalára, a padokra, a templom fel- és bejárata fölé, a konfirmándusok kezébe. Az esemény virággal való gazdagságát mi sem bizonyítja jobban, mint az a sok családi album, fényképgyűjtemény, konfirmándusi csoportkép, amelyek a vadasdi családok féltve őrzött ereklyéi közé tartoznak. Ezt a „telítettséget” csak fokozta az a tény, hogy kb. 15 éve a virágvasárnapi konfirmálást áttették pünkösdre, vagy pünkösöd előtt egy hétre, amikor faluhelyen sok a virág. Ilyenkor legtöbbször becsomagolt, vágott élő virággal, *csokorral* kedveskednek szeretteiknek, elvéve, egészen ritkán rendelve drágán forgalmazott üzleti *virágkosarat*. Ez utóbbit főleg esküvők és lakodalmak alkalmával látni násznagyasszony vagy szülő, testvér ajándékként. Ilyenkor sokan mondják: „Szegény menyasszony, kosarat kapott, meglátjátok, nem lesz szerencséje a házasságban.” Ennél sokkal szerencsésebbnek tartják, ha kálából, szegfűből vagy tubarózsából készült *menyasszonyi csokrot* kap az újasszony-jelölt, amit *kikérés* után, templomba indulás előtt kell átadnia a vőlegény részéről felkért nászasszonynak. E virágcsokor régebb mindig fehér volt, ami a tisztaságot jelképezte, mostanában inkább színes csokrot készítenek, nem egy, hanem több színű virágot használva ennek összeállításánál.

Tavasszal és nyáron a gyerekek igen sokszor játszadoznak növényekkel, illetve a növények virágaival. Ezek közé tartozik a *pásztortáska* magházának a szétszedése, amikor az élek-halok jóslásra az utolsó termés adja meg a választ. Hasonlóképpen jósolnak a margaréta szirmaiból is. A *szeret-nem szeret* változaton kívül ismerős a *szeret, színből, szívből, tisztán, forrón, igazán* mondóka is. A margarétából és a gyermekláncfűből gyakran készítenek főre való *koszorút*, nyakláncot, karórát vagy gyűrűt. Az útifű virágos részével pedig úgy *lőnek*, hogy megfigyelik, kié megy messzebbre, esetleg magasabbra, ami versengést, sikerélményt jelent.

Számos énekes-táncos játék van, ami kapcsolódik a virágokhoz. Ide tartozik *A pünkösdi rózsza, Lánc, lánc, eszterlánc, Bújj, bújj, zöld ág* stb. A népi gyermekmondókák közül a *pitypang bóbítájának* elfűvásakor szokásos szöveg maradt fenn napjainkig:

*Ég a lámpa, ég,
El ne aludjék,
Aki lángot látni akar,
Ide guggoljék.*

A nyár, a meleg évszak jó alkalom egy új keletű ünnepség, a falutalálkozó vagy kortárstalálkozó megszervezésére is. Ilyenkor mind a lakásbelső, mind a templombelső sok-sok virággal várja vendégeit, illetve az istentiszteletre érkezettek. Vadasdon az 1990. augusztus 12-én tartott falutalálkozón rózsaszirmokból a következő felirat készült az orgona mellvédjére: Jöjj, a messzi tájból, ó, jöjj haza! Ez a szöveg több évvel később is teljes épségében volt látható. Beszélhetünk ezenkívül még a padok, bejáratok (férfi és női), a szószék és egyéb templomi bútorzat „felvirágoztatásáról” – mind-mind a helybeli gyerekek és fiatalok közreműködésével.

Mikor jön az ősz, szalmarózsa, viola, törpedália, árvácska, őszirózsa, krizantém, *kakabutyikó* díszíti a házak belsejét, de bőven jut az erkélyekre, ablakokba, padlóvázába vagy a korondi virágos vázába. Kányádi Sándor írta: „Fekete pohárban sárga kankalin / Sokasodnak halottaim”.

November 1-je a halottak napja, a temetők „kivirágoztatásának” ideje, mely egyben a kalendáris év utolsó jeles virágfelhozatali alkalma. Igaz, szegényebb választékban és színkálában, de annál gazdagabb mennyiségben és minőségben. Az ölben kicipelt, féltve őrzött krizantémcserepek olykor a havas-deres Szent András vagy Miklós napjáig is megmaradnak, dacolva a legnagyobb hideggel.

A három jeles napon, Katalin, András és Miklós napján, valamint az egyházi év első sátoros ünnepén, karácsonykor üzletben vásárolt virággal kedveskednek a név viselőinek. Régebb a gyerekek egy cserép muskátlival szereztek örömet szüleiknek, nagyszüle-

iknek vagy akár keresztszüleiknek, akik viszonzásképpen kevéske pénzt adtak cukorkára vagy egyebekre.

A fentiek után hadd ejtsek néhány szót a helybeli temetőkről, temetődíszekről, virággal beültetett sírhantokról és a gyermekhalottak sírjeleiről. Tudjuk: a temető a halottaké, az enyészet színtere. De ez csak odalent, a föld alatt! A föld felszínén sok virággal, bokorral, cserjével, fával, élősövényvel (gyepűvel) stb. találkozunk, amelyek kora tavasztól késő őszig „éltetik” az elmúlás csendességét. Ennek gondozása-ügyelése a legnagyobb figyelemmel történik, s ha szükséges, akár bentről a faluból is hordanak vizet, hogy a kiültetett virágok egész évben a halottak „lelke” felett virítsanak. A gyermekek hozzáállása itt sem maradhat el! Hogy miért teszik? Tisztelet, ragaszkodás, élettárs, felmenő vagy gyerek iránti kötelesség, feledés elleni cselekedet, szokás, emlék. No meg az is lehet, hogy egyszerűen félnek attól, nehogy megszólják, kibeszélgjék: „Na, látod, hogy nem szerette az urát... Még a sírhelyét sem gondolzza.” Pedig lehet, hogy épp az ellenkezője igaz! Nyáron sok gyereket vagy fiataalt látni a temető felé menni – nyilván szülői indíttatásra –, hogy közeli rokonnak, elhalt szülőnek vagy nagyszülőnek vigyenek virágot a sírjára.

A sírok közé, az elhunyt lábához vagy fejéhez ültetett fáknak, köztük a magasra felnövő, messze ellátású fenyőnek és *popiomfának* is gonoszűző szerepet tulajdonítanak. De ugyanakkor ezek az örökzöldek jelen vannak díszfaként és díszcserjeként is.³ A hátra-maradtak nyilván a békecsendes nyugalomra is gondolnak, amikor ezeket óvják. A bokrok, cserjék, puszpáng- és rózsatövek, borostyán, alacsonyra visszanyesett gyümölcsfák nappali kellemes látványukkal életet, megmaradást, reményt jelentenek, éjszaka azonban sejtelmességükkel távolmaradásra intenek. *Temetők népművészete* című kötetében Kunt Ernő ezt írta: „A falusi temetők összképe sokkal inkább nyugalmat sugároz, semmint nyomasztó szomorúságot. Így van ez annál is inkább, mivel a helyi lakosok számára nemcsak a halott-tisztelet s alkalmi gazdasági tevékenység színtere, hanem egyúttal a társas életé is. Olykor játszóterei a gyerekeknek, bár a legtöbb helyen tiltják onnan őket, szigorral és ijesztő hiedelem-történetekkel egyaránt.”⁴

Molnár Dénes grafikusművész a vadasdi temetők népművészetének eddig egyetlen szakértője és kutatója, számtalan munkájában foglalkozik a különböző korok és korszakok sírjeleinek virágmotívumaival, kezdve az ovális-hosszúkás terméskövektől a növényfüzéreket, kehelybe ágyazott napot és rozettát, valamint a megmaradást szimbolizáló életfát tartalmazó öntött mozaikköveig. De ne feledkezzünk meg a Nagybánya vidékéről idehozott fekete gránitról sem! Télen épp ezek a kőbe vésett virágszálak és az örökzöld puszpángbokrok jelentik az élet kapcsolatát az elmúlással.

3 PÉNTEK János – SZABÓ Attila 1985. 143.

4 KUNT Ernő 1983. 25.

A verses epitáfium, a sírvers nem jellemző a vadasdi temetőkre, ennek ellenére találkozunk olyannal, amelyben az elhunyt csecsemőt virágszálnak, bimbónak, angyalnak, rózsának vagy rózsabimbónak nevezik. 1854-ben Bodoni Elek elhalt kisfia emlékére a következő sírverset költötte. Ez megtalálható Kovács János kéziratos füzetében az egyházi levéltárban.

GYULÁM SÍRVERSE

*Felső rózsabimbó, kis Bodoni Gyula,
Meghűlt tetemei tétettek e sírba,
Három év és nyolc hó vala földi élete,
S már a halál minden kecseit letépte.*

*Ezernyolcszázötvennégy Szent Mihály napján
E homályba borult napnak hús alkonyán
Lehelt végsőt a jóreménységű gyerek,
Melyért atyja szíve mind holtig kesereg.*

*Igen, mert elhullott éltének fűszere,
S porba szállt egyetlen bimbózó reménye,
Lenvirág kék szemek, rózsapiros arcok,
Lángelmét jósoló, kiderült szép homlok.*

*Szelíden lebegő s mosolygó ajakok
Mind itt e bús hantok alatt hervadjatok!
Az író idesiet nemsokára,
Szerető fiának átkarolására.*

A vadasdi gyerek nemcsak játszik a virágokkal, gyűjti is. A népi növényismeret, a hasznos virágok (gyógynövények, festőnövények) korai felismerése és gyűjtése már az óvodában, az iskolában és otthon, a családban elkezdődik, amikor a szülők körül forgolódo gyerekek besegítenek az évi gyógyteaszükséglet beszerzésében és azok tárolásra való előkészítésében. Erre a tevékenységre nyugodtan rámondhatjuk: a hasznosat összekötik a kellemessel.

A virágok és a gyerekek kapcsolatáról lévén szó, nem hagyhatjuk említés nélkül a fiatalok-kamaszok kapcsolatrendszerére jellemző népi írásbeliséget, melyben a szerelmes ifjú a lányt legtöbbször *virágnak* nevezi.⁵ Ez lehet *szép virágszál, gyönyörű virág, kedves*

⁵ A virágmotívum jelképrendszeréről és szimbolikájáról lásd bővebben KESZEG Vilmos 1991. 134–142.

virágszál, barátság virága, szerelem virága, virágból font koszorú stb. A vadasdi Emlékes füzetekben, Emlékversekben gyakran találni ilyen megszólításokat:

*Indítom levelem egy szép virágszálnak,
Tőlem távol lévő gyönyörű babámnak.*

vagy:

*Viruló tavasznak szép piros rózsája,
Szíved legyen a szerelem tanyája...*

vagy:

*Szomorú fűzfának lehajlik az ága,
Fáj a szívem érted, falu szép leánya.
Fáj a szívem érted, de te azt nem bánod,
Van néked nálamnál gyönyörűbb virágod.*

Vadasd ma is létező, régebben sok nádat termő, vizegyenes-nádas határrészén, a Kecskés árkában az erőgépeknek és az emberi hozzáállásnak köszönhetően réti kaszáló, termőföld és sok-sok mezei virág fogadja az arra járókat. Bár a fiatalok (és az idősek is) mindezt tudomásul vették, lakodalmakban, bálokban, multságokban még mindig így énekelik:

A va-das-di Kec-kés á-rok ná-dat te-rem, nem vi-rá-got
Ná-dat te-rem, le-ve-le-set, hogy a lá-nyok sze-rés-se-nek.

*Ki fogott az idén fecskét,
Fehér lábú szép menyecskét?
Fehér lábát a patakba mossa,
Hideg a víz, kikapdossa.*

*Ne hidd, babám, hogy én sírok,
Mikor a levelet írom,
Reszket a toll a kezembe',
S nem írok a levedre.*

Énekelte: Dócziné Csizmadi Olga (1948)

A vadasi háztáji kertekben, udvarokon található virágok és dísznövények⁶ magyar népi megnevezése: árvácska, bazsalikom, bazsarózsa, boglárka, bojtvirág, borzaszati, búzavirág, cinia, dália, estike, futórózsa, hóvirág, ibolya (fehér és kék), jácint, kakastaréj, kardvirág, kővirág, krizantém, levendula, liliom, majoránna, mályva, menyecskezem, muskátli, nárcisz, őszirózsa, pipacs, portula, pulykaorr, pünkösdi rózsza, oláhrózsa (büdöske), oltottrózsa, rezeda, rozmaring, sárgarózsa, szarkaláb, szekfű, (margit-, német- és tarka), szivecske, tátika, törökkonty, tőzike, tulipán, viola, zsálya (szálvia).

Az erdő-mező növényei illetve virágai közül Vadasd lakosai a következőket ismerik: árvacsihán, békavirág, bogáncs, búzavirág, cikória, farkasfog (kódustetű), feketenadaj, fillérfű, fűzike, erdei ibolya, gyermekláncfű, gyöngyvirág, hóvirág, kakasmandikó, kakukkfű, kakukkvirág, kankalin, káka, kákabutyikó, kéknefelejcs, keserűlapi, kikerics, kutyatej, laboda, libapimpó, lóhere, lósóska, lúdláb, madársóska, macskanyereg, margaréta, májva, mezei zsurló, vadmurok (szégyenvirág), muhar, németszegfű, nyúlsaláta, papsajt, pipacsvirág, ragadaj, rezgőfű, sóska, szamártóvis, szarvaskerep, szullánk, szurokfű, telekivirág, tüdőfű (vadmájva), tyúkszemvirág, útilapi, vadárvácska, vadcsombor, vadjácint, vérehulló fecskéfű.

Irodalom

BARABÁS László

1980 Tavaszi határkerülés a Nyáradmentén és a Kis-Küküllő felső völgyében. In: dr. Kós Károly–dr. Faragó József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 203–216.

JAKAB Ödön

1898 *Húsvéti határjárás Vadasdon*. Erdély Népei I. Kolozsvár, 28–29.

KUNT Ernő

1983 *Temetők népművészete*. Corvina Kiadó, Budapest

KESZEG Vilmos

1991 *A folklór határán*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

PÉNTEK János – SZABÓ Attila

1980 Kerti virágok és dísznövények Kalotaszegen. In: dr. Kós Károly–dr. Faragó József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 100–114.

1985 *Ember és növényvilág. Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

⁶ PÉNTEK János - SZABÓ Attila 1980.111.

HÚSVÉTI ZÖLDÁGAZÁS ÉS LEGÉNYAVATÁS GEGESEN

„Havad pataka igénytelen kis csermely, de azért annak többfelé elágazó völgyületében mégis 7 falu van elrejtve...” – írta Orbán Balázs *A Székelyföld leírásában*.¹ A Vadasd és Havad között hajdan létezett és elpusztult Tekefalva kivételével hat falu – Geges, Havad, Vadasd, Abod, Rigmány és Nyárádszentsimon – ma is létezik, okiratok szerint ez utolsó a legrégebbi a vidéken. A legnagyobb és legnépesebb ezek közül a festői környezetben felépült, a Nyárad és a Kis-Küküllő között húzódó vízválasztó hegyek közé zárt, a hagyományok és népszokások példamutató ápolójaként és éltetőjeként ismert Geges, amely – Sütő András szavaival élve – távol van a gazdasági és szellemi vérkeringés ütőereitől. Talán épp ennek köszönhető a népi kultúra konzerválódása és ápolása, mely lehetővé tette, hogy 2001. április 14-én és 16-án a szokást teljes folyamatában végigkövessük és lejegyezzük. (Az eseményt teljes egészében vételezte egy marosvásárhelyi televíziócsatorna, és egy héttel később adásba is került.)

Gegesen ma is – akárcsak régen – a legények és fiúgyermekek húsvét szombatján este-éjjelén zöld fenyőágot tesznek a lányos házak kapuira, hogy kifejezzék ezáltal is a húsvét hétfőjén szokásos öntözési szándékot. A kisebbek, tíz éven aluliak apjukkal vagy nagyobb testvérbátyjukkal végzik a fenyőágazást, úgy szervezve meg az indulást, hogy az este 8 óráig befejeződjen. Ők előre elkészített névsorral járják a falut, amit a családban előzőleg megbeszéltek és „jóváhagytak”. A 10 és 14 év közötti korcsoportba tartozó fiúk már este 10 óráig járhatnak ágtenni, de ezután már nekik is el kell tűnniük az utcáról, nehogy elkapják őket, mert akkor a náluk lévő ágakat elveszik, és egy fenyőgallyal kegyetlenül megvesszőzik. Este 10 óra után már csak a 14 évet betöltött, konfirmált legények járhatnak az utcán.

1. kép. Húsvéti zöldágazás

¹ ORBÁN Balázs 1870. 31.

A ZÖLDÁGAK ELŐKÉSZÍTÉSE ÉS FELTEVÉSE

A zöldágak előkészítésében a gyerekek szülei, esetleg nagyszülei, testvérei segítenek, akik a család férfitagjai által nagypénteken vagy nagyszombaton az erdőről behozott fenyőágakat (oldalágakat, fenyőcsúcsokat) festett tojáshéjjal és krepp-papírból kivágott pántlikás szalaggal díszítik ki, hogy a fa minél díszesebb, rikítóbb legyen, mert annál szebbnek és mutatósabbnak számít.

A húsvétra összegyűjtött tojásoknak mindkét *bütüjén* kukoricaszem nagyságú lyukat fúrnak, hogy azon a tojásfehérjét, illetve a sárgáját szájjal egy tányérba fújják, vigyázva arra, hogy a tojáshéj maradjon épen. Ezt a héjat néhány napig szárítják, majd a kifúrt lyukon cérnát húznak át, amivel fel lehet kötni. Húsvét szombatján délután *tojásfestőben* megfestik, majd fenyőágra vagy fenyőhegyre aggatják. A festésben igen kedveltek a rikító, élénk színek. A tojás festésére ma is sokan használnak olyan kora tavaszi növényeket (cserhéjat, vereshagyma héját stb.), amit húsvét táján könnyen be lehet szerezni, és nem kerül pénzbe.²

2. kép. Ághordók az esti órákban: apa és fia (2001)

² MIKLÓSSY Vilmos 1978. 95.

Gegesen – a közeli Vadasdtól és a Felső-Maros menti falvaktól eltérően – nem készítenek *húsvéti jármot*, ami a fiatal fenyőhajtások függőleges befűzésére és szimmetrikus elhelyezésére ad lehetőséget. Ez a feldíszített, egyszerű kis tákolmány – itt ha nem is, de más vidéken – kitüntető figyelmességet, komoly közeledési és udvarlási szándékot jelent a párkapcsolatban.

Volt rá eset – egyik adatközlőm mesélte –, hogy Gegesen a fenyőhegyek alját (egyesekek) régebbi bicskával megfaragták, s az illető saját nevét vagy monogramját véste rá. Ez azért számított, mert így a lány könnyebben rájött a faállító kilétére, esetleg – ha netán kétségbe vonták az állítási szándékot – egykettőre egyeztetni lehetett, s locsoláskor nem állt fenn a kérdés: vajon tett is ágat, vagy csak eljött megöntözni a lányt. Kisebektől néha meg is kérdezték: – Tettél-e fenyőágot? Ha beismerte, hogy nem, akkor a fizetség kevesebb volt, mint a többié, elmaradt a zsebkendő, vagy kevesebb tojást kapott.

Húsvét szombatján este a gegesi házakban a villanyégők később oltódnak ki. Kíváncsi arckok, rokonok, fölcsaperedő lánykák lesik-várják az ághordó csapat tagjainak érkezését, az ágállító(k) kilétét fürkészve. Némelyek azt is megteszik, hogy *listát* vezetnek, s fölírják, kik és hányan tettek zöldágot. Ez a vasárnap délutáni tojásfestésnél lehet fontos: ha szombaton nem festettek eleget, akkor vasárnap kell kiegészíteni, hogy az öntözők ne maradjanak piros tojás nélkül.

Ott, ahol öntöző gyerek van a háznál, az általa előre „beszerzett”, azaz „leöntözött” tojás mennyiség is beleszámítódik a szükségletbe: annyival kevesebbet kell festeni. Ebben az esetben a legénynek idejében kell indulnia, hogy testvére megöntözése előtt otthon legyen a tojásokkal. Ezáltal a tojások egykettőre gazdát cserélnek, vándorolnak.

Ilyenkor egy-egy életszer-bejáróra (kis- és nagykapu) akár 20–25 ág is kerül(het), ami öröm a (kis)lánynak, de ugyanúgy öröm a (nagy)szülőknél is. Erre jó előre felkészülnek, s meggyűjtik vagy bevásárolják a tojásszükségletet.

LEGÉNYAVATÁS

A gegesi *legényavatásra* szintén húsvét szombatján, az esti ághordás, ágállítás után kerül sor,³ amikor a falu legényei és a frissen konfirmált fiúgyermek a falu központjában lévő *Nagyhídnál* gyülekeznek, miközben egy 5 m hosszú és 20 cm széles deszkát fektetnek le a híd közepére, hosszában. Miután megjelent mindenki, aki számításba jöhet, az idősebb legények a híd hosszában, a deszkával párhuzamosan két sorban állnak fel, egymással szemben, s egy-egy keményebb fenyőágot fognak a kezükben. Eközben a felavatásra váró legények nagy izgalommal a híd egyik oldalán sorakoznak, ahonnan

³ A 2000-es év húsvétján nem volt konfirmálás, tehát legényavatás sem volt.

3. kép. Legényavatás utáni „kínáció” borral és kaláccsal (2001)

egyenként, születési sorrendben (elől a nagyobbak) a hídon kialakított legényfolyosón kell átszaladjanak. Az áthaladás természetesen nem megy könnyen. A deszkára lépő, vagy onnan lelépő (félrelépő) serdülő fiú két oldalról annyi ágütést kap, ahányat csak rá tudnak mérni. Volt rá eset, hogy a legény megbotlott, elesett, de föl kellett állnia, tápáskodnia, és ezt az utat mindenképp meg kellett tennie, hogy ő is bekerüljön a legények sorába.

Mikor ezen túl van, a híd túlsó oldalán egy „öreg” legény egy pohár borral várja, s így köszönti: – Egészségetekre! A bor elfogyasztása után a régi legény kezet nyújt, s ezzel jelzi, hogy befogadták a legények sorába. Versre, köszöntőre adatközlőim nem emlékeznek, ami a szokás dialógusszövegének szájáról szájra, évről évre való hagyományozódását jelentené.

Ezután következik a „rendcsinálás” (5. kép), amikor a régi és az új legények közös csapata behatol egy-egy udvarra, leveszik a kapukat, kicserélik, a szekeret pedig felteszik a *pajta híjára*, az *odorba*. Bármit elmozdítanak, amivel – úgy gondolják – az udvaron lakó gazdának bosszúságot okoznak. Ezt a „rendetlenkedést” pedig csakis csapatosan lehet megoldani, másképp lehetetlen volna 200–300 kiló súlyú szekeret akár 4–5 méter

magasba is felemelni. A helyrerakásra csak másnap, húsvét első napjának reggelén kerül sor, amikor a férfiak számbaveszik az elmúlt történéseket, s megindulnak, hogy megkeressék az éjszaka folyamán elmozdított gazdasági felszerelést vagy szomszédba átvitt, megcserélt kapukat. Bármennyire is „legénykednek”, a jócskán felhajtott fiatalok sohasem „foglalkoznak” az állatokkal, ezeket nem engedik ki, nem hajtják el őket, ami anyagi kárt, elhullást jelenthetne. Ezt a szokást őseiktől tanulták, átvették s továbbadják, ezért senki sem haragszik.

A gegesi legényavatás – László János tanár-néprajzkutató szerint – sohasem volt szervezett, mindig spontán történt. Amolyan helyi törvénynek számított, hogy a húsvét előtti héten, virágvasárnapon megkonfirmált új legényeket fel kell avatni, azaz át kell menniök a hídon.

A szomszédos Kibédén szokásos *legénypróba* a katonaság előtti legények-fiúk farsang végi virtuskodásait és alakoskodásait jelenti. Itt nem egyenként, hanem közösen, *fársángos* csapatban kell megmutatniuk, hogyan tudnak helytállni, a falut végigfésülni, táncolni, mulatni, rendet tartani a kísérők és aktív szereplők népes seregében.⁴

4. kép. A legényavatás utolsó fázisa: a megvesszőzött legényt egy pohár borral kínálják meg (2001)

⁴ BARABÁS László 2000. 47.

5. kép. Legényavatás utáni „rendcsinálás” az udvarokon (2001)

Varga András (1935) nyugalmazott tanító szerint voltak idők – az 1970-es években –, amikor ez a szokás megszűnt, mert a hatóságok nem nézték jó szemmel, de azután újra-éledt. Volt egy csúnya eset is –1969-ben –, amikor az avatás kartöréssel járt.

A HÚSVÉTI LOCSOLÁS

Az öntözésre, locsolásra – akárcsak a többi magyarlakta településen – húsvét hétfőjén kerül sor. Istentisztelet előtt 11 óráig járnak a *kislegények* maguk vagy édesapjukkal, szervezetlen formában, délután pedig a *nagylegények*, fiatal házasemberek spontánul kialakult csoportokba vagy baráti körbe verődve. Ilyenkor autóval vagy biciklivel megjelennek más falvakból is a legények, akik barátnőjüket vagy nőrokonukat szándékoznak megöntözni. Természetesen az ágállítás az ő esetükben nem jöhet számításba, mert egyik faluból a másikba nem szokás ágat hordani.

Az öntözők megvendégelése kaláccsal, tésztával (sütemény) és piros tojással történik. Vannak helyek, ahol a kicsiknek zsebkendőt és pénzt is adnak, a nagyobbakat pedig borral kínálják. De mindenre csak a szokásos köszöntési formula, verselés után

kerül sor, amikor a kisebbek, a házba belépve, egy hosszabb verset (de mindig ugyanazt), a nagyobbak pedig egy rövidebbet mondanak. Ha verseléskor valaki belesül, addig kínlódik, amíg eszébe jut, vagy gyorsan befejezi, de sohasem kezd más versikébe, és azt sem engedi, hogy valamelyik öntözőtársa mondja el helyette. Azt tartják, az adományt mindenkinek külön-külön adják/kézbesítik, erről pedig nem szokás lemondani, vagy az átvételt másra bízni. A kapott ajándékért pedig mindenkinek meg kell „dolgozni”.

A kiskorúak versikéi vallásos tartalmúak, a legényeké legtöbbször tréfásak, nemegyszer obszcén kifejezésekkel vagy verssorokkal fűszerezve. Néha előkerülnek olyan jelzők is, amelyeket máskor, év közben „semmi pénzért” sem vennének a szájukra, ilyenkor viszont „szabad”; megengedett, elnézik, esetleg jót nevetnek rajta, de sohasem dorgálják meg, nem kutakodnak a vers eredete után, és nem érdekli a „szerzője” sem. A szépen szavaló gyerekeket megdicsérik.

A húsvéti verseket a gyerekek egymástól, verses füzetből vagy szülei, nagyszülei verskészletéből veszik át, ügyelve arra, hogy húsvét előtt elismételjék, felfrissítsék, nehogy belesüljenek. Újabban nyomtatásban is kaphatók húsvéti versikék, amelyeket ügyeskedő kiadók jelentettek meg, iskolákban vagy könyvkereskedésben forgalmazzák.⁵

László János szerint az 1960-as években Gegesben nem díszítették a húsvéti fenyőágakat, úgy tették a kapukra, „ahogy az Isten megadta”. Fiatal tanárként egyik barátjával székéren hozta be a fákat az erdőről, s feldíszítve hordozták el a rokon leánykáknak. Utána már mások is díszítették az ágakat. Úgy véli, hogy a szokás megint kezd visszaszorulni.

Az a lány, aki húsvétkor a legénytől fenyőhegyet kapott/kap, úgy értelmezi, hogy a fiú, akivel „beszél”, komoly udvarlónak számít. A fenyő sokirányú szerelmi szimbolikájával egyébként számos erdélyi helységben találkozunk, ahol a húsvéti fenyőágazáson kívül a lakodalmi szokásanyagban is föllelhető a nem szóbeli közlés eme sajátos formája.⁶

Geges falu lakosai nagyon ügyeltek arra, hogy a húsvéti ünnepkörhöz tartozó tavaszi népszokás hangulatát ne zavarja meg egyes italmámorosok (*itkányosok*) illetlen viselkedése, hangos veszekedés vagy netán verekedés. Ha mégis megtörtént, a falu közössége „elítélte” a normaszegőket.

Adatközlők

Fülöp Klára (1964)

Kaffai Mihály (1930)

Kiss B. László (1958)

László János (1944)

László Zsigmond (1983)

Varga András (1935)

⁵ PÉTER Sándor 1999. 2–96.

⁶ BALÁZS Lajos 1999. 27.

Irodalom

BALÁZS Lajos

1999 *Szeretet fogott el a gyermek iránt. A születés szokásvilága Csíkszentdomokoson.*
Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda

BARABÁS László

2000 Kibédi legénypróba. In: Uő: *Aranycsitkók, maszkurák, királynék.* Mentor Kiadó,
Marosvásárhely, 45–53.

MIKLÓSSY Vilmos

1978 Festőnövények a csíki háziiparban. In: dr. Kós Károly–dr. Faragó József (szerk.):
Népismereti Dolgozatok. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 91–100.

ORBÁN Balázs

1870 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismeii szempontból.*
Pest

PÉTER Sándor

1999 *Én kis kertészlegény vagyok... Húsvéti öntözőversek.* Proserved Cathedra Kiadó,
Sepsiszentgyörgy

A GIRCSÓZÁS SZÉKELYSZENTISTVÁNBAN

Szentistván és vidéke

Erdélyben, a Kis-Küküllő felső völgyében, az ún. *Vízmejjéken* két híres vásáros központ, Erdőszentgyörgy és Makfalva szomszédságában fekszik Hármásfalva, a maga egybenőtt három falujával: Atosfalvával, Csókfalvával és Székelyszentistvánnal.

A falvak szokatlan közelségére már Orbán Balázs is felfigyelt a 19. század második felében, aki az Atosfalva-Szentistván közötti távolságot mindössze „1000 lépésnyire” becsülte, míg Csókfalva betájolásánál ezeket olvashatjuk: „Szent-Istvánnal egészen egybe van épülve (csakis a Határ-patak választja el) Csókfalva, hol reformátusok és unitáriusok nemcsak vegyesen laknak, hanem még templomai is e két vallásfelekezetűeknek ugyanazon kerítésben vannak foglalva.” Ez az „ezer lépés” napjainkra már teljesen eltűnt, csak egy keskeny utca, egy szoros, a Határ-patak és az idősebbek emlékezete jelzi a hajdani faluhatárok hollétét. 1947-től, amikor a három különálló falunak egy közös nevet – Hármásfalva – adtak, csak az ismeretlen átutazónak jelentett egyet; az itt lakók mindig tudták, számon tartották, s ha kellett, figyelembe is vették, hogy ki honnan való, hol lakik, melyik a szülőfaluja.

Mint a régi Marosszék egyik keleti határfaluja, Székelyszentistván kiesett a nagy horderejű szellemi-gazdasági forgalomból, s a nagy események színhelyévé már ezért sem válhatott. Ha a település földrajzi, helyrajzi és beépítettségi térképét figyeljük, úgy tűnik, mintha mind a három falunak volna egy-egy benyúló lába, mely „benyújtózkodik” a Kis-Küküllő irányába. Ez hol kisebb, hol nagyobb sávon történik; mind-

1. ábra. Székelyszentistván térképe.

Az 1-es és 2-es számmal jelölt hidaknál tartják az ősztendő-temetést. Régebb az 1-es hídnál kezdődött a gircsózás is

három falut műút köti össze az országos közlekedési vérkeringéssel, s a lakott területek déli részétől nem messze halad el a Balázsfalva–Parajd vasútvonal. Egyetlen vasútállomása van, Csókfalván, ami a vasúti szállítás és fuvarozás lebonyolítását biztosítja (lásd a térképet).

A falutól délre fekvő sík terület, a Kis-Küküllő jobb és bal partja, az északon emelkedő dombnyúlványok és verőfényes oldalak, a messzire kinyúló legelők és kaszálók jó lehetőséget nyújtanak mind a gyümölcs-, szőlő- és gabonatermesztésre, mind pedig az állattenyésztésre.

A GIRCSÓ SZÓ JELENTÉSE

A *gircsózás*, *gircsójárás* a népi dramatikus-alakoskodó játékok – köztük a farsang – egyik válfaja. A *gircsó* szó a székely nyelvjárásban 'csúnyát' jelent. A vidéken a székely ember ma is ezt mondja: „Olyan vagy, mint egy gircsó.” Kiss Károlyné Molnár Éva hajdan havadtői nagyanyjától hallotta először ezt a szót, amit vézna, sovány, hosszú nyakú, csontos ábrázatú, általában csúnya, rusnya kinézésű személyek, főleg férfiak esetében használtak. Alsósófalván az éretlen, fejletlen szilvát nevezik gircsónak, aminek elfogyasztásától óva intették a gyerekeket, mert béka nő a hasukba. De efféle „intelmeket” itt helyben, Szentistvánon is jegyeztem le. Barabás László néprajzkutató szerint gyermekkorában, Parajdon gyakran hallotta veszekedés közben ezt a fenyegető mondatot: „Vigyázz, mert megfogom a gircsódat!” A célzás az ember nyakára utalt.

A gircsó szóval kapcsolatosan a *Magyar Néprajzi Lexikon* 2. kötetében ez áll: „Az aprószentek napi alakoskodás neve volt Maros-Torda megye néhány községében (...) Ezek az alakoskodók kísérik a falu legényeit, akik a lányos házakhoz látogatnak, s köszöntik a lányokat.¹ Forrásanyagként a Makkai Endre – Nagy Ödön által összeállított *Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez* című munka szerepel, mely először 1939-ben jelent meg Kolozsváron, majd kibővíve 1993-ban Budapesten.²

Bandi Dezső marosvásárhelyi néprajzkutató, iparművész 1973-ban tesz említést a gircsózásról a *Vörös Zászló* című megyei lapban, melyben Viski Károly budapesti néprajzkutató tanár korabeli vázlatát és ismertetőjét használja fel. Az anyag – bár helybéli gyűjtésnek számít – sajnos nem tartalmaz új elemeket, jobbára Viski leírásának ismertetésére szorítkozik.³ Ez valamelyest érthető is, hisz a szokás felújítására és újraindítására több éves kimaradás után – talán épp e cikknek köszönhetően – egy évvel később, 1974-ben került sor.

1 DÖMÖTÖR Tekla 1979. 287.

2 MAKKAI Endre – NAGY Ödön 1993. 147–148.

3 BANDI Dezső 1973.

A Szabó T. Attila főszerkesztésében kiadott *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* 4. kötetében nem szerepel a gircsó szó, de van benne egy rokon hangzású *gircsáva* szócikk, ami civakodást, háborgást, kötölődést, lármát, zsvajt jelent.⁴

A *magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* szerint a *gircsáva* szó 'kötölözésből' származó civakodást' jelent. Egyébként a szót a román *gâlceavă* szóból eredeztetik, ami 'lármát' és 'zsvajt' jelent. A román nyelvben a bolgár formából honosodott meg, amely szintén 'lármát' és 'zsvajt' jelent(ett).⁵ A magyar nyelv esetében némi jelentésmódosulásról beszélhetünk, mert nemcsak a lárma és a zsvajt szerepel, hanem ott van a kötölözés is, ami igazán nem idegen a székely ember jellemétől, az ünnepnap és *miesnap* (hétköznapi) társas életformájától.

A *gircsáva* szó származéka a *gircsás*, ami 'kötekedőt' jelent. Ennek a szónak a rövidült változata a *gircsa*. A szóvégi ó hang megjelenése pedig a kedveskedő hangulatra törekvésnek tudható be (lásd a kedveskedő-kicsinyítő -ó képzőt a személynevekben, pl. Katinkó, Anikó, Magdó, Kató stb.).⁶ Az új magyar tájszótár szerint a *gercsáva* szót először 1413-ban jegyzik le Nagybaconban.⁷ Az 1915-ben itt született, tősgyökeres Péterfi György szerint: „Ez a szokás már az én anyám és apám idejében is létezett, sőt, még akkor, amikor ők is kicsi gyerekek vótak. Száz évnél biztos, hogy régebbi.”

A SZOKÁS ELTERJEDTSÉGE ÉS TÖRTÉNETE

A gircsózáshoz gyűjtve adatokat és anyagot, számtalan Nyárad és Kis-Külüllő menti faluban érdeklődtem a szokás eredete, területi szóródása, kisugárzása és nyomvonala után kutatva. Akik hallottak róla vagy ismerték, azok mind-mind Hármásfalut neveztek meg. A 21 kilométernyire fekvő Vécke-patak menti, félreeső kis faluban, Csöbben például a 70 felé járó György Domokos gazdaember azt válaszolta, hogy hallott róla, ismeri, mert volt hármásfalusi katonacimborája mesélte el, még amikor együtt szolgáltak, de náluk a faluban nem gyakorolják. Erdőszentgyörgyre kiköltöztetett böződújfalusi idős emberek – akik 1987–89 között kényszerültek áttelepülni –, ugyancsak Hármásfalut hozták szóba, azzal a megjegyzéssel: régebb náluk is létezett egy hasonló hagyomány, amire ma is emlékeznek, a *duszások*, de nem aprószentek napján (december 28.), hanem húshagyókedden, farsang végén.⁸

4 SZABÓ T. Attila (szerk.) 1984. 591.

5 BENKŐ Loránd (szerk.) 1967. 1063.

6 SZABÓ T. Attila 1956. 474.

7 B. LŐRINCZI Éva (főszerk.) 1988. 628.

8 A böződújfalusi duszások szereplői a következők: négy *duszás*, szalmával kitömött bő ingben és bő alsónadrágban, egy *fatekenyőbe* bújtatott *falovas* és egy szürke vagy bármilyen más színű lovat vezető *legény*, aki ide-oda *dülöngélő*, fából készült kereket húzat végig a falun. Ezen a kereken két bábu áll, egy fiú és egy lány, akik a kerék mozgásától-forgatásától jobbra-balra dülöngélnek. Jelen vannak még a *muzsikusok* és a zajongó-kiabáló-kicsapongó tömeg, akik a duszások foglyul ejtésén mesterkednek. Ha ez sikerül, egy veder bort kapnak váltságdíjba. MAKKAI Endre – NAGY Ödön 1993. 305.

A szentistváni gircsózással kapcsolatosan néhai Nagy Ödön (1914–1995) ref. lelkész, néprajzkutató alulírottal a következő szóbeli kiegészítést közölte: „Egy teljesen helyi szokással van dolgunk, azóta sem hallottam erről (1939 – szerk. megj.), pedig azután három évig voltam annak a vidéknek, Szolokmának a református lelkésze. Kár, hogy most már nem gyakorolják; valószínű, gonoszúzó szerepe lehetett.”

Csak sajnálni tudom, hogy a jeles pap-tanár-néprajzkutató, Szabó Bálint, volt atosfalvi lelkész – a későbbiekben makfalvi tanár – a helyi egyháznak hagyott kéziratában, egyháztörténeti és néprajzi vonatkozású munkáiban semmiféle adatot vagy utalást nem találunk, amely kapcsolatos volna a gircsózással. Ő pedig mindenképp szemtanúja lehetett a szokásgyakorlásnak.

A gircsózás tehát mindössze három faluban, Atosfalván, Csókfalván és Szentistvánon létezett. 1962-ben, amikor megszűnt a magántulajdon, s kezdetét vette a megfélemlítések időszaka, a gircsózásnak is el kellett tűnnie a „színpadról”, feledésre volt ítélve.

A megszűnés egyik fő oka Péter István falufelélős szerint – aki a hagyomány újra-élesztésénél bábáskodott – az egyre növekedő forgalom, a balesetveszély volt. Tudniillik mindhárom falu kanyargós, veszélyes útszakaszokkal van tele, s a többé-kevésbé borgózós fiatalok csoportos, kicsapongó vonulása már az '50-es évek végén, a '60-as évek elején forgalmi akadályt, balesetveszélyt jelentett. Másik oka a falu elnéptelenedése, a városra költözés, az ingázás, az iskolahálózat fejlesztése és az iparosítás lehetett. Egyszóval: az itthon maradt fiatalok, házasemberek, legények, leányok számottevő csökkenése. Ahogyan egyik adatközlő megfogalmazta: „Most má' nem lehetne, me' fú a gyár, menni kell munkába.”

Tény, hogy ezt a kimondottan helyi népszokást maguk a községi szervek, elöljárók, rendfenntartók sem nézték jó szemmel. Nemesgyszer vonakodtak attól, hogy tudomásul vegyék, engedélyezzék a játékot, s ha mégis beleegyeztek, verekedés, bakalódás esetén a szervezők hátán igyekeztek elverni a port.

A gircsózást 1944-ig minden évben megszervezték, majd szünet következett, s ezután rövid ideig újraindult. 1974-ben Péter Viktor (sz. 1907) nyugalmazott kántortanító két népszokást elevenített fel, jó szándéka ellenére félsikerrel. December 28-án, aprószentek napján előadták a gircsózást, három nappal később, 31-én az *őesztendő-temetést*. Az első nem volt hosszú életű, hamarosan betiltották, a második ma is él, nagy hallgatóságnak és résztvevő tábornak örvendve. A letiltásról még annyit: 1974. december 28-án késő délután, amikor mindennek vége volt, s a résztvevők átöltöztek a bálra, majd behúzódtak az akkori táncterembe – lényegében a kultúrotthon pinchehelyiségébe –, valaki elkezdte énekelni a Székely Himnuszt. Másnap, harmadnap s még ki tudja, hányszor, a jelenlévőknek a községi őrsparancsnokságon s a marosvásárhelyi állambiztonsági hivatalban kellett beszámolniuk a történekről. S bár a szélfúvásból nem lett eget rengető vihar,

a cél megvalósult: megállítani és elfeledtetni egy olyan népszokást, amely magán hordozza a sajátosság méltóságát, s nemzeti érzéseket támaszthat „körön” belül, körön kívül egyaránt.

1. rajz. A kurva
(Nagy Pál 1974-es
vázlata alapján rajzolta
Molnár Dénes)

A SZEREPLŐK ÉS KELLÉKEIK

A szentistváni népi dramatikus játék aktív szereplői a következők: *kurva* vagy bába, négy *duszás* vagy *hamubotos*, egy *parancsnok* vagy *falovas*, két *táncvőfély*, zenészek (muzsikások), legények és házasemberek. Passzív szereplőkként említem a kísérőket és az ideig-óráig felfigyelő vagy állandóan cserélődő, lemorzsolódó bámészkodókat.

A *kurva* nőnek öltöztetett férfi, aki a *banda* elején halad, a *falovas* közelében, kezében egy rossz nyírágseprű, amelyikkel emberfej magasságban jobbra-balra csapkod a levegőben, és suhogó-susogó, érthetetlen hangokat hallat (*1. rajz*).

Öltözete: kendő, női kabát, szoknya, kötény, házi készítésű harisnya, lábán hosszú szárú bőrcsizma. Feladata, hogy magára vigyázzon, nehogy a házasemberek „ellopják”, s behúzzák a kapu alá, pincébe vagy csűrbe. Ezenkívül segít a támadók megseprűzésében. Ha mégis megtörténik a „lopás”, akkor váltságdíjba egy veder bort vagy pénzt adnak.⁹

A *parancsnok* vagy *falovas* közepén kivésett-kifűrészelt, öblös részével lefele fordított *tekenyő*be bújtatott férfi, aki fakarddal a kezében a kurva és a *duszások* közelében halad.¹⁰ Viselete kék kabát és piros nadrág, amit Nemes Vencel vitéztől örökölt, aki 12 évig volt Bosznia-Hercegovina megszállásán (*2. rajz*). Onnan származik a szögletes elejű katonasapka is, amelynek mása – elhasználódása után – papondekliből készült, 3–4 libatollal ékesítve. Amikor ezek elszakadtak, az utánzat házilag készült varrógépen és kézzel. Szilády Zoltán közlése szerint a teknőt pokróccal takarták le, majd az ember *beléállt*, és a teknőt szíjjal magához erősítette.¹¹

A ló sörénye és a farka *kendercsepű*ből vagy fekete lószórból készült, nyakát a fejgel együtt a teknő orrához szegezték. A nyak homorulatában 1–2 csengő lógott, kellemes csilingelő hangot hallatva. A csengőt lovasoktól kölcsönözték. A ló „testét” bojtos-rojtos, házi készítésű rongypokróccal vagy lópokróccal takarták le.

⁹ SZILÁDY Zoltán 1930. 210.

¹⁰ KÁLMÁN Jolán 1993. 147.

¹¹ SZILÁDY Zoltán 1930. 209.

A parancsnok lábán a polgári úri réteget jelképező hosszú szárú bőrcsizma díszlett. Ezt a szerepet hosszú időn át Fábián István, azaz Fábián Pista bá alakította, aki – Nemes G. Sándor adatközlő szerint – „jól tudott játszani, színészkedni, ügyesen látta el feladatát. Foglalkozásra kerekes-ács mesterember volt, ő faragta ki a ló fejét, nyakát, szemet rajzolt neki, egyszóval az egész fatákolmányt ő készítette. Mindenről jó előre gondoskodott, már az ősz folyamán, hogy ne kelljen az utolsó percben, az ünnepeken kapkodjon.”

A *duszások* Heródes katonái, akik a közelükben lévő falovat, a kurvát, a vőfélyeket és a zenészeket vigyázzák, s a közelükbe merészkedő „támadók” hátát vagy végtagjait *acskóba* zárt száraz vagy nedves hamuval döngetik (3. rajz).

Ezek általában négyen vagy hárman vannak. Öltöztük: fejükön kifordított bundasapka, saját ruházatukra felöltött, kenderfonalból készült fehér bő ing és bő *gatya*, szalmával kitöltve, ami keményekké, nagyokká, erősek-

2. rajz.

Falovas (Nagy Pál vázlata alapján készítette Molnár Dénes)

3. rajz. A gircsók hadakozása (Bedő Dénes rajza)

ké, igazi bibliai figurákká emeli őket. Derekukon és térden alul csengők lógnak, amelyeket ha időnként megráznak, a hangoskodás és az attrakció vokális hatását emelik (4. rajz).

Voltak évek, amikor a gircsózás kezdetén, a reggeli induláskor a duszások arcát házi készítésű fehér csipke fedte, de ez nem tartott sokáig, mivel kötőlődés-civakodás közben hamar leesett. Egyetlen biztos fegyverük az embermagasságú *hamubot*, amit ide-oda kalimpáló mozdulattal, korbács- és ostorcsapásos módszerrel használtak játék közben. A hamubotot fatüzelésből visszamaradt hamuból készítették, amit erős háziszóttos anyagba, lehetőleg posztóba varrtak be, hogy ütés alkalmával ne hasadjon ki. Ezért nevezték hamubotnak.

Az alakoskodó farsangos öltözetre emlékeztető fenti szereplők után következnek a *vőfélyek*, akik szürke posztóból készült priccses nadrágot, bőrcsizmát, felső testükön *ujjast* (kabát) és fekete bundasapkát viselnek. A hamubotosoktól eltérően a vőfélyek sapkája nincs kifordítva.

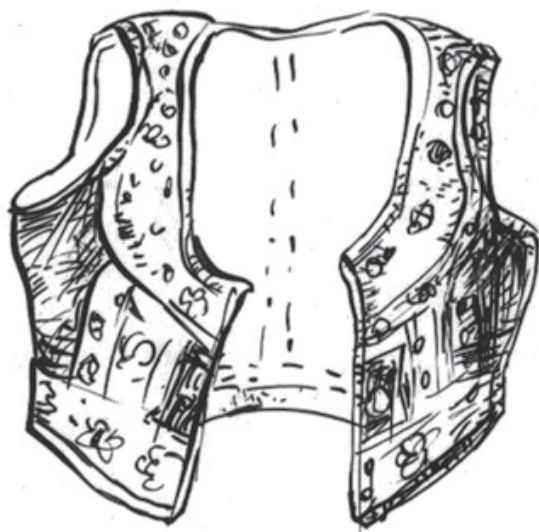
A zenészek közül mindössze egy-kettő van jelen, a hegedűs és/vagy a szaxofonos, mivel a gardonyos és a cimbalmos csak az esti bál alkalmával, a táncteremben csatlakozik társaikhoz. Bár farsangi hangulat van, a zenészek igyekeznek jobb ruhát öltönni magukra. A gircsózáson számtalan lány és legény vesz részt, akik népviseletbe, azaz székely ruhába öltöznek.

A szentistváni lányos öltözet régebb, a 20. század elején a következő darabokból állott: székelyruha, amihez piros szoknya és fehér kötény járt. Eleinte a kötény nem volt kivarrva, de később már apró virágokkal díszítették. A szoknyán három fekete zsinór futott végig. Hasonlóképp, a testre szabott *lájbi* is piros anyagból készült, sok fekete díszítéssel ékesítve, kiemelve ezáltal a lány testének felső részét.

A rövid, háromnegyedes fekete kabátra üzletben vásárolt világos *hárászkendőt* öltöttek. A manapság igen kedvelt bőrcsizma nem volt divatos a lányoknál, inkább csak a menyecskék használták, helyette egész szárú cipőt húztak a lábukra. Ez érvényes volt más falvakon is. „Valamikor egy lány kiállítására, stafírunghának előkészítése a kapun belül történt, nem kellett pénzt kiadni, mindent úgy szőttek kenderből, gyapjúból, illetve gyapjúfonalból” (Péterfi György, 1915).

4. rajz.
Duszás
(Bedő Dénes rajza)

5. rajz. Gircsózáskor (is) használatos női lájbi

rágnál volt – elöl – az *ellenző*, amit kék színnel szegtek be. Régebb a besorozott legények üzleti bokkrétát hordtak kalapjukban, amit – ha volt – a szeretőjük vásárolt. Ezt a bokkrétát a besorozástól a bevonulásig hordták, utána már nem.

A vőfélyek öltözete azonos volt a legények öltözetével.

ÖLTÖZKÖDÉS, KÉSZÜLŐDÉS

Régen a karácsonyi ünnepkör Székelyszentistvánon nem kevesebb, mint öt alkalommal „engedte” a fiatalokat mulatni, ünnepelni, táncolni, szórakozni, mai szóhasználattal élve: kikapcsolódni. Ezek a következők: karácsony másod- és harmadnapja (Istvánózás, Jánosozás), aprószentek (dec. 28.), Szilveszter éjjele és Újév napja, déli 2 órától másnap reggelig.

A gircsózás, gircsójárás karácsony harmadnapja után való éjszaka kezdődik, amikor a fiatal házasemberek a bálterem közelében felöltöztetett falovat éjfélkor beküldik a táncterembe, hogy „járja meg magát”, ide-oda rugdosva-táncolva jelezze, hogy másnap korán reggel kezdődik a gircsózás, vegyenek tudomást erről a jelenlevők, vigyék hírét a faluban.

A bevonulás *huszárinduló*ra történik, s miközben a báli zenekar az előre megbeszélt indulót húzza, a falovas *zenetaktusra* lépked befelé, körbetáncolja a termet, a bálózók

¹² HAÁZ F. Rezső – HAÁZ Sándor 1993. 120.

seregét, s minden értesítő-figyelmeztető, rímbe szedett vers vagy szöveg elhangzása nélkül, kivonul a tereméből, tovább folytatva a készülődést a másnapi gircsózásra.

Voltak esztendőik, amikor ez jelentette a bál végét; ki-ki igyekezett hazafelé pihenni, erőt gyűjteni a másnapi folytatásra, de legtöbbször a bál reggelig tartott, s onnan mentek a gircsózásra, a duszások fogadására.

A gircsózás szereplői, a házasemberekkel együtt, egyik szervező házához húzódnak be, ahol tovább folytatják a készülődést reggelig. A hétköznapi ruhájukba öltözött *gircsók* bő inget és bő gatyát húznak magukra, amit búza- vagy árpaszalmával tömnek ki. Ez védi meg őket az eleséstől, no meg a végtelen cibálódástól, bakalódástól. S készülnek a hamubotok is, amit otthonról hozott, kapanyél hosszúságúra méretezett tartós, száraz fából választanak ki. Leginkább a mogyorófát és a fűzfát kedvelik, mivel ez könnyű, hajlékony, és tovább tart. A hamubotnak semmilyen díszítése nincs, még csak meg sem faragják, héjában használják. Ha gircsózás közben eltörik, a legelső háztól mást kérnek, vagy valahonnan szereznek. Ehhez a bothoz kötik a hamuval megtömött zacskót, azaz: *acskót*, amit egy 30–40 cm hosszú kemény spárgával vagy bőrszíjjal oldanak meg. Egyébként ez a hamubot-szerelék pontosan megegyezik a Vadasdon és néhány felső-nyáradmenti faluban ma is gyakorolt *hajnalozási bolond (kokós)* szerepét vállaló személy hamubotjával.¹³

S miközben a hozzávalókat készítik, a kellékek beszerzése folyik, egymást oktatta-biztatva készülődnek másnapra, egy-egy pohár bort is ürítenek, viccelődnek, adomáznak, tréfálkoznak. Ilyenkor a falu határában megtermett szőlő kiforrt és megtisztult levét fogyasztják előszeretettel, óvakodva az *erősre* főzött gyümölcs- vagy seprőpálinkától. Ebből étel előtt egy-két pohárkával ugyan elmegy, de mulatásra nem való.

Ha készülődés közben valakinek a hiányát, távolmaradását észlelik – mármint a játék megszervezéséhez, az öltöztetéshez értő fiatal házasemberek közül –, nyomban utána küldenek, üzennek, felkölt(tet)ik, hogy jöjjön oda, legyenek együtt. Aki teheti s nem beteg vagy fáradt, megjelenik. Egyébként a megjelenés nincs létszámhoz vagy rendi tagozódáshoz kötve; ettől eltekintve találni szervezetlen, spontán készülődést is. Nőknek, asszonyoknak ilyen helyt nincs mit keresniük, kivéve azokat a házakat, amelyeknél az öltözködés folyik.

A SZOKÁS LEZAJLÁSA ÉS FUNKCIÓELEMEI

Reggel 6–7 óra körül kipihenten, avagy ha egyenesen a bálból jönnek, fáradtan megérkeznek a legények is, egy veder borral a kezükben. Ennyi az előre egyeztetett természetbeni fizetség a házasemberek éjszakai fáradozásáért és a játék megszervezéséért, akik

¹³ BARABÁS László 1980. 209; SZÉKELY Ferenc 1999. 53.

most a szó szoros értelmében „eladják”, áruba teszik a gircsózást, s ezennel kilépnek a további aktív szereplésből. Mikor a játékot „átadják”, a házasemberek félig komolyan, félig viccesen ezt mondják: „Vigyázzatok a kurvára, mert minden lopás egy veder bor!” Ekkor leülnek, közösen elfogyasztanak két kupa bort, majd a táncfogadó vőfélyek és a legények nyomban „nyeregbe ültetik” a falovast, s felhatalmazzák azzal, hogy a játék rendjéért és erkölcsi tartásáért feleljen. Mikor minden rendben, a teljes csapat, a gircsózók a falu délnyugati irányába indulnak, a Szentistván–Csókfalva határszélre, ahol máris elkezdődhet a gircsózás. Ha a szereplők között van olyan, aki a falu végén, az indulási hely közelében lakik, akkor már éjfél után ide húzódnak, itt történik a készülődés, hogy reggel minél közelebb legyenek az indulási helyhez.

Adatközlőim szerint a három falu mindig külön-külön „adta elő” ezt a népszokást, bár voltak olyan évek is – mint pl. 1974 –, amikor a három faluban egy csoport járt. Akkor az egyik, Csókfalva alsó végében lakó lány házatól indultak, s délutánra feljutottak Atosfalva keleti részére. (Egyébként a falvak efféle közelítés-szándékáról a Szilveszter-napi őszentő-temetésnél is beszélhetünk, amikor a falvakat szétválasztó hidak és utak

1. kép. Gircsózás 1974-ben (Nemes Endre családi archívumából)

mellett állnak meg előbb nyugaton, majd Szentistvántól keletre, hogy a minden évben újraírt-átírt, „aktualizált” Péter István-féle búcsúztatót és napi áldást közösen meghallgassák.)

A gircsózás felállási rendje megegyezik az előbbieken leírtakkal, nem változik, esetleg támadás, lopáskísérlet alkalmával összevegyülnek, hogy egymást kiségték, de utána igyekeznek újra visszaállni, hogy az előre kiosztott és elvállalt szerepek mozgásterületén működjenek.

A legények összeölelkezve, dalolva-nótázgatva, külön csapatba verődve haladnak, hasonlóképp a lányok is, karonfogva, énekelve, ki-ki saját *inneplőjébe* öltözve. Ezután következnek a házasemberek, báméskodók, cigányok.

A cigányok ugyan nem vesznek részt a játékban, a zenészek kivételével, de mint kísérők, ott kullog(hat)nak hátul egy kis harapnivalóra, itatra számítva. Aki nem kíván beállni a gircsókat kísérgetők seregébe, az otthonról, a kapujából, az út széléről vagy házának tornácáról figyel a *menetet*.

A gircsók valamennyi házba betérnek és köszöntenek, ahol legalább 14 éves konfirmált lány lakik, kivéve azokat a portákat, ahol nagybeteg vagy gyászoló van, esetleg kisgyerekes fiatalasszony tartózkodik. Különben ezek a helyek zárva vannak, ami eleve figyelmeztető jel: nem fogadják a gircsózókat. Persze történt olyan is, hogy szép, ügyes, egészséges lány lakott a házban, s mégis a nagykapu zárva volt a gircsózók előtt. Ilyenkor – Nemes G. Sándor közlése szerint – legtöbb esetben egyik-másik élelmes legény átugrott a kerítésen, vagy megkerülte az udvart, hogy hátulról vagy a szomszéd felől lépjen át, s a nagykaput kitarva, a gircsózók behatolását biztosítsa az udvarra és a házba. Köszöntés, táncoltatás után magukkal vitték a lányt is. Ha a lány elbűjt, megkeresték, előhozták. Érdeklődésemre, hogy a bezárt kapukkal „fogadó” lányt megbüntették-e, kiséprűzték-e a bálból, Nemesné Tekeres Róza ezt válaszolta: „Szentistvánon ilyesmi nem vót.”

A nagykaput csak a gircsózók közvetlen érkezése előtt tárják hátra, nem szokás egész nap nyitva tartani. Volt rá eset, hogy az egyik családnál, ahol nem volt lány, öregek laktak az udvaron, mégis megnyitották a nagykaput, s hívták, hogy menjenek be. Bementek.

A házba általában a következő személyek lépnek be: két vőfély, egy-két zenész, néhány fiú és lány, amennyit a szoba nagysága megenged. A többiek az udvaron maradnak.

Belépéskor az egyik vőfély, a bátrabb – miután csendesen bekopog – köszön a bentlívőknek, s megkérdi: bejöhetnek-e? Mire a házigazda rendszerint igennel felel. Ha a gazda meg akarja *forгатni* őket, akkor kérdéseket tesz fel. Egyszer Nemes Péter például azt kérdezte, hogy tudják-e, miért van a gircsózás? Ha nem tudták, megmagyarázta: Heródes király, Jézus születése után 20 000 gyereket öletett meg. Azt akarta, hogy Jézus is haljon meg. Ez a szokás Heródes katonáinak megszegényítéséért van. Miután a „kioktatás” megtörtént, hívta, hogy kerüljenek beljebb.

Kálmán Jolán feljegyzése szerint a gazda ekképpen tessékelt be őket:

*Megengedem, ecsém, gyertek bé csak bátran,
Ne csak egyen-ketten, akár hatvanhárman.¹⁴*

A bevonulással járó zaj elcsendesedése után az egyik vőfély a következő köszöntővel lép elő:

*Áldás és békesség szálljon e hajlékra,
Szívünkől kívánom ezen alkalomra.
Tisztelettel jöttünk, s lépünk be e házba,
Ha meghallgatnának minket egypár szóra.*

A házigazda erre ezt feleli:

Na halljuk! Vagy: Halljuk! Halljuk!

Ezután ugyanaz a vőfély folytatja:

*Réges-régen, sok száz évvel ezelőtt
Történt, hogy sok szülő mind gyászba öltözött,
Mivel sok-sok kisedd kardélre hányatott,
Azóta említi vidékünk e napot.*

*A történetírók is írják e napot,
Költők megemlítik ezen gyalázatot,
A rút Heródesnek embertelen tettét,
Ezzel örökíté meg örökre a nevét.*

*Mi itt kiseddből lett hajadont keresnők,
Aki pár év alatt nagyra s szépre nőtt.
Kívánjuk, maradjon mindig egészségben
A ház örömére épségben, szépségben.*

Ezután a házigazda vagy a rokonok, komák közül előre felkért *szószóló* válaszol a következőképpen:

¹⁴ KÁLMÁN Jolán 1993. 148.

*Kedves Atyámfia és vőfély testvérek,
Köszönettel vesszük, hogy ide betértetek,
S e nevezetes nap minket felkerestek,
És ez ünnepélyben minket részeltettek.
Segítse az Isten sok számos években,
Hogy az ünneplőkkel sok helyt megjelenjen.
Becsület, tisztesség járjon a nyomukba,
Minden bajtól, gondtól az Isten megóvja,
Szívemből kívánom mindnyájuk számára!*

Nemes Sándor volt szentistváni lakos 1974-ben, 70 éves korában az erdőszentgyörgyi kórház betegágyán, Nagy Pál magyartanárnak az alábbi gircsózó verset mondta el. Ezt édesapjától tanulta, s gircsózáskor ő maga is többször elmondta. Állítása szerint ez létezett már nagyapja idejében is.

*Szerencsés jó napot adjon az Úristen,
Így szokott köszönni minden magyar ember.
Áldás és békesség szálljon ezen házra,
Ez az én szívemnek forró kívánsága.*

*Alázatossággal engedelmet kérünk,
Hogy merészek voltunk, s e házba beléptünk.
A karácsonyi ünnepeket egészségben eltöltöttük,
Aprószentek napját egészségben értük.*

*Örködjék az Úristen sokáig felettünk,
Hogy sok boldog ünnepet érjünk és tölthessünk.
De ne olyanokat, mint hajdan, ezelőtt,
Amely napon meghalt negyvenezer szülött.*

*A vén Heródes király katonát indíta,
Hogy minden kisdedet kardélre hányassa.
De mi nem Heródes katonái vagyunk,
Mint hú keresztyének, orvosolni jöttünk.*

*Az orvosok kint vannak, nagy lant kötve rájuk,
Nagy bot a kezükben, azzal ír a patikába.
Rögtön kész az orvosság a beteg hátára.*

Ez a szöveg már negyvenezer gyerek meggyilkolásáról beszél, ami húszszerrel több az előző beköszöntőhöz viszonyítva.

1994-es gyűjtésem során, amikor többször megfordultam Székelyszentistvánon, csupán ezt a két versváltozatot tudtam lejegyezni, másról nem tudnak, még csak variánsot sem. Szilády Zoltán ismertetője pedig nem tartalmazza a szokás epikai részét. Jó, hogy léteznek Bedő Dénes-rajzok, amelyek az esemény korhű öltözetét szemléltetik, s nem kis mértékben avatják be az olvasót a gircsózás hangulatába.

A fenti szöveg elhangzása után következik a poharak kiürítése, jókívánságokra kerül sor, majd újból borral vagy pálinkával kínálják a bennlévőket; akár többször is. Van, aki elfogadja, van, aki nem. Közben „szót kapnak” a zenészek is, egy-két gyors csárdást húzva, hadd forduljanak egyet-kettőt a fiatalok. A felköszöntött lányt általában udvarlója táncoltatja meg, a többiek párjukkal, szeretőjükkel forognak. De forog a háziasszony is, főleg, ha fiatal vagy középkorú, mindíg akad valaki, aki táncba vigye.

Ha ebédidőben vagy akörül érkeznek, van úgy, hogy megkínálják étellel is őket. Egyik adatközlőm arra is emlékszik, hogy volt olyan esztendő, amikor az udvaron maradt, megéhezett gircsózók közül valaki felkerült a padlásra, s onnan adogatott le harapnivalót, kolbászt, májast a friss *disznókőccséből*. Ilyenkor kenyér is előkerül valahonnan, persze ezt sohasem árulják el, de ha ki is tudódott, játéknak vették, nem lett harag belőle.

S miközben bent vigadnak, adomáznak, a gazda borát kóstolgatják, kint folyik a civakodás, lárma, hamubotozás, támadás, védekezés, szintén nagy ricsaj és zenebona kíséretében. Védik a kurvát, a falovast, de ugyanakkor ki-ki védi saját bőrét, hogy elkerülje az idegen kézre való kerülést. Ha ez nem sikerül, s az állandó kíséretükben lévő markos házasemberek pincébe, pajtába vagy csűrbe cibálják valamelyiküket, akkor váltságdíjat kell fizetni, ami egy veder bor. Ezt rögtön, helyben meg kell adniok a szervezőknek, s csak azután kerülhet szabadlábra a „fogoly”. Ebből a borból iddognak a házasemberek, a kísérők, de még mások is, akik a kínálást elfogadják. Mikor a bor elfogy, abban mesterkednek, hogy más szerezzenek: újból ellopják valamelyiket.

Mesélik, hogy egyik alkalommal elfelejtették kikötni, milyen vederről van szó, mekkora legyen az úrtartalma. A póru jár gircsózók a 10 literes veder helyett egy kis óvodás vederben hozták a bort, ami csupán 1–2 liternek felelt meg. Vicc ide, vicc oda, az alkut nem lehetett megmásítani...

PATKÓPÉNZSZEDÉS

A népi dramatikus játék szervezői, szereplői – leleményességükből eredően – az előre elkészített és betanult játékrend forgatókönyvét igyekeznek újabb és újabb elemekkel gazdagítani. Így került be például a patkópénzszedés, a *vámolás*, ami a játékkép variálódását növeli.

Arról van szó, hogy december 28-án, Aprószentek napján a szomszédos Makfalván minden évben híres disznóvásárt tartanak, ahová már reggel korán rengeteg szekeres igyekszik Erdőszentgyörgy–Vadasd irányából, hogy idejében ott lehessenek. Sok süldő és malac kerül felhozatalra, szekér derekába helyezett *fasoroglyák*at töltenek meg ezekkel a kis állatokkal, hogy az ünnepre levágott hízók helyébe kerüljenek újak a disznópajtákba. Igen ám, csak hogy az áthaladás a randalírozó tömegen nem megy olyan simán. Vámpénzzel, azaz *patkópénzzel* jár. A „vámolást” a falovas vezeti, aki elkopott patkójára hivatkozva 5–10 lej patkópénzt kér (1974), s addig senki nem mehet tovább, amíg ezt le nem pengeti. Ha valamelyiküknek kevés a pénze, vagy van, de a piacra való belépési illetékre tartogatja, akkor megelégednek egy lejjel is, de valamennyit mindenképp fizetnie kell. A nem fizető számíthat a gircsózók haragjára, hamubotózására és a kurva általi megseprűzésre. Aki ezen egyszer átesett, másodszor már nem fősvénykedik, szívesen fizet, csak hogy szabaduljon a „rusnya katonáktól, hitvány gircsósoktól”.

Emlékeznek arra is, hogy régebb, amikor még nem volt ekkora a közúti forgalom, a falovas az arra járó autókat és motorbicikliket is megállította, s vásott patkóját mutogatva, kérte-követelte a patkópénzt. Általában mindenki fizetett.

A disznópiacra siető, *vásárban* reménykedő szekeresek, *piacolók* vonakodása a kora reggeli pénzkiadástól érthető is valamelyest, és „megbocsátható”: mindennek örvendenek, kivéve, hogy piac napján, reggel üres vederral szembejövő egyénnel (főleg asszony-nyal) találkozzanak, vagy pénzt kelljen kiadniuk. A babonás nyomban megjegyzi: „Na, ma nem lesz szerencsém!”...

Aki elfárad, nem bírja ki a napot, az már befejezés előtt hazabandukol(hat), pihenőre tér, vendéget fogad vagy lefekszik, hogy este-éjszaka, valamelyest kipihenten, újból az ünneplők között, a bálban lehessen.

A nézők, a báméskodók, a kísérők napközben többször is cserélődnek: hazalépnek enni, állatokat *kúrálni*, cimborákkal, komákkal meginni egy *kupa* bort, de a gircsók s a tisztségviselők ezt nem engedhetik meg maguknak. Ki kell tartaniuk egész nap, befejezésig. Az ő esetükben nincs kimaradás vagy cserelhetőség. A falut átjárva fáradtan, bágyadtan térnek vissza délután a falu központjába, ahol nyomban megmosakodnak, s tiszta ruhát öltenek magukra.

A SZOKÁS FUNKCIÓJÁRA UTALÓ SZIMBOLIKUS ELEMEL

A karácsonyi ünnepkörhöz tartozó jeles napokon elfogyasztott diós és mákos kalács – egyéb süteményekkel együtt – a bőség, a termékenység szimbóluma. A bor az egyházi liturgiában Krisztus vérére emlékeztet, itt viszont az orvosságot jelképezi; a vőfélyek kezében borosüveg van, amiből megkínálják a háziakat, de távozás előtt az illető ház borából újratöltik az üveget, hogy a következő házak lakóit vagy az utcán elhaladó személyeket legyen miből megkínálni és köszönteni. Akármilyen furcsa, de így van: azért kínálják, hogy az ünnepeltet köszöntse, azaz „rákötelezik”, hogy ezt tegye ő is (vö. székely lakodalmas menet, ahol a kapukban állingálókat, úton elhaladókat – még ha idegen is – literes üvegből kínálják). Ezáltal teremődik meg a közösségi egység, akárcsak a tánc esetében. Mindkét esetben vannak alkalmak, amikor inni és táncolni kell, s van, amikor ez tabu.

A hamunak tisztító, termékenyítő, védő és gyógyító hatást tulajdonítanak. Megigéztetteknek, beteg gyerekeknek ma is *hótszenes* vizet adnak.¹⁵

Az állatok terelésénél használt bot a csordapásztorok és a juhokat őrző *majorok* csodaszerszáma. Ezenkívül a bot bizonyos foglalkozások, tisztségek nélkülözhetetlen tárgyi kelléke. Ilyen például a *bíróbot*, pásztorbot, vadriasztásnál használt bot vagy *pálca*, idős ember támaszbotja, vagy a farsangi népi dramatikus játékok esetében a *bolond*, illetve a dúsások szerepéhez tartozó hamubot. Egyes tájakon, mint például a Felföldön, a bot hozzátartozott a férfiviselethez.

A bába kezében lévő nyírfaágból készült nyírágseprűnek egyszerre két mágikus szerepet tulajdonítanak. Elsősorban rontáselhárító (a megrontott tehenet verték vele), viharelhárító, de ezen kívül használták lucaszék készítésére is. Másodszorban termékenység-varázsló, hisz például az első kihajtáskor, tavasszal gyakran hajtották a marhát nyírfaággal, hogy sok tejet adjon, s minél hamarabb „fogjon” borjút. Nyírfaágot tűztek a vetések négy sarkába, veteményeskertekbe, szőlősökbe.

A vidék *aprószentek* napi szokásaiban találkozunk a gyerekek megvesszőzésével, húsvét hajnalán zöldággal, *puszpággal* való megérintésével, húsvét hétfőjén pedig a lányok-asszonyok kölnivízzel való megöntözésével, ami a rossznak, a betegségnek a lemosása. A szentistváni gircsózás alkalmával használt nyírágseprűnek is minden bizonnyal gonoszűző szerepe volt.

A szalmával kapcsolatosan Bandi Dezső néprajzkutató azt tartja, hogy a vegetáció szellemének a megszemélyesítéséről van szó. Az etnológusok szerint a farsangi halálöltözetek a téllal együtt a szunnyadó növényzetet is jelképezik, de ugyanazt jelzik a vastag

¹⁵ ZILLMANN Jenő 1998. 141.

szalmakötéssel tetőtől talpig körülcsavart, néhol *szalmamedvének* nevezett *fársángok* és a szalmával kitöltött bábuk is. Egyébként a *dusza* szó a székely nyelvjárásban 'szalmazsákot' jelent, s a '90-es években, főleg a szegényebb családoknál, mind több és több alkalommal találkoztunk már az 1970-es években kikerült hálóalkalmatossággal.

A patkó szintén a magyar hitvilág egyik mágikus tárgya. Általában szerencsehozóként emlegetik. A Szilágyságban például azt tartották, hogy aki kétlyukú patkót talált, s hazavitte, annak teljesült a kívánsága. Udvarhelyszéken, Székelypálfalván, ha valakinek a lováról lehullott a patkó, s az illető szekeres még közelben volt, utána szólta, visszaadták, de utólag sohasem kutatták, ki lova veszíthette el; a talált patkót hazavitték, s a csúrcapura aggatták, hogy az egész épületet megvédje a villámtól.

Vidékünkön a patkónak két fontos szerepet tulajdonítanak: 1. rontáselhárító, gonoszűző, amiért pajtabejáratra, disznók vályújára szegzik; 2. szerencsehozó, ezért a ház küszöbére szegzik. Vigyáznak, hogy kanyarulatával befele legyen, hogy ne ki, hanem bevigye a szerencsét. Napjainkban mind több és több mozgó járművet, teherszállítót vagy személygépkocsit látni vásott patkóval az orrán (újat nem tesznek), jól felfogatva, hogy balesettől, szerencsétlenségtől védje a járművet s a benne lévőket. Mágikus szerepe nemcsak formája, hanem anyaga miatt is van: a fém, a vas az egyik legősibb gonoszelhárító elem.

A falovásnak tényleg volt patkó a lábán, igaz, nem lópatkó, de mindenképp félkör alakú íves vasdarab, ami a bőrcsizmák elengedhetetlen tartozéka. Akárhogy vesszük, időnként – ha lekopik, meglazul – lehull, s azt is újra kell veretni, ki kell cserélni, mert jó, ha ott van az ember lábán, tán még szerencsét hoz(hat).

A ló, a kecske és a medve téli néphagyományaink, népi gyermekjátékaink egyik legszívesebben alakított figurája. Míg a farsangi játékokban a szereplők a lóra alkudoznak, de megegyezni nem tudnak (ezért fejbe ütik, megölik), addig a gircsózásnál a ló végig megmarad aktív tárgyi szereplőnek.¹⁶ Játék közben a ló ad bátorságot, helyzeturalmat, funkcióbeli felsőbbrendűséget.

Számtalan lóval kapcsolatos hiedelem és mágikus eljárás ismeretes, amely az állat egészségére, igavonó erejének megmaradására és fokozására, illetve megkötésére és feloldására vonatkozik.¹⁷ A lónak, az egészség biztosítása végett, karácsonykor minden ételből adnak egy keveset. A rontás elkerülésére a kiscsikó nyakába születéskor piros szalagot kötnek. Az első befogást újholdkor kell végezni, és semmiképp sem Szent György napján, húsvétkor, pünkösdkor vagy nagypénteken. A szürke lóval való találkozás álomban szerencsét jelent (lásd a bözödújfalusi duszások játékát), de ha fehér ló szalad az udvarra, az halált jelez.

¹⁶ BARABÁS László 1996. 44–95.

¹⁷ *Magyar Néprajzi Lexikon* 3. 1980. 461.

FIZETSÉGEK TERMÉSZETBEN ÉS PÉNZBEN

A gircsók semmilyen juttatásban, terményben vagy pénzfizetésben nem részesülnek, de a zenészek igen. Őket már december elején felkeresik a táncfogadó vőfélyek, egyezkednek az ár felett, s öt napról tárgyalnak, hogy karácsony másodnapjától újév másodnapjáig (a *csonkahi* kis szünet kivételével) biztosítva legyen a zene.

A székely ember mindig szerette a zenét; zene- és énekszó nélkül pedig nem lehet mulatozni. Régebb a vidéken általában cigányzenekarok voltak, s csak a '60-as évektől alakultak az első magyar zenekarok. Híres helyi zenészként megemlítem a Berki Zsigmond és a Fodor Dániel „bandáját”, akiket már jóval karácsony előtt le kellett „foglalni”, előleget fizetni, nehogy egyebüvé szegődjenek. 1936-ban, amikor Péterfi György volt a táncfogadó vőfély, három zenésznek öt napra 5 000 lejt fizettek, amit tűzifával és kukoricával pótoltak meg. Ezt a „pótlást” a zenészek (cigányok) igényelték, s hozzátartozott a fizetséghez. Előre tudták tehát, hogy miben fognak megegyezni (egyenesen hagyomány volt), s már december elején megindultak a szervezők, hogy azoktól a házaktól, ahol legény, leány vagy fiatal házasember lakik, adományokat gyűjtsenek. A begyűlt terményeket, tűzifát szekérre rakták, s középületben (iskola vagy községháza udvarán) tárolták. Az elszámolásra mindig csak az ötödik nap letelte után került sor, előre nem fizettek, csak pénzbeli előleget adtak. Ezen kívül a zenészek, azokra a napokra, amikor muzsikáltak, meleg ételt, rendszerint sültet, bort, pálinkát, kalácsot és süteményt kaptak.

A gircsózás utáni bálnak, mint minden mulatságnak és táncalkalomnak, megvolt a maga népi erkölcsi rendje. Ha egy lány rosszul viselkedett, azaz: hívták, s nem ment táncolni, a legénynek jogában állt *kimuzsikáltatni*, ami a terem azonnali elhagyását jelentette. Aki pedig nem járt templomba, az a bálba sem mehetett el.

* * *

A székelyszentistváni gircsózásra legelőször Kiss Dénes helybeli református lelkész hívta fel a figyelmemet, még a '90-es évek elején, aki e teljesen helyi szokás leírásán és ismertetésén túl, az egyetemes magyar kultúra vérkeringésébe való beépítése céljából ajánlotta figyelmembe. Bár tudott a Szilády-féle leírásról, Kiss Dénes nem tartotta elégségesnek a múlt század '30-as éveiben megjelent anyag átmentési szándékát, és az annak megőrzésére tett kísérletet. Féltő aggodalmát növelte az is, hogy az 1930-ban megjelent *Suhancok játéka*i című írást nem közölték újra, legalábbis nem jutott el a széles néptömegekhez. 1994. augusztus 18-án, az első *Szent István Napok* nyitórendezvényén, több országból megjelent jeles személyiségekből álló népes közönség előtt, az írott és elektronikus sajtó jelenlétében a szokást a magyar kultúra hagyománypalettáján fontos elemként ismertettem.

Utoljára 1998. december 28-án szerveztek gircsózást Székelyszentistvánon, amelyen jelen volt a téma jeles kutatója és ismertetője, dr. Barabás László is. Szöveges-fényképes beszámolóját *Akiket fog a figura* című kötetében hozta.¹⁸

A betlehemi gyermekgyilkosságot felidéző népszokás, népi dramatikus jellegén és megemlékezési szándékán túl, a hármassfalusi ember életében mindenképp jeles ünnepnek, eseménynek számított. Legfontosabb funkcióelemei az egészségvarázslás, a lassan leköszönő esztendőben való utolsó találkozási-köszöntési alkalom, és a fiatal nemzedék játékigényének a kielégítése volt.

Adatközlők

- Gáll Attila (1952)
- Kiss Dénes (1957)
- Kiss Károlyné Molnár Éva (1956)
- Nagy Pál (1942)
- Nemes Endre (1920)
- Nemes G. Sándor (1923)
- Nemes Sándor (1905)
- Péter István (1935)
- Péter Isvänné Bokor Berta (1936)
- Péter Viktor (1907)
- Péter Viktorné Csonta Irma (1912)
- Péterfi György (1915)

Irodalom

B. LŐRINCZI Éva (főszerk.)

1988 *Új magyar tájszótár 2.* Akadémiai Kiadó, Budapest

BANDI Dezső

1973 *A gircsózásról.* Vörös Zászló. 145. sz.

BARABÁS László

1980 Tavasz határkerülés a Nyárad mentén és a Kis-Küküllő felső völgyében. In: dr. Kós Károly–dr. Faragó József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 203–216.

1996 A farsangi dramatikus játékok és szokások maroszéki változatai. In: Barabás László – Pozsony Ferenc – Zakariás Erzsébet (szerk.): *A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 4.* KJNT, Kolozsvár, 44–95.

2009 *Akiket fog a figura.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely

¹⁸ BARABÁS László 2009. 104.; 252-263. sz. képmelléklet.

BENKŐ Loránd (szerk.)

1967 *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. 1. kötet 2. kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest

DÖMÖTÖR Tekla

1979 *Gircsózás*. Magyar néprajzi lexikon 2. Akadémiai Kiadó, Budapest, 287.

HAÁZ F. Rezső – HAÁZ Sándor

1993 *Erdélyi viseletek*. Művelődési Központ, Budapest

KÁLMÁN Jolán

1993 Aprószentekkor gircsóznak. In: Makkai Endre – Nagy Ödön (összeáll.): *Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez*. 2. kiadás. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest, 147–148.

KELEMEN Lajos

1982 Csókfalva és unitárius egyháza múltjából. In: B. Nagy Margit (szerk.): *Művészet-történeti tanulmányok*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 183–186.

MAKKAI Endre – NAGY Ödön (összeáll.)

1993 *Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez*. 2. kiadás. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest

ORBÁN Balázs

1870 *A Székelyföld leírása*. IV. kötet. Pest

RÁDULY János

1994 Szent István király Hármassfaluban. *Hazanéző*. V. évf. 2. sz. Korond, 12–13.

SZABÓ T. Attila

1956 A kicsinyítő-becéző képzők a moldvai csángó nyelvjárásban. In: A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem 1945–1955. Román Állami Tanügyi és Pedagógiai Könyvkiadó, Kolozsvár, 445–491.

SZABÓ T. Attila (szerk.)

1984 *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. IV. kötet. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

SZÉKELY Ferenc

1994 A szentistváni gircsózás. *Népújság*. XLVI. 253. 1994. XII. 24. 5–6.

1999 *Jeles napok, ünnepek, szokások Vadasdon*. Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely

SZILÁDY Zoltán

1930 Suhancok játéka. *Ethnographia*. XLI. 3–4. 209–210.

ZILLMANN Jenő

1998 Népi gyógyászat Havadon. *Néprajzi Látóhatár*. VII. 1–2. 124–148.

ÉLET, HALÁL

IGÉNYVÁLTOZÁSOK AZ ELSŐHÁZBAN ÉS A LAKÓHÁZBAN

Vadasd három kilométerre fekszik a Marosvásárhely–Szováta nemzetközi úttól; 1980-tól aszfaltút köti be az országos vérkeringésbe.

Lakosainak pontos száma 1980. december 31-én 458 fő. 1910-ben 542, 1920-ban 540 lakosa volt: ebből 498 magyar, 1 román, 3 zsidó, 1 német, 37 más nemzetiségű (cigány).¹ A létszám – kisebb ingadozásoktól eltekintve – nagyjából állandónak mondható, rohamosabb csökkenés az 1960-as években mutatkozott, amikor a mezőgazdaság szocialista átalakítása és az ipar fejlődése új lehetőségeket kínált a falusi ember számára. Azóta a házak mintegy 15%-a maradt üresen. Ismertető jeleik: rozsdásodó lakatok, leszegzett, bedrótozott kapuk, gondozatlan, pusztá telkek. Vadasdon a porta, a belsőség életszer – az ilyen inkább *holszer*.

Az életszer legfontosabb és legékezebb épülete az *otthon*, a ház, amely lehet egy-, két-, sőt három-, négyosztatú is. Fekvését az utca iránya, az udvar lejtése, nagysága, méretei határozzák meg. (A legtöbb lakóháznak délnyugati kilátása van.) Alapja beton vagy kő; a századfordulótól erre épült házak többsége a Kotor nevű határrészből kiemelt terméskőből készült. Méretük, nagyságuk és berendezésük bizonyos korok, társadalmi állapotok embereinek vagyoni helyzetére és ízlésére utal; ma már szó nincs ilyesmiről, amit az új házak egyformasága és nagysága is tanúsít.

Az uralkodó szín a zöld, de sok házat meszelték régebb kékre, lilára, mogyoróbarnára vagy éppen fehérre. Ez nemcsak a benne lakók ízlésétől, hanem korától is függött. Sokszor mondogatták: „Öreg házban öreg ember lakik.”

Ha rekonstruálni szándékszunk a régi lakásbelső, figyelemmel kísérve a fejlődés tendenciáját, számottevő eltéréseket észlelünk. Ez a lakásigény állandó változását tükrözi, ami nem annyira a szobák nagyságában, méreteiben, mint inkább berendezésében, funkcionálisában tűnik ki. Joggal tehetnénk fel a kérdést: hol vannak már a *cserepesek*, a *tulipántos ládák*, a *vetett ágyak*? Eltűnésüknek minden bizonnyal nyomós oka van, a fejlődés szigorú törvényszerűsége hozta magával. Létezésüket el lehet felejteni, de letagadni sohasem.

Kutatásom idején (1981) Vadasd legidősebb férfiembere, Máthé József (szül. 1893) szerint a századfordulón a hajléknak két fontos része volt: az *elsőház* és a *lakóház* vagy *hátulsó ház*. A *pitár* vagy *pitvar* Vadasdon sohasem volt általános; utolsó pitvaros ház a Molnár Jánosé volt, amit az 1950-es években bontottak le. Ebben lehetett látni egy *sütökemencét*, *szapulókatlant* és *vízpadot*; innen volt a két *hijúba* vezető feljáró. A pitvarnak nem volt padlása.

¹ VARGA E. Árpád é. n.

AZ ELSŐHÁZ

Az *elsőház* volt a *tisztaszoba*, a *szépszoba*, a következő fontosabb bútorokkal: egy asztal, két szék, egy *vetett ágy*, egy *kanapé*, egy *sifoner*, a kaszten és egy *tulipános láda*. Hiányzott a székely-magyar lakás egyik nélkülözhetetlen építménye, a *fűtő*, ami korántsem jelentette azt, hogy az *elsőházat* sohasem fűtötték. Ezt egy ún. *vak kályhával* oldották meg, amely a *lakóházban* volt megrakva. Ezt nevezték *cserepesnek*, melege pedig a két szobát elválasztó falban vágott résen hatolt át a *szépszobába*. Még a '80-as évek elején is lehetett látni olyan *elsőházat* (pl. Soó Domokosnál, 184. sz., épült 1956-ban), akinél nincs *tűszely*, semmiféle fűtőtest az *elsőházban*.

Az *elsőházat* csak alkalmasint használták, de akkor sem főzésre, alvásra vagy étkezésre. Ide fogadták a jelesebb vendégeket, keresztelőt, lakodalmat tartottak benne. Ilyenkor a terített lakodalmi asztal kinyúlt egészen a lakóházba, de a menyasszony s a vőlegény mindig az *elsőházban* foglalt helyet. Nyáron, lányos háznál a *vizitába* jövő legényt az *elsőházba* tessékelte az ifjú leányzó. A halottat is az *elsőházban* ravatalozták fel. Bő esztendőkből, ha sok volt a búza, zsákszámra jutott belőle a *tisztaszobába* is, persze rövid időre, kényszermegoldásként...

1. kép. Madaras Gyula háza. Vadasd, 22. szám

Elsőháznak – kevés kivétellel – mindig az *ucca* felőli szobát számították. Főbb bútorai közé tartozott az asztal két vagy négy székkal, amit fenyődeszkából készítették nyárádszeredai asztalosmesterekkel. A régi asztal valamivel „terjedelmesebb vót” – emlékeznek vissza adatközlőim –, magasabb, amelyet világos színre *flódereztek*,² ezt használták evésre, poharazgatásra, befőtt-tárolásra. Mivel a ház közepén helyezkedett el, az asztal dísznek is számított. Piros vagy fekete színű szőtt abrosszal terítették le, amin keresztbe vagy hosszába „nyújtózkodó” *futó* volt. Mind az abroszt, mind a *futót* osztovátán szőtték, két nyüsttel. Ma is abroszt, csipkét, futót és boltból vásárolt terítőt tesznek az asztalokra, ízléstől, anyagi lehetőségtől függően. Az *asztalfiában* tartották a templomi énekeskönyvet, a bibliát, iratokat, fényképeket, ma inkább könyvespolcra, faragott vásári kazettába vagy *sifonerbe* helyezik a „papírfélét”.

A szokásos négylábú asztalnak egyik változata a háromlábú asztal, amelyiket kerekése és cifrasága miatt urasabbnak tartottak. A mai asztalok gyári készítésűek, s többnyire *csüpkével* terítik le. A karosszéket fenyőből vagy juharfából készítették, lábait bükkfából; karzatán három lécs vagy egy „barackmag” volt *cifraság*ból. Régebben barnára festették, egy idő után pedig csontszínt, világosabb „színezést” adtak neki. Cserefából azért nem csináltak széket, mert nehéz volt és igen kemény.

A későbbi asztalok és székek fafeldolgozó gyárban vagy kisipari szövetkezetekben készültek. Ilyen feldolgozó egységgel találkoztunk a közeli Erdőszentgyörgyön vagy Gyulakután, de beszerezhették bútorlerakatokból is, amit abban az időben a szövetkezeti kereskedelem működtetett.

„Az *utcza* felőli sarokban van a vetett ágy, a székely asszony igazi büszkesége” – olvassuk Kozma Ferenc 1901-ben megjelent székelyföldi ismertetőjében.³ Vadasdon a *vetett ágy* vagy *nagyágy* az anyagi jóléten túl külön tárgyi értéket, kezűgyességet, ízlést, változatosságot jelentett. Ez volt az *elsőház* legszebb, szemnek is igen tetsző-vonzó bútora. Akinek nem volt, lenézték; ma viszont már senkinél sem látni, divatjamúlt.

Jóllehet a *nagyágy* vetésében, díszítésében nincsenek nagy eltérések az erdélyi magyar lakásbelsőit illetően, ez azonban korántsem jelenti, hogy egyes tájegységek, falucsoportok nem rendelkeznek sajátos, néprajzi érdekességnek számító egyéni vonásokkal. Vadasdon pl. kilenc párnát vetettek fel, ami nem egyezik a kászoni vetéssel (6 párna)⁴ vagy a mezőszéki Vajdakamaráson látottakkal (12 párna)⁵. De lássuk a vadasdi vetési módot! A *fenyődéckából* készült ágy fenekére *surgyét*, azaz szalmazsákot tettek, amelyben évente

2 Dr. KÓS Károly 1972. 127–128. A nyárádszeredai „flóderes” bútorról Csizmadia Lajos, Vadasd 167. sz. alatti lakos közölt értékes adatokat.

3 KOZMA Ferenc 1901. 271.

4 Dr. KÓS Károly 1972. 142.

5 SZENTIMREI Judit 1980. 115–120.

kétszer, ősszel és tavasszal kicserélték a búzaszalmát. Az *alakor* szúrt, a zabszalmát és az árpaszalmát lágynak találták. A *surgyét* kendervászonból készült lepedővel terítették le, arra tettek egy-két paplant. A paplanra fehér *csüpkés* vagy *aszúros* lepedőt húztak, aminek széle oldalt lelógott, arasznyi távolságra volt a padlózattól vagy a *sikárolt* földtől. Erre került a három sor párna egymásra rakva hármásával. A párnák külső részein voltak a fodrok, amit *tá(j)szlínak* hívtak, fal felőli részein pedig porcelán- és üveggombok díszeltek, a *párnahajok* nyílásait kapcsolva össze. A kilenc párnára tettek még három csipke nélküli *kicsipárnát*.

A *vetett ágyak* kétfélék voltak: *hátasok* és *hát nélküliek*. A *hátasok* pedig lehetnek *cifrázottak* vagy *szimplák*. Eltűnésüket az első világháború utáni időszakra lehet tenni, amikor helyüket átvették az összevetett ágyak, ami nem egyéb, mint két faágy párhuzamosan egymás mellé tolvá. Az összevetett ágy megvetése a következőképpen történt: a két ágyba helyezett *surgyéra* két *derekaljat* tettek, amelyeket letakartak *gyócslepedővel*. Egyikben is, másikban is 3–3 párna volt, összeérő végekkel, kétszemélyes paplannal. Takaróként két *bótiterítőt* használtak, aminek színe, mintája szinte házanként változott. Így használták több évtizeden keresztül.

Az összevetett ágyak az *elsőházak* díszévé váltak, azonban csak ritkán, ünnepekkor használták. Csizmadia Lajosné szül. Bartalis Erzsébet például 1980-ban csak egyetlenegyszer „vetette szét” az összevetett ágyát, mégpedig május elsején, amikor mind a négy gyermeke családostul tért haza ünnepelni. Máskor az „öregek” a pincelakásuk egyetlen szobájában húzódtak meg.

A *kanapé* többszemélyes karospad, amit leginkább ülésre, ritkábban – vendégjárás esetén – alvásra használtak. A vadasdi otthonokban fennmaradt régi *kanapék* kétfélék voltak: *kihúzósak* (*fiókosak*) és *födelesek*. A *kihúzósak* ládaszerű fiókjában gúnyát, rongyot, fonalat, szőtt vásznat tartottak. A *födelesek*et ládaként lehetett felnyitni, szerepük megegyezik a „kihúzóseával”. Ez utóbbiakat szerették jobban, mert nem kellett huzigálni a fiókot.

Vadasd egyik legrégebbi *fakanapéja* id. Madaras Mihályné Kutasi Erzsébetnél (1909) volt (Alszeg, 21. sz.), aki anyjától örökölte, és 100 évesre becsülte. Valamikor az *elsőház* előkelő ülőbútora volt, később azonban lekerült a pincelakásukba.

Ma már senki sem csináltat *fakanapét*, inkább gyári készítésű *hátaságyat* vásárolnak, amit szintén *kanapének* neveznek. Ez nappal ülőalkalmatosság, éjjel pedig ágy. Legtöbb helyen azonban nem használják alvásra; éjszakára a család apraja-nagyja a *lakóházba* húzódik.

A *sifonert* vagy *sifont colos déckából* csináltatták, és kék, barna vagy zöld színre festették, és fehérneműt, tisztaruhat, *változót*, *halókendőt*, temetési abroszt tartottak benne. Két fajtáját ismerték a vadasdiak: a *pócost* és az *akasztóst*. A *pócosban* tartották a fehérneműt, a *szövevényt*, az ágyneműt, a kelengyét, alsó fiókjában gyapjúfonalat, apróságokat, az *akasztósban* a női- és a férfiruhát, valamint az alsóruhát.

A menyasszony hozományában, *kiállításában* szerepelt *sifoner* is. A régi *sifonerek* egy részét *flódereztek*, ami egyes bútornyagnak való fák erezetét utánozta. Volt kőrisfa-, diófa-, popiomfaflóder. A későbbi *sifonereket* nem festették, vékony *funérlemezt* húztak a préselt lapokra, amitől mutatóság ugyan, de használati idejük sokkal rövidebb lett.

A *tulipántos* vagy *cifrázott ládában* pénzt, iratokat, *kelengyét*, egy-két féltve őrzött háborús könyvet tartottak. Lakodalomkor, menyasszonyvitelkor bort, pálinkát, kalácsot tettek belé, amiből – a falu főutcáján végigmenve – egyiket is, másikat is *kínációban* részesítették. Ha más faluból jött a menyasszony, a határszélen, faluvégen megálltak, és megkínálták a csodálkozókat, vendégvárókat. A *tulipántos ládák* többségén rajta volt tulajdonosaik neve, valamint egybekelésük esztendeje. Kulccsal, azaz *kóccsal* zárták. Ma már senkinél sem látni *tulipántos ládát*, az idősebbek, 70 évesek is gyermekkori emlékként gondolnak vissza rá. Annak idején Csizmadi Mihály, Vadasd 7. sz. alatti lakos gabonásában egy elég egyszerű készítésű faládát találtunk, amely, saját bevallása szerint, nagyanja kelengyeládája volt 1901-ben. Kutatásunk idején lisztet tartottak benne.

Az elsőház szép dísze volt a *pandusos ingaóra* is.⁶

A LAKÓHÁZ

A lakóházat főzésre, evésre, alvásra, vendégfogadásra, kukoricafejtésre, télen-tavaszzal pedig fonásra-szövésre is használták. A tisztálkodás is a *lakóházban* történt; télen vizet melegítettek, előbb derékig mosakodtak, majd miután a család elvonult, lefeküdt, megmosták az *alsórészt* is. Nyáron kimentek Havad-patakára pucéron fürödni. Ez utóbbi főleg a gyerekekre volt általános.

A 20. század elején, a lakóház fontosabb berendezéséhez tartozó bútordarab volt a két *hálóágy*, egy *viselőasztal*, 2–4 szék, egy kétszemélyes fapad és egy *cserepes*.

„Régebb nem volt akkora fényesség, mint ma” – mondta Madaras Mihály (1899), akiknek visszaemlékezésében szó esik egy üvegesről, egy *fiókos kasztenről* és egy *tálasról*.

Az ágyat használták ülésre is; ha közel volt az asztalhoz, széket helyettesített, ha távolabb, akkor ráültek, és az ételt kézbe vették. Ezért ma is azt mondják a vadasdiak: az ágy a második szék.

Legelterjedtebb fekvőalkalmatosság a *hátaságy*, amit az 1940-es évek végéig (!) faszeggel állítottak össze.⁷ Ezek megvetése a *nagyágyhoz* viszonyítva sokkal egyszerűbb

⁶ Kutasi Dezső szerint a módosabb házak majd mindegyikében volt ingaóra, amelynek ütőjét *pandusnak* nevezték. Ma már senkinél sem látni; egy része elromlott, másokat meg a régiséggyűjtők vásárolták fel, jó pénzért. Az utolsó ingaóra Madaras Izsáknál volt.

⁷ Tiboldi Károlynak 1949-ben készült hátaságya még a '80-as években is használatban volt. 1980 decemberében Régián Jánosné Csizmadi Jusztiánánál (171. sz.) és másoknál is láttam faszeggel összeállított *hátaságyat*.

volt: a *surgyéra* jött a *csepülepedő*, a paplan, a párna, legfelül pedig a *rongypokróc* vagy *szőrlepedő*. E két utóbbi volt a nappali ágytakaró. A paplan nem volt olyan divatos, mint manapság, sokan takaróztak szőr- és rongypokróccal. A rongypokrócot – a falunak egy része ma is *durgának* nevezi – osztovátán szőtték házilag, hulladékból és használt rongydarabokból. A singnyi szélességűre (kb. 62 cm-re) szőtt textíliából kettőt kellett összevarrni, hogy elegendő legyen az emberi test betakarására. A színesre szőtt szőrlepedők az 1930-as években jöttek be, amit ugyan nem tudott mindenki szőni, de minden faluban volt egy-két asszony, aki értett hozzá. Vadasdon Bokor Julianna szötte a *hímese*ket, ő tanította hímesszövése Györfi Kálmánné Garda Vilmát (1918), Kutasi Dezsóné Csizmadia Jolánt, Biró Sándorné Regián Ilonát (1931), Csizmadia Jánosné Török Irmát (1936) és másokat.

A *hálóágyak* száma a család nagyságától, igényétől, s nem utolsósorban anyagi helyzetétől függött. „A régi világ kúduzabb, szegényebb vót” (Madaras Mihály, 1899). Ezeket az ágyakat leginkább a lakószoba oldalába, az ajtóval szembe tették, kékre, sötétzöldre vagy barnára festették. „A bútorzat alapszíne rendszeren kék.”⁸

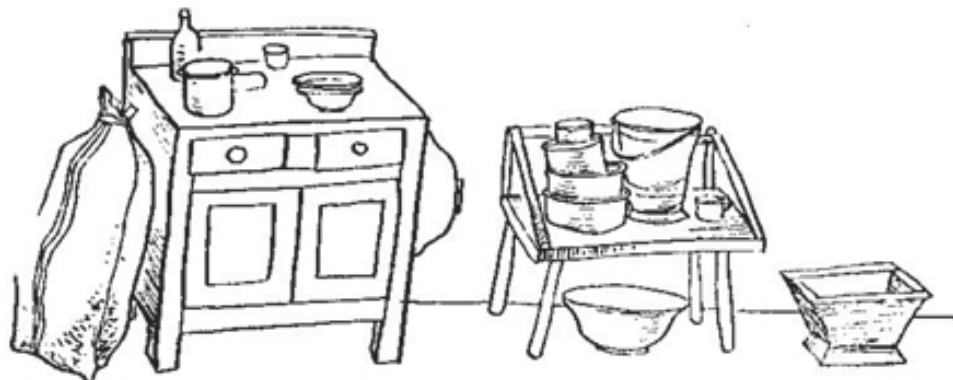
A *heverőágy* igen régi fekvőalkalmatosság, amit a *lóca* utódjának tartanak. Ezt pár darab *déckából* és négy lábból tákoltak össze. Az „összeállítást” a II. világháborúig faszeggel végezték, enyezték, majd a végeket *fán*ba eresztették. Később már nem készítettek *heverőket*, kereskedelemből vásároltak díványt, sezlont vagy kanapét. A *heverőket* szőrvagy rongypokróccal takarták le a *ház* eldugottabb részében, ahol a gazda délidőben, ebéd után vagy vasárnap, szünnapokon ideig-óráig ledőlhetett. Napjainkban bolti plédet vagy régi *szóttas lepedőt* használnak a leterítéshez. Bár számuk erősen megcsappant, kicserélődtek tengerifüves kanapékkal és sezlonokkal, itt-ott, öregebbeknél ma is látni.

A *nyoszolyát* fenyőből és *zádogfa* (hársfa) héjából csinálták, s többnyire csak egy pokróccal volt leterítve. Ruganyosságuk a sezlonéra emlékeztet. Bár az utolsó nyoszolyák már a '40-es évek végén kikerültek a házakból, a velük kapcsolatos népdal ma is él, öregben, fiatalban egyaránt:

*Hársfából van, hársfából van
A babám nyoszolyája,
Ha ráülök, ha ráfekszek,
Hajlik mind a négy lába,
Nyújtsd ki, babám, nyoszolyádat,
Éppen a falig,
Itt maradok, nálad hálók/maradok
Kivilágos reggelig.*

(Énekelte Kutasi Dezső, 67 éves)

⁸ KOZMA Ferenc 1901. 271.

1. rajz. Máthé József egyedül él a felesége halála óta a nagy, háromszobás, pincelakásos ház (48. sz.) egyetlen szobájában. A deszkapadlójú, tiszta, világos és célszerű elrendezésű szoba egyik sarkában kredenc, saját készítésű, egyszerű szerkezetű vízpad és a lebontott pajtából bekerült abrakosláda, immár belső használatra

Nagy családoknál, szegényebbeknél az '50-es években is találkozunk *födönalvással*, főleg gyerekek esetében, akiknek a ház *főgyjire* szénát vagy sarjút terítettek, lehetőleg a *fűtő* közelében. Erre feküdtek ruhástul vagy anélkül, a leterített „ágynemű minőség-től” függően. Cigányoknál még a '80-as években is látni lehetett ilyesmit.

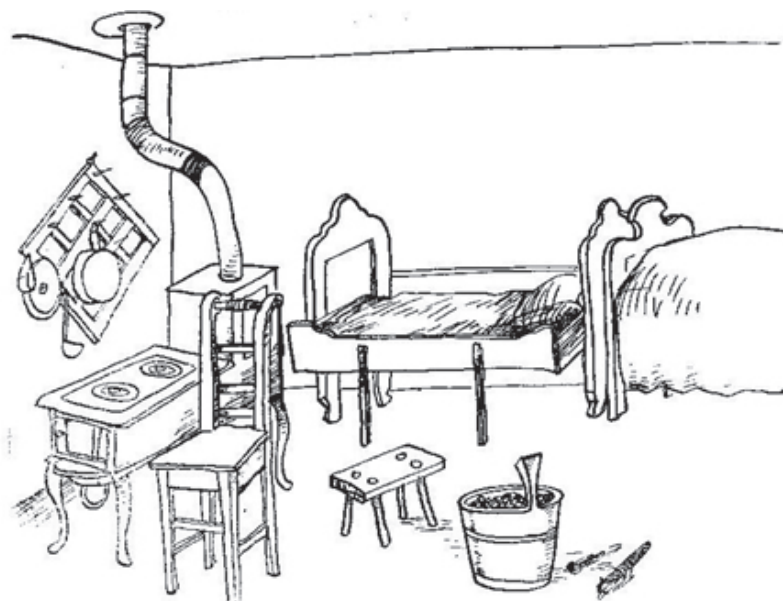
A módosabb családoknál lévő *szógak* nyáron *pajtahíján*, télen pedig *jászokban* vagy *pajtabéli* ágyban háltak. Ez utóbbit a mennyezetgerendához szegezték, vagy felkötötték dróttal, kötéllal. Pokróccal takaróztak, és marhalehelettel „fűtözték”.

A *viselőasztal*⁹ mindig is hasonlított a *belsőházbeli* asztalhoz, ezt azonban összehasonlíthatatlanul többet használták. Talán innen ered a *viselő* előtag is. Régebb *szőr-*, *gyapot-* vagy *kenderabrosszal* takarták le, ma boltból vásárolt *viaszsvászon*nal, *hímes gyapotabrosszal* terítik le. „Má ezt is befogtam, ha meghalok, úgysem viszem magammal” – mondta özv. Györfi Károlyné Nemes Zsuzsanna 71 éves korában. Ünnepeken, vendégérkezéskor *kilós*, *macskanyomos*, *borshímes*, *fenyőágas* háziszótttest vagy üzleti *damasztabrosszt* terítenek rá. Attól függően, hogy kinek mije van, ami állandó, titkos versengést eredményez: kié szebb, csinosabb, drágább, esetleg külföldi. Az *asztalfiában*, a fiókban iratokat, kötszert, celofánt, papírtasakokat, *laskaserítőt* tartanak. Ahol választék van, ott az *asztálgok* tartásában látszik bizonyosfajta rend; a mai, gyári készítésű *vi-*

⁹ „Az asztal egész egyszerű a székelyeknél, s hasonlít a kalotaszegi »kamorás« asztalhoz; az asztal és az almárjom egyesítése is olyan, mint Kalotaszegen.” MALONYAI Dezső 1909. II. 197.

selőasztalok fiókja nincs „elválasztva”, amit fém vagy nejlon *esztájtartó*val oldottak meg a háziasszonyok.

A lakóházban a *viselőasztalon* kívül a *fűtő* vagy *edénytartó* közelében van még egy *konyhaasztal*, amelyet ételkészítésre, edénytartásra használnak. Rajta tartják a fűszerdobozokat, tálakat, lábasokat, a megkészített ételt, amit az asztal *párkánya* véd a lefordulástól. Akinek nincs vizespadja, az a vizesvedret is (régebb: *kártyát*¹⁰) a *konyhaasztal* alján tartja. Mások nagyobb edényeket tesznek oda.

2. rajz. Ugyanott a másik sarok a konyha és a lakószoba hagyományos együttese. A kályha melletti falon edénytartó, ezt a fiatalok már nem használták, mert ellepik az edényt a legyek, no meg porfogó is, ezért inkább zárt ajtójú kredencben, konyhaszekrényben tartották az edényeket.

A kályha előtt karosszék és kisszék volt látható, a vékában kukorica. Az ajtóval szemben levő fő falnál található a kihúzó hálóágy és a vetettágy, amelyen valamikor hat párna is volt. A hálóágyat éjjelre kihúzták, mert sok gyerek volt, így többen elfértek, mert lábtól is aludtak. Ez a szoba most léccel le van szegezve, mert csak egy ember alszik benne, a gyermekek mind kiköltöztek a faluból.

¹⁰ A *kártya* id. Máthé József szerint 60 cm magas, 30 cm átmérőjű faveder, amit gyergyói szekeresektől vásároltak gabonáért vagy pénzért. Kimondottan csak vízmerésre használták; öblös részét fenyőből, fülét pedig keményfából (vacorból) készítették.

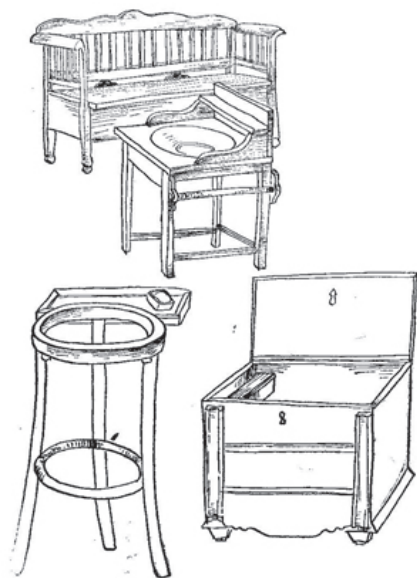
A *konyhaasztalt* többnyire festetlenül használták, „frontrészt” függönnyel takarták le, időnként gyökérkefével és szódás vízzel súrolták tisztára.

A *székek* két csoportba oszthatók: *karosszékek* és *karnélküliek*, amit *hokelinek* is neveznek. Ez utóbbiak őse lehet a ma is használatban lévő *kicsiszék*, amelyet ülőke szélességű bükkfából hasítottak. A 30–40 cm hosszúra vágott fát szekercével faragták ki, négy helyen kifúrták, és kézvonóval lehámozott lábakat illesztettek neki. Az ügyesebbek, fűráshoz-faragáshoz értők saját maguk készítették el. A *kicsiszék* egyik változata a *kupásszék* vagy *suszterszék*, amely – ülőkéjén lévő mélyedése folytán – a *kicsiszék*nél is kényelmesebb. A többnyire kerek vagy ovális ülőkének három lábat tettek, festetlenül használták, vagy „felöltöztették” báránybőrrel. A Sóvidékhez tartozó szolokmai szekerek hozták pénzért vagy gabonáért cserébe.

A *kicsiszék* és a *suszterszék* fejlettebb változatának tekinthetjük a *hátasszéket*, majd a későbbiekben tökéletesedett *karosszéket*, amelyet fenyőfából vagy bükkfából készítettek. Homokkal vegyített mésszel súrolták, ezért nem festették le; elvéve látni sötétbarnára vagy zöldre mázolt *hátasszéket*.

3. rajz. *Nyárikonyha* (23. sz.). Gerendás, földpadlójú régi konyha. Az udvaron álló új házban lakik a fiú, itt pedig az idős házaspár: Györfi Izsák és felesége. A padlót már ritkán tapasztják, letakarják nejlonfóliával. A kicsiszék felett cigányfogas, a fogas alatt sirítódecka; disznóvágásnál a hús darabolására is használják. A régi ácsolatú lisztesláda alatt fonott lábasalj, amibe puliszkakeveréskor a forró fazekat teszik. Előtte kerek szék, felette dróton lelógatott rúd, amire ruhát vagy fehéreneműt aggatnak száradni. Az ablakon rövid függöny, a párkányon dobozok és rézmozsár. Az egyszerű levélajtó mögött kamra. A nyárikonyha mellett nyitott sütő és gabonás található. A pléhkályha alatt fásláda és szenes vasaló, felette fa sótartó és kovácsoltvas edénytartó, jobbra pedig fogas és kaszten

4. rajz. Régi bútorok. Az egyszerűbb, vízszintes és függőleges részek ritmusára alapozott, egyszínűre festett, ülésre és fekvésre alkalmas kanapé (tulipános motívumokból szerkesztett korláttal). Előtte mosdó, mosdótállal és törülközőtartóval. Az újabb fajta hajlítottha bútor, a tisztaszobából és az elsőházból kerül ki a nyári konyhába. Néha még látni lisztesládának is használt, egyszerűbb vagy fiókos menyasszonyi ládát. A dédszülok egykoron még ruhát és ékszert tartottak benne

Jusztina sövénylakásában (45. sz.). Ez – a legidősebbek közlése szerint – 1850 táján épült, s Vadasd koridős építményei közé tartozik. Az eredeti formájában megőrzött *cserepes*ből mindössze néhány darab cseréptábla hiányzik, amelyek az évek során kitörték. A '60-as évektől a szokásos tavaszi belső meszeléskor újrameszelték a cserepest is, amely patyolatfehéren „tátongott” a szűk *lakószobában*.

„A parasztszoba egyik nélkülözhetetlen bútor a pad.”¹¹ Kétszemélyes, támla nélküli fapadot – amit nevezhetünk duplaszéknek is – majd minden háznál látni lehetett, ami ezen ülőbútor hasznosságát és praktikus mivoltát igazolja. Egyaránt használták a felnőttek, vendégek, de főleg a gyerekek, akik asztalhoz üléskor sorakoznak rajta. Éjjelre a levetett nappali ruhát és az esti ágyvetésnél lekerült holmit helyezték rá. Gyakran kellett mosni, súrolni, ezért nem festették le, csak „szép simára” gyalulták.

Vadasdon – a szomszédos Havadon és Havadtőn látottaktól eltérően – a két-három személyes fapadokat csak kimondottan belső használatra készítették, mellőzve a ház utca felőli *bütiijébe*, a *kapuzábé sarkába* való rögzítését. E két faluban ezekre szokott kiülni vasár- és ünnepnapokon a ház népe, főleg nőtagjai, beszélgetni, „a más baját osztani”. Ma már ritka az ilyen látvány, hogy hokedlit, kicsiszéket hozzanak ki a házból erre a célra. „A vadasdiaknak nem vót idejük tuszolódni, dógosak vótak, a ház apraja-nagyja járt a firmába.”¹² (Györfi Károlyné Nemes Zsuzsánna) „A nagy-ház bútorzatához tartozik még a díszes [...] *cserepes* [...], a kandalló ősapja.”¹³

Vadasdon a *cserepes* éppúgy ismert volt, mint a többi székely faluban, a '80-as évekre viszont csak egyetlenegy maradt a helyén, Pál

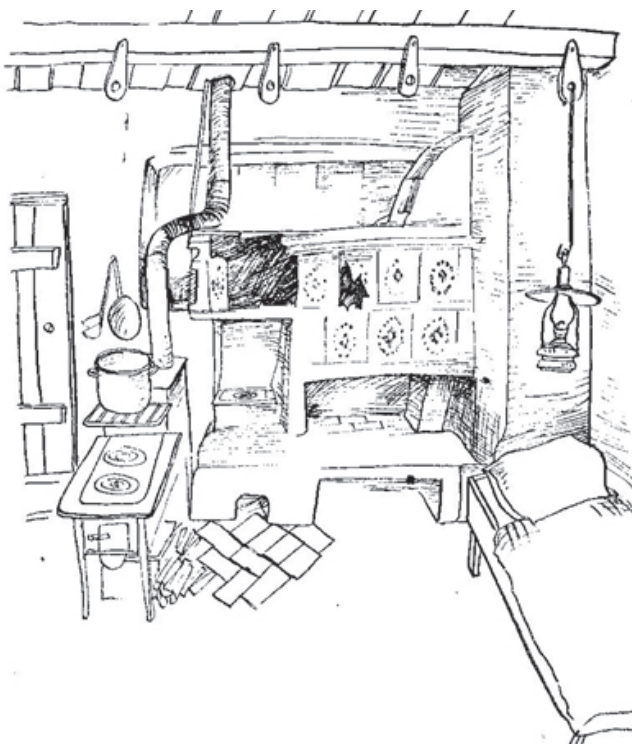
11 MALONYAI Dezső 1909. II. 191.

12 A „firma” az Ákosfalvi Állami Mezőgazdasági Vállalat helyi gyümölcsös részlege volt.

13 MALONYAI Dezső 1909. II. 180–190.

A cserepest bizonyos szempontból a mai cserépkályhák elődjének is lehet tekinteni: melegített, főzött, sőt világításra is használták, ami mindenképp fölér a mai főzőkályhák kor- és célszerűségével. Hátrányai közé csupán a rengeteg faemésztést írjuk.¹⁴ A Pál Jusztina házában lévő cserepes magassága 180 cm, szélessége 160 cm, bal oldalán főzésre alkalmas fűtőtest volt látható, érclappal és karikával. A szokásosnál sokkal vastagabb, 70 × 70 cm-es cserépkémény szolgált a füst kivezetésére, egyenesen a *hijúba*. Innen már csak 40 cm-t raktak fölfelé, és arra lapos követ tettek, hogy a kiszaladó szikra „oszoljon meg”, ne gyújtsa meg a szalmafedeleket (Kutasi Dezső). Másik érdekessége, hogy a cserepek farámába voltak téve, sőt egyes adatközlők szerint a régi cserepek egyik lábát bükk- vagy cseresfából készítették.

A *singnyi-másfél singnyi* magasságba kirakott cserepeket Makfalván, Szolokmában, Korondon, a három híres fazekasközpontban lehetett megvásárolni. Malonyai szerint: „a cserepes mázas csempéi igen szépek, fehér vagy kék alapon kék sárkány, sötétzöld csil-

5. rajz. Vadasd egyik legrégebbi házában (45. sz.) még megtalálható a régi cserepes tűzhely is. A hiányzó cseréplapok vagy eltörtek, vagy a gátlástalan régiséggyűjtők tevékenységének tudható be. A használaton kívüli, most fehérre meszelt cserepes túlsó, nem látható oldalán van a nagyobb lakószoba. A nemrég leválasztott helyiségben alig fér el a jobboldalt látható deszkaheverő. A padlózat régi téglapadló. Fent, a gerendán láthatóak a szintén használaton kívüli akasztók, amelyre törökbúza-szárításra szolgáló rudakat illesztettek régen. Ezekre kötötték a csöveket

¹⁴ „A szabadtűzhely [...] még fejlettebb formájában is csak »pusztítja a fát« és »illy tüzi készüllet mellett a házban világ(osság) elég, de meleg soha nincs, innen az, hogy a székely gazda ellobogtat egy év alatt annyi fát, mint egy német falu.» BÁTKEY Zsigmond 1941–1943. 148.

lagos virág, levélornamentika, zöld bokrok, kékessárga tulipánok, fehér kápolnavirág.”¹⁵ A *cserepes* egyben vakkályha is, amit a *lakóházban* fűtnek, de az *elsőházban* (is) melegednek tőle. Kéményén kitóduló füstjét – főleg a cserefáát – disznóölés után a felakasztott húsok alá „vezérelték”. Ezt ugyanígy csinálják később is, ám már a ’30-as évektől erre nem *cserepesből*, hanem ipari készítésű érc- és *asztali kályhából* vagy *csempékályhából* száll fel a füst. Aki fűrészporra tehet szert, az 300–400 lejért egy *fűrészporos-* vagy *dobkályhát* csináltat magának cigányokkal. A fűrészporosba két betét jár, amit rendre cserélnek napközben vagy este. Ezt a nők és a férfiak egyaránt kedvelik, mert nem kell annyi fát vágni, hamar kiadja a meleget, és nincs utána annyi takarítanivaló.

6. rajz. Konyha és lakószoba a földszinten (22. sz.). A fölötté lévő két szoba modern bútorokkal van berendezve. Csak akkor használják, ha a gyerekek és az unokák hazajönnek. Igen érdekes az edénytartó feletti ruhafogas jelenléte, amit már nem használnak. Ezenkívül van még egy régtől maradt „kamarás asztal” és egy tálas. Ettől jobbra falba épített vakablak látható

Az üvegesben tartották a porcelánedényeket, csuporokat, poharakat, amelynek *pócait csüpkével*, papírral, rongydarabokkal takarták le vagy szegélyezték. Ma kávé-, bor-, pálinkás-készletet vagy csészéket és poharakat tartanak rajta. Az üveges – idősebbek szerint *almáriom*, *álmárium*, *almárjom* – aljában van a *kredenc*, ahol edényeket, kenyeret, ételt, cukrot, sót, takaróruhát tartanak. Egyesek szerint a *kredenc* olyan, mint egy kicsi kamra. Az üveges és a *kredenc*-rész között van egy vagy két fiók, amelyben kötszert, gombot, receptskönyvet őriznek. Van *kredenc* magára is (1. rajz), amelynek rendeltetése megegyezik az üveges aljában lévő kétajtós *kredenc*cel.

¹⁵ MALONYAI Dezső 1919. II. 183.

A *kaszten* két alsó fiókjában *gúnyát*, fehérneműt, a felsőben pedig élelmiszert, fűszert, kenyeret, tojást, *apróholmik*at tartanak. Volt olyan is, aki kimondottan csak ruhát tartott benne.

A *kaszten* rendszerint háromfiókos, fenyődeszkából készült bútordarab, amelynek két oldalán esztergált fadisz, *gyöngylécek* vannak. Tetejét fehér vagy színes terítővel, újsággal vagy zsírpapírral terítik le. Ezekre teszik a konyhai felszerelést. „A *kaszten* tetején porcelánedények, színes és föliratos poharak, melyekből az úri vendéget szokás megkínálni.”¹⁶ Eredetileg fényes barnára festették, a fa színét utánozva *flódereszték*, akárcsak a *sifonert*. Ma olajfestéket kennek rá, főleg barnát vagy valamilyen sötét színt. Idősebbeknél ma is megbecsült bútordarab. Van *négyfiókos kaszten* is, igaz, sokkal kevesebb. Máthé Mózesné Györfi Margit (152. sz.) esküvői hozományában, bő öt évtizeddel ezelőtt, Gyergyócsomafalván készült *négyfiókos kaszten* is szerepelt. A *kaszten* valamikor az *elsőház* ékes bútorai között szerepelt, onnan került ki a *lakóházba*.

A *tálast* (6. *rajz*) *tányérok*, befőttek, fűszeres dobozok, poharak, evőeszközök tartására használták. Az alsó két *pócon* ételt tartottak, s ha maradt még hely, nagyobb lábasokat raktak rá.

A két világháború között készült *tálasok*at világos színűre, a '60-as évektől kezdve barnára vagy zöldre festették. Ma már kevés helyen látni *tálast*,¹⁷ javarészüknak a *kamarában* kerestek helyet, ahol befőtten és üveget is tartanak rajta. Helyüket mindinkább átvették a gyári készítésű, több szerepet betöltő, elől síküveggel elzárt konyhabútorok.

Az egykori *elsőház* és *lakóház* díszei közé sorolhatjuk még a szötteket (ágyterítő, függöny, falvédő, szőnyeg, párnahaj), varrottasokat (abrosz, ágyterítő, falvédő, függöny), kötött csipkét, bokályokat, *tányérok*at, *kancsókat*, vásári és családi képeket. Vadasdon nem voltak ún. „funkcionális díszek”, pl. faragott kulcstartó. A falra aggatott *kancsókat*, *cseréptányérok*at, *bokályokat* évente egyszer, ha levették, leginkább meszeléskor, lemosták a portól és megtörölték. A kerámiadíszek a két világháború között mentek ki divatból, amikor helyükbe családi és vásári képeket aggattak: Petőfit, Vilmos császárt, Ferenc Józsefet, a '48-as szabadságharc hőseinek képmását. A '80-as évek szobadíszai: nyomtatott falvédők, műperzsák, perzsaszőnyegek, nejlonfüggönyök, rózsás-színes pléddek, csergék, plüsssterítők, *bokályok*, *cseréptányérok*, nagyított, retusált gyermek- és házaspárképek, *nippek*, írásos falvédők, csipkék stb.

Külön megemlítendő a *falfestés*, *rolnizás*, *sablonmázolás*, amely állandó versengést diktál a családok közt; kié szebb, mutatósabb, színesebb és drágább.

Az imént felsorolt bútordarabokat vagy Nyárádszeredában szegődték meg Takács József bedei származású asztalosmesternél, vagy készen vásárolták erdőszentgyörgyi,

16 KOZMA Ferenc 1901. 271.

17 Madaras Gyuláné Paizs Erzsébet pincelakásában (22. sz.) még a kutatás idején (1981) is *fungált*.

gyulakutai, marosvásárhelyi vásároknak. Ez beszédes bizonyítéka annak, hogy Vadasdon nem volt híres bútorkészítő, sőt még a szomszéd falvakban (Havad, Havadtó) sem, de volt egy helybeli ember, nevezetesen Csizmadia Lajos (1914–1986), aki 1927–1930 között a fent említett Takácsnak volt az inasa. Csizmadia Lajoson kívül Györfi Károly (1896–1976) asztalos foglalkozott még ajtó, ablak, kredenc, koporsó és egyébek készítésével. De mindkettőjüket épületasztalosként tartották számon; nyáron házat építettek, földmunkát végeztek, télen belső asztalosmunkát vállaltak. Elvértve csináltak vagy javítottak egyszerűbb bútorfélét.

A megvásárolt bútorokat régebbi tehén-, ökör- vagy lószekéren szállították haza. Ezek nem voltak becsomagolva, mint manapság, s hogy ne rongálódják a rázós úton, a székér aljára szénát vagy sarjút tettek. Erre tették a *déckát*, amin az új bútor állt, *hosszú kötéllel* átkötve. Nappal szállították, hogy a mennyasszony *kiállítás*hoz megrendelt új bútort minél többen lássák. Ezzel szemben a használt, régi bútoroknak már nem volt ekkora „becsületük”: szürkületkor, este vitték az elválók vagy alkalmi házasságot kötők.

Mindig volt és a jelenben is van egy bizonyos, nem hivatalos versengés: ki vesz drágább bútort, ki ad többet érte. Némelyeknél nem is a formai változatosság, az alak, a nagyság, a szín, a díszítés, a korszerűség a mérvadó, hanem az ára. „Még truccolnak is, hogy ki vesz fényesebb bútort” (Madaras Gyula).

MI LESZ A RÉGI BÚTOROKKAL?

Önkéntelenül felvetődik a kérdés: milyen sors vár a régi bútorokra, kik öröklik, esetleg kik vásárolják újra? A régi bútorok csak egy kis hányadát örökölték a gyermekek, utódok, rokonok, javarészüket szegényebbek, cigányok vásárolták meg olcsó pénzért. Ez így van ma is! Egy *kasztnéért* vagy *kanapéért* például 50–100 lejt adnak, ami egy tizede az egykori árnak. A lakosok egy másik csoportja, az idősek, vének, akik egy emberöltőn keresztül „együtt éltek” bútorokkal, pincébe, nyári konyhába, gabonásba, csűrbe vagy megürült pajtába teszik – emlékebe, ragaszkodásuk beszédes bizonyítékaként. „Nekem ne adjon senki 10 lejt egy ágyért, tartsa meg magának a pénzt” – mondogatják azok, akik nem szívesen válnak meg egy-egy bútorarabtól. Idő teltével, amikor megunják kerülni, fölviágják tűzre. Van egy másik lehetőség is: a régi bútorok új rendeltetést kapnak. A ládaféléket, *kanapét* gabona- vagy lisztártásra, az asztalt, a *vízpadot* gyümölcs, szőlő, *lopótök* tartására használják.

Az 1989-es változás után, Vadasd környékén két régibútor-gyűjtő központ létesült: az egyik Nyárádszeredában, a másik Ákosfalván. Aki meg akart szabadulni ezektől, olcsón,

szinte bagóért adta oda, csakhogy szabaduljon. A felvásárlók pedig – feljavítás után – Európa legfejlettebb államaiba szállították – tegyük hozzá – jó pénzért.

A fiatalok, az egybekeltek mindig új bútor után sóvárogtak, amit meg is kaptak; többé-kevésbé ma is él az a konok hagyománytisztelet, hogy a vadasdi lánynak a *kiállításából* nem hiányozhat az új konyha- vagy szobabútor, esetleg mindkettő.

BABONÁK, HIEDELMEK, NÉPI MEGFIGYELÉSEK A HÁZ TÁRGYKÖRÉBŐL

- Lámpagyújtás után a szemetet, vizet nem szokás kiönteni, mert a halott hozzátartozó nem tud nyugodni.
- Újévre a ruhát nem szokás kiteríteni (bent lehet), mert amekkora a ruha, akkora lesz a kár abban az évben a ház népének.
- Ahol halott van, fekete kendővel borítják le a tükröt.
- Amikor erősen ég, duruzsol a tűz, aznap veszekedés lesz.
- Az ajtó közelében kukorékoló kakas vendégérkezést jelent.
- Ha kifut a tej a kályhára, le kell sózni a helyét, különben kihasad a tehén tőgye.
- A kéményből fölfelé szálló füst jó időt, az elterülő esőt jelent.
- Ha borsot hullat valaki a ház főgyire, veszekedés lesz.
- A kisgyereket nem szabad esztendő előtt tükörbe' mutatni, mert megigézi magát.
- Ha kinyílik az ajtó valaki után, vendég jó a házhoz.
- Álomban tüzet látni haragot jelent.
- Ha kicsapódik a szikra a kályhából, harag lesz vagy vendég jó.
- Az ajtó előtt csörgő szarka vendéget jelent.
- Régebb, amikor gyermek született, piros posztót szegeztek az ajtófélfára (kívülről), hogy ne igézzék meg.
- A keresztleletlen gyermeket nem volt szabad magára hagyni, mert elviszik az ördögök. Ezért a házból kilépő ember tollseprűt tett melléje, vagy háziseprűt támasztott a bölcsőhöz.
- A küszöbre lópatkót szegeztek, hogy a rossz szellemek ne jöjjenek be a házba.
- Újévben, ha férfi nyit be elsőnek, szerencsét hoz, ha nő, szerencsétlenséget. Nagyobb szerencse a cigány férfi.
- Ha újévben elsőbben férfi jön a házhoz, a legelső bárány baksi (bak) lesz.
- A kicsi gyereket nem szabad ráültetni az asztalra, mert akkor nem nő meg.
- Ha rongyos abroszt látsz álmodban, szegénységet jelent.
- Tükörrel álmodni – egészségesnek öröm, betegnek rossz.

Adatközlők

- Györfi Izsák (1910)
Györfi Károlyné Nemes Zsuzsánna (1910)
Kovács János (1913)
Kutasi Dezső (1914)
Madaras Gyula (1914)
id. Madaras Mihály (1899)
Madaras Mihályné Kutasi Erzsébet (1909)
id. Máthé József (1893)
Páll Jusztina (1933)
Régián Jánosné Csizmadi Jusztina (1909)
Soó Imre (1941)
Székely Ferencné Soó Teréz (1958)

Irodalom

BÁTKY Zsigmond

1941–1943 Építkezés. In: Bátky Zsigmond – Györffy István – Viski Károly: *A magyarság néprajza I.* 2. kiadás. Budapest, 108–216.

Dr. KÓS Károly

1972 Lakásbelső. In: Dr. Kós Károly – Szentimrei Judit – Dr. Nagy Jenő: *Kászoni székely népművészet*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 94–152.

KOZMA Ferenc

1879 *A Székelyföld közgazdasági és közmívelődési állapota*. Székely Mívelődési és Közgazdasági Egylet, Budapest

MALONYAY Dezső

1909 *A magyar nép művészete II.* Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest

SZENTIMREI Judit

1980 A vetettágy Vajdakamaráson. In: dr. Kós Károly – dr. Faragó József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 115–121.

VARGA E. Árpád

é. n. *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája 1850–2002*.

Elérhetőség: <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/msetn02.pdf>

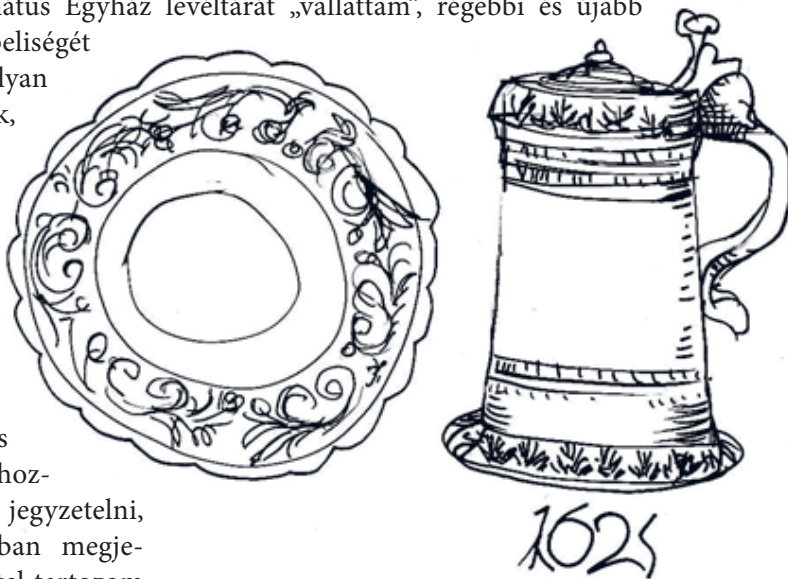
AZ EGYHÁZI ADOMÁNYOK NÉPRAJZA

„Az igazi adományok forrása az igaz hit, és az abból fakadó szeretet.”
(Kovács János lelkész)

A protestáns egyház szertartásában nincs olyan prédikáció, vasárnapi istentisztelet vagy bűnbánati igehirdetés, ahol ne emlékeztetnék az egybegyűlteket: „adakozzanak a hívek, tudván azt, hogy a jókedvű adakozót szereti és megáldja az Isten”. Az adomány, az adakozás a szeretet jelképe. Örül az, aki kap, de ugyanakkor örül az adakozó is. Az egyházi adományokat, adakozásokat, jótékonyági gyűjtéseket (szegény család, gyermekműtét stb.) nem szabad összetéveszteni az egyháztagokra évente kivetett *kepe*-kötelezettséggel, az egyházfenntartói járuléknak megállapított pénz- vagy természetbeni fizetiséggel, ami külön témához tartozik.¹

A szakrális adományok néprajzához gyűjtve anyagot – a hagyományos néprajzkutatástól eltérően – kevés adatközlőt kellett „igénybe vennem”, inkább a Vadasdi Református Egyház levéltárát „vallattam”, régebbi és újabb adományok írásbeliségét

kutatva. Ezáltal olyan egyházi iratok, presbiteri jegyzőkönyvek, protokollumok, évi végkielégítési kimutatások birtokába jutottam, amelyhez 1989 előtt – kívülállónak legalábbis – nem lehetett hozzáférni, adatokat jegyzetelni, azokat nyomtatásban megjelentetni. Köszönettel tartozom Kiss Károly református lelkésznek, aki nemcsak beleegyezett,

1. rajz. Kenyérosztó-tányér és ónkanna 1625-ből. Az utóbbi Pál András adománya

¹ DÁVID László 1993. 96.

de segítette is a kutatást. Ez tette lehetővé a temérdek anyag átfésülését, amely mind egyháztörténeti, mind helytörténeti szempontból fontos adalék lehet Vadasd múltját illetően.²

PÉNZBELI ADAKOZÁS

Ez az adakozási forma a legegyszerűbb és a legkézenfekvőbb társadalmunkban. Megyünk az utcán, élénk szólnak, fohászkodnak, kinyújtott karral jelzik, hogy máról holnapra való anyagiakat, alamizsnát várnak. Ha adunk, megköszönik, szerencsét kívánnak (persze van kivétel is), ha nem, máshoz fordulnak, és kezdik előlről.

Kis- és nagyvárosi látvány ez, a társadalmi-szociális védettség hiányfoltjával és szégyenével, de falura, kisebb településekre – így Vadasdra is – nem jellemző, ismeretlen fogalom. Pénzt ugyan kérnek, *kunyerálnak*, kéregetnek, főleg a cigányok, de nem az utcán vagy templombejárat előtt, hanem házról házra járva, többnyire siránkozva, megígérve, hogy majdan ledolgozzák. Így jutnak el a paplakra is, ahol a lelkész, a helyzet ismeretének függvényében, ha teheti, segít a rászorultakon.

A templomi pénzadakozással és ennek néprajzi vonatkozású kutatásával mind Erdélyben, mind a Kárpát-medencei magyar szakrális néprajzban elég kevesen foglalkoztak. Ezért térek ki néhány apróbb részletre, látszólagosan jelentéktelennek tűnő mozzanatra, hogy a témát részletesebben, analitikus formájában is megközelítsük.

A templombeli adakozásra a papnak, az Agenda szerint, mindössze néhány perccel a távozás előtt kell emlékeztetnie a híveket, hogy távozáskor, kimenetelkor ki-ki *tehetsége* szerint csörgesse a felnyitott perselyeket. Persze olyan is van, aki nem tesz, de nem rosszindulatból, csupán azért, mert elfelejtett pénzt venni magához. Templomba indulás előtt, majd minden családban elhangzik: vettél perselypénzt? A nagy címletektől, *darabokban* lévő pénztől csak egészen ritka esetben válnak meg a templomba járók.

A pénzt, a hívek távozása után, a *megyebíró* (gondnok) és még egy presbiter veszi ki a *perselyből*, helyben, közösen megszámlolják, és átadják a lelkésznek. (Kicsi gyülekezet lévén, nincs pénztáros, a pénzt a lelkész kezeli.) A pénzszámlolásnál – ha nagyobb tételről van szó – segít a presbitérium egyik tagja vagy a *harangozó*, aki a megürült templom kulcsra zárására várakozik. Ezek után a pénz már az egyház tulajdonát képezi, a pap külön helyen tárolja, s ott helyben felvezeti egy, külön e célra használt füzetbe. A megszámlolt pénz valós mennyiségét a megyebíró vagy – ennek hiányában – egy presbiter tanúsítja aláírással, aki részt vett a számlolásnál. Az így befolyt pénzt havonta egyszer összesítve bevezetik a Pénztárkönyv *Bevételek* rovatába.

² A vadasdi egyház történetéhez lásd KOVÁCS János 1983.

Az adomány az egyház egyik fontos jövedelmi forrása, amit, ha elosztunk az egyháztagok számával és a látogatók számával, fontos statisztikai adat kerül birtokunkba az egy főre eső perselyes adakozás mennyiségét illetően. Sajnos, ez a kimutatás nem tér(het) ki nemre, korcsoportra, társadalmi rétegre, vagyoni helyzetre, családi megoszlásra.

Vadásdon az utolsó 51 évben, az egyházi nyilvántartás szerint, a következő perselypénzes adakozásokat és rendkívüli adományokat jegyezték:

Év	Perselypénz	Rendkívüli adomány	A \$ árfolyama lejben
1943	43,52 pengő	-	
1944	79,61 pengő	-	
1945	7089 lej	-	
1946	125 921 lej	-	
1947	251 760 lej (inflációs pénzben) 1480 lej (stabil pénzben)	-	
1948	2511 lej	-	
1949	1003 lej	-	
1950	4712 lej	-	
1951	10 475 lej	-	
1952	293,59 lej	-	
1953	453,62 lej	-	
1954	617,62 lej	-	
1955	641,69 lej	-	
1956	804,24 lej	-	
1957	676,49 lej	-	
1958	725,64 lej	-	
1959	654,65 lej	-	
1960	560,13 lej	-	
1961	568,62 lej	-	
1962	456,80 lej	-	
1963	561,87 lej	-	
1964	466 lej	-	
1965	577 lej	-	
1966	662 lej	-	

Év	Perselypénz	Rendkívüli adomány	A \$ árfolyama lejben
1967	607,30 lej	-	
1968	883 lej	-	
1969	628 lej	-	
1970	930 lej	-	6
1971	972 lej	-	5.50
1972	1298 lej	-	18
1973	1176 lej	-	20
1974	801 lej	19 465 lej	20
1975	1105 lej	4275 lej	20
1976	948 lej	-	20
1977	1975 lej	1000 lej	20
1978	3264 lej	5890 lej	18
1979	3476 lej	19 625 lej	18
1980	3285 lej	6520 lej	18
1981	9603 lej ¹	10 710 lej	17
1982	5415 lej	335 lej	16
1983	5234 lej	400 lej	18
1984	4567 lej	100 lej	21
1985	5276 lej	9000 lej	16
1986	5865 lej	-	15
1987	11 466 lej	1864 lej	13
1988	8792 lej	2075 lej	15
1989	11 620 lej	2950 lej	16
1990	19 566 lej	870 lej	22
1991	31 146 lej	19 800 lej	87
1992	53 490 lej	5450 lej	132
1993	174 046 lej	11 600 lej	750

A fenti adatokat vizsgálva lassú, de biztos növekedést észlelhetünk, igazi mennyiségi ugrásról azonban csak 1990 után beszélhetünk. Ez három dologgal magyarázható. Először: a pénz elértéktelenedése és hígulása. Másodsor: az 1989-es változások után érkezett hollandiai szeretetsomagok kiosztása utáni adakozási kedv felélénkülése. Harmadszor: a vallásszabadság gyakorlása, ami a templomba járók számbeli növekedését jelentette.

Az adakozás mennyisége – a jószívúságon túl – a viszonylagos anyagi jólét, illetve elszegényedés fokmérője is egyben. Ez persze nem jelenti azt, hogy nincsenek kivételek.

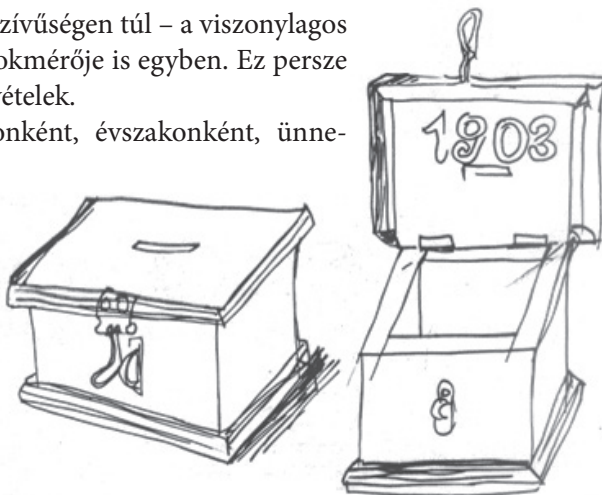
A templomi adakozás hónaponként, évszakonként, ünneponként, sőt vasárnaponként is változik. *Sátoros ünnepeken* – karácsony, húsvét, pünkösöd alkalomával – nyilván több kerül a perselybe: aki azelőtt csak aprópénzt „dobott”, most papírpénzt, 200, 500, 1000-es bankókat húz elő. Magában ezt mondja: „Ha sokat tesztek, a Jóisten is megsegít.”

Aki keveset tesz, az pénzét általában markában dugdosva, fogdosva közelít a persely felé, hogy ne lássák, mennyit szán e célra, s ha lehet, szemtanúk nélkül cselekszik. A nagyobb pénzt adakozó – persze van kivétel is – szinte magamutogatva ballag a kis formátumú fakazettához (2. rajz), s még maga a betevés is más: lassan, magabiztosan „cselekszik”. „Na, ez aztán kitett magáért” – mondogatják falusfelei hazafelé, otthon a családban, de még másnap is a munkahelyen vagy a szomszédban. „Látszik, hogy nagygazda!” Vagy: „Nem fősvénykedik, van honnan.”

Aki elfelejt pénzt venni magához, s csak istentisztelet közben veszi észre, ha közeli rokon vagy barát mellett ül, attól kér kölcsön. Mindez óvatosan, csendben történik, hogy ne kelljen szégyenkeznie a kifelé tartóktól. Ez nem általános!

Hogy mikor gyűl több pénz a perselyben? A gyakorlat szerint a legtöbb perselypénz a hónap első felében gyűl, ami egybeesik a kereseti elszámolások idejével. Ekkor kapnak fizetést, bérelszámolást, s ugyancsak ekkor folyósítják az államnak beadott tej árát, gyermektartási pótlékot, tanulmányi ösztöndíjat, sokgyermekes segélyt – s ha a munkáltató gazdával is így egyeztek ki –, a napszám árát. Vannak, akik kölcsönpénzre szorulnak, s a visszatérítési időt is elsejére, a hónap elejére teszik.

A templomi perselyes adakozást az évszakok változása is befolyásolja. Nyáron és ősszel általában többet adnak, mint az év másik két évszakában. Vannak szegényebb évek, és vannak gazdagabb évek. Ez megmutatkozik az adakozásban is! Azt is mondhatnók: „Mutasd meg, mennyit adsz, és megmondom, ki vagy...” – ami legtöbbször a lelki gazdagságra utal, mert a szegényebbje jobban *kirukkol*, többet tesz, mint a jól szituált, sokpénzes egyén. Ez utóbbi olykor kérkedik is, igaz, nem jellemző, de státusszimbólumra emlékeztet.

2. rajz. A templomban lévő, 1903-ban készült persely

Temetés, keresztelő és esküvő alkalmával – ha e két utolsó szertartás nem vasárnap, hanem szombat délután történik – jóval kevesebben adakoznak, mint máskor. Mi több: Vadasdon, temetések alkalmával, amikor a halottat a templomban s nem az elhunyt udvarán *prédikálja el* a pap, nem szokás adakozni, ami valószínűleg a halott iránti tiszteletnek a jele: kerülik a pénzcsergetést, zajkeltést, inkább vállalva a csöndes kiballagást, hajadonfótt tisztelgést, a szószékkel szemben elhelyezett koporsó melletti néma elhaladást, zsebbe vájkálás nélkül. Ekkor még a pap sem kéri a jelenlevőket, hogy adakozzanak. Ettől eltekintve, az idegenből jövők egy része pénzt tesz a kazettába, ami az adakozási hagyomány helységenkénti sokszínűségére utal.

A szombat délutáni esketés, keresztelés (*leöntés*) alkalmával kevesebb a személy, a *kíséret*, de ugyanúgy kevesebb az adakozó is. Ilyenkor sem a menyasszony, sem a vőlegény nem ragaszkodik ahhoz, hogy menyegzője napján pénzt adjon ki, nehogy életük kiadásokkal kezdődjék, s talán még azzal is folytatódjék. Akik pedig közvetlen közelükhöz tartoznak, az ún. *tisztségviselők – vőfélyek, nyúszólánnyok, násznagyok* –, azok igyekeznek, hogy feladatukat végezzék, s a fiatalok közelében haladjanak, mellőzve az adakozási ceremóniához tartozó „kazettás kitérőt”.

Az ember általában kíváncsi természetű teremtmény, s nemcsak a mások ruhája, öltözete, anyagi állapota, pénze, hanem a jószívűsége is érdekli. Sokan azért „lesik” adakozó társukat, hogy „példát vegyenek”, s könnyebben döntsenek afelől, mennyit adjanak. Olyan is van, aki megkérdezi: „Te mennyit teszel?” Főleg a gyerekek. Aki úgy gondolja, hogy túl sokat vett a kezébe, az kivesz belőle, ha pedig kevesli, zsebébe nyúl és kipótolja.

A legtöbbet adakozó kategória a felnőtt, a pénzkereső, a több ideig távolban tartózkodott hazatérő, a gyógyulást óhajtó testi és lelki beteg. Hányan hisznek abban, hogy ha valaki „ad”, akkor „kap” is! Nem pénzt, hanem boldogságot, egészséget, lelki elégtételt, Isten kegyelmét stb. Az ember közép- és időskorban egyre többet gondol a halálra, az elmúlásra, az enyészetre, ami egyben Istenhez való közeledést és vonzódást is jelent. A „közeledő” halandónak pedig mindenképp jónak, jószívűnek, tiszta lelkületűnek, és nem utolsósorban jókedvű adakozónak kell lennie, mert csak így éri el földi és mennyei boldogságát, s van esélye arra, hogy bekerüljön a Bibliában is megírt kiválasztottak népes táborába.

A gyerekek általában kevesebbet tesznek a perselybe, inkább aprópénzt, de azt is tegyük hozzá: ha nem felejtik el, ezért a szülőkre marad a figyelmeztetés, intés: „Végy perselypénzt magadhoz!” A fősvénykedők, zsigoriak ettől eltekintenek, azt hiszik, ha a felnőttek tesznek, a gyerekeknek nem muszáj. Abban a családban, ahol nincs „apró”, csak „darabos”, ott általában csak egy tesz a perselybe, leginkább a ház asszonya.

Abban az esetben, ha részt vesznek külföldiek is az istentiszteleten, találni más pénznemet is a perselyben a lej mellett. Kiss Károly lelkipásztor 17 és fél évi szolgálata alatt márkát, forintot és holland guldent is számolt.

De a hívek nemcsak a templomban adakoznak! Nagybeteg esetén az egyház lelkésze az úrvacsorát házhoz viszi, s a beteg ágyánál szolgálja fel. Vagy háznál keresztel, családlátogatást végez, bibliaórát tart, új ház avatásán imádkozik stb. Mindez korántsem ok arra, hogy a háznál tartózkodók eltekintsenek az adakozástól, az egyház megsegítésétől. A címzetlen, fehér borítékba csúsztatott pénzt általában a papnak szánják fáradságáért, kiszállása ellenébe, de a helybéli lelkész a továbbiakban ezeket a pénzeket is egyháznak szánt adományként kezeli. Ahol nincs kéznél boríték, ott a pénzt átnyújtják a lelkésznek vagy a vele tartó presbiternek.

Az adakozások csúcösszege a falutalálkozó alkalmával kerül be, amikor a zsúfolásig megtelt *templomhajó* várja az ígihirdetést és az egyház égisze alatt készített ünnepi műsort. Kutatásom idejéig Vadasdon két falutalálkozót tartottak: 1981-ben és 1990-ben. A következő – a tervek szerint – 2000 augusztusára várható³. Ilyenkor kétféle pénzadományról beszélhetünk. Az egyik a perselyes adakozás, amikor az illető „háttérben”, névtelenségben maradva, az egyháznak szánt pénzösszeget az ünneplés végén a perselybe teszi. A másik a paplakon való adományozás, ez jelentősebb összeggel jár, névvel s néha a lakhely feltüntetésével is.

Íme, mit írtak be a vadasdi református egyház *Aranykönyvébe* 1981. július 26-án:

„Az elszármazottak egyházi találkozója alkalmából név szerint adományoztak a következők”. Ebben az évben a dollár árfolyama 17 lej.

Sorszám	Adakozó	Adomány összege
1	Madaras Béla	300 lej
2	Szilágyi Sándorné Hajdú Julianna	200 lej
3	Csíki Ernő	200 lej
4	Kovács Károlyné	100 lej
5	Csiszér Gáspár	100 lej
6	Tamási András	100 lej
7	Ozsváth Gergely	100 lej
8	Biró Pál	300 lej
9	Biró József	200 lej
10	Gálicz Géza	200 lej
11	Bakó József	500 lej
12	Bodoni Attila	100 lej
13	Magyari Gergely	100 lej
14	Pál Gergely	100 lej

³ Volt még egy 2010-ben; s 2020-ban lesz az ötödik falutalálkozó.

Sorszám	Adakozó	Adomány összege
15	Györfi Dezső	100 lej
16	Kutasi Dezső	100 lej
17	Simon Gyula	300 lej
18	Csizmadi Péter	300 lej
19	Kádár Rozália	100 lej
20	Török Károly	100 lej
21	Berecky Vilmos	200 lej
22	Nagy Károly	300 lej
23	özv. Máthé Mózesné	200 lej
24	Bodoni Erzsébet	100 lej
25	ifj. Györfi János	100 lej
26	Szilágyi Domokos	400 lej
27	Kiss Árpád	200 lej
28	Édes Lászlóné (Magyarország)	600 lej
29	Donovál Ferencné és Füzesi Jánosné (Magyarország)	400 lej
30	Szilágyi Ibolya	300 lej
31	Samu Róza	50 lej
32	Nagy József	200 lej
33	Kosztai Ferencné	100 lej
34	Izsák Lajosné	200 lej
35	Garda János	200 lej
36	Tiboldi Károly	200 lej
37	Németi István	100 lej
38	ifj. Madaras Gyula	100 lej
39	Kuri Julianna	100 lej
40	Németi Mihály	200 lej
41	özv. Németi Mihályné	100 lej
42	Györfi P. Domokos	200 lej
43	Török Sándor	50 lej

1992-ben jelentősebb pénzadományokat adtak: Sántha József budapesti lakos 1000 lejt és 2000 forintot, Kovács János szovátai lakos, volt vadasi református lelkész 2000 lejt.

A konfirmáció, a vallási képzés és megmérettetés befejezése, a konfirmációs családi ünnepély mind-mind jó alkalom arra, hogy a hívek adakozzanak, adományozzanak, s nevük ezáltal bekerüljön az *Aranykönyv*be. Ilyenkor legtöbbször csak az alkalom és az összeg íródik fel, cél nélkül. Pl. *Konfirmáció emlékére, 1983.* „Az ez évben konfirmáltak adományoztak konfirmálásuk emlékére 100–100 lejt” (következik a névsor). Ez az adakozási forma 1967-től létezik, amikor mindössze ketten adtak 100–100 lejt. Következő évtől, 1968-tól már valamennyi konfirmáló 50, illetve 100 lejjel szerepel. A feltüntetés szerint ez a villany bevezetésére használódott fel, tehát céladományról van szó, tudniillik még abban az évben a falut bekapcsolták az országos villanyhálózatba. Egyébként akkor nemcsak konfirmálók tettek ki magukért; a falu majd minden családja adott 10 és 100 lej között, minden alsó és felső adakozási határt kizárva. A testvérgyülekezetek közül Szováta, Nyárádszereda, Marosszentanna, Erdőszentgyörgy és Marosvásárhely „enyhített” az egyházközség akkori pénzügyi nehézségein, hogy mind a templomba, mind a papi lakba be legyen vezetve a villany.

1972-ben a 20 konfirmándus a templomra szükséges csatornavezetékét készítette el 3000 lej értékben, 1984-ben pedig a begyűlt 700 lejből a lelkészi lakás ebédlőjében levő csempekályhát rakatták fel. Máskor szőnyeget vásároltak, járdát építettek, vagy csak pusztán ennyi szerepel a bejegyzésben: *Konfirmálásuk emlékére.*

Érdekes beírást találunk az 1969-es esztendőre, amikor a Budapesten élő Györfi István volt vadasdi lakos 1500 lejt adományozott a *templom javára*, konfirmációjának 73. évfordulója emlékére. Ez abban az évben igen szép összegnek számított, hisz akkortájt az átlagkereset 800 lej körül mozgott.

Később, ahogy a pénz értéke csökkent, úgy nőttek a felajánlott összegek, feltüntetve mind a konfirmándus, mind a szülő nevét.

Másik adakozási alkalom az anyagi javak kiegészítése, bővítése, illetve időszakai javítása, építkezés, paplak-átrendezés, környezetváltoztatás stb. Íme ezek közül néhány: templomjavítás (1947), temetési zászló, úrasztali terítő vásárlása (1955), énekeskönyvek a templom részére (1955), orgonajavítás (1958), villámhárító szerelése (1962), templompadló készítése (1964), torony bádogozása (1974), templomjavítás (1975), kerítésépítés a parókián, orgonajavítás, bútorfestés (1978), a lelkészi lakás megújítása (1979–81), járdaépítés a parókia udvarán (1986).

A fentiek után következik az 1990–92. év, amikor a lelkészi lakás udvarán egy gyülekezeti terem, tanácskozó, levéltári szoba és anyagmegőrző épült a hívek hozzáállásával és anyagi segítségével. Ebbe besegítettek az 1990 januárjától évente folyamatosan érkező külföldi – főleg holland – adományok, *segély*ek, élelemben, ruházatban, műszaki felszerelésekben, piperecikkekben stb. Ezek – olykor – szimbolikus ellenértékéből, pénzbeli visszatérítéséből, később az egyház álló- és forgótőkájének gyarapítására is áldozhattak.

De nemcsak mások adtak Vadasdnak, ők is segítettek a rászorulókon. Az Aranykönyv szerint 1982-ben a jobbágyfalvi református templom építésére 1605 lej gyűlt össze a faluban, a visszajelzések szerint a vidéken a legtöbb. 1994. januárban családonként 500 és 1000 lejecket adtak egy szívbeteg marosvásárhelyi orvos külföldi műtétjének előkészítésére. A pénzt a három utcában házról házra járva, két-két személy gyűjtötte össze. Azelőtt való vasárnap a pap a szószékről kérte a hívek ez irányú hozzáállását.

Halálozási évfordulókon egyre többen gondolnak a *megemlékezésre*, a templomban való *kihirdetésre*. Ilyenkor a lelkész újból felolvassa az elhunyt temetésén *felvett textust*, majd rövid összefoglaló következik, az emberi erényeket is megemlíti. Természetesen, nem maradnak el az elhunyt születésének és elhalálzásának adatai sem, valamint hozzátartozóinak ez alkalommal följajánlott adományösszege. Legutóbb özv. Máthé Ilona Tarr Ödönné és özv. Csizmadi Erzsébet, édesanyjuk halálának egyéves évfordulóján (1994. február 1.) összesen 6000 lejt adományoztak a vadasdi egyházközségnek.

De vannak adataink a század elejéről is. 1905. május 15-én a következő bejegyzést végezték, ami *iskolaügyként* szerepelt: „Egy térkép vásárlása végett tartatott egy táncsztyély, jövedelmezett 14 koronát. Ebből megszereztetett a Magyar korona alatti országok térképe.” 1912. március 5.: „M[egye] gondnoka jelenti, hogy Simon Gábor abafái lelkész úr édesatyja emlékére 20 koronát adott azon célból, hogy abból egy gyászlobogót szerezzen az egyházközség.” (Itt jegyzem meg, hogy Simon Gábor édesapja, Simon Elek 1881–1912 között volt Vadasd lelkipásztora, a jelenlegi templom, torony és papi lak építésének idejében. Itt szolgált élete utolsó napjáig, itt is nyugszik. Élt 86 évet.)

1993 telén leégett Vadasd talán legrégebbi lakóháza, Pál Jusztina tulajdona, aki másodmagával lakott az épületben. A falu lakosai, az egyház segítségével, több tízezer lejes segílyt adtak a károsult javára, amiből a későbbiekben más lakást emelt, abban lakott, abban is halt meg.

Pénzbeli adományokról lévén szó, nem hagyhatjuk említés nélkül az 1902. évet, amikor két vadasdi megbízott, Kutasi Ferenc és Kádár Mihály, a magyar királyi belügyminiszter jóváhagyásával, 1902. augusztus 26. és 1902. november 26. között elindult, hogy „templomépítési költségek beszerzése céljából az ország területin csakis saját hitsorosai között (...) könyöradományokat gyűjthessen”. Összesen 703 korona 92 fillér gyűlt, ami igencsak enyhítette a templom- (1885–1887) és toronyépítés (1900) alkalmával anyagilag megviselt hívek kiadását. 1990 után a holland Yerseke település lelkésze, Simon van den Oever és felesége évente megismétlődő látogatása és bőkezű adakozása nagyban hozzájárult az egyház tárgybeli és anyagi értékeinek gyarapodásához.

ADOMÁNYOK TERMÉSZETBEN ÉS JAVAKBAN

A pénzbeli adományozáson kívül van még egy ún. természetbeni adományozás is, amikor nem készpénzt, hanem mezőgazdasági terményt, javakat, házi készítésű cikkeket ajánlanak fel. Ide tartozik a búza, a kukorica, a zab, az árpa, az úrvacsorához szükséges kenyér és a bor, illetve a templom belsejét díszítő textíliák, anyagi felszereltségek, temetkezési kellékek stb. Nem tartoznak ide a terményképek, egykori díjlevelek alapján behajtott természetbeni fizetések, amelyek ugyan adományok, de ezek egyházfenntartói célból, amolyan kötelezettségképpen fizetendők évente vagy előre megállapított időközönként.

A második világháborút követő (szegény) években a pénztelen, szegény emberek gabonával próbáltak enyhíteni az egyház gondjain.

1946-ban – a nagy szárazság idején – templomjavításra 17 véka gabonát adtak, 3 400 000 lej értékben; 1947-ben 34 vékát – 68 000 000 lej értékben és 8 véka kukoricát 1200 lej értékben.

1948-ban 6 véka zabot és ½ véka kukoricát adtak 840 lej értékben. Ez az adományozási forma napjainkban már teljesen ismeretlen, nem gyakorolják.

Úrvacsoraosztáskor a hívek kenyeret és bort fogyasztanak, amit régebb – nehezebb időkben – hosszú évek során maga a pap adott vagy valamelyik nagygazda. Íme, mit tárgyaltak erről a presbitérium tagjai 1884 februárjában:

„Németi István atyánkfia jelenti, miszerint az úrasztali kenyér és bor adására ezutánra nézve, körülményei gátolván, kéri az eklézsia gyűlést, hogy a Tárgyra vonatkozólag gondoskodjon.

1. határozat. Németi Istvánnak és neje, Faluvégi Rebekának 12 évi szíves adakozását az Eklézsia köszönettel veszi, jövőre nézve pedig még él és a helységben lakik, a kenyér és bor Úr asztalára való adományozását önkéntesen ajánlja helybeli pap Simon Elek és neje, Zöld Ágnes, mit az Eklézsia köszönettel elfogad (...).”

Az 1943-as bejegyzés szerint a kenyeret és a bort a hívek adták az úrvacsorára, 1950-től erre pedig teljes névsorral találkozunk, amely az egész évi (hat alkalommal) kenyér- és boradakozók lajstromát tartalmazza. 1987-től Kiss Károly lelkipásztor már Úrasztali adományként tünteti fel, pontosan megnevezve az alkalmat és az adakozó nevét. Bőjtőfő: Györfi László, Húsvét: Bodoni János, Pünkösd: Györfi Dezső, Újbúzazsenge: ifj. Kutasi Béla, Ádvent: Madaras Mihály, Karácsony: Török Károly.

Voltak olyan évek is, amikor nem egy, hanem két család adta össze az úrvacsorához valókat; egyik adta a kenyeret, a másik a bort (1973: id. Madaras Mihály 1 kenyér, Csizmadi Mihály 2 liter bor). Később már borból is több kellett, s valószínű, hogy a kenyér

is nagyobbra sült. 1976-ban Pál Imre vadasdi lakos 5 liter bort vitt a parókiára, Székely Ferenc pedig 1993 karácsony első napja reggelén szintén ennyit. Magam azt tartottam: inkább legyen több, minthogy megszóljanak: nem lett elég, keveset vittem. Ha pedig több van, s még marad is belőle, hadd kóstolja meg a pap is, családja is, esetleg az ünnepre érkezett vendégek. (Különbén a vadasdi lelkész tartózkodik attól, hogy úrvacsoraasztás előtt megízlelje, megkóstolja a bort, koccintson az ünnepre, még ha indokolt is. Azt tartja: úrvacsora előtt sem enni, sem inni nem illik.)

Aki az úrvacsorát *adományozza*, az már előre tudja, mikor következnek, s már szüretkor és borfejtéskor gondoskodik arról, hogy jó bora legyen, ne kelljen szégyenkeznie. Azt tartják: az asszonynak jó kenyeret, a *gazdának* pedig jó bort illik/kell tennie az Úr asztalára.

A bort általában fűzfavesszővel körbefont üvegekorsóba vagy műanyag bödönbe töltik, abban viszik a paphoz, onnan pedig a templomba. Olyan edényt választanak, ami erre megfelelő s teletölthető. A kenyeret *innep szombatján* sütik otthon, búbos kemencében, s háziszóttos takaróruhával letakart füles kosárban viszik a papi lakra, ahol a kenyeret a lelkész felesége, a *tiszteletes asszony* veszi át, s földarabolás után az egyházi takaróruhába és az úrasztali kellékekbe teszi. Már helyben visszaadja a kosarat és a kivasalt, tiszta takaróruhát.

A bor, ha többet visznek, marad a papnak, a kenyérből viszont – a levágott szélekkel együtt – szegényeknek, nincsteleneknek, rászorulóknak is adnak.

Még jól emlékszem, a '70-es évek végén a faluban élt egy Vak Kati néni nevű asszony, aki tényleg vak volt, s mindenki ezért hívta annak, még akkor is, ha jól tudták, hogy a rendes neve Kutasi Katalin volt. Úrvacsoraosztás táján a falu lelkésze mindig friss házikenyeret, levágott széleket és ropogós héjat vitt neki, hogy ne haljon éhen, máskor meg egy-egy hát fát, rőzsét, tűzrevalót cipelt az erdőről, hogy meg ne fagyjon. A „papi adománynak” persze akadtak követői, példamutatói is a falubeliek közül, főleg a szomszédság köréből, akik egy tányér levest vagy más meleg ételt vittek neki; hideg időben begyújtottak, „mer a szerencsétlen nem lát”.

Konfirmáció alkalmával, amikor csak a 14 éves fiatalok vesznek úrvacsorát, a kenyér és a bor valamelyik szülő adománya. Voltak idők, amikor csak egyikük adta – közös megegyezés szerint –, máskor meg összepótoltak, és az egészet közösen állták. Úrvacsoraosztás után a pap kihirdeti, hogy ki adományozta, s egyben rövid áldást mond számára és családjára.

A konfirmálás a református családok egyik jeles ünnepe: kidíszítik a templomot, virágot tesznek a bejárat fölé, a padokra, pénzt adnak, de ugyanakkor a tárgyi ajándékokról sem feledkeznek meg. Ezt általában közösen vásárolják meg, ha külön-külön veszik, az Aranykönyv az illető nevét is tartalmazza.

1953. Egy úrasztali terítő

1964. Gyermekük konfirmációja emlékére a szószékre egy necc-terítőt adományoztak. Ugyancsak abban az esztendőben Madaras Dénes leánya konfirmálása emlékére egy 365 lej értékű szőnyeget vásárolt az egyház részére

1965. Egy keresztelőtányér és egy úrasztali terítő

1966. Egy darab 18 méter hosszú futószőnyeg

1970. Egy faragott facsillár

1972. Csizmadi Klára konfirmándus 3 darab csipketerítőt adományozott

1980. Egy íróasztal

1985. Németh József és felesége, Sárosi Ilona, fiuk konfirmálása emlékére 600 lej értékű szőnyeget vásárolt és adományozott az egyház részére

Az 1981-es falutalálkozó nemcsak pénzbeli, hanem tárgyi ajándékozási lehetőséget is jelentett az egyháznak. E neves nap emlékére a következő adományokat jegyezték:

özv. Madaras Margit (Vadasd): egy faragott csillár

Simon Sándor (Kisadorján): egy úrasztali terítő

1987-ben volt a vadasdi templom építésének 100. évfordulója. Ekkor a következők adományoztak:

1. Kovács Jánosné Kerekes Katalin (Szováta): egy úrasztali varrottas terítő

2. Molnár Dénes képzőművész (Marosvásárhely): 40 darab metszet

3. Kiss Károly lelkész: a bejárati lépcső és terasz fölötti vasmunka elkészíttetése – 3600 lej értékben

Idegenben lakók, távolban élők hazatérésükkor gyakran folyamodnak adományozáshoz itthon jártuk, elhalt hozzátartozóik, esetleg szüleik emlékére. Ilyenkor fontos a név, amit felírnak.

1976. „Füzesi Jánosné, Édes Lászlóné, Donovan Ferencné, Izsák Lajosné elhalt szüleik, Madaras Károly és Kutasi Jusztina emlékére 2 darab temetési zászlót, 1 darab gyászdrapériát és 1 darab ravatalterítőt adományoztak 1500 lej értékben.”

1982. „Augusztus 29-én Dósa László gegesi lakos, kinek felesége vadasdi (Kutasi Ilona), a ref. anyaszentegyházhoz, közelebről a vadasdi ref. Anyaszentegyház iránti ragaszkodása és szeretete jeléül úrasztali, nagyméretű, világoskék színű zománcozott cserépvázát ajándékozott az egyháznak, amelyet nagy köszönettel és hálával fogadtunk.”

1985. „Ez év nyarán az egyházközség parokiális könyvtára számára könyveket adományozott Kovács János nyugdíjas lelképásztor, az egyházközség volt lelképásztora, mintegy 450 lej értékben.”

Bármennyire furcsán hangzik, de voltak szegény évek is, amikor tojást adományoztak az egyháznak, hogy ravatalterítőt vásároljanak. Ilyen volt az 1959-es év, amikor 320 darab tojás gyűlt erre a célra.

1902-ben, amikor a fent említett könyöradomány-gyűjtés volt, Mezőpaniton és Bergenyében gabonát (búza, törökbúza, rozs) adtak pénz helyett. (A gabona elszállításáról nem találtunk bejegyzést.)

1943 és 1948 között Vadasdon tartózkodott dr. Kerekes Béláné tordai lakos, aki az itteni évei emlékére két úrasztali kelyhet adományozott 15 000 lej értékben (lásd 3. rajz).

1930-ban, Gáll Viktor lelkész idejében a presbitérium azt a határozatot hozta, hogy a bortermelő gazdák már szüret után 1–2 liter mustot adjanak az egyháznak úrvacsorai céllal. (Ennek tárolásáról és érleléséről semmilyen adatot nem találtunk.)

1897. május 7-éről egy kimutatás maradt fenn a toronyépítésre adományozandó téglavetésről. S voltak olyan idők is, amikor szántót, kaszálót vagy erdőt adományoztak az egyháznak:

1663. Szabó Péterné a felső határban 2 db földet ad a templomnak.

1743. Egy Erős István nevű jövevényt fogad be a falu, aki Hosszúváj oldalban 1 darab irtovány földet kap, azzal a feltétellel, hogy ha örökös nem marad, a föld legyen az egyházé.

1785. A vadasdi Tudós Györfi István két darab kaszálórétet adományoz papi használatra Ábrahám Ferenc lelkész idejében.

1883. Bánfy Erzsébet és Berthold Sarolta grófnők a Lázár-kertet adományozzák az egyháznak.

3. rajz. Kelyhek és kenyérosztó-tányér. A bal oldali két aranyozott ezüst pohár dr. Kerekes Béláné, a nagy kehely Vadasdi István (1818), az ezüst kanna (jobbaldalt) Csombor Pálné Simon Lila ajándéka

AZ ADOMÁNYOK NYILVÁNTARTÁSA

Mind a pénzbeli, mind a természetbeni adományok esetében az egyház tisztségviselői igyekeztek mindig pontos nyilvántartást vezetni. Eleinte presbiteri és egyházközségi jegyzőkönyveket használtak erre a célra, majd 1943-tól, Kovács János szolgálati idejének kezdetén beindult az *Aranykönyv*. Azelőtt az *Adományleveleket* átmásolták kézzel, hogy megmaradjon több példányban.

A vadasdi *Aranykönyv* A4-es formátumú, ívpapír nagyságú 100 lapos vonalas füzet, amely az évszámon és a sorszámon kívül az adakozó nevét, az adomány megnevezését és értékét tartalmazza. Ugyanide íródtak be a *céladományok* (építés, javítás, úrasztalára való stb.), az *emlékadományok* (konfirmálás, halálozás, hazatérés, falutalálkozó stb.) és az ún. *alkalmi adományok*, minden kitét és cél nélkül, csupán csak a név és az összeg feltüntetésével.

A könyvben csak két lelkésznek (Kovácsnak és Kissnek) a saját kezű beírása látható, akik kimerítő és eligazító választ adtak az adományt illetően, de nem tartalmazza az adományozó aláírását vagy elvárásait, ami az egyházi szakrális jogszokás szempontjából jöhet(ne) említésbe. Terményadományok esetében a mennyiségek ugyan szerepelnek, (3 l bor, 1 kenyér, 5 tojás stb.), de nincs feltüntetve ezek értéke.

Az *Aranykönyv* megnyitása előtt (1943) a begyűlt pénzt, a perselyadakozást egyházi jegyzőkönyvekbe vezették fel, pl. „1902. decz. 25-én a perselypénz volt 40 fillér, ezt betettük a ládába. Simon Elek és Kutasi Sándor.”

SZÓLÁSOK, KÖZMONDÁSOK AZ ADOMÁNY TÁRGYKÖRÉBŐL

- Jó tett helyett jót (ne) várj!
- Ajándék lónak ne nézd a fogát.
- Kétszer ad, ki hamar ad.
- Ha adsz, jó szívből adj!
- Ha adnak, fogadd el, ha ütnek, szaladj el.
- Jobb adni, mint kapni.
- Aki kenyeret ajándékozik, kalácsot remél.
- A jókedvű adakozót szereti az Isten.
- Ha valakinek ma adsz valamit, holnap ne hányd fel.

Forrás:

Vadasdi Egyházközségi Levéltár iratai:

A Vadasdi Református Egyház Aranykönyve (1943–1993)

Egyházközségi és Presbiteri Gyűlések Határozatainak Jegyzőkönyvei 1881-től 1963-ig.

Napló könyöradománygyűjtésre. 1902.

Irodalom

DÁVID László

1993 Templomok – tornyok – harangok – kelyhek. *Erdélyi Református Naptár az 1994. évre*. Kolozsvár, 95–99.

KOVÁCS János

1983 *Adatok a vadasdi református egyházközség történetéhez*. Kézirat.

HALÁLOZÁS, TEMETÉS, TEMETŐ

I. A HALÁL ÉS A TEMETÉS

A halál, a születés és a házasság után az emberélet harmadik fontos fordulója, lényegében annak befejezése. Míg a házasságnál az ember az esemény cselekvő részese, addig a születésnél és a halálnál a rá irányuló cselekvésnek passzív elszenvedője.

Dolgozatom a Kis-Küküllő menti Vadasdon készült 1984-ben, dr. Kós Károly biztatására és szakmai felügyelete alatt. Később tovább folytattam a téma kutatását, azzal a szándékkal, hogy gazdagabbá és teljesebbé tegyem. A halálnak, temetésnek igen gazdag szakirodalma van, ami lehetővé tette, hogy összehasonlítást végezzek mind az erdélyi, mind a magyarországi halottas kultúrával, temetkezési szokásokkal, a halott emlékét őrző rituálékkal.¹

A HALÁL ELŐJELEI

Az emberi élet hosszúságát, a halál közeledtét, illetve bekövetkeztét a hiedelem szerint számos jelenség, álm, állat, emberi testrész, tárgy, tünemény jelzi. Akinek a házán bagoly *kuvikol*², ott rövidesen haláleset lesz – mondják az idősek. Hasonlóképp vélekednek, ha kutya *orgonál*. Rosszra, halálra gondolnak az emberek, ha a macska *kifekszik a ház föggyire*, vagy (fekete) tyúk *kukurigul*. Ezért legtöbb esetben megzavarják, elkergetik, kövel dobálják a halált jövendő állatot, levágnak (tyúk esetében) vagy eladják, hogy máskor ne tudja megismételni „jövendölését”.

Régen, amikor a vadasdi *elsőházban* is volt *nagyágy, vetett ágy*, az innen ok nélkül leeső párna is félelmet keltett, akaratlanul is a halálra gondoltak.

Sokan a halál előjelét, közeledtét látják abban, ha disznóval álmodnak, vagy álomban kidől a kútágas, meszelnek, fogat húznak. Az álomban látott szemesgabona könnyhullatást jelent. Ha egy férfi álmában idegen nővel *fajtalankodik*, az előjelzi valakinek a halálát a családban. Tükörrel vagy zenével álmodni egészséges embernek öröm, betegnek viszont rossz előjel. Aki tavasszal először fehér pillangót lát, az hosszú életű lesz, de aki sárgát, annak rövid élet méretett. Ha dagadnak a terhes asszony lábai, az újszülött nem lesz egészséges, hamar meghal. Vasárnap nem szabad varrni, mert annak holta után az ördögök az orrába szúrják a tűt. A *szomorán*, búsan szóló harangokra is rámondják: *meglássátok, valaki nemsokára meghal*. Ha az új évben először nő hal meg, szegény esztendő várható, ha férfi, akkor jó év.

1 ORBÁN Balázs 1868–73; KOVÁCS László 1944; dr. KÓS Károly 1972a, 1972b, 1972c, 1978, JUNG Károly 1978; RÁDULY János 1980.

2 BALÁZS Lajos 1995. 40.

Újévre vonatkozik az a hiedelem, miszerint ha a beköszönő év spárgára vagy drótra kiterített fehérneműt, száradni kített ruhát talál, abban az évben annál a háznál haláleset lesz vagy állatelhullás. Ezért az év utolsó napjaiban, a *csonkahét* végén már nem mosnak, hogy ne legyen kiteríteni valója a háziasszonynak. Halált, elmúlást jelent az égről lehulló csillag is. Minden csillaghullás egy emberélet végét jelenti – tartja a néphit.

E hiedelmeket, népi megfigyeléseket egyesek valóban bekövetkezett halálesetekkel vagy halálos betegségekkel „támasztják” alá. Ilyen volt pl. a vadasdi Csizmadi Sándor, akiről azt mondják, hogy ő sohasem hitt az álmokban; 1981 tavaszán azt álmodta, hogy kidőlt a *kút géme*, s egy hónap múlva meghalt beteg felesége.

KÉSZÜLŐDÉS A HALÁLRA

Az emberek nagyobb része nemcsak lelkiekben, „földiekben” is készül a halálra. Az idősebbek halotti ruhát (*gúnyát*) vásárolnak, majd „rendelkeznek”, az utolsó órákban pedig búcsúzkodnak. Ezt megelőzően, a hozzátartozók kimeszelik a házat, búzát visznek a malomba, öröltetnek, rendbe teszik az ételszert, udvart sepernek.

A férfi halotti gúnya egy fehér ingből, fehér gatyából, egy rend sötét, lehetőleg fekete ruhából, fekete zokniból és egy pár cipőből áll. A régi halotti gúnyának valót – id. Máthé József (1893) visszaemlékezése szerint – vagy magát a gúnyát az öregeknek vagy betegeskedőknek Erdőszentgyörgyön vagy Nyárádszeredában vásárolták 15–20 forintért. Hirtelen halál esetén ezt együtt hozták a koporsóval, készen.

A felső gúnya anyaga szinte mindig sötét volt, lehetőleg fekete szövet vagy *szóttas*. Az 1940-es évekig a férfi halottat gyolcs- vagy kenderingbe és gatyába öltöztették, s lábára fehér zoknit húztak, arcára fekete segesvári szőrkalapot vagy bundasapkát tettek, az évszaknak megfelelően. Az inget házilag szótték osztovátán, kenderfonalból és gyapotból, hasonlóképpen a hosszú szárú *gagyát* is. Télen háziszóttas, kézzel varrt, ványolt posztókabátot, *ujjast* adtak a halottra. A váratlanul, fiatalon elhalt férfiakat, fiúgyermeket fekete ünneplőjükbe, vasárnapi ruhájukba öltöztették, a lányokra pedig fehér ruhát adtak. Középkorú asszony esetében barna, sötétzöld vagy sötétkék színekből választottak; a fekete szín az időseknél volt általános. A módosabbak cipőt vagy oldalfűzős bakancsot húztak a halott lábára.

Az 1800-as években a halottat csak fehér ruhába öltöztették, mivel a hiedelem azt tartotta, hogy csak fehér ruhában mehet át a Jordán vizén. A régi gyászszín tehát nem a fekete, hanem a fehér volt. Kutasi Dezső (1914) vadasdi adatközlőm is arra kérte feleségét, ha ő hal meg hamarabb, akkor csak egy szál ingbe és egy szál gatyába temessék.

A végrendelkezés, a búcsúzkodás az eltávozó utolsó „teendői” közé tartozik. Id. Biró Sándor (1894) szerint: „akinek van egy kicsi gondolkozási tehetsége, elbúcsúzik a csa-

ládtól, megköszöni a gondviselést, s kéri a Jóistent, hogy legyen a hátramaradottakkal, mert ő már nem tudja gondviselni”. Régebb szokás volt papot hívni, úrvacsorát adatni, ma már ezt ritkán teszik. Ha az elhalónak voltak haragosai, magához hívatja őket, s kéri, hogy ne haragudjanak rá, béküljenek ki, mert így könnyebb lesz a pihenése. Ilyenkor a „legmegbántottabbak” (a menyek) is hajlanak a szóra. A *húzalkodókat* a falu megszólja.

A *hagyakozást*, a *rendelkezést* (testamentumot) írástudókkal (tanítóval, pappal) jegeztették le, akik az eltávozó földi javai és vagyona felőli döntését, örökösök közti felosztását tették papírra. Ilyen esetben legalább két tanút is szokás volt hivatni, akik aláírásukkal tanúsították a végrendeletben foglaltak hitelességét.³

A legtöbb súlyos betegnek, haldoklónak megmondják, hogy meghal; a közeli és távoli rokonok eljönnek búcsúzkodni; sírnak (sokan kényszerből), némelyikük meg is csókolja a haldoklót. Utolsó szavaik a haldoklóhoz: „Isten veled!”, „Az Isten nyugtasson meg!”. 1979-ben így búcsúzkodtak id. Biró Sándortól is, aki még jó néhány esztendő telt, 90 évesen járt a mezőre, szőlősében dolgozott, haláláig tett-vett.

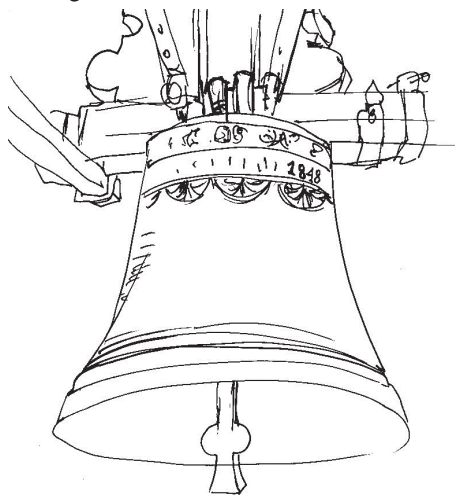
A haldoklón való „könnyítés” céljából legtöbbször kiveszik a párnát a feje alól, mert így hamarabb meghal. Nem szabad a haldokló mellett sírni, mert akkor *visszasírja*, később fog meghalni. A súlyos betegnek esténként a háziak a Bibliából vagy az imakönyvből olvasnak fel imádságot, a vasárnap délelőtti istentisztelet alkalmával pedig a református lelkész fohászkodik gyógyulásért. (Nevet nem említ, csak utal a nagybeteg állapotára és nemére, amiből a jelenlévők már tudják, hogy kiről van szó.)

Ha öreg hal meg, így vélekednek: „Érett gabonája volt az Istennek, nyugodjék békében”, „Szép időt ért meg”. Ha fiatal: „Mennybe ment a lelke, még élhetett volna, kár volt szegényért”. Csecsemő esetében: „A Jóisten nyugtassa meg, megmentette csomó nyomorúságtól, bánattól”. Infarktus, hirtelen halálkor: „Szép halált ért, nem érzett semmi fájdalmat.”

3 Kevés esetről tudunk, hogy a végrendelező saját kezűleg írta volna ezeket, ellenben, ha még annyira ésnél volt, aláírták vele, vagy tintába mártott ujjenyomattal „hitelesítették”. Végrendelet: „*Alulírot Németi Mária aki 86 éves vagyok, egy éve óta lábtöréssel szenvedek, tehetetlen állapotomban Bodoni János és családja gondozott, mivel fogadott leányom távol van tőlem, Héjjasfalván lakik nem tudot meletem leni, hogy gondviseljen. Ezen gondviselésért Bodoni János fíjának, Bodoni Mihájnak végrendelezem a meglévő ingatlanvagyonomat, ami a Vadasdi határon van és az én tulajdonomat képezi. Ezen végrendelethez fogadott leányom, Németi Ilona születet Venci Ilona is beleegyezését adja, és semijen jogot nem formál ezen vagyon örökléséhez, és kötelezi magát mindenféle okiratot amej a telekkönyveléshez szükséges aláírni. Hogy ezen ingatlanok a Bodoni Miháj tulajdonába mehessenek, Bodoni Miháj, aki született 1949 szept. 18-án, mivel kiskoru (...) gyámja Édesapja, Bodoni János. Az ingatlanok megnevezése. Nyároskerten egy 28 áras pusztá jósághej, mejnek szomszédja délen Györfi Lajos keleten és nyugaton a faluból kihaladó kéttagut veszi körül. Vigyorgó szőlőjében három darab szőlőhej. Az első parcella 11,84 ári, amejből egy ári termőszőlő és a többi pusztá. Szomszédja északon Németi Roza és Németi Gergely, keleten Csizmadai Kálmán a Jánosé délen Harcsás András, nyugaton meg Sántha József volt. A második parcella 4,37 ári, amejből 1 ári termő szőlő, szomszédja nyugaton a tagut, északon Sántha József volt, délen idős Madaras Miháj és Szilágyi Sándor. A harnadik parcella meg 4,84 ári, amely pusztá szőlőterület egészen, szomszédja északon a tagut keleten idős Máthé Jozsef, délen meg Madaras Kálmán. Ezen végrendeletet épelmével minden rábeszélés nélkül komoly elhatározással csináltam és Két tanu jelenlétében aláírom (...) Kelt 1966 IV. hó 13-án Vadasd. Végrendelező Németi Mária névirója Györfi Ilona. Öröklő Bodoni Miháj gyámja, Bodoni János. Tanuk Györfi János, Györfi Ilona.”*

ELSŐ TEENDŐK A HALÁL BEÁLLTAKOR

A szemhéj lecsukása, az áll felkötése, az elhunyt megmosása, öltöztetése, férfi esetében borotválása ma a komák, sógorok, szomszédok, hozzátartozók dolga. Az 1920-as évekig először értesítették a halálbíró, Csizmadi Filler Jóska *bát* (egyben postás és *kiató* is volt), aki megállapította a halált, és igazolványt adott róla a jegyzőséghez.⁴

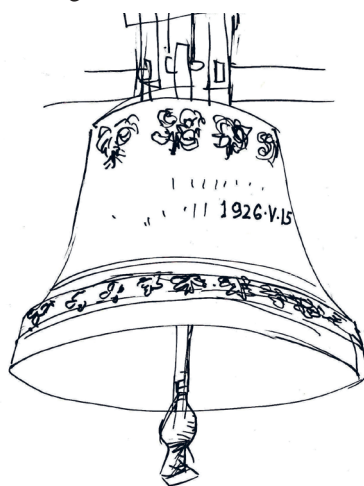
1. rajz. A vadasdi templom nagyobbik harangja 1848-ból (újraöntve 2001-ben)

koporsóhozó szekeres keresése, aki Havadtőről vagy Erdőszentgyörgyről elszállítja a koporsót.

A napnyugta előtt meghaltnak a harangozó azonnal *szaggat*, más esetben csak másnap reggel húzzák meg a harangokat; férfiembernek és fiúgyermeknek a nagyharangot (1. rajz), nőknek, leánygyermeknek pedig a kicsit (2. rajz). A „szaggatott”, vontatott harangozás jelzi, hogy halott van a faluban, ami egyébként – a harangozást megelőzően toronyba kitett lobogó mellett – az első hivatalos híradás.⁵

Ezután felesége, Róza *nén* vette kézre az elhunytat, megborotválta, megmosta és felöltöztette „egy rend csepüingbe és egy rend csepügagyába”, amiért fizetségként a halott megmaradt ruháiból kapott családja részére. A jobb gazdák megpótolták még 2–3 kupa liszttel.

A halál beálltakor az első teendők közé tartozik még a pap, a megyebíró és a harangozó értesítése, valamint egy

2. rajz. A Molnár József adományozta kicsi harang 1926-ból

4 Az adatközlők közül egy sem emlékszik arra, hogy Vadasdon létezett volna *halotti társulat* vagy ún. *funerátor*, ellenben Filler Jóska bá, igazi nevén Csizmadi József *halálbíróként*, *halottkémként* volt számontartva.

5 Anyaggyűjtés közben többektől kérdeztem, mivel magyarázható, hogy a férfi halottnak nagy haranggal, a nőnek pedig kicsivel harangoznak. Elfogadható választ senki sem adott, ám valaki megjegyezte: valószínű, a tájékoztatás kedvéért; a halált hirdető harangzó a halott nemére is utal.

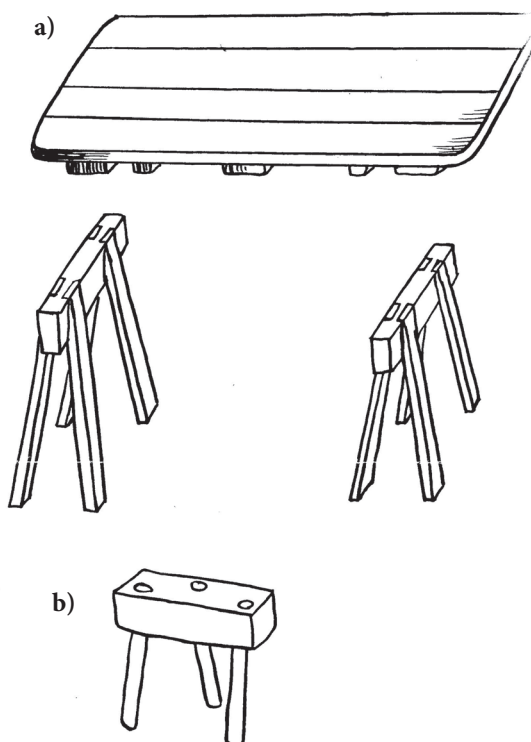
A képét nem fizető, *hátrálékos* halottnak a fekete zászlót ugyan kitűzik a toronyba, de mindaddig nem harangoznak, amíg hozzátartozói nem törlesztik az egyházközséggel szembeni tartozását.⁶

Amíg a koporsó megérkezik, az utca felőli szoba, az *elsőház* ilyen alkalommal főlöszleges bútordarabjait (asztal, székek, ágy) átviszik a szomszédos helyiségbe (szobába, konyhába), hogy minél több hely maradjon a virrasztóknak. A tükröt letakarják fekete kendővel, vagy befelé fordítják, hogy a halott ne látszódjék benne, lámpát vagy villanyt gyújtanak, és besötétítik az ablakokat. Régebb olcsó zászlóanyagból készült sötétítővel és *sallukáterrel* akadályozták meg az utcán járók szabad belátását, újabban, ahol roló van, leengedik.

A koporsó megérkezéséig a felöltötött halottat földre terített lepedőre fektetik, és hasára sarlót tesznek, „hogyan ne fúvódjék fel”.

A *nyújtópado*t (3. rajz) a ház közepére állítják fel; régebb két kecskelábra helyezték, háziszóttos fehér kenderlepedővel letakart szekérfenek alkotta, újabban külön e célra készült két *ravatalkecské*ből és négy *ravataldéck*éből áll.⁷

Erre teszik a forgáccsal, fehér gyóccsal és *halókendő*vel ellátott koporsót, amelybe ugyanazzal a lepedővel emelik fel a *testet* – ketten vagy négyen –, amelyik alatta volt a földön. (A lepedő benne marad a koporsóban, nem húzzák ki alóla.) Hogy a halotti test jobban „mutasson”, feje, lába és a könyökök alá egy-egy gyaluforgáccsal teli párnát tesznek. Régi szokás szerint egy, a jobb módúak két *halókendőt* helyeznek a halott dereka alá, amely házi szövésű, kirojtozott végű, kilós hímzésű kendőből áll. Idős halott esetében régebben egy darab három fekete csíkozatú

3. rajz. a) Nyújtópado (200 × 80 cm) és ravatalkecské (80 × 70, 70 × 70 cm), b) kecskeláb

⁶ A presbitérium 1983. évi határozata alapján a *tartozást* nem fizetők hozzátartozói 1500 lejt kötelesek egyszerre kifizetni, hogy meghúzzák a harangokat.

⁷ A *ravatalkecskét* és a *ravataldesz*ákat az 1940-es évektől kezdték használni, megőrzéséért a megyebíró felel.

lepedőt vettek elő, fiatal esetében a piros csíkozatú került a koporsó aljába. Érdeklődésemre, hogy miért tesznek halókendőt a halott alá, Madaras Ferencné Györfi Juliánna csak ennyit mondott: „Szokásból. Ezt így szokták.” A halókendőt mindig az új asszony szőtte, nem kapták kelengyébe.

A koporsóba elhelyezett, kinyújtóztatott halottra régen fehér kenderlepedőt tettek, kb. 30 éve boltból vásárolt átlátszó *szemfedő*vel takarják le.

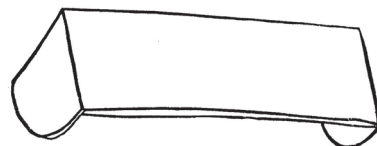
A ravatalozás idejére a ház népe bizonyos szokásokhoz, íratlan törvényekhez igazodik. Tilos az elsőházban (a halottas házban) tüzelni, főzni, seperni, szemetet kihordani, rádiót, tévét hallgatni, hangoskodni. Ez idő alatt a szemetet a halott alá separték, az ételt pedig – ha volt – kivitték, hogy meg ne romoljék.

A nyújtópad szállításakor hozzák a *megyebíró*nál (gondnoknál) őrzött, a két kapufélára szükséges temetési lobogót, és a halottas házba nyíló ajtó *szemöldökére* és *ajtófélfájára* szegzendő *gyászlepet*.

A koporsót legtöbb esetben ingyen, segítségbe hozzák a szekeresek, esetleg egy-két pohár pálinkát elfogadnak, amit helyben fel is hajtanak a halott „nyugalmára”. Ilyenkor ezt mondják: „Na, az Isten nyugtassa meg!”

1984-ben a vadasdiak kétfajta koporsót ismertek: a szegényebbek, cigányok számára készített olcsó *fenyődecka koporsót*, és a jobb módúak által vásárolt, drágább *cserefa koporsót*, amely tovább tart. Ezek a koporsók nyerges tetejűek, amelyeket újabban barnára festenek. Régebb a koporsót feketére festették, illetve a 18 éven aluli gyerek vagy serdülő halott esetében fehérre. A koporsó fedelére jobboldalt fehér vagy sárga bronzfestékkel felírják a halott nevét, bal oldalára pedig életkorát. Pl. „Élt 77 évet.”

Vadasdon nem volt kimondott koporsókészítő, de a szegényebb cigányok több alkalommal fordultak Györfi Károly vagy Csizmadia Lajos (1914) asztalosokhoz, hogy festetlen, colos vastagságú fenyődeszka koporsóba tehessék halottjukat. Csecsemő- vagy gyermekhalott esetében *zsélyét* csináltattak (4. rajz). A zsélye kisgyerekek számára készített lapos fedelű koporsó.

4. rajz. Zsélye

VIRRASZTÁS

A virrasztás a halottnak való tisztességadás és a tőle való elbúcsúzás hagyományos formája. Virrasztani az asszonyok a halottas házhoz, az elsőházba és a lakószobába mennek, a férfiak nyáron az udvaron, télen pedig a szomszédban gyűlnek össze. E célból a szomszédoktól padokat, székeket és asztalokat kérnek kölcsön.

A virrasztóba egyaránt eljárnak a rokonok, szomszédok, komák és cimborák, fiatalok és idősek, férfiak és nők. Kivételt képeznek a katonaságot ki nem járt legények, fiatal lányok és a kisgyermekek. Ilyenkor a megjelentek csendben beszélgetnek; a férfiak többsége kártyázik, de nem illik hangoskodni, adomázni, tréfálkozni. Illőnek tartják, ha az elhunyt életéből mesélnek el egy kis epizódot, egy kedves történetet. A halottat *szegénynek* vagy rangja szerint emlegetik: „Isten nyugtassa meg szegény tanító úrt, meghótt. Hamar elment. Sok tenyerest adott nekem az iskolába, de jó ember vót...” A közelebbi hozzátartozók megsiratják, ami lehet visszafogott („szépen siratja”) vagy érzelmi (a többit is megríkatja). „Ha kicsi gyerek hal meg, angyal lesz belőle, mert nincs semmi bűne” (Csukás Jánosné). Nincs tudomásunk arról, hogy Vadasdon valaha is hivatásos siratóasszonyokat fogadtak volna, természetbeni anyagi juttatások ellenében, hogy a halottat elsirassa.

A virrasztóban kialakult ülésrend a következő: az elhunyt fejénél ül az élettárs, utána lányai vagy fiai életkor szerint, mellettük a férjük, illetve feleségük, az elhunyt testvérei életkor szerint, leghátul, a halott lábánál vannak az unokák, a közelebbi rokonok.⁸

A virrasztás télen is, nyáron is sötétedéskor kezdődik, és este 10–11 órakor végződik. A *bomlás* előtt azonban a virrasztókat kenyérrel és pálinkával, ritkább esetekben borral kínálják. Ez legtöbb két pohár italból áll, ezután a férfiak – ha a szomszédban virrasztanak – átmennek a halottas házhoz, s a bejárat előtti grádicsokon (lépcső) elénekelnek egy-két zsoltárt. A leggyakrabban énekelt virrasztási ének az *Itt van szívem, Az áldott orvos közeleg, Feljebb emeljete, feljebb*. Abban az esetben, ha a férfiak az udvaron virrasztanak (nyáron), előbb énekelnek, s csak utána részesülnek kínálásban. Ilyenkor a férfiak elébe, az asztalra házikenyeret, kést, két pálinkáspoharat és egy fél liter pálinkát tesznek. A töltésre a legfiatalabbakat bízzák meg; egy személynek legtöbb két pohárral töltenek. Nem koccintanak (erre nagyon vigyáznak), de részvétet, vigasztalást kívánnak: „Isten nyugtassa szegény elhunyt testvérünket, a hátramaradottaknak vigasztalást.” A kenyérből mindenki tetszés szerint vág egy szeletet, a megmaradt kenyeret pedig mindig visszateszi az asztalra, ahonnan felvette, és sohasem nyújtja oda a mellette ülőnek.

A nő virrasztók esetében egy rokon asszony jár körbe a megtöltött, tálcára kitett poharakkal. Utána egy másik asszony kenyeret és kést kínál a pálinkát fogyasztóknak, hogy ki-ki tetszés szerint vágjon a kenyérből, amolyan *nyomtatékul*. A kínálást elfogadó asszonyok – akárcsak a férfiak – a szeletelés után a kenyeret és a kést mindig a kínáló személynek adják vissza, és sohasem a mellette ülőnek.

A halott nyugalmára „osztott” pálinkát – mind a férfiak, mind a nők esetében – nem mindenki fogadja el. Van, aki évek óta nem iszik vagy gyógyszert szed. Távozáskor „jócsakát” köszönnek, és vigasztalást kívánnak a gyászolóknak. Aki még nem értesült vol-

⁸ A vadasdi virrasztási ülésrend szokásformája eléggé laza; az élettárs mikor a jobb, mikor a bal oldalán ül, hasonlóképp a gyerekek, a testvérek és azok családja is.

na, megkérdi: holnap hánykor lesz a temetés? A közelebbiek, a családtagok a háznál maradnak, egy másik szobában, de senki sem marad éjszakára a halottal egy helyiségben, amelynek ajtaját, ha mód van rá, bekulcsolják. Ha kórházban hal meg, s még nincs hazahozva, első este csak a családtagok virrasztanak, szűk körben, az ismerősök másnap jönnek.

A virrasztó mérete a résztvevők számától, az elhunyt rangjától (szegény vagy gazdag), korától, származásától (parasztcsalád, úri család), rokonságának nagyságától, s nem utolsósorban a család anyagi helyzetétől függ. Ahogy ez másfelé is lenni szokott, a fősvénykedőket megszólják: „Pálnál, Péternél jobban vót.”

TEMETÉS, BÚCSÚZTATÓ

Vadasdon nem szokás temetésre hívogatni, ezt a harangszó „végzi el”. Ennek ellenére mindig sokan vannak a vadasdi temetéseken, a halottkísérőn. A harangozás a temetés előtti napokon háromszor – reggel, délben, este –, a temetés napján pedig négyszer történik: reggel 7 órakor, délelőtt 10 órakor, délben 12 órakor és délután, a temetés kezdete előtt fél órával. Nyáron 15 órakor, télen 14, esetleg 13 órakor van a temetés. Ekkor is kettőt húznak: először két haranggal, ez a *gyűlő*, utána egy haranggal, amely a *pap elé való*. Ekkor jön a pap, a kántor és a megyebíró, akik úgy időzítik a menést, hogy a megbeszélt órára, pontosan a temetés kezdésére érkezzenek a halottas házhoz.

A közelebbi rokonok, komák már a gyülekező előtt jóval megjelennek a halottas háznál, sőt, ha szükséges, segédkeznek is a temetést előkészítő munkálatoknál.

1. kép. A koszorúk kihozatala a halottas háztól (2002)

Vadasdon a temetési öltözet megegyezik a többi magyarlakta vidék gyászviselésével: férfiaknál fekete vagy sötét anyagból készült öltöny, lehetőleg fehér ing, pantallónadrág, fekete kalap, fekete félcipő, télen bakancs, elvéve priccnes nadrág bőrcsizmával, hideg időben bundasapka. A nők fekete szoknyát, fekete blúzt, fekete fejkendőt, lehetőség szerint sötét színű nejlonharisnyát vesznek magukra. Télen az idősebb asszonyok *hárász-kendőt* tesznek a hátukra, a középkorúak és a fiatalok pedig nagykabátot öltenek. Sáros időben a férfiak fekete gumicsizmát húznak cipő vagy bakancs helyett.

A temetési szertartásra készülődve már előre kihozzák a *prédikálóasztalt* a ház elé, amit fehér csipkés abrosszal és egy hímes szövésű fekete *halóabrosszal* terítenek le. Ezeket többnyire anyáról lányra öröklik a családban, vagy hozományba kapják, de mindenkinek sajátja van, nem szokás kölcsönkérni. Egy-egy ilyen halóabross akár száz évnél is többet tart, hiszen csak halálesetkor veszik elő. Szövésük lenvászonból történik, osztovátán.

A prédikálóasztal a halottasház legjobb asztala kell hogy legyen, amelyre a pap a Bibliát és a prédikálás, éneklés közben használt könyveit teszi. Ezen kívül papírszalvétával letakart, vízzel teli poharat tesznek az asztalra, amiből a pap – ha a szükség megkívánja – prédikálás közben hörpint egy keveset.

Jó idő esetében a pap a halottas ház előtti udvaron prédikál, máskor a ház *portikusában* áll meg, amit újabban tornácnak neveznek. Ez idő alatt a halott még mindig a ravatalon van, a ház nagyszobájában. Abban az esetben, ha az elhunyt templombjáró, hűséges egyháztag volt, az egész otthoni szertartás csupán egy énekre és egy rövid imádságra szorítkozik. Csak az öngyilkosok és egyházkerülők elprédikálása történik a halottas háznál.⁹

A temetés napi, koporsó körüli ülésrend jobbra megegyezik a virrasztási ülésrenddel. A koporsó lezárása a ház előtti első zsoltár eléneklése után történik, közvetlenül a kihozatal előtt. Ezt újabban pillangós csavarral vagy közönséges vasszeggel oldják meg; valamikor csak faszegget használtak. Cigányhalottnak a gyerekek (az elhunyt hozzátartozói) szegzik le a koporsót, olyanformán, hogy rendre, mindig más-más üsse a szegget. (A szegezéses koporsózárástól különben mindig óvakodnak, erősen szól, ami a gyászolók fájdalmát fokozza.) A koporsó lezárása előtt vágják el az *állfelkötő kendőt* és a lábakat összekötő *fekete szalagot*, majd a szemek tájékán kicsípnek egy keveset a szemfedőből, hogy a halott „lásson a túlvilágon”. Régebb tettek pénzt is a koporsóba, hogy a halott tudja „kifizetni” útját a mennyeknek országába. Ez ma már csak a helybéli cigányoknál szokásos. Ők abban a hitben helyeznek el pénzt, pipát, cigarettát (dohányt), italt, ékszert stb. a koporsóba (a pénzt a halott kezébe, az ujjak közé teszik), hogy ezekre a túlvilágon mind-mind szüksége lehet az eltávozonak...

⁹ E célra padokat hoznak, amelyen az idegenek, öregebbek foglalnak helyet.

A koporsó lezárásával egyidejűleg folyik a *nyújtópad* köré és az előszobában elhelyezett, fölragasztott zöld fenyő- és művirág koszorúk kiadogatása, amit a gyászolókból kiváló koszorúvivő asszonyok vesznek kézhez.

TEMETÉSI MENET

A koporsót előre felkért erősebb férfiak, fiatal halott esetében vele egyidősök hozzák ki a házból, ők a *testvivők*, miközben feláll a temetési menet, nemek, életkorok, rokonsági fokozatok és származás szerint. Ha az elhunyt nő, akkor elöl két, vele egykorú vagy korban közel álló nő viszi a kapuzábéról levett fekete zászlókat, férfi halott esetében korabeli férfiak. Néhány méterrel hátrább áll a pap, két oldalán a kántor, illetve a megyebíró, mögöttük a jó énekesek és a presbitérium tagjai, akik menet közben énekelnek. Ezután következnek ismét a férfiak négyes-ötös sorokban, lehetőleg életkor (elöl az idősebbek) és rang szerint.

A koporsó előtt mennek a koszorúvivő asszonyok (régén csak virágot vittek). Ha fiatalról vagy középkorúról van szó, a koporsó előtt két égszínkék és két fehér zászlót vi-

2. kép. A lobogók után közvetlenül az egyház tisztségviselői (2008)

3. kép. A templom mellé épült ravatal, amit 2019-től használnak. Fotó: Kutasi Dezső

vő,¹⁰ az elhunyttal egynemű, de többnyire egykorú kíséző foglal helyet.¹¹ A koporsó után mennek a családtagok, közeli rokonok, majd a temetésen részt vevő asszonyok, lányok, legutoljára pedig a helybéli cigányok. Mikor kész a menet, s a harang megkondul, ének szóval elindulnak a templom irányába. Csak akkor indulnak el, ha szólnak a harangok, ha nem, addig várnak, amíg valaki a fennforgók részéről int a templomtoronyban figyelő harangozónak, hogy kezdheti a harangozást.

Nagylányok, legények, de néha jobb módú idősebbek esetében is (ha ez a végső kívánsága, vagy így dönt a család), Parajdról vagy Csókfalváról fogadnak rezesbandát,

10 A vadasdi református egyházközség Aranykönyvébe 1976-ban többek közt a következőket jegyezték be: „Füzesi Jánosné, Édes Lászlóné, Donovál Ferencné, Izsák Lajosné elhalt szülei, Madaras Károly és Kutasi Jusztina emlékére 2 db. temetési zászlót, egy darab gyászdrapériát és egy ravatalterítőt adományoztak 1500 lej értékben.” Két kék zászlóról van szó, amelyeket ettől az esztendőől használnak fiatal halottak esetében. Kovács János szíves közlése szerint régen fiatal vagy középidejű halott esetében *guzsalyra* vagy más rúdra zászlóként felkötött fehér vagy kék színű abroszok, hárászken-dők helyettesítették a zászlót. A vadasdi egyházközség első fekete lobogója valószínűleg 1912-ből való. „Megyegondnok atyánkfia jelenti, hogy Simon Gábor abafái lelkész úr, édesapja, Simon Elek emlékére 20 koronát adott azzal a céllal, hogy abból gyászlobogót szerezzen az egyházközség.” *Presbiteri gyűlések jegyzőkönyvéből, 1912. március 5-én.*

11 Fiatal halott esetében 12-en: hat fiú és hat lány. A lányok nem emelnek, de ott mennek a fiúk mellett.

4. kép. Temetés rezesbandával (2008)

amely a presbiterek után áll fel. A rezesbandával való temetés régebb nem volt szokásos, s ma is csak szórványos esetekről tudnak, hiszen igen sokba kerül. Cigány zenészek fogadásáról pedig nem emlékeznek adatközlőim, kivéve, ha az elhunyt cigány vagy magyar származású zenész volt.

A koporsót körülbelül a '80-as évektől viszik szekéren (ingyen), azelőtt hat személy vitte felváltva, három farúdon. Ezeket a rudakat erdőről hozott egyenes, sima kérgű (gyertyán, bükk) karvastagságú fából vágták ki kb. 2 m hosszúra, majd kézvonóval lesimították. Mikor a sír készen volt, a rudakat beszúrták a sírhant két végébe: kettőt a halott fejéhez, egyet a lába iránt, amelyekre a koszorúkat és az élővirág csokrokat aggatták.¹² Jelenleg három feketére festett koporsórudat használnak, amelyek – akárcsak a zászlók – az egyházközség tulajdonát képezik. Miután a temetés lejár, visszaviszik a templom cigánykarzatába.

A halottas szekeret¹³ legtöbb esetben egy, ritkábban két ló húzza, kantárhoz kötött fekete szalag nélkül, de tudomásunk van arról is, hogy régebb – Kovács János (1913)

¹² A koporsóvivő rudakat nem használták más célra, tehát mindenképp a temetőn kellett hagyni.

¹³ A század elején (1915) tüdőbajban meghalt Kovács Győző kántor-tanítót temetése napján Marosvásárhelyről kiharozott gyászkocsi vitte származási-temetési helyére, Göcsre. A vadasdi iskolás gyerekek a falu széléig kísérték.

közlése szerint – egy vagy két pár ökörrrel húzatták a koporsószállító fogatot, ami rangot jelentett. Ugyancsak tőle jegyeztem le, hogy volt rá eset, amikor egy kis számár vontatta a szekeret.

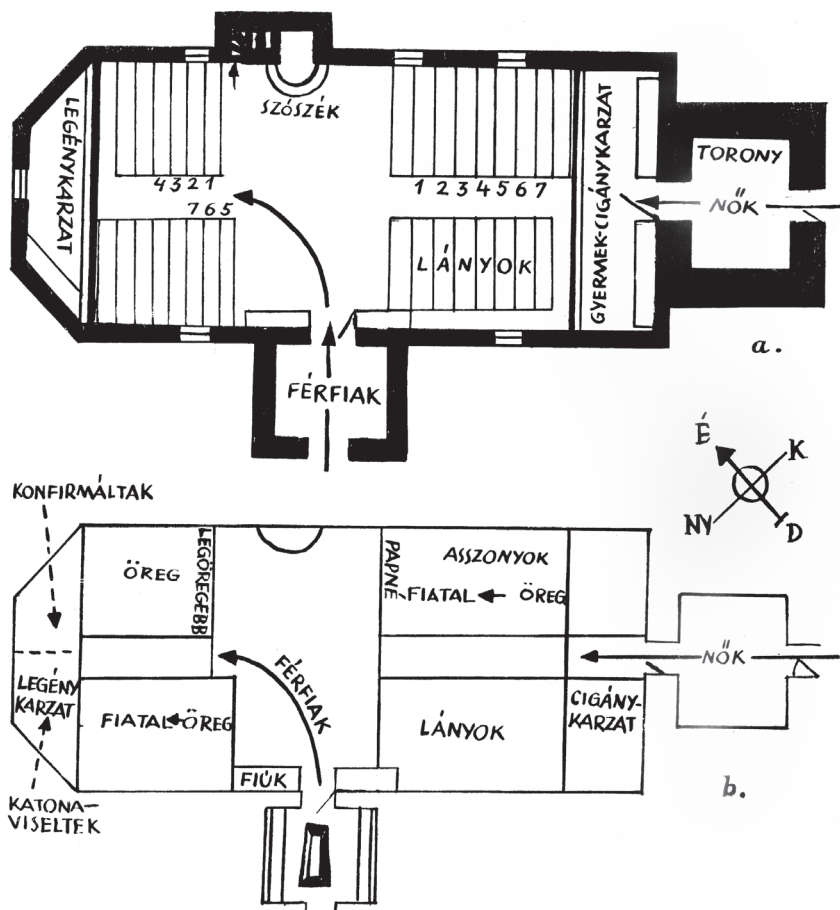
A környező falvaktól eltérően Vadasdon csak a fogatos ül a szekéren, mögötte van a koporsó, lábérésszel előre. Erre különösen vigyáznak, hogy a halott ne a fejével, hanem a lábaival kerüljön előre. A lovat, gyors járásának fékezése végett, egy férfi vezeti kantártól. Mikor a templomhoz érnek, a templom délnyugati portikusában, a férfi bejáratnál két 50 cm magas *kecskelábat* készítenek elő a koporsó elhelyezésére, kétoldalt pedig egy-egy *gerendapad* áll a családtagok rendelkezésére.¹⁴ Erre ülnek a családtagok prédikálás közben. A koporsó letevése előtt azonban a férfiak itt mennek be a templomba (ez al-

5. kép. Kovács János lelkész temetése 2001-ben

¹⁴ A halott templomba való vitelét a törvény sohasem tiltotta, kivételt képez a szagosodásnak, bomlásnak indult test. „Felséges Urunknak az iránt költ kegyelmes rendelkezését hogy az már szagosodni kezdett holt testeknek szokott templomba való viteléseket és az istentisztelet folyása alatt ottani tartózkodásokat minden módon (...) meg akadályoztatni és ezen ártalmas visszaélést a gyülekezetből illendő rendelkezéssel ki irtani igyekezzenek (...) halottjaikat a törvényes idő után egyenesen a temetőbe vitetni és ének szóval eltemetni és ha úgy kívánják (...) ezeknek emlékezetére nevezetesen vásárnapon a Templomban prédikáltatni szokásba vegyék.” Forrás: Püspöki rendelet 1808-ból. A vadasdi Mater Eklézsia Protokolluma I. 1782–1831. Marosvásárhelyi Állami Levéltár.

kalommal viszont nem számít a kor szerint kialakult bemenési sorrend), a nők pedig a templomhajó déli részében épített *portikuson* keresztül jutnak be. (Vasárnap, amikor egyszerre mennek be, a nők is betartják az idősebb–fiatalabb sorrendet.) Ezután helyezik a kecskelábakra a székéről levett, és segítségek által behozott koporsót, amely végig kint marad a *portikusban*.

5. rajz. a) Vadasdi családok templomi ülésrendje 1927 előtt:

Férfiak: 1. Kovács 2. Madaras 3. Garda 4. Györfi, Bíró, Török 5. Madaras, Németi 6. Györfi 7. Csizmadi, Harcsás. Mögöttük ültek a Kutasiak, Simonok és Máthék, valamint a jövevények.

Nők: legelől ült a pap és a tanító felesége. 1. Kovács, Garda 2. Madaras 3. Györfi 4. Török, Bíró 5. Madaras 6. Csizmadi, Harcsás 7. Györfi, Kutasi. Mögöttük foglaltak helyet a jövevények. (Az ismétlődő családnevek különböző családokat jelölnek.) b) Jelenlegi ülésrend

A templomban a megszokott vasárnapi és ünnepnapos ülésrend látható. A templomhajó délkeleti részében vannak a fiatalabb nők és férjes asszonyok, öregségi sorrendben (elől a fiatalabbak, hátrább az idősebbek), északi részében a férfiak csökkenő sorrendben, elől az idősebbek, vének, hátrább a fiatalok. Itt ülnek az idegenek is. Hiányoznak a legények – hacsak nem *kézfászlós* (fiatal) temetésről van szó –, akik máskor az orgona melletti északi *karban* foglalnak helyet.

A templom déli részében lévő *cigánykarzaton* csak temetéseken és a nagyobb ünnepeken megjelenő cigányok foglalnak helyet.

Nagy temetéseken, amikor többen begyűlnek, mint amennyi ülőhely van, mind a fiatal emberek, mind a lányok lábbon maradnak, hogy több hely legyen a más helységből jövő végtisztesség-tevőknek. Ilyenkor olyan is van, aki nem megy be a templomba, kintől, a nyitott ajtón keresztül hallgatja az igét.

1927-ig, amikor a templomot a jelenlegi padokkal szerelték fel, Vadasdon mindenkinek saját padja volt, tehát nemzetség szerinti (Madaras, Györfi, Németi, Garda stb.) ülésrend volt, s nem számított sem a származás (szegény, gazdag), sem a kor.

6. kép. 1993 óta a halottat beviszik a templomba

7. kép. Fialat lány temetése fehér és kék zászlókkal (2005)

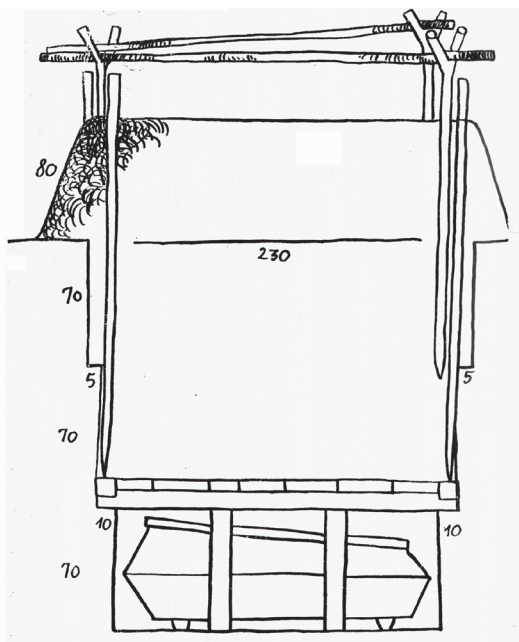
SÍRÁSÁS, HANTOLÁS

Vadasdon sírásással, *gödörösással* emberemlékezet óta, hivatásszerűen két-két helybeli szegény ember foglalkozott. A sírásásért az 1970-es évek derekáig természetben fizettek, ami állt egy véka gabonából (törökbúza, búza), vagy odaadták az elhunyt bakancsát, kabátját, jó ruháját. Némegyszer egyeztek ki fogatosmunkában, pl. a halott hozzátartozója egy szekér fát hozott az erdőről, vagy délig szántott a sírásónak. 1983-ban a sírásóknak fejenként 200–250 lejt fizettek, amely magában foglalta a gödör kiásását, a *padmoly* helyének a „beszabását”, az elhantolásnál való részvételt, egészen a koszorúk feltevéséig. Ezenkívül kaptak reggelit (frustukot), meleg ebédet, meleg vacsorát és egy liter bort vagy fél liter pálinkát. A reggelit és a meleg ebédet itallal együtt kivitték a helyszínre, a vacsorát pedig a halottas háznál vagy a szomszédban tálták fel a sírásóknak, pálinkát és bort kínálva melléje.

A padmolyos sír méretei a következők: hossza 2,30, mélysége 2,20, szélessége a fejénél 1,10, a lábánál 0,9 m (6. *rajz*). Ahogy haladnak lefelé az ásással, a sír szűkül, úgy, hogy a

padmoly irányában 1 m, illetve 0,8 m lesz a szélessége. Ez az örökös ház – ma is így nevezik a helybéliek – amely mindenkinek egyforma, nemtől és kortól függetlenül. Még a csecsemő korú kisgyerekek sírméretei is megegyeznek a felnőttekével, bár a kisméretű koporsót a melléksírba, azaz a sír oldalába kivájt üregbe helyezik. Ennek az az előnye, hogy a gyerekek hozzátartozójának (édesanyjának) elhalálásakor a friss földdel betakart nagy sír megásása már sokkal könnyebb lesz.

A vadasdi sírgödrök sajátossága a *ket-tős párkány*, amivel sehol sem találkozunk a vidéken. A sír szájától 70 cm mélységben van egy 5 cm széles *cifra- vagy díszpárkány*, aminek – azon kívül, hogy szebbé teszi a megépítést – nincs különösebb funkciója: rálépnek le- vagy feljáráskor. A második egy 10 cm széles *padmoly-párkány*, ami a sír fenekétől vissza 70 cm magasságban fekszik. Erre helyezik a két darab, 2,20 m hosszú *padmolygerendát* és azok végeit összekötő *vánkosokat*. A keretet négy darab 70 cm magas *padmoly láb* tartja, amely a sarkoktól 40 cm-rel bensebb szegződik a *padmolygerendához*. A koporsó leengedése után erre a *keretre* helyezik a 10–12 darab, 4–5 cm fokosságú (vastagságú) *padmolydeckát*, amelyeknek az a rendeltetése, hogy a koporsó betakarásakor ne döngjön, s késleltesse a koporsó rothadását.

6. rajz. Padmolyos sír oldalmetszete

Régebb a padmolydeszkákat hosszában tették, ezért csak 4–5 darabra volt szükség. A padmolyt mindig cserefából készítették, hogy tovább tartson. Korábban ezeket kalákában faragták ki a halottas ház udvarán, ezért a régebbi padmolyok vastagabbak és durvábbak voltak a maiaknál. Jelenleg körfűrészén vágják ki. Az ehhez szükséges faanyagot a községi erdészettől vásárolják meg a haláleset beálltakor, de olyan is van, aki jó előre gondoskodik „haláláról”, azaz: még életében beszerzi, sőt, ki is vágatja, hogy ne legyen másnak gondja erre is.

A padmoly 1930 tájától jött használatba, s azóta majd mindenkinek csináltatnak, kivéve a nagyon szegényeket (egykori zselléreket), akiknek koporsója fölé újabban is csak háztető alakú *zsélyét* tesznek. Ezt régebb vesszőből fonták, ma fenyőfadeszkából állítják össze.

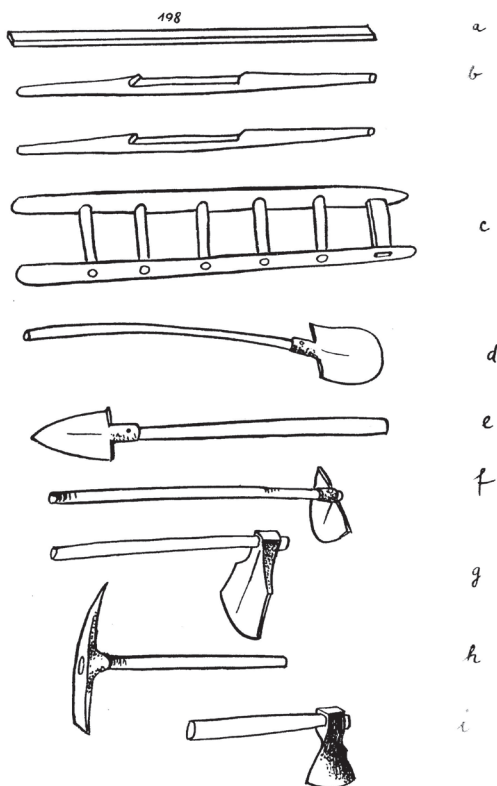
Ha a sírásók régi temetkezési maradványokat, deszkákat, koponyákat, csontvázat, ruhafoszlányokat találnak az új sírban, azokat tisztességgel kezelik, ásás közben félreteszik, és visszatemetik a sír aljába vagy a szélébe ásott kisebb gödörbe.

A cigány halottak sírját csak a temetés napján ássák ki, nehogy a készen kiásott sírba éjjel beköltözzenek az ördögök, és zavarják a halott pihenését. Ehhez épp olyan konokul ragaszkodnak (nem számít, mennyibe kerül), mint ahhoz, hogy a cigány halottnak ne cigány, hanem magyar ember ássa ki a gödröt. Az egyébként kéregetésből, alkalmi idénymunkából, nyerekedésből élő cigányok ilyenkor „kitesznek magukért”, jó pénzt áldoznak a temetésre. A halottas szekeret hetedhét faluból jövő cigány családok kísérik, de óvakodnak hozzátartozójuk betakarásától (ezt is magyar emberrel végeztetik), nagy tort ülnek, hangoskodnak, ami rendszerint verekedéssel vagy bakalódással ér véget.

A sírkészítésnél használt szerszámok közül megemlítjük a sír mérésénél alkalmazott *ölest* (198 cm-es lécs), az ásót, lapátot, kapát, tárcsakapát, csákányt és a padmolylábak beékeléséhez szükséges *földvágó fejszét*. A sírba való le- és feljárnál létrát használnak (7. rajz).

Ha meg kell mérni a halott hosszát, erre mindig egy darab pálcát használnak, amit később elégetnek vagy eldobnak, de sohasem használnak méterest, amivel azután embert vagy egyebet mérnek.

A hiedelem azt tartja, hogy a falun átvitt idegen halottat határszéltől határszélig harangszóval kell kíséreni, különben abban az évben elveri a jég a határt. Ezért régebb addig nem volt szabad átlépni a falu határát, amíg nem harangoztak. Ma ezt már nem tartják be, ellenben ha egyebütt meghalt vadasdít hoznak haza, szekérral vagy autóval, harangszóval várják a falu Havadtó felőli szélében. Ilyenkor a lelkész s még néhány feketébe

7. rajz. Sírkészítéshez, temetkezéshez használt szerszámok: a) öles b) koporsóvivő rúd c) létra d) lapát e) ásó f) kapá g) tárcsakapá h) csákány i) földvágó fejsze

öltözött férfi és asszony egyházi énekeket énekelve jön a halottszállító jármű előtt. Így kísérik az elhunyt házáig, de oda már nem mennek be, csak a közelebbiek, a családtagok, akik a *koporsót* az előre elkészített ravatalra, a belső házba viszik. Mind ez idő alatt szólnak a harangok. És akkor is harangoznak, ha idegenbe került vadasdi származású embert temetnek, bárhol a nagyvilágban. Ezt a halott hozzátartozói kér(het)ik a presbitérium által év elején megállapított harangkondítási díj ellenében.

BÚCSÚZTATÓ

A temetési szertartás keretében a halott elbúcsúztatását, a *búcsúztató* (egyebütt nemzetségi levél) felolvasását is a lelkész végzi. A búcsúztató szöveget a családtagok vagy a közelebbi rokonok állítják össze, a család kívánalmai szerint. Ez magában foglalja az elhunyt néhány személyi adatát, élete fontosabb állomásait, családi helyzetének alakulását stb., valamint a halott búcsúvételét szüleitől, élettársától, gyermekeitől, közeli és távoli rokonaitól, komáitól, jó szomszédoktól és a gyülekezet valamennyi tagjától. Régebb külön-külön mindenkit meg is neveztek, amit a '80-as években megszüntettek. A név szerinti búcsúztató amúgy is felesleges, hisz előfordulhatnak olyan nevek, amelyeket az elhunyt lehet, hogy meg sem említene vagy kifelejtene, amiért halálosan megsértődne. A búcsúztatót a temetés napján reggel adják át a lelkésznek.

Ma már a hátramaradottakat – gyerekeket, unokákat, szomszédokat, az egész gyülekezetet – „kéri fel” a pap, hogy vegyenek búcsút elhunyt testvérünkötől, hisz ő már nem vehet búcsút hozzátartozóitól.

A templomi szertartás végén, kijövetelkor a férfiak a koporsó közvetlen közelében hagyják el a templomot, majd a halottvivők felemelik a koporsót, amit a templom közelében várakozó lovas szekérre tesznek. Eközben visszaáll a temetési menet, de most már a temető irányába. Újból elkezdődik az ének, amit a pap vezet, zúgnak a harangok, a temetésen részt vevők 95%-a azonban visszafogottan teljesen egyébről diskurál.

A temetőben jobbra ugyanazzal, az elhantolást megelőző és követő hagyományos gyászszertartással találkozunk, amit Erdély református (magyar) lakosú falvaiban másfelé is ismernek. A sírt megközelítő szekérről (kivéve a Borbolya temető délnyugati részét, ahová nem lehet kimenni szekérrel) a koporsót egyenesen a gödör fölé keresztbe tett két rúdra helyezik, minekutána a pap felolvassa a *Feltámadás igéjét*.

Eközben a két zászlóhordó elhelyezkedik a *sír fejétől* mindössze 2–3 méterre, s az elhantolás befejeztéig a két lobogót a koporsó felé meghajtva, 45°-os szögben tartják. Mikor a pap imádkozik, a férfiak – télidőben is – leveszik a sapkát vagy a kalapot, ezzel is jelezve az esemény szakrális voltának jelentőségét. A *Feltámadás igéje* után a gödörösök és még néhány keményebb férfi, akik a koporsót hozták, két kötél segítségével leengedik

8. kép. A koporsó elhelyezése a sír fölé (2002)

a koporsót a sírfenékbe. Az egyik gödöröső létra segítségével leereszkedik a rámára, hogy elhelyezze a cserefából készült *padmolydeckák*at, amit a kint maradt segítégek adogatnak le kézzel kézre.

Vadasdon a *takarás* igazi közösségi tevékenység: aki teheti, van ereje, veszi a sírásók által korábban kihozott lapátot, kapát, ásót, hogy az elhantolást siettesse.

Még mielőtt az első lapát föld a sírgödörbe kerülne, a közelebbi rokonok lehajolnak, hogy a frissen kiásott földből egy darabot a sírba dobhassanak. Van olyan nő, aki az ölében hozott virágcsokrot dobja a sírgödör padmolyára. Ilyenkor halkán ezt mondják: „Isten nyugtassa meg” „Nyugodjék békében.”

A rezesbandával való temetés alkalmával a teljes elhantolás után következnek a világi énekek (hallgatók), az elhunyt kedvenc nótáiból, amit a halott általában még életében kiválasztott és – hirtelen halál kivételével – a pénzt is félretette (4. kép).

A koporsófedél alakúra formált friss sírhant két végébe egy-egy ágasfát szúrnak, amelyeket egy karvastagságnyi hosszanti rúd köt össze. Ebbe fűzik bele az élő- és művirág koszorúkat, a házak előtti virágoskertből szedett bazsarózsa-, viola-, dália-, oltott rózsza

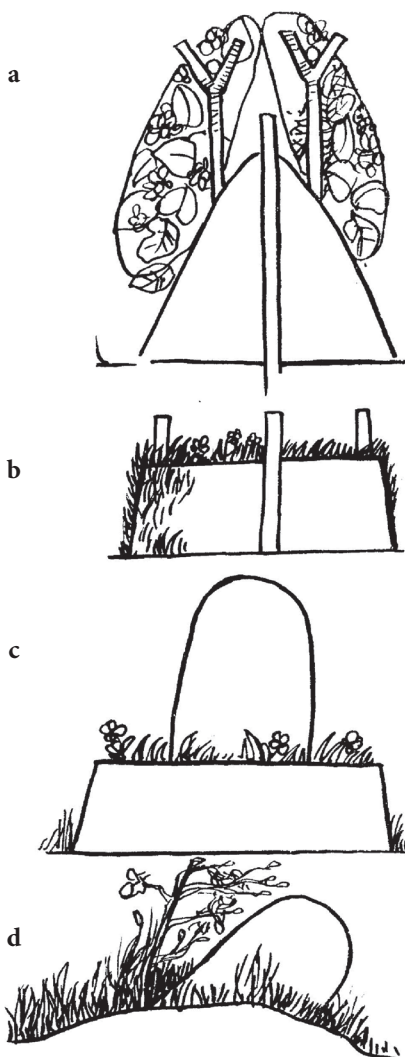
vagy éppen őszirózsacsokrokat, olyanformán, hogy a papírszalagra felírt búcsúszöveg még sokáig látszódjék: „Fájó szívvel búcsúznak unokái, János, István, Ilona. Utolsó búcsúként a Madaras család” stb.

Megbecsült, jeles ember esetében az elhunyt külön méltatására a *feltámadási ige* felolvasása után, a koporsó leeresztése előtt kerül sor. Ilyenkor legtöbbször a Vadasdról elszármazott Kutasi Zoltán (1948) és Németi Mihály (1934), valamint az itt lakó id. Madaras Dénes (1921) szokott szót kérni. Mikor ők kihaltak, Madaras Lajost (1951) szokták megkérni, hogy „szóljon néhány szót, s hívja meg a népeket a torba”. Valamennyien ismerték/ismerték a szólást: „Halottról vagy jót, vagy semmit.”

A temetés végeztével a temetőről távozókat füles kosárban kihozott házikenyérrel vagy kaláccsal és pálinkával kínálják meg a temető sarkában, borral sohasem. Ez azért van, mert mindenki nem megy el a torba, de a család szeretné, ha mindenki részesülne *kínálásban*. Van, aki elfogadja, van, aki nem. Van, aki csak egy szelet kenyeret (vagy csak egy falást) fogad el, italt nem fogyaszt. A hagyománynak nincs hiedelem-vonatkozása, akiket megkérdeztem, mind azt mondták: szokásból csinálják. Az italt elfogadók ilyenkor azt mondják: „Na, az Isten nyugtassa meg az elhunytat.” Itt szinte mindenki megelégszik egy pohár pálinka felhörpintésével, nem várja, hogy még egyet töltsenek.

HALOTTI TOR

Vadasdon nem szokás temetésre hívogatni, de annál inkább hívnak a torba. Mindenekelőtt – magától értetődően – a távolról (más községből, városból) jötteket és korábban hazaindulni akarókat hívják meg. Ezeknek már a temetőn vagy az onnan levezető úton szólnak, s kéri,

8. rajz. Sírhanat a) a temetés után, b) 6 hónap után, c) 1 év után, d) régi sír

9. kép. A padmolydeszkák leadása a koporsó fölötti párkányra (2001)

hogy vegyenek részt a toron. Ők az elhunyt hozzátartozóival együtt vagy már előttük bejönnek a halottas házhoz, ahol, jó idő esetén az udvaron, esős időben és télen a ravatalozószoba melletti helyiségben vagy épp a szomszédban megterített asztalhoz ültetik. Mikor ők eltávoznak, azután kezdődik a *hívogatás*. Először a férfiakat, utána pedig a nőket kérik a tor-asztalhoz. A meghívás csak a temetésen részt vevőkhöz szól; a három utcát három férfi járja végig, utána indulnak az asszonyok, s ahonnan voltak a temetésen, oda bemennek, kéri, hogy vegyenek részt a toron is. A meghívást visszautasítókat (mind a férfiakat, mind a nőket) rendre többen is meglátogatják, s kéri: menjenek el, ne sértsék meg a gyászolókat, annyi ételt főztek... Sokan csak a halott iránti tiszteletből és a háziak meg nem bántásáért mennek el, egyébként a lakosok egy része viszolyog az efféle *asztalüléstől*, halottas háznál vagy házban való ételfogyasztástól. A vadasdi református lelkésznek, aki nem szokott *torba járni*, az ételt hazaküldik. Utoljára ülnek le az elhunyt hozzátartozói, a családtagok, a *fennforgók*, akik addig a tor lebonyolításában, a hívogatásban, ételfelhasználásban stb. segédkeztek.

A tor nagysága a temetés résztvevőinek számától függ; Vadasdon általában 100–150 személy fordul meg egy közepes toron, amelyen a rokonoknak, a közelebbieknél mindeképp illik részt venniük. Ha valaki nyomós ok miatt nem tudott ott lenni a temetésen, de ott volt a virrasztáson, s az elhunyttal jól volt, meghívják, hogy vegyen részt a toron.

A torra szükséges asztalokat a helyi kultúrotthonból hozzák el, amelyeket háziszóttos fehér kenderabrosszal vagy gyapotabrosszal, ritkább esetben boltban vásárolt textíliával terítnek le. Erre szép sorban kiteszik a leveses tányérokat, egy kanalat és egy villát, kenyérszeletet és pálinkáspoharat. Néha szoktak bort is adni a vadasdi torokon, ilyenkor ott található a borospohár is. Nincs és nem volt régebben sem külön teríték a halott számára.

Évés előtt a temetőről bejövők a bejárat elé kitett mosdótálban mosnak kezet, ahol szappan és törülköző áll a rendelkezésükre. Erre vigyáznak, hogy a kézmosás ne maradjon el.

A toron elfogyasztandó ételeket a rokonságból felkért asszonyok, szakácsnők készítik el a lakóház végéhez épített vagy teljesen különálló nyári konyhában. Ilyenkor legtöbbször *majorságot* (szárnyast) vágna, amelyből húsleves főznek, másodikként pedig *pityókát*, sültet, paradicsomszószot tálalnak fel, akár csak a lakodalmakban. (A menyegzőktől eltérően itt nem visznek semmilyen terményt vagy élő állatot a torba, mindent az elhunyt hozzátartozói állnak.) A szerényebb tort akarók városban vásárolnak marhanövendék húst, amiből pörkölt készül *pityóka* köritéssel. Régebb babérleves és krumpliszószot adtak a torozóknak.

Az otthon lévő edényeket a szomszédoktól kölcsönkértekkel egészítik ki, vagy hoznak a helyi kultúrotthonban tárolt, a lakosok pénzéből vásárolt közös készletből.

Évés közben csendesen beszélgetnek, a halott nyugalma isznak, és nem koccintanak, „hogy ne zavarják a halottat”. Nem illik adomázni, viccelődni, világi dolgokról komoly tárgyalásokat folytatni, kacagni. Koccintás helyett az elfogyasztandó pálinkát vagy bort az „Isten nyugtassa meg”, vagy: „Nyugodjék békében” kívánságra, lehetőleg egyszerre hörpintik fel, hogy semmi se maradjon a pohárban. Távozás előtt Madaras Dénes (1921) szokta megköszönni a torra megjelenők nevében az elfogyasztott ételt és italt, s kéri a Jóistent, „hogy pótolja ki az ő tárházából”. Ilyenkor a jelenlevők egy része – ha valamivel hamarabb végzett az evéssel – megvárja, hogy a másik rész is fejezze be az evést, s egyszerre állnak fel, hogy legyen hely a következő csoportnak. Az udvarról, házból való távozáskor az elhunyt hozzátartozóit legtöbbször arcon csókolják, *vigasztalást* kérve a Jóistentől. Elbúcsúznak a gyászolóktól is, az elhunytak csendes pihenést, az élőknek pedig vigasztalást kívánva.

Íme, hogyan vélekedik Kovács János ny. református lelkész, aki 1943-tól 1977-ig szolgálta az egyházközséget: „A vadasdiak a helyzet komolyságához illően a tisztesség határát

át nem lépve igen-igen illendően szoktak a toron viselkedni. Az ételből egy kis tányérral, a pálinkából egy, esetleg két pohárral elfogyasztanak, s megköszönve továbbmennek. A botrányos viselkedés igen-igen kivételes eset.”

Régen nem volt szokásban a torozásra való hívogatás, az emberek jószántukból mentek be, ettek-ittak, néha meg is részegedtek, sőt, még éneklésre is sor került. A mámoros fejű hozzászólók között bizony akadt olyan is, aki akaratán kívül bökött ki badarságokat. Ma is emlékeznek arra, hogy egyszer valaki így köszönte meg a toron elfogyasztottakat: „Az Isten tartson meg, Marci komám, hogy még sok ilyen asztalt teríthess az életben”. Mire a válasz ez volt: „Tartson meg téged is, komám, hogy te is teríthess sok ilyen asztalt...”

Vadasdon – mint általában magyar nyelvterületen – a gyász színe a fekete. A közelit (testvér, szülő esetében) egy évig, a távolabbi rokont (unokatestvér, nagybácsi, nagynéni) hat hétig illik gyászolni. Akinek nincs lehetősége fekete vagy sötét ruhát viselni, az karszalagot tesz, vagy a kabát hajtókájára egy darab fekete anyagot varr. Nőknél a legszembeűnőbb gyász kellék a fekete kendő.

Gyász idején nem illik lakodalomba, multságba menni, zenét hallgatni, színházba vagy moziba járni, világos ruhát ölteni, részegeskedni, családot alapítani, udvarol(tat)ni, hangoskodni, énekelni, társaságba járni.

Temetés után – akasztott ember esetében – kivágják a (gyümölcs)fát, vagy lefűrészezik azt az ágot, amelyen a hulla lógott.

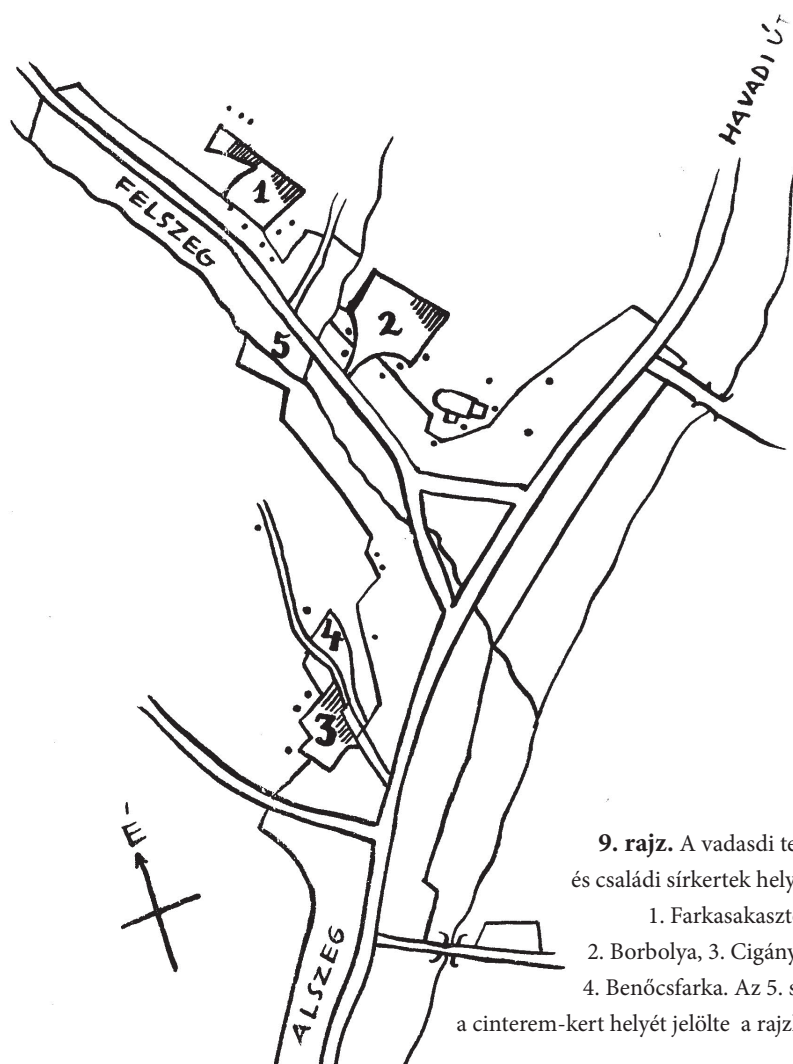
II. TEMETŐK, SÍRKERTEK

TEMETŐK

Vadasdon négy egyházközségi temető és tíz családi sírkert, illetve nemzetségi temetkezési hely található. Az egyházközségi temetők a következők: *Farkasakasztó* (1), *Borbolya* (2), *Benőcsfarka* (3) és *Új temető* (4). Családi sírkertek: *Kovács-temető*, *Harcásas temető*, *Simon–Kovács-temető*, *Lóködő*, *Bodoni-temető*, *Nemes-temető*, *Pál Pista-temető*, *Madaras-temető*, *Szilágyi Ferenc kertje* és *Bede sírja* (lásd 9. rajz).

A **Farkasakasztó temető** a Felszeg utca felett húzódó hegygerincen fekszik, nem messze a régi templom és a hozzá tartozó cinterem helyén épült Madaras Kálmán-féle (119. számú) háztól. A szájhagyomány szerint itt mindig farkasok orgonáltak, s a hely nevét is innen eredeztetik.

Az ide temetkező családok közül megemlíjtjük a Kutasit, Molnárt, Bakót, Dénest, Némest, Németit és Bokort, továbbá a temető északi részébe temetkező Györfi családot.

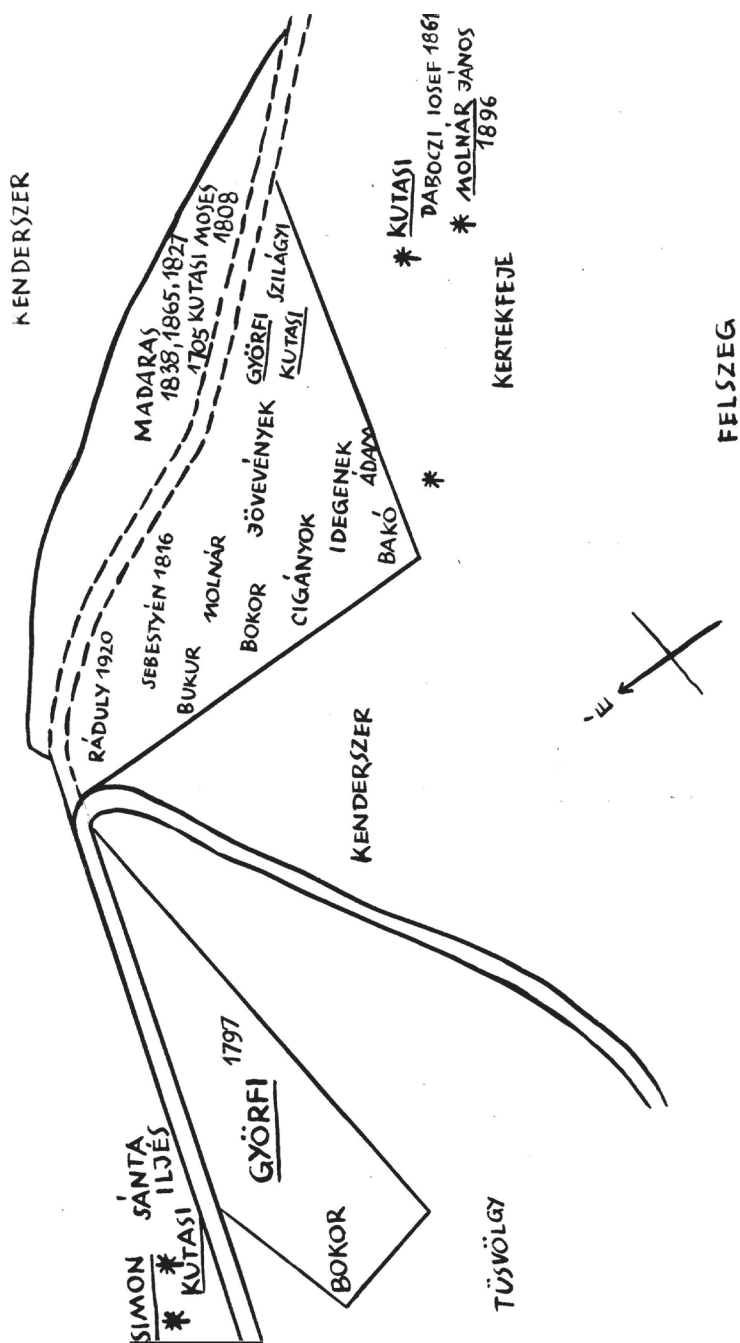
9. rajz. A vadasdi temetők és családi sírkertek helyszínrajza.

1. Farkasakasztó,
2. Borbolya, 3. Cigánytemető,
4. Benőcsfarka. Az 5. számmal

a cinterem-kert helyét jelölte a rajzkészítő Molnár Dénes

Ezért ma is sokan a „Györfik temetője”-ként emlegetik. (Ide a szegényebb Györfik, Dániel és Károly leszármazottai hantoltatták el magukat, valamint a Bokor család.)

A temetőt átszelő, Nyáros-völgybe vezető, ma már szekér által is alig járható út mindkét oldalán régi sírok találhatók. Az út északi oldalán a Madaras család sírjai (1827, 1838, 1865), a déli oldalán pedig a Györfi család sírjai láthatók. A fűnőtte, jobbára dűledező, málló-omladozó terméskövekről még jól kivehetők Györfi Zsigmond, Györfi Ferenc, Györfi Károly, Györfi Jó(z)sef, Kutasi Mózes neve, születési és elhalálozási évük, pár soros „visszabeszélő” szöveggel, mások meg teljesen olvashatatlanok, földbe süllyedtek.

10. rajz. A Farkasakasztó temető helyszínrajza

A temető mélyebben fekvő, déli részén található a cigányok, jövevények, szegényebbek (zsellérek) temetkezési helye, amelynek keleti sarkában – újabban – a Kutasiak egyik ága temetkezett (10. rajz).

A temető északi részében látható az a 20. század elején divatba jött, betonból készült sírkő-obeliszk, amelyen Bokor Lajos (mh. 1912) és Bokor Lajosné (mh. 1929) neve áll.

A Farkasakasztó temetőben mindössze három sírkövön látható kereszt, ami teljesen elveti azt a feltevést, hogy reformáció előtt (a falu 1550 körül állt át a református hitre) ez lett volna az egykori katolikusok temetkezési helye. Ezzel szemben inkább a későbbiekben beszármazott (endogámiába került) nők vagy hitüket el nem hagyó katolikus férfiak temetkezési helyére utal.

Kezdetben ide temetkeztek a vadasdi cigányok is, de ők jelenleg már csak a Benőcsfarkát használják. A Farkasakasztó temető nincs betelve, ennek dacára igen ritkán használják. Utoljára Györfi Mihályné Kutasi Juliannát (1979) és Ádám Jánosnét (2018) temették ide.

Az egyház levéltárában található okiratok szerint a Farkasakasztó temetőn termett szénát elárverezték, vagy fizetségként a harangozónak (egyházfinak) adták.

„A presbiteri gyűlés egyhangúlag megválasztja Madaras Josefet és Györfi Károlyt egyházfinak fizetések a multkoriai fizetése ugymint; 2–2 forint és a Farkasakasztó és Benőcsfarka nevű temető[k] használása.” (A vadasdi református egyházközség presbiteri gyűlések jegyzőkönyve, 1885. Martius 2n.)

„4. Határozat. Egyházfinak megválasztatott Bokor Mihály, ki el is fogadta a Farkasakasztó [beli] és (...) Benőcsfarka [beni] füvek terméseiért, felesketése elhatároztatik kikötve azt, hogy a visitatioi biztosak, lovait szénával lássa el visitation (...)” (Egyházközségi és presbitériumi gyűlések jegyzőkönyve, 1882. Jan. 14én.)

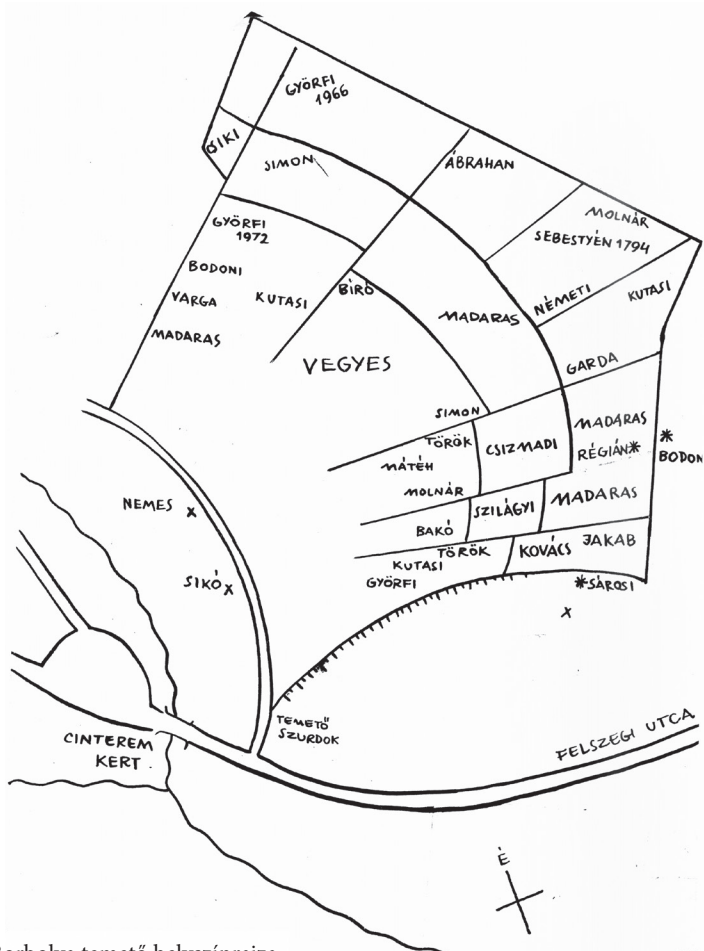
Borbolya temető. Szintén felszegi temető, mely mindössze pár száz méterre fekszik a Farkasakasztótól, de más dombon, közelebb a falu központjához (11. rajz). Egyesek szerint a Borbolya „egyidős” a Farkasakasztóval, ami feltételezi, hogy itt egy más nemzetség kezdte el a temetkezést. Az itt nyugvó családok közül megemlíjtjük a Madaras, a Györfi, a Csizmadi, a Török, a Kutasi, a Némethi, a Garda, a Simó és a Molnár családokat, amelyek hajdan Vadasd legnépesebb nemzetségét alkották. A temető déli részében áll Jakab Ödön (Vadasd, 1854–Budapest, 1931) költő, író édesapjának, Jakab Istvánnak a sírköve. Szintén itt nyugszik a 31 évig szolgáló, templomépítő Simon Elek lelkész (1826–1912) és Péterfi Elek (1802–1880), a híres kibédi Péterfi-nemzetség egyik őse. Űkunokája Péterfy László szobrász¹⁵, szépunokája Péterfy Gergely író.

A Borbolya jellegzetes nemzetségi temető; a jól meghatározható parcellákban egy-egy család évszázadokra visszamenő elődeinek pontos nyugvóhelye határozható meg.

15 A KJNT honlapján 24 vadasdi fotó van, amit P. L. készített a Borbolya temetőn 1986-ban: www.kjnt.ro

A sírköveken olvasható halálozási dátumok, valamint a sírkő állapota és környéke alapján megközelítően megállapítható a temetőrészek régisége. Ezek szerint először a hegy nyergén, a tetőn kezdték el a temetkezést, úgy haladtak északi és nyugati irányba. A sírok nem sorakoznak mértani pontossággal, nincsenek közutak (csupán egy, amelyen valamikor a halottas szekér közlekedett), de minden kettős sír után ösvényt hagytak, hogy lehessen jól eljárni. Ezeket az ösvényeket, a sírhant végében üresen hagyott közterületeket leginkább temetéskor és a halottak napi (november 1.) világításkor veszik igénybe az idejövők.

A Borbolya temető egyik jellegzetessége a dús növényzet, a bokros terület, a megszire ellátzó *popiomfák*, amelyek jó árnyékot biztosítanak a nagy melegben való teme-

11. rajz. A Borbolya temető helyszínrajza

tések alkalmával. A temetőbe ültetett fákat azonban senki sem gondozza, csak a sírokat. Az itt termett szénát régebb minden évben elárverezték és lekaszálták, a temetőn termett gyümölcsöt pedig legtöbbször a lelkész családja szedte össze. Egy-egy fényképes sírról csintalan gyerekek szedték ki vagy törték ki a fényképet, a kárnak sohasem került gazdája.

Benőcsfarka. A szomszédos Havadtő falu felé húzódó Alszeg utca fölé hajló dombon van. Északkeleti részében Páll András és családja, Györfi Péter és családja nyugszik, valamint a Csíkfalváról majorként (juhászként) ideszármazott, gyerek nélküli Fazakas János és felesége. Az utóbbi időben inkább cigányok temetkeznek ide, ezért ezt a temetőt *cigánytemetőnek* is mondják.

A sírkövek java része téglalap vagy tojásdad alakú, íratlan homokkő, amelyeket valamikor sűrű bokorültetvény vett közre. Tudniillik régen a halott fejéhez *burusnyánt*, *jázmint*, elvélve fenyőt vagy jegenyét ültettek.¹⁶ Ezek maradványai ma is láthatók a temető déli részén.

A Benőcsfarkán lévő régi homokkövek egy része (a sírhantra tett friss föld helyezkedése nyomán) „kifelé”, azaz nyugat felé dőlt, ami a kőbe vésett írás védelmét szolgálta a természeti romboló erőkkel (eső, hó, jég, fagy) szemben.

Ezeket a termésköveket a *Kotor* nevű határrészben bányászták ki a vadasdiak esős időben, és télen gyalogszánon húzták le a faluba. A kövek java részét építkezésre használták, de ha szép, formás kőre akadtak, félretették s amikor halottjuk volt, „megírátták” sírkőnek. Az íráson kívül a kövek java részén volt bizonyos díszítés is, ami lehetett virágornamentika, madár, rozetták, geometriai ékróvasok vagy parasztgazdasági eszközök, ami az elhunyt foglalkozására utalt.¹⁷

Új temető. A Benőcsfarka temető közvetlen szomszédságában van, valójában ennek folytatása; a két temetőt elválasztó, Bede faluba vezető mezei szekérút északi felén fekszik.

Ezt a temetőt 1970-ben nyitották meg (első halottja Kutasi Albert), s a terület északi részében kiásott sírt újabbak követték dél felé. Az ide temetkező családnevek közül megemlíthetjük a Máthét, Kutasit, Soót, Pállt, Szilvesztert, Györfit stb.

A sírhantok fejénél öntött mozaikkő vagy fekete gránitkő található, amit Nagybányáról szereztek be a 19. század '70–'80-as éveiben. A következő fontosabb adatok találhatóak a sírköveken: név, születési és elhalálozási dátum, a nő halott lánykori neve, a halál körülményeire utaló szöveg, a követ állító leszármazottak rokoni minősége. E sírok majd mindegyike feketére mázolt, betonvasból hegesztett vasráccsal van bekerítve. Ez annál is inkább fontosabb, mert a temető nincs bekerítve, s az őszi–tavaszi időszakban erre tévedő háziállatok (juhok, kecskék, tehének) és vadállatok nem tehetnek kárt a felhompolt sírokon.

¹⁶ PÉNTEK János – SZABÓ Attila 1985. 143–145.

¹⁷ A szomszédos Havadtőn 2013–2015 között nagy ívű temetőrehabilitációs munkálatra került sor a Pro Havadtő Egyesület szervezésében, melynek során a régi temető több mint 400 faragott homokkő sírkövet kiásták és újraállították. A feltáráshoz néprajzi kutatás is társult, mely számos új ismerettel gazdagította a kőfaragás térségbeli elterjedését, művelését. Lásd KINDA István 2015.

12. rajz. Faragott régi sírjelek

Általában kettős sírkereteket készítettek, hogy az élettárs is oda temetkezzék, azonban több helyet nem hagynak üresen, ami kizárja az egykori nemzetség szerinti temetkezés folytatását. Az új temetőt három oldalról lehet megközelíteni székérúton, 2019-től pedig aszfalton is.

A régi templom körüli terület, amelyet ma is *Cinterem-kertnek*, a mellette levő híd pedig *Cinterem hídjának* neveznek, a falu első temetkezési helye lehetett. Ezt az 1900-as évek elején épült Madaras Kálmán-féle ház fundamentumának ásásakor felszínre került emberi csontok, koponyák is igazolják. De semmilyen más jel nincs arra vonatkozólag, hogy egykoron itt temetkezési hely lett volna...

Sírkertek. Az 1885–1887 között épült templom főbejáratától alig pár lépésre van a *Kovács-temető*, amely egykoron a jómódú Kovács család birtoka volt. E család felmenői közül a 19. századtól napjainkig többen mentek lelkészi és tanítói pályára.

A templomtól délnyugatra, az ún. *Török-kert*ben van a *Nemes-temető*. Amint a meglévő három sírkő évszámaiból is kitűnik, ezt a családi temetkezési helyet az 1800-as évek utolsó harmadában használták.

13. rajz. Faragott régi sírjelek

10. kép. Sántha József síremléke
(Fotó: László Márton)

A *Lóködő* nevű temetőben – mely valamikor szabad királyi föld volt, s a templomépülettől kb. 60 lépésre fekszik északkeletre – a Simon család felmenői pihennek.

A *Bodoni-temető* a Borbolya temetővel délről egybenöve fekszik, s a Bodoni család 20. századi temetkezési helye. Ez mindig Bodoni-birtok volt, s csak kimonddottan a Bodoniak temetkeztek ide. Itt található a vadasdi temető talán legszebb s egyben legnagyobb feketemárvány sírköve, amelynek mind a két oldalát teleírták nevekkal és szöveggel. A sírkő egyik oldalán Benkő Andrásné Pethő Rozália neve olvasható, míg a másik oldalára Bodoni Károly (1872–1933), Bodoni Júlia (1866–1971) és Bodoni Rozália (1908) neve van bevésve.

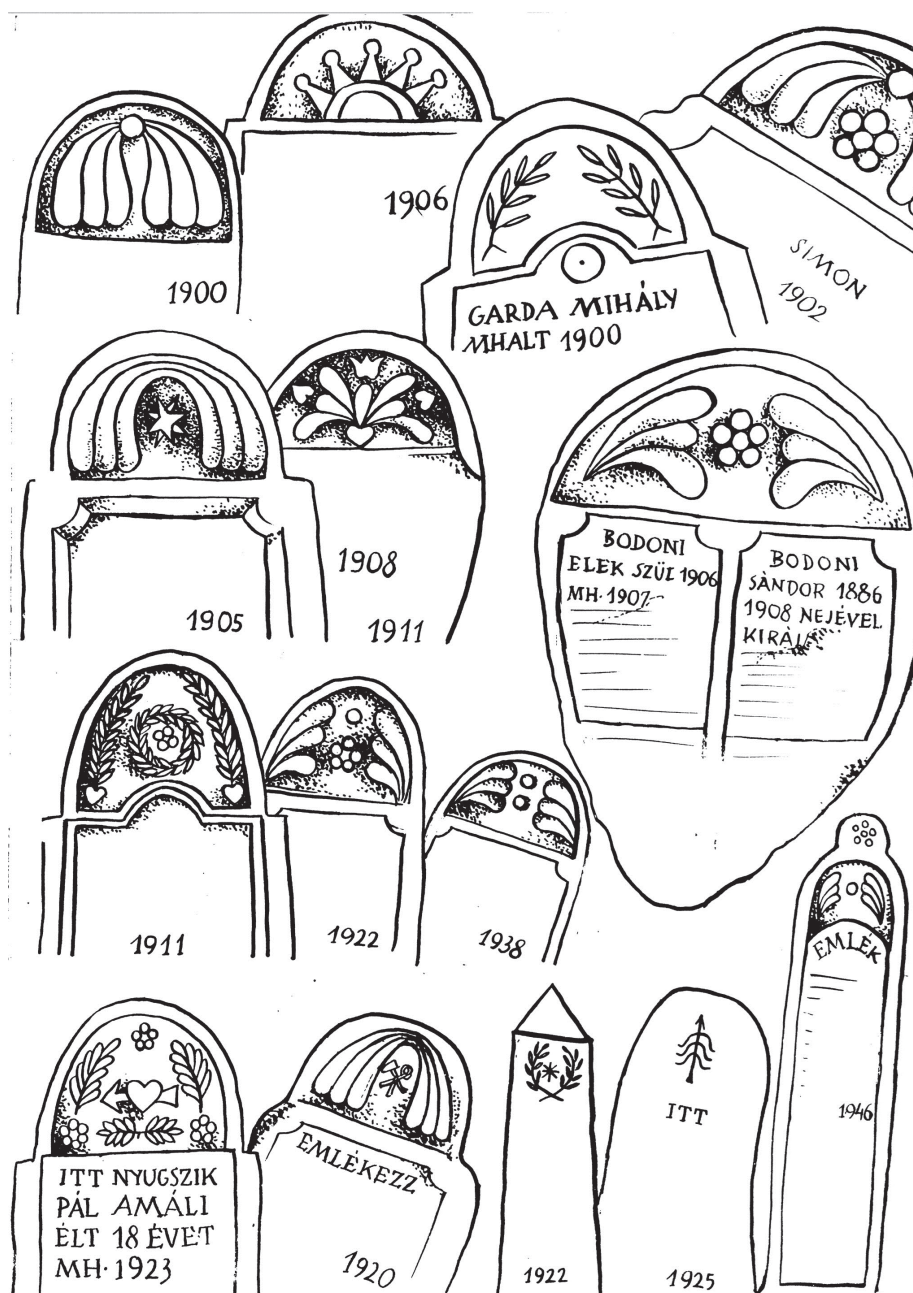
Harczás András és leszármazottai a *Gyakor* nevű határrész szélén, az új temető közvetlen szomszédságában lévő bokros-szilvás területen hantoltatták el magukat, az egykori Harcszás-birtokon. Ezt ma mindenki *Harczás-temető*ként emlegeti.

A *Pál Pista sírja* a *Gorzsád* dűlő tetején fekszik a Bede felé vezető út bal oldalán. Egy házaspár nyugszik itt egy gyerekével. Az ovális sírkövön ez olvasható:
ITT NYUGSZIK EGY NEMES APA KI, E MULANDÓSÁG HAZÁJÁBAN ÉLTEK JOB
ÉS BALSORSOK KÖZÖTT PÁL ISTVÁN 80 ÉVE 1886

A Farkasakasztó temetőtől északkeletre, a Nyáros-dűlő tetején látható Simon kovácsmester családi temetkezési helye. Utoljára az egyik Simon dédunokát, Kutasi Ákost temették ide 1976-ban.

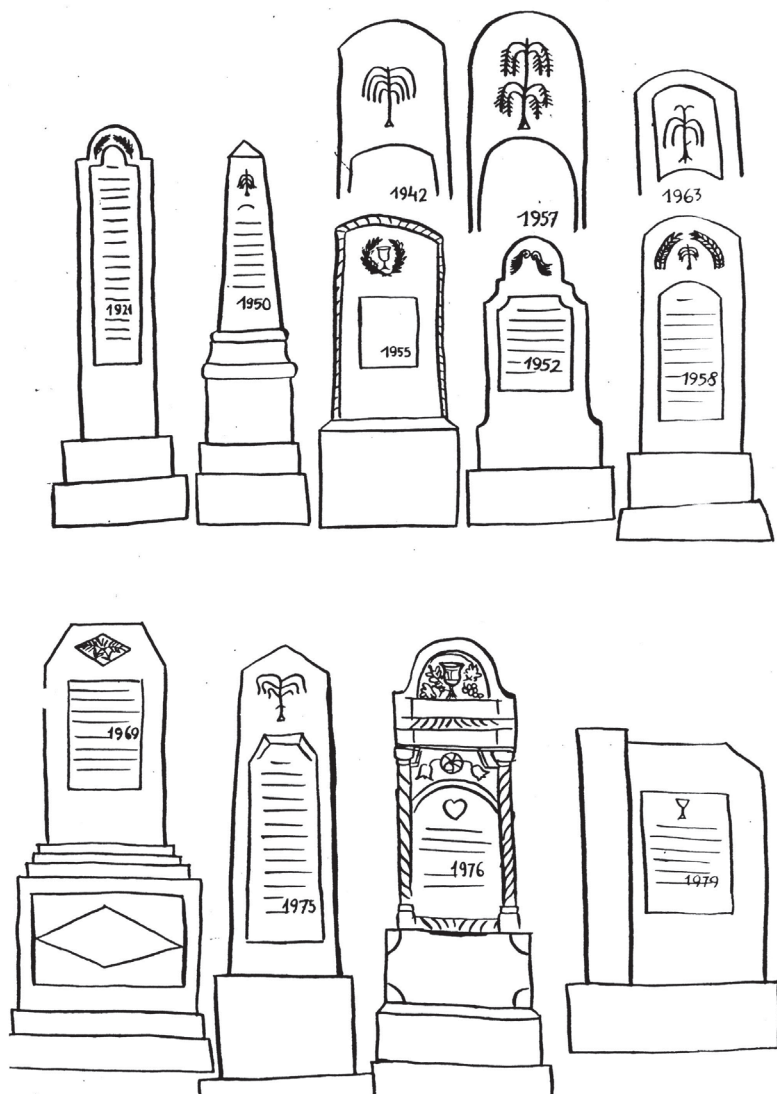
Az egykori Szilágyi Ferenc kertjét mondják újabban *Elemér-temető*nek is, mivel László Elemér erdész volt az utolsó itt eltemetett személy, 1974-ben. A sír a Benőcsfarka-domb lábánál fekszik, jelenleg e sorok írójának kertjében.

A *Madaras-temető*be néhai Madaras Sándor három unokáját és egyik dédunokáját temették. Ez utóbbit, a balesetben elhunyt ifj. Madaras Miklóst 1978-ban, 11 éves korában. Fekvésének pontos megjelölése: az új temetőtől nyugatra, Gorzsád oldalán, az egykori *Madaras-tag* (birtok) csücskében.

14. rajz. Faragott régi sírkövek

A Kecskés határrész tetején, a vadasi, havadi, gegesi és borzondi határ találkozásánál van *Bede sírja*. A falu lakosai nem emlékeznek arra, miért pont erre a hegytetőre temettek egy személyt – nincs kizárva az erőszakos halál sem, ami pont ezen a helyen történt.

15. rajz. Obeliszkek és újabb sírjelek

A fentiekben említett, falutól távolabb lévő birtok- vagy tagszéli családi temetkezéseken kívül voltak ún. *kertekfeji temetkezések* is, ahová a keresztleetlen csecsemőket hantolták el. Ilyen elszigetelt sírokról tudunk többek között ifj. Györfi Gyula, özv. Páll Lászlóné, Györfi Lajosné, Nemes Lajos, Györfi László, Sárosi Mihály, Sikó Sándor és Bukur Lázár kertjében. Ezeket a sírokat a belső telek, *életszer* (udvar) mögötti kert végébe, a „kert fejébe” ásták, többnyire betartva a magyar temetkezési hagyományok ősi kultúrájának nyugat-keleti tájolásos rendszerét. Hasonlóképp a sírok mérete, beállítása is megegyezik a temetőbeni sírokéval; az elhunyt emlékére, a sírhely megmaradására, a halott fejéhez legtöbbször szöveg nélküli homokkövet állítottak. Ezen temetések java része lelkész és harangszó nélkül zajlott, minthogy a lelkésznek nem volt kötelessége a keresztleetlen gyermek eltemetése, de ha akarta, eltemette.

A második világháború utánig tartó *kertekfeji* temetkezést ma már nem gyakorolják, ritka a keresztleetlen csecsemő-halott.

Szóljunk néhány szót a nyughely megválasztásáról is. Először is: régen nem volt kötelező a temetkezési sorrend betartása, vagyis a halottat a temetőnek nyilvánított terület bármely részében eltemethették, s ott mindenki szabadon „foglalhatott” területet családja/nemzetsége vagy utódai számára. Ezzel magyarázható a Farkasakasztó és a Borbolya temetők „rendezetlensége”, a sírhelyek nem kronológiai sorrendben való elhelyezkedése. A *jövevények*, a más faluból beszármazottak – még ha reformátusok voltak is – a temető szélein, távolabbi pontjain „választhattak” sírhelyet, ahová később is eltemették utódaik.

Ma a Vadasdra költöztek, házasság útján bekerült ún. *idegenek* egyforma jogokat élveznek a helyi lakosokkal, sírhelyüket a korábban elhunyt élettársuk vagy az előttük meghalt sírja után ássák. Egy idős ember mondta: „Ott kint a temetőben mind egyformák vagyunk, nem számít se rang, se vagyon.”

A halott „egészségére” való tekintettel (Kutasi Dezső, 1914), kerültek a vizegenyes, forrásos területeket, inkább hegyre, dombra, vízmelléktől távol ásták meg a sírgödört. A temetők árkos-bokros helyre való tételének másik magyarázata (ugyan van kivétel is) a termőföldként értéktelenebb területek kihasználása volt, ami a kevesebb szántóval rendelkező Székelyföldön cseppet sem mondható mellékesnek.

Irodalom

BALÁZS Lajos

1995 *Menj ki én lelkem a testből. Elmúlás és temetkezés Csíkszentdomokoson*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda

BURUS János

1994 Temetkezési szokások a Kis-Küküllő menti Pipén. In: dr. Kós Károly–dr. Faragó József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 281–306.

JUNG Károly

1978 *Az emberélet fordulói. Gombosi népszokások.* Fórum Könyvkiadó, Szabadka

KINDA István

2015 Faragott sírkövek kutatása Székelyföldön. Havadtó „felfedezett” síremlékei. In: Jakab Albert Zsolt – Kinda István (szerk.): *Aranykapu. Tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére.* Kriza János Néprajzi Társaság – Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Székely Nemzeti Múzeum, Kolozsvár, 209–225.

Dr. KÓS Károly

1972a Szerelés és halál a szilágysági népművészetben. In: Uő: *Népelet és néphagyomány.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 208–237.

1972b A nemzeti szervezeti nyomai Rákosdon. In: Uő: *Népelet és néphagyomány.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 238–252.

1972c A székely sírfák kérdéséhez. In: Uő: *Népelet és néphagyomány.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 253–274.

1978 Építkezés. In: dr. Kós Károly – Szentimrei Judit – dr. Nagy Jenő: *Kis-Küküllő vidéki magyar népművészet.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 13–98.

KOVÁCS László

1944 *A kolozsvári hóstátiak temetkezése.* Kolozsvár

ORBÁN Balázs

1868–73 *A Székelyföld leírása.* I–VI. Pest

PÉNTÉK János – SZABÓ Attila

1985 *Ember és növényvilág. Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

PÉTERFY László

2005 *Marosszék régi sírkövei,* Mentor Kiadó, Marosvásárhely

RÁDULY János

1980 A Lenore-monda Kibéden. In: dr. Kós Károly–dr. Faragó József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 214–224.

A KÖTET TANULMÁNYAINAK KORÁBBI KÖZLÉSI HELYEI

Népi gyűjtögetés

Népi gyűjtögetés Vadasdon. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 6.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 1998. 281–285.

A fa hasznosítása

A fa hasznosítása Vadasdon. In: Keszeg Vilmos – Zakariás Erzsébet (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 2.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 1994. 100–121.

Vadriasztási technikák

Vadriasztás a maroszéki Vadasdon. In: Kós Károly – Faragó József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok 1983.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1983. 43–54.

Hagyományos disznótartás

Kézirat, első közlés

Nagyállattartás Havadon

Nagyállattartás. In: Gegesi László János – Nagy Ödön – Székely Ferenc: *Népi gazdálkodás Havadon.* Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2002. 27–70.

Aratás, hordás, cséplés

Kézirat, első közlés

Szőlőhegyek, szüretetek, borok és bálók

Szőlőhegyek, szüretetek, borok és bálók két erdélyi faluban. In: *Néprajzi Látóhatár.* II. évf. (1993) 3. sz. 142–162.

Virághasználat Vadasd szokásaiban

Kézirat, első közlés. Előadásban elhangzott 1993. május 15-én Székelyudvarhelyen a *Nővény és kultúra* című néprajzi konferencián

Húsvéti zöldágazás és legényavatás Gegesen

Húsvéti zöldágazás és legényavatás Gegesen. *Néprajzi Látóhatár.* X. évf. (2001) 1–4. sz. 411–417.

A gircsózás Székelyszentistvánban

Kézirat, első közlés. Előadásban elhangzott 1994. augusztus 18-án Székelyszentistvánban a Szent István Napok alkalmából.

Igényváltozások az elsőházban és a lakóházban

Igényváltozások a vadasdi elsőházban és lakóházban. *Korunk Évkönyv*. Kolozsvár, 1982. 277–288.

Az egyházi adományok néprajza

Kézirat, első közlés

Halálozás, temetés, temető

Kézirat, első közlés. Részletek találhatóak a *Jeles napok, ünnepek, szokások Vadasdon c.* kötetben, Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 1999. 101–113.

T Á J S Z Ó J E G Y Z É K

- ájazás:** *kitámasztás (főleg gyümölcsfákat)*
- aljmeghúzás:** *ganéleszedés, almozás*
- asztag:** *cséplés céljából összerakott, kerek vagy négyszög alakú szalmásgabona-kazal*
- asztagláb:** *asztag alá készített, rothadást gátló fatákolmány*
- árlejtés:** *árleszállítás*
- bikfa:** *bükkfa*
- bungor:** *cserjés, gyomos terület*
- burján:** *gyom*
- ciheres:** *cserjés-bokros terület*
- cire:** *tűzrevaló apró ágacskák*
- cókli:** *a ház utca felőli falának – kb. 40–60 cm magasságba –, sötétebb festékkel való meszelése. A cókli tetejére egy, csíkot húznak, amelynek dekoratív jellege van. Ma már egyre elterjedőben van az apróra örölt mozaikkövből készült színes cókli*
- csatlás:** *a szekér része; farúd*
- csuszli:** *cucli, cumi*
- cüvekágy:** *cövekágy; négy levert cövek közé szalmazsákot tettek, ezen háltak*
- csermely:** *metszészkor levágott szőlőágak*
- csitorog:** *csikorog, nyikorog*
- danoltak:** *énekelték*
- degenyeg:** *szekérkenőcs*
- délhordó:** *mezőre való ebédhordáskor használt pléhedény, amit kantárba tettek*
- dobonka:** *almaecet tárolására készült fahordó*
- dunsztolás:** *gőzöléssel való csíráltatás, tartósítás*
- durga:** *rongyszőnyeg*
- egyházfi:** *harangozó; a templomnak és környékének rendjét felügyelő személy*
- embernyom:** *emberéletnyi idő*
- erdőlés:** *erdőben végzett munkálatok (fakivágás) és a fa hazaszállítása*
- esztájg:** *evőeszköz*
- esztena:** *nyári júhszállás*
- evőkalán:** *kanál*
- életszer:** *udvar, belsőség*
- észkos hely:** *északi oldal*
- fánc:** *falc, egymásba illesztés*
- facsarás:** *csavarás, szorítás*
- fecstej:** *ellés utáni sárgás, ragacsos tej*
- fontó:** *a kerékagy és a kerékfal közötti me-revítő farész*
- fungál:** *működik, létezik*
- fuszulyka:** *paszuly*
- gabonás:** *szemesgabona tárolására készült gazdasági építmény*
- gönne:** *anyasertés*
- gurgyé:** *többnyire előregedett, etetés alkalmával visszamaradt szálastakarmány-maradék, vö. kotor*
- gunya:** *ruha*
- gyaka:** *kévehordáskor felütött kihegyezett cövek*
- gyepmester:** *sintér, dögeltakarító*
- gyepű:** *határsövény, töviskerítés*
- gyökérkefe,** *itt: súrlókefe*
- ízé:** *etetés után visszamaradt kórészár*
- iszítás:** *uszítás, nógatás*
- juhkosarazás:** *juhokkal való trágyázás bekerített karámban, amit 2–3 naponta tovább költöztetnek*

juhkötség: friss sajt, orda

juhsereg: juhnyáj

kabala: ekeszállításra használt V alakú fátakolmány

kacor: faoltásra, szőlőművelésre használt fanyelű görbe kés

kantár, itt: ebédhordó edény használatakor igénybe vett, kenderből készült háló

karórtartó: pajtabejárat fölé épített, főleg karó és fűrészárú tárolására szánt kiugrás

kapacán: fedezetés vagy bikajártatás alkalmával a bika orrába húzott, karikához csatolt vezetőrúd

kaszapocok: a kaszanyél beállításánál használt fadarab

kaszt: szárítási céllal összerakott fűrészárú

kaszten: két vagy háromfiókos, díszes ruhatartó faláda

katlan: kőből vagy téglából kirakott szabad tűzhely

kártyafül: vízmerésre használt faveder fogantyúja

kászú: kéregből készült eper- és cseresznyehordó edény

káva: széna- vagy sarjúboglya alá való, rőt-hadágató hajlított ág

kelengye: újszülöttnak való kelengyeruha

kettősbornyú: ikerborjú

kijárolámpa: istállólámpa

kosár: rúdakból készült juhszállás, karám

kóst: szálastakarmány

koszt: 3–4–5 m hosszú, főleg gyümölcs- és makkszedésre használt farúd

kóta: vámgabona

könyöklőajtó: etetés alkalmával igénybe vett, szénabeadásra használt jászol fölötti nyílás

kúrálás: az állatok etetése, itatása és aljázása

kútostor: kútgémre szerelt, a kút mélységétől függően 4–5 m hosszú, 5–10 cm vastag farúd. Erre szerelték régebb a vízmerő vedret, a kártyát

lapiság, itt: szénahúztatásra használt, zöldlapis ág

laposkötő: kenderből készült zsákkötő; főleg csépléskor, malomba vivéskor használták

légely: fából készült, vasfogantyúval ellátott 5–10 literes vízholdó edény. Főleg nyáron, nagy melegben használták, hogy a mezőre kivitt ivóvíz mentől későbbre melegedjen fel

lésza: rúdkerítés

liú: must vagy bor betöltésére készített kerek vagy négyszög alakú fatölcsér

major: juhász

majorság(udvar): szárnyasok -tyúk, réce, lúd, gyöngytyúk - baromfiudvara

mereklye: 2–3 villányi kóst egymásra hányva; kisebb szénafiók

mészbevaló kék: falfesték

murva: szénatörmelék

megállapodás, itt: fogamzás

nyoszolya: ágyheverő

odor: szénapadlás

örlet: egy alkalommal létrejött örlemény; pl. búza

padmoly: koporsó fölé tett 4–5 centi vastag deszka, ami meggátolja, hogy takarás-kor a föld egyenesen a koporsóra essen. Másik előnye: késlelteti a koporsó rothadását

parézás: legeltetés

pajtázás: istállózás

- patkánytúrás:** vakondtúrás
pityóka: krumpli, burgonya
pleketor: nem fedezettett tehén
prücsöklegelő: hasznavehetetlen, gyenge legelő
pócita: kisgyerekes anyának készített étel
pokla: méhlepény
posztul: pusztul, itt: elrothad
portikus: előtér
puttony: fából készült, háton hordozható, szőlőszedéskor használt szállítóedény
salukáter: deszkából készült ablaktábla, amit nappalra kinyitnak, éjjelre pedig bezárnak, hogy ne lehessen belátni
sétár: fejősjátár
soroglya: deszkából vagy fémhuzalból készült, főleg disznók szállítására használt ketrec
szeres: soron lévő, soros
szigorogjanak: fázzanak
szilatulni: szeletelni, hosszúkás szeletekre vágni
- szöketés:** fedezettés
takarás, itt: szalastakarmány vagy szalma felgyűjtése
tejláz: ellés utáni láz
terelő, itt: disznócsorda hajtó, felvigyázó
torha: lágy, törékeny
tulok: herélt bikaborjú
túrósdézsa: dongákból összerakott, túró tárolására alkalmas 5–10 liter nagyságú, csonkakúp alakú faedény
tűszely: tűzhely
vajküpülő: vajkészítésre használt kézi vagy gépi meghajtású, csonkakúp alakú faedény
vágat: tarvágáskor létrejött üres terület
vállú: vályú
vider: veder
vincsülés: görbülés
vizitás est: udvarlási est
zádogfa: hársfa
zöldkóst: zöldtömeg (takarmány)

CUPRINS

Prefață (Dr. Kinda István)	5
COLECTAREA PLANTELOR, MODURI DE TRAI	7
Colectarea plantelor	9
Folosirea lemnului	19
Tehnici de protecția culturilor împotriva animalelor sălbatice	41
CREȘTEREA ANIMALELOR, AGRICULTURĂ	57
Creșterea porcilor	59
Creșterea bovinelor în Neaua	77
Recoltarea, transportul și treieratul grâului în satul Vădaș	117
Vița de vie, recolte, vinuri și baluri	137
OBICEIURI, TRADIȚII ÎN REGIUNE	165
Florile în obiceiurile din Vădaș	167
Crengi de brad de Paște și inițierea feciorilor la Ghinești	175
Obiceiuri de fărșang la Ștefănești	183
VIATĂ ȘI MOARTE	203
Schimbarea necesităților și a culturii materiale în locuință	205
Date privind donațiile bisericesti	221
Moartea, înmormântarea, cimitirul în satul Vădaș	237
Sursa studiilor	273
Regionalisme	275

CONTENTS

Foreword (Dr. Kinda István)	5
GATHERING, LIVELIHOOD	7
Gathering at the Countryside	9
Exploitation of Wood	19
Wild Animal Repellent Techniques	41
LIVESTOCK, FARMING	57
Traditional Hog Rearing	59
Intensive Bovine Farming in Havad	77
Reaping, Housing, Threshing	117
Vineyards, Grape Harvesting, Wines and Balls	137
TRADITIONS AND CUSTOMS OF THE REGION	165
Customary Use of Flowers in Vadasd	167
Easter Customs in Geges	175
Customs in the Carnival Season in Székelyszentistván	183
LIFE AND DEATH	203
Changing Demands Regarding the Use of Houses	205
The Ethnography of Ecclesiastic Donations	221
Death, Funerals, Graveyard	237
Places of the Studies' Previous Appearances	273
List of provincialisms	275

TARTALOM

Előszó (Dr. Kinda István)	5
GYŰJTŐGETÉS, MEGÉLHETÉS	7
Népi gyűjtögetés	9
A fa hasznosítása	19
Vadriasztási technikák	41
ÁLLATTARTÁS, GAZDÁLKODÁS	57
Hagyományos disznótartás	59
Nagyállattartás Havadon	77
Aratás, hordás, cséplés	117
Szőlőhegyek, szüretetek, borok és bálók	137
SZOKÁSOK, HAGYOMÁNYOK A TÉRSÉGBEN	165
Virághasználat Vadasd szokásaiban	167
Húsvéti zöldágazás és legényavatás Gegesen	175
A gircsózás Székelyszentistvánban	183
ÉLET, HALÁL	203
Igényváltozások az elsőházban és a lakóházban	205
Az egyházi adományok néprajza	221
Halálozás, temetés, temető	237
A kötet tanulmányainak korábbi közlési helyei	273
Tájszójegyzék	275

Székely Ferenc könyvét szakmai örömmel néprajzi monográfiának, de enciklopédiának is joggal nevezem. Monográfia, ha *Vadasd* táji, természeti, társadalmi, kulturális, demográfiai, etnikai, felekezeti világának tájba simuló panorámáját veszem szemügyre mint olyan, aki először jár arrafele, és mindenét meg akarja mutatni nekem. Ám enciklopédia, mihelyt a szerző a falu tárgyi világában élményszerűen, tudományos igényvel megjeleníti a magának saját képére és igényére életteret teremtő, környezetét alakító, az együttélés szabályait kigondoló, megalakító, annak szellemében élő közösség gazdag kultúráját, tapasztalati tudását aprólékosan argumentáló képességét veszem számba. A könyv külön érdeme, hogy egyedi példa gyanánt is érzékelteti az erdélyi magyarság rendtartó és rendvédő erényét.

(Dr. Balázs Lajos, néprajzkutató, ny. egyetemi docens)

Ára: 3500 Ft
ISBN 978-615-5359-82-8

9 786155 359828